

Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας
ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ & ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών

Κατεύθυνση: Πολιτική Κοινωνιολογία και Συγκριτική Πολιτική

Θέμα εργασίας:

Η «επιστήμη» της κοινωνικής αλλαγής ως ερευνητικό πρόγραμμα:

η Αριστερά απέναντι στο κράτος στον 20^ο αιώνα

Μεταπτυχιακός φοιτητής: Αρβανίτης Δημήτρης

Τριμελής εξεταστική επιτροπή:

Σεραφείμ Σεφεριάδης, Αναπληρωτής Καθηγητής στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας του Παντείου Πανεπιστημίου

Νίκος Σερντεδάκης, Αναπληρωτής Καθηγητής στο Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης

Μαριλένα Σημίτη, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Πολιτικής Κοινωνιολογίας στο Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών του Πανεπιστημίου Πειραιώς

ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2021

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	3
1. Οι κλασικοί απέναντι στο κράτος (1871-1914): Επανάσταση vs Μεταρρύθμιση	11
2. Οι κρίσιμες δεκαετίες του '10 και του '20: από το Λένιν στο Γκράμσι	22
3. Λαϊκομετωπισμός: η «εθνική απάντηση» των κομμουνιστών	69
4. Ισπανία, Κούβα, Πολιτιστική Επανάσταση και Μάης του '68: η γέννηση της Νέας Αριστεράς	128
5. Συμπεράσματα	165
Βιβλιογραφία	185

Εισαγωγή

Δεν υπάρχει βασιλική οδός για την επιστήμη, και έχουν την τύχη να φθάσουν στις φωτεινές κορφές της, μόνο εκείνοι που δεν φοβούνται να κουρασθούν για να σκαρφαλώσουν στ' απόκρημνα μονοπάτια της.

Κ. Μαρξ, Το Κεφάλαιο, τόμος 1

Η νεωτερικότητα σφραγίστηκε από την επιμονή των κοινωνιών να άρουν τις κοινωνικές δεσμεύσεις που κληροδοτήθηκαν από το παρελθόν και να αγωνιστούν για μια ριζική μεταβολή των κοινωνικών συνθηκών. Έννοιες όπως η κοινωνική επανάσταση, η ανθρώπινη χειραφέτηση, η ισότητα, η κοινωνική πρόοδος βρέθηκαν για πρώτη φορά στην ανθρώπινη ιστορία στο επίκεντρο αυτού που οριζόταν ως το Πολιτικό, την από κοινού, δηλαδή, προσπάθεια για βελτίωση των κοινωνικών σχέσεων ανάμεσα στο σύνολο των ανθρώπων.

Σε αντίθεση με τους συντηρητικούς φιλοσόφους του 18^{ου} αιώνα, όπως ο Edmund Burke ή ο Joseph de Maistre, για τους οποίους πηγή των αποφάσεων δεν είναι η βούληση του κυρίαρχου, αλλά η *θείκη βούληση*¹, ο αγώνας για την αλλαγή των συνθηκών ύπαρξης της κοινωνικής πλειοψηφίας οδήγησε και στην πρωτοφανέρωτη, για τα τότε δεδομένα, προσπάθεια θεωρητικοποίησης της δυνατότητας κοινωνικής χειραφέτησης. Μέχρι τότε, οι πολιτικοί φιλόσοφοι είτε αναπαρήγαγαν με διάφορους τρόπους μια απολογιστική για τα κοινωνικά δεινά, είτε φαντασιώνονταν νεφελοκοκκυγίες για μια εξ' αποκαλύψεως κοινωνική αλλαγή που θα εγκαθίδρυε έναν επίγειο παράδεισο. Πρωτεργάτης αυτής της αντι-ουτοπιστικής προσπάθειας για κοινωνική χειραφέτηση υπήρξε ο Καρλ Μαρξ, ο οποίος, ενδεχομένως και με θετικιστικές υπερβολές στα πολιτικά του κείμενα, επικεντρώθηκε στην ανάλυση του εγκαθιδρυμένου καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και όχι στον εγκεφαλικό σχεδιασμό της δικής του προσωπικής ουτοπίας.

Η πολύ σημαντική, όμως, συνεισφορά του Μαρξ στην κοινωνική θεωρία άφηνε ανοιχτά ερωτήματα για την πολιτική δράση, στο βαθμό που οι κοινωνικές επιστήμες δεν αποτελούν μια

¹ Μπαρλαούρας Δημήτρης, Αντεπανάσταση και Συντηρητισμός, Διπλωματική Εργασία στο ΠΜΣ Πολιτική Επιστήμη και Ιστορία, Πάντειο Πανεπιστήμιο, 2016, σελ. 47

«φυσιολογική επιστήμη», με την έννοια της ύπαρξης ενός κυρίαρχου «Παραδείγματος», το οποίο θα προσλαμβάνει θέση αντικειμενικής γνώσης (μέχρι βέβαια να καταρρεύσει και τη θέση του να πάρει ένα νέο «Παράδειγμα»). Αντίθετα, προσομοιάζουν περισσότερο σε αυτό που περιέγραφε ο Λουί Αλτουσέρ για το μαρξισμό (αλλά και την ψυχανάλυση) ως συγκρουσιακές και σχισματικές επιστήμες². Επιστήμες, δηλαδή, όπου δεν μπορεί να υπάρξει μια και μόνη αντικειμενική θέαση, ένα «Παράδειγμα» κατά τον Κuhn, αλλά αντίθετα διαφορετικές και δομικά συγκρουόμενες θέσεις³.

Η προσπάθεια «επιστημονικής» ανάλυσης της δυνατότητας υπέρβασης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής σκόνταφτε στο διάχυτο εμπειρισμό και την παντοδυναμία της επαγωγικής μεθόδου, όπου τα πάντα υφίσταντο ως αντανakλάσεις της άμεσης εμπειρίας, θεωρίες που άνθιζαν το 19^ο και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Απόρροια αυτού του εμπειρισμού υπήρξαν όλες οι πρώιμες προσπάθειες αντίστασης στο κοινωνικό κατεστημένο της εποχής κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα και νωρίτερα, όπως οι περιπτώσεις των ουτοπιστών σοσιαλιστών, που προσπαθούσαν να πραγματώσουν την ουτοπία τους, παρακινώντας τους εργαζόμενους σε αλλαγή συνείδησης μέσα από εξιδανικευμένα παραδείγματα κοινωνικοποίησης της εργασίας, αλλά και της υπόλοιπης καθημερινότητά τους. Οι αναβαπτιστές την περίοδο της θρησκευτικής μεταρρύθμισης, οι «ισοπεδωτές» στη αγγλική επανάσταση ή ο Μπαμπέφ στη γαλλική επανάσταση, οι οποίοι υποστήριζαν την κατάργηση των ταξικών διαφορών, προτείνοντας έναν ασκητικό, σπαρτιατικό κομμουνισμό, που απαγόρευε κάθε απόλαυση της ζωής⁴, αλλά και ακολούθως οι Σαιν Σιμόν, Ουέν και Φουρριέ, που επεξεργάστηκαν οικουμενικές ουτοπίες, υπήρξαν όλοι τέκνα μιας ιδεαλιστικής προσέγγισης της πραγματικότητας, η οποία αντιλαμβανόταν ως άμεση αντανάκλαση της άμεσης εμπειρίας.

Με την παραπάνω έννοια, η επιστημονική γνώση βρισκόταν πάντα κάπου «εκεί έξω» και ο σκοπός του επιστήμονα ήταν να βρει τα εργαλεία για να την ανακαλύψει. Αν στους θετικιστές αυτό είναι πέρα από εμφανές, με αντίστροφο τρόπο μπορούμε να το δούμε και στον Popper. Αλλά και στο σημαντικό έργο του Thomas Kuhn⁵, οι ανωμαλίες προκύπτουν από την μη εναρμόνιση του

² Στα ελληνικά έχει μεταφραστεί το δημοσίευτο άρθρο του Λουί Αλτουσέρ «Για τον Μαρξ και τον Φρόυντ» από τους Χρ. Γιαννούλη και Δ. Δημούλη στο περιοδικό Θέσεις, τχ. 35, Απρίλιος- Ιούνιος 1991, στο οποίο ο Αλτουσέρ υπεραμύνεται της δομικής συγκρουσιακότητας της μαρξιστικής θεωρίας.

³ Αρβανίτης Δημήτρης, διπλωματική εργασία στο ΠΜΣ του τμήματος Πολιτικών Επιστημών του Α.Π.Θ. με τίτλο «Η Αριστερά στη δίνη της οικονομικής κρίσης: από τη συνέπεια της ταξικής τοποθέτησης στη διεκδίκηση του έθνους, 2016, σελ. 7

⁴ Ένγκελς Φρίντριχ, Ουτοπιστικός Σοσιαλισμός και Επιστημονικός Σοσιαλισμός, εκδόσεις Θεμέλιο, 1966, σελ. 58

⁵ Kuhn T.S., Η δομή των επιστημονικών επαναστάσεων, εκδόσεις Σύγχρονα Θέματα, 2008

πραγματικού αντικειμένου με το επιστημονικό αντικείμενο, ενώ κατά τη διάρκεια της φυσιολογικής επιστήμης, οι επιστήμονες λειτουργούν όπως ακριβώς περιγράφεται από το θετικιστικό μοντέλο.

Σε αντίθεση με την παραπάνω λογική συγχώνευσης ή αντανάκλασης του πραγματικού στο επιστημονικό, ο Μαρξ (αλλά και αργότερα ο Bachelard και όλος ο γαλλικός δομισμός) θεώρησε ότι το επιστημονικό αντικείμενο δεν υπάρχει κάπου έξω, περιμένοντας απλά να φωτιστεί από κάποια νέα θεωρία, αλλά ότι επιστημονικό αντικείμενο και επιστημονικά εργαλεία συν-συγκροτούνται, δεν μπορούν να υπάρξουν χωριστά το ένα από το άλλο. Με τα λόγια του ίδιου του Bachelard, που στοχάστηκε πάνω στη φιλοσοφία των θετικών επιστημών κυρίως, «η επίτευξη της αντικειμενικότητας απαιτεί την έλλογη και λεπτομερή έκθεση μιας μεθόδου αντικειμενικοποίησης», «ένα συστηματικό σύνολο προφυλάξεων που επιβάλλουν να στοχαζόμαστε προτού εξετάσουμε»⁶. Με αυτόν τον τρόπο «ανάμεσα στο επιστημονικό φαινόμενο και το επιστημονικό νοούμενο, παύουμε να έχουμε μια αποστασιοποιημένη και άπραγη διαλεκτική· έχουμε μια εναλλασσόμενη κίνηση, η οποία ύστερα από μερικές διορθώσεις των προταγμάτων τείνει πάντα προς μια ενεργό πραγματοποίηση του νοούμενου»⁷. Ο Bachelard αναφέρεται ακριβώς σε μια διαδικασία συν-συγκρότησης εννοιολογικού οπλοστασίου και επιστημονικού αντικειμένου.

Αλλά και η λογική του ίδιου του Μαρξ, διατρέχει αυτή ακριβώς την προβληματική. Καταρχάς, αποσυνδέει το πραγματικό από το επιστημονικό αντικείμενο. Ο Καπιταλιστικός Τρόπος Παραγωγής (ΚΤΠ), στην ανάλυση του Κεφαλαίου από το Μαρξ, αποτελεί ακριβώς το αντικείμενο του μαρξικού έργου σε αντίθεση με το πραγματικό αντικείμενο, που θα ήταν για το Μαρξ εκείνης της εποχής, ο εκάστοτε υπό εξέταση εθνικός κοινωνικός σχηματισμός, ιστορικά προσδιορισμένος και χωρίς τις αφαιρέσεις που κάνει ο Μαρξ στο Κεφάλαιο, «όπως ο ρόλος της γης(ως πηγής γαιοπροσόδου), της επάρκειας ή μη των πρώτων υλών και των μέσων παραγωγής, του χρήματος (νοούμενου ως αυτοσκοπού, δηλαδή με τη μορφή του εμπορικού ή χρηματιστηριακού κεφαλαίου), του ανταγωνισμού μεταξύ των ξεχωριστών κεφαλαίων, των μεταβολών στην παραγωγικότητα της εργασίας. Παραμερίζονται επίσης οι συγκυριακοί παράγοντες, όπως το αν μπορούν να πωληθούντα εμπορεύματα, αν υπάρχει έλλειμμα ή πλεόνασμα εμπορευμάτων, εργατικών χεριών (π.χ. ανεργία), αν

⁶ Bachelard Gaston, Το νέο επιστημονικό πνεύμα, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, 1994, 2000, σελ. 13

⁷ Ό.π., σελ. 14

επιδρούν εξωγενείς παράγοντες (όπως, π.χ., πόλεμοι, φυσικές καταστροφές), αν συνυπάρχουν και άλλοι τρόποι παραγωγής κτλ.»⁸.

Άλλωστε, η σημασία της αυτοτέλειας του επιστημονικού αντικείμενου (ΚΤΠ) υπενθυμίζεται από τον ίδιο το Μαρξ στον πρόλογο της πρώτης έκδοσης του πρώτου τόμου του Κεφαλαίου, που αναφέρει σαρκαστικά: «... Αυτό που έχω να ερευνήσω σε τούτο το έργο, είναι ο κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγής και οι σχέσεις παραγωγής και ανταλλαγής που αντιστοιχούν σ' αυτόν. Ο κλασικός τρόπος αυτού του τρόπου παραγωγής είναι ως τώρα η Αγγλία. Αυτός είναι ο λόγος που η Αγγλία χρησιμεύει σαν κύριο παράδειγμα για τη θεωρητική ανάπτυξη που κάνω. Αν όμως ο Γερμανός αναγνώστης σήκωνε φαρισαϊκά τους ώμους του για την κατάσταση των Άγγλων εργατών της βιομηχανίας και της γεωργίας, ή αν θα καθισχύχαζε αισιόδοξα τον εαυτό του με το ότι στη Γερμανία τα πράγματα δεν είναι καθόλου τόσο άσχημα, τότε είμαι υποχρεωμένος να του φωνάξω: *De te fabula narratur!* [Για σένα μιλάει ο μύθος!]⁹».

Γίνεται, έτσι, αντιληπτό ότι ο Μαρξ κατάφερε να σκεφτεί πέρα από το θετικισμό της εποχής του, με τις μεταφυσικές συνέχειες της επιστημονικής γνώσης. Με τα λόγια του Αλτουσέρ:

«... αν θέλουμε αληθινά να στοχαστούμε τη δραματική γένεση της σκέψης του Μαρξ, πρέπει να πάψουμε να τη στοχαζόμαστε με όρους «υπέρβασης», για να τη στοχαστούμε με όρους ανακαλύψεων»¹⁰.

Επανερχόμενοι στο αντικείμενο της παρούσας εργασίας, θα προσπαθήσουμε να φωτίσουμε τις προσπάθειες κοινωνικής αλλαγής, ως μια μακρά διαδικασία, που μπορεί να φέρει αναλογίες με την έννοια του **ερευνητικού προγράμματος** του Ούγγρου φιλόσοφου της επιστήμης Imre Lakatos. Με την έννοια αυτή, η εποχή που άνοιξε ο Διαφωτισμός, περίοδος κατά την οποία πραγματοποιήθηκε η έξοδος του ανθρώπου από την ανωριμότητά του, για την οποία ο ίδιος είναι υπεύθυνος¹¹, όπως έλεγε και ο Immanuel Kant, δημιούργησε ένα σκληρό πυρήνα στο ερευνητικό πρόγραμμα της κοινωνικής αλλαγής, ο οποίος αποτελείται από τις βασικές παραδοχές που υποβαστάζουν το πρόγραμμα¹² και ο οποίος δεν αμφισβητείται, καθώς αποτελείται από τον πυρήνα της ίδιας της νεωτερικότητας. Στοιχείο αυτού του πυρήνα είναι η διάχυτη αίσθηση ότι η κοινωνική αλλαγή μπορεί να πραγματοποιηθεί, αν ο ίδιος ο άνθρωπος το αποφασίσει, χωρίς να υπάρχουν

⁸ Στεργιόπουλος Κώστας, Πως παράγεται η υπεραξία; Επιστημονικό αντικείμενο και μέθοδος στο Κεφάλαιο του Καρλ Μαρξ, περιοδικό Κρίση, τχ. 1, 2017/1, σελ. 15

⁹ Μαρξ Καρλ, Το Κεφάλαιο, τόμος πρώτος, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, 2002, σελ. 12

¹⁰ Althusser L., Για τον Μαρξ, εκδόσεις Εκτός Γραμμής, 2015, σελ. 126

¹¹ Kant Immanuel, Δοκίμια, μτφρ. Ε. Π. Παπανούτσος, εκδόσεις Δωδώνη, 1971, σελ. 42

¹² Chalmers Alan F., Τι είναι αυτό που το λέμε επιστήμη;, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, 1994, σελ. 124

κάποιοι εξωτερικοί περιορισμοί: οι αρχές της ελευθερίας και της ισότητας, η προοδευτική διαμόρφωση ανθρωπίνων δικαιωμάτων, η δημιουργία όρων μαζικής πολιτικής με την πιο ευρεία έννοια, όλα αυτά, σε τελική ανάλυση, που αποτελούν αδιαμφισβήτητα στοιχεία της σύγχρονης κοινωνίας προκύπτουν ως αποτέλεσμα της προαναφερθείσας πυρηνικής αρχής.

Πέραν, όμως, από το σκληρό πυρήνα της νεωτερικότητας, υπάρχουν στιγμές όπου η δυνατότητα κοινωνικής αλλαγής δε διαφαίνεται στον ορίζοντα και οι θεωρητικές επεξεργασίες φαντάζουν κατώτερες των περιστάσεων. Είναι οι περίοδοι αναστοχασμών πάνω σε βασικές συνιστώσες του προγράμματος για την κοινωνική αλλαγή, χωρίς ποτέ να αίρεται ο βασικός πυρήνας του Διαφωτισμού. Αυτή η διαδικασία θα μπορούσε να προσομοιάζει στον προστατευτικό κλοιό του Lakatos, ο οποίος εμποδίζει την πλήρη κατάρρευση του προγράμματος. Αυτό, όμως, δεν αναιρεί το γεγονός ότι κάποια προγράμματα σταδιακά εκφυλίζονται και πέφτουν στην αφάνεια, ενώ άλλα αποτελούν προοδευτικά (ή προωθητικά) ερευνητικά προγράμματα.

Η ανάδειξη αυτής της πλευράς του ερευνητικού προγράμματος της κοινωνικής αλλαγής συνιστά καίριο ζήτημα για την παρούσα εργασία. Η διάκριση ανάμεσα σε αρνητικές και θετικές ευρετικές μπορεί να μας οδηγήσει στο να αποφύγουμε τη συζήτηση για την έκβαση ενός κοινωνικού αγώνα, η οποία επιμένει στο επιφανειακό σχήμα νίκη ή ήττα και να εξετάσουμε την έκβαση με βάση την ανάδειξη (ή μη) παραμελημένων πλευρών «του διεκδικητικού σύμπαντος διαμορφώνοντας όρους -έννοιες, γενικευτικές προτάσεις και επιμέρους θεωρίες- για την ανάληψη αυτού που ο φιλόσοφος των κοινωνικών επιστημών Imre Lakatos αποκάλεσε “προωθητικό ερευνητικό πρόγραμμα” [*progressive research programme*] -γνωστική διαδικασία που οδηγεί σε προβληματοποίηση και ανασκευή κατεστημένων παραδοχών, τη δημιουργική ενατένιση νέων, αδιερεύνητων προβλημάτων και τη διατύπωση υποθέσεων εργασίας εξοπλισμένων με “θετικά ευρετικά” [*positive heuristics*]: συνδυασμούς προτάσεων και θεωρητικών προσδοκιών που κατευθύνουν την έρευνα σε ρηξικέλευθες και γνωστικά παραγωγικές ατραπούς»¹³.

Πέραν, όμως, από τη θεώρηση της κοινωνικής αλλαγής υπό το προαναφερθέν πρίσμα οφείλουμε να ξεκαθαρίσουμε και ένα ακόμα στοιχείο. Στην παρούσα εργασία **το Πολιτικό** δεν το μεταχειριζόμαστε με ένα ηθικό τρόπο. Ακολουθώντας τη σμιτιανή προσέγγιση, όπου η σχέση φίλου-εχθρού ορίζει το Πολιτικό, μπορούμε να το επαναπροσδιορίσουμε με μια γκραμισιανή ανάγνωση του Σμιτ. Το Πολιτικό αποτελεί την αντικειμενική διαδικασία συγκρότησης αντιμαχόμενων μπλοκ, τα

¹³ Σεφεριάδης Σεραφείμ, Έννοιες και θεωρία: ένα σχόλιο για τη συμβολή του κλάδου της Συγκρουσιακής πολιτικής στη μελέτη των κοινωνικών κινήσεων, Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, τχ. 30, 2007, σελ. 41-42

οποία φέρουν κοινωνικές εκπροσωπήσεις (δεν ταυτίζονται με αυτές, όπως θέλει ένας αναγωγιστικός μαρξισμός), διαμεσολαβούν δηλαδή το Κοινωνικό, προσπαθώντας να κατακτήσουν/προσπελάσουν το Κράτος μέσα από την Πολιτική Εξουσία. Αυτή η πάλη για την ηγεμονία, και όχι στενά για την κυριαρχία, αποτελεί μια πολύπλοκη, ασύμμετρη ως προς τα μέσα, διαδικασία συγκρότησης ανταγωνιστικών μπλοκ γύρω από την Πολιτική Εξουσία, με άγνωστη την τελική έκβαση.

Λέγοντας τα παραπάνω, η προσπάθεια αναμέτρησης με την Πολιτική Εξουσία δεν εμπεριέχει μια κανονιστική διάσταση, όπου κάποιος μπορεί να αποφύγει το ερώτημα, θέτοντας κάποιες ιδεολογικές ή ηθικές αρχές. Η μορφοποίηση των κοινωνικών μπλοκ, πραγματοποιείται μέσα από τις διαμεσολαβήσεις των πολιτικών υποκειμένων, αλλά και έξω από αυτές, αν αυτά αδυνατούν να ξεδιπλώσουν στρατηγικές κατίσχυσης του αντιπάλου. Σκοπός του πολιτικού υποκειμένου είναι η ορθή καθοδήγηση του εν διαμορφώσει μπλοκ, όχι με την έννοια μια μονόδρομης σχέσης, όπου η πολιτική πρωτοπορία ελέγχει απόλυτα το μπλοκ που εκπροσωπεί, αλλά μιας αμφίδρομης σχέσης που μετασχηματίζει ταυτόχρονα το κοινωνικό και το πολιτικό επίπεδο, το κοινωνικό μπλοκ και το πολιτικό υποκείμενο.

Το μακρύ αυτό «ερευνητικό πρόγραμμα» του κοινωνικού μετασχηματισμού, μέσα από τη πάλη για την Πολιτική Εξουσία δεν είναι μια ευθύγραμμη κίνηση προς κάποιον τελικό σκοπό. Αντίθετα, παρουσιάζει οξύνσεις και υφέσεις, με διαφορετικές διάρκειες και χωρίς προκαθορισμένη έναρξη και τέλος. Και εδώ οφείλουμε να φωτίσουμε την τρίτη βασική έννοια της παρούσας εργασίας, την έννοια του **«συγκρουσιακού κύκλου»** (cycle of contention). Στο έργο του, *Power in Movement*, ο Sidney Tarrow ορίζει το συγκρουσιακό κύκλο ως *«μια φάση αυξημένης σύγκρουσης, με ταχεία διάδοση της συλλογικής δράσης από τους πιο κινητοποιημένους σε λιγότερο κινητοποιημένους τομείς, καινοτομία στις μορφές σύγκρουσης που χρησιμοποιούνται, δημιουργία νέων ή μετασχηματισμένων πλαισίων συλλογικής δράσης, συνδυασμός οργανωμένης και μη οργανωμένης συμμετοχής και αλληλουχίες εντατικοποιημένης ροής πληροφοριών και αλληλεπίδρασης μεταξύ αμφισβητιών και Αρχών»*¹⁴.

Είναι φανερό ότι οι «συγκρουσιακοί κύκλοι» αποτελούν περιόδους συμπύκνωσης του ιστορικού χρόνου και γένεσης ιδεών και πρακτικών με υπερ-συγκυριακή ισχύ. Τα ίδια τα κόμματα της Αριστεράς, τα οποία φιλοδοξούν να εκπροσωπήσουν τα συμφέροντα και τους πόθους των καταπιεσμένων στρωμάτων της κοινωνίας υπήρξαν σε μεγάλο βαθμό προϊόντα τέτοιων στιγμών και

¹⁴Tarrow Sidney, *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics*, 2η έκδοση, Cambridge/Νέα Υόρκη: Cambridge University Press, 1998, σελ. 199

όχι εγκεφαλικές κατασκευές μεγάλων προσωπικοτήτων της ιστορίας, όπως θέλει να πιστεύει μια πιο επιφανειακή ανάλυση των γεγονότων.

Σε ένα πρόσφατο άρθρο του με τίτλο «Mapping the European Left, Socialists Parties in the EU»¹⁵ ο, πρόσφατα εκλιπών, Dominic Heilig αναγνωρίζει τέσσερις ιστορικές τομές (caesuras) στην προ του 1989 εποχή, μέσα από τις οποίες δημιουργήθηκαν τα διάφορα ρεύματα και κόμματα της αριστεράς. Ανάμεσά τους ξεχωρίζει τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και την Οκτωβριανή Επανάσταση τη δεύτερη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα, την Άνοιξη της Πράγας το 1968, τα κινήματα της Νέας Αριστεράς τη δεκαετία του '70 και το τέλος του Ψυχρού πολέμου τη διετία 1989-90.

Αυτά, βέβαια, που ο Heilig όρισε ως τομές δεν είναι τίποτα άλλο από μεγάλοι συγκρουσιακοί κύκλοι. Αυτές οι «στιγμές παραφοράς», κατά την προσφιλή φράση του Aristide Zolberg, *στιγμές όπου «όλα είναι δυνατά»*¹⁶, όρισαν τα πολιτικά διακυβεύματα κάθε συγκυρίας κυρίως για τα κόμματα της Αριστεράς, τα οποία στήριζαν την ανανέωσή τους (οργανωτική, ρεπερτόρια δράσης κλπ.) σε αυτούς τους κύκλους. Διαφοροποιούμενοι ελαφρώς, εκκινώντας από την Παρισινή Κομμούνα, προσθέτοντας τον αντιφασιστικό αγώνα και συμπτύσσοντας τη δεύτερη και την τρίτη τομή του Heilig, στο βαθμό που αποτελούν κίνηση μιας ίδιας διαδικασίας (το μακρύ 1968) σε Δυτική και Ανατολική Ευρώπη, θα μπορούσαμε να καταλήξουμε στον παρακάτω πίνακα¹⁷.

Πίνακας 1

Συγκρουσιακός κύκλος	Χρονική στιγμή	Αριστερά
Παρισινή Κομμούνα	1871	Σοσιαδημοκρατικά Κόμματα
Α΄ ΠΠ & Οκτωβριανή Επανάσταση	1914-19	Κομμουνιστικά Κόμματα
Εγκαθίδρυση ναζισμού στη Γερμανία, Β΄ ΠΠ	1933-1945	Αντιφασιστικά μέτωπα
Μάης του 1968,	1966-1969	Νέα/ Εναλλακτική/

¹⁵ Heilig Dominic, Mapping the European Left, Socialists Parties in the EU, Rosa Luxemburg Stiftung, New York Office, April 2016

¹⁶ Zolberg Aristide R., 'Moments of Madness', Politics and Society, 183-207, 1972

¹⁷ Η επικράτηση του σταλινισμού ή το 20ο συνέδριο παρότι υπήρξαν προπομποί δημιουργίας νέων αριστερών κομμάτων (τροτσκιστικά κόμματα και μ-λ ρεύμα αντίστοιχα) ορθώς δεν αποτελούν τομές ή συγκρουσιακούς κύκλους, αφού παρέμειναν μακριά από το μαζικό επίπεδο του κοινωνικού κινήματος και περισσότερο αποτέλεσαν μάχες «γραφειοκρατιών».

Πολιτιστική Επανάσταση		Αντιαυταρχική/ Πράσινη Αριστερά
------------------------	--	------------------------------------

Προφανώς, οι τέσσερις συγκρουσιακοί κύκλοι που αναφέραμε δεν αποτελούν τους μοναδικούς, αλλά τους πιο οικουμενικούς. Επιμέρους εθνικοί συγκρουσιακοί κύκλοι διασταυρώθηκαν με τους παγκόσμιους κύκλους, παράγοντας εθνικά πρωτότυπες πολιτικές συγκυρίες καθ' όλη τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα.

Τέλος, κλείνοντας τη σύντομη αυτή εισαγωγή, οφείλουμε να σταθούμε και σε ένα ακόμα σημείο. Η ολοκλήρωση κάθε συγκρουσιακού κύκλου, οδηγεί σε μια περίοδο αναστοχασμού βασικών στοιχείων. Αυτή η θετική ευρετική, κατά Lakatos, αποτελεί σύμπτωμα της έκβασης του συγκρουσιακού κύκλου, αλλά δεν οδηγεί σε ένα εκ των προτέρων καθορισμένο αποτέλεσμα. Αντίθετα, η ολοκλήρωση ενός συγκρουσιακού κύκλου οδηγεί στην ανάπτυξη διευρυμένων συζητήσεων πάνω στο «ερευνητικό πρόγραμμα» της κοινωνικής αλλαγής, οδηγώντας πολλούς στην έξοδο από αυτό, αλλά και άλλους στην αναπροσαρμογή όχι του σκληρού πυρήνα, αλλά του προστατευτικού κλοιού. Πρόκειται, βέβαια, για τα **μεγάλα προγραμματικά κύματα της Αριστεράς**, τα οποία ξεδιπλώθηκαν ανάμεσα στις παλίρροιες των μεγάλων επαναστατικών στιγμών.

Έχοντας αυτά ως βασικά ερευνητικά εργαλεία, θα προσπαθήσουμε να εξετάσουμε τις προγραμματικές αυτές αλλαγές, οι οποίες υπήρξαν προϊόντα μεγάλων ιστορικών γεγονότων και να φωτίσουμε τη σχέση της Αριστεράς με το κράτος, την Πολιτική Εξουσία και την κυβερνητική εμπειρία κατά το «σύντομο 20^ο αιώνα». Μέλημά μας είναι η διαμόρφωση μιας συνεκτικής θέασης της προσπάθειας κοινωνικής αλλαγής, μακριά από εργαλειακές θεωρήσεις του κράτους, μανιχαϊστικές εξηγήσεις των προχωρημάτων και των παλινорθώσεων, εντάσσοντας τα ιστορικά γεγονότα σε ιστορικά πλαίσια, τα οποία υπερκαθορίζουν την εκάστοτε συγκυρία. Σε τελική ανάλυση, η Ιστορία μπορεί να μην είναι μια προκαθορισμένη γραμμή προς ένα βέβαιο μέλλον, η οποία έχει παροπλιστεί με κάποιο Σκοπό, όπως θα ήθελε μια ιστορικιστική προσέγγιση, μια θεολογική προσέγγιση της Ιστορίας, αλλά από την άλλη δεν είναι και μια ακατανόητη αλληλουχία γεγονότων, για την οποία κανείς δε μπορεί να αποφανθεί τι κυοφορεί σε κάθε επόμενη συγκυρία. Προσέχοντας να μην προσκρούσουμε στους δυο προαναφερθέντες σκοπέλους θα προσπαθήσουμε να ξετυλίξουμε το νήμα της ιστορία της κοινωνικής χειραφέτησης, ξεκινώντας, βεβαίως, από τα γεγονότα μετά την Παρισινή Κομμούνα.

1. Οι κλασικοί απέναντι στο κράτος (1871-1914):

Επανάσταση vs Μεταρρύθμιση

Αυτός ο στρατηγικός στόχος, ό,τι και αν είναι, δεν είναι τίποτα για μένα· τα πάντα είναι το κίνημα. Και με τον όρο κίνημα αντιλαμβάνομαι, τη γενική κίνηση της κοινωνίας, δηλαδή την κοινωνική πρόοδο.

Απάντηση του Edward Bernstein στη Rosa Luxembourg

Εν αρχή ην ... η Παρισινή Κομμούνια

Την επαύριον της Παρισινής Κομμούνας, οι επαναστάτες της τότε εποχής έλαβαν κάποια πολύ σημαντικά μαθήματα, που θα τους συντρόφευαν σε όλο το επόμενο διάστημα. Έγινε φανερό ότι η ανάγκη για οργάνωση της αντίστασης δεν αφορούσε μόνο την αποτελεσματικότητα της ίδιας της αντίστασης, αλλά και τη δυνατότητα τα καταπιεζόμενα στρώματα να διεκδικήσουν τη διοίκηση της κοινωνίας. Η οργανωτική διάχυση και η εναντίωση στην δυνατότητα κατάληψης της κρατικής εξουσίας των οπαδών των Προυντόν και Μπακούνιν, φαινόταν πέρα για πέρα ουτοπική και επικίνδυνα αναποτελεσματική. Ως εκ τούτου, η Διεθνής Ένωση Εργατών (γνωστή ως Πρώτη Διεθνής), που δημιουργήθηκε το 1864, διαλύεται το 1876, κάτω από την πίεση των ζητημάτων που άνοιξε η έκβαση της Παρισινής Κομμούνας. Από εδώ και στο εξής, οι σοσιαλιστές επαναστάτες θα έδιναν περισσότερο βάρος στην εξειδίκευση των αιτημάτων που αφορούν τη μετάβαση από τον καπιταλισμό στο σοσιαλισμό, παράγοντας τα πρώτα επεξεργασμένα προγραμματικά κείμενα, πτυχές των οποίων ακολουθούν μέχρι και σήμερα την Αριστερά.

Το γενέθλιο προγραμματικό κείμενο της ιστορικής σοσιαλδημοκρατίας, το πρόγραμμα του συνεδρίου του SPD στη Gotha (1875) υπήρξε ένα πρωτόλειο κείμενο, την περίοδο της κρίσης της Α' Διεθνούς¹⁸, όπου τα βασικά ζητήματα ήταν η εμπέδωση μιας πιο επιστημονικής κριτικής στο καπιταλιστικό σύστημα, μιας πιο ολοκληρωμένης κωδικοποίησης των εγγενών τάσεών του.

¹⁸ Η Διεθνής Ένωση Εργατών ή Α' Διεθνής διαλύθηκε ένα χρόνο αργότερα, ύστερα από το σταδιακό εκφυλισμό της, με τις έντονες διαμάχες των οπαδών του Μαρξ, με αυτούς του Μπακούνιν και του Προυντόν.

Ταυτόχρονα, βασική επιδίωξη του Μαρξ, στην κριτική του στο πρόγραμμα της Γκότα¹⁹, υπήρξε η μείωση της επιρροής του Γερμανού σοσιαλιστή Φερντινάντ Λασσάλ (1825-1864), ο οποίος, στην αντίθετη πλευρά από τους οπαδούς του αναρχικού Μπακούνιν, που καλούσε σε αποχή από τους αστικούς θεσμούς, *περιορίζε τον αγώνα της εργατικής τάξης στην απόκτηση του γενικού εκλογικού δικαιώματος, έβλεπε στο γενικό εκλογικό δικαίωμα, δηλαδή στον αστικό κοινοβουλευτισμό, την πανάκεια για τη χειραφέτηση της εργατικής τάξης*²⁰.

Ο πρώτος που προσπάθησε να αναλύσει το φαινόμενο του κράτους ήταν ο Φρίντριχ Ένγκελς, ο οποίος καταπιιάστηκε με το ζήτημα του κράτους στην ιστορική του διάσταση, στο διάσημο έργο του *Η καταγωγή της οικογένειας, της ατομικής ιδιοκτησίας και του κράτους*, γραμμένο το 1884. Στον κλασικό ορισμό που έδωσε για το κράτος ο Ένγκελς αναφέρει ότι:

«το κράτος δεν είναι καθόλου μια δύναμη που επιβλήθηκε στην κοινωνία απ' έξω [...] Το κράτος είναι μάλλον η ομολογία ότι η κοινωνία αυτή μπερδεύτηκε σε μian αξεδιάλυτη αντίφαση με τον ίδιο τον εαυτό της, ότι διασπάστηκε σε ασυμφιλίωτες αντιθέσεις που είναι ανήμπορη να τις ξεορκίσει. Και για να μη φθείρουν αυτές οι αντιθέσεις, οι τάξεις με τα αντιμαχόμενα οικονομικά συμφέροντα τον εαυτό τους και την κοινωνία σ' ένα άκαρπο αγώνα, έγινε αναγκαία μια δύναμη που, φαινομενικά, στέκεται πάνω από την κοινωνία, για να μετριάξει τη σύγκρουση, για να την κρατά μέσα στα όρια της «τάξεως». Και η δύναμη αυτή, η οποία βγήκε από την κοινωνία, μα τοποθετήθηκε πάνω απ' αυτήν, η οποία όλο και περισσότερο αποξενώνεται απ' αυτήν, είναι το κράτος²¹».

Ο πολύ εναργής ορισμός του κράτους από τον Ένγκελς πήρε εξ' αρχής απόσταση από την ολοκληρωτική ταύτιση της κυρίαρχης τάξης με τον κρατικό μηχανισμό, αλλά και από την ουδετεροποίηση αυτού του μηχανισμού. Το κράτος πράγματι είναι προϊόν μιας συγκεκριμένης κοινωνικής εξέλιξης (της δημιουργίας των ταξικών κοινωνιών) και προσπαθεί να αμβλύνει τις ταξικές αντιθέσεις προσπαθώντας να φανεί ουδέτερο, χωρίς βέβαια να είναι. Στο ίδιο βιβλίο, ο Ένγκελς μας παρουσιάζει και την ειδική περίπτωση του βοναπαρτισμού, *όπου οι ανταγωνιζόμενες τάξεις κρατούν τόσο πολύ την ισορροπία μεταξύ τους, που η κρατική εξουσία σαν φαινομενικός μεσάζοντας αποκτά*

¹⁹ Η μπροσούρα του Καρλ Μαρξ «Κριτική του προγράμματος της Γκότα» εκδόθηκε τον ίδιο χρόνο με τη διεξαγωγή του Συνεδρίου της Γκότα, το 1875.

²⁰ Χούαρ Ούλριχ, Για την πολιτική οργάνωση των κομμουνιστών στην ιστορία (Β' μέρος), περιοδικό Κομμουνιστική Επιθεώρηση, τεύχος 4, 2001

²¹ Ένγκελς Φρίντριχ, Η καταγωγή της οικογένειας, της ατομικής ιδιοκτησίας και του κράτους, εκδόσεις Θεμέλιο, 2004, σελ. 305

για μια στιγμή κάποια ανεξαρτησία απέναντι και στις δυο²², οδηγώντας σε αυταρχικές εκτελεστικές εξουσίες με σημαντική λαϊκή υποστήριξη.

Τον Ιούλιο του 1889, 100 χρόνια από την πτώση της Βαστίλης, συνήλθε στο Παρίσι το Συνέδριο που δημιούργησε τη Δεύτερη Διεθνή, όπου επιβεβαιωνόταν η ανάγκη διεθνούς συνεργασίας των επαναστατικών δυνάμεων, αλλά και η ηγεμονία των μαρξιστικών ιδεών εντός αυτών. Δυο χρόνια αργότερα, στο Συνέδριο του SPD, στην Ερφούρτη (1891) προτάθηκε ένα πιο ολοκληρωμένο κείμενο, όπου για πρώτη φορά συνυπήρξε ένα συνεκτικό πρόγραμμα κοινωνικών διεκδικήσεων, μαζί με το στρατηγικό όραμα του σοσιαλισμού. Όπως εύστοχα έχει κωδικοποιηθεί το ερφουρτιανό πρόγραμμα αποτελούνταν από τέσσερις βασικούς πυλώνες, συνδεδεμένους άρρηκτα με το στόχο του σοσιαλισμού: α) τον εκδημοκρατισμό και την επέκταση του κράτους δικαίου, β) τον πολιτισμικό ριζοσπαστισμό, γ) τη βελτίωση της εργατικής συνθήκης, δ) κοινωνική ισότητα μέσω αναδιανομής²³ και αποτέλεσε το βασικό προγραμματικό πυρήνα²⁴ της Αριστεράς έκτοτε.

Τα γενέθλια κείμενα του μεταρρυθμισμού

Ο Ένγκελς στην κριτική του στο προσχέδιο του προγράμματος της Ερφούρτης τονίζει ότι το παρόν προσχέδιο διαφέρει, με θετικό πρόσημο, από το προηγούμενο πρόγραμμα (της Γκότα)²⁵, παρ' όλα αυτά οι πολιτικές διεκδικήσεις παραμένουν σε μεγάλο βαθμό αποσυνδεδεμένες από το στρατηγικό στόχο. Στο συγκεκριμένο κείμενό του ο Ένγκελς επισημαίνει κάτι για το οποίο θα γίνει αποδέκτης κριτικής τον επόμενο αιώνα, καθώς του καταλογίζουν μερική τάση υιοθέτησης ενός πιο μεταρρυθμιστικού αγώνα²⁶. Πιο συγκεκριμένα η τρομακτική άνοδος του SPD²⁷ οδήγησε τον Ένγκελς στην ιδέα ότι σε συγκεκριμένες χώρες και συγκυρίες θα μπορούσε να υπάρξει μια πιο «θεσμική οδός προς το σοσιαλισμό: σε δημοκρατίες όπως η Γαλλία και οι Η.Π.Α., σε μοναρχίες όπως η Βρετανία, όπου η επικείμενη παραίτηση της δυναστείας έναντι οικονομικής αποζημίωσης συζητείται καθημερινά στον Τύπο και όπου αυτή η δυναστεία είναι ανίσχυρη εναντίον του λαού. Αλλά στη

²² Ό.π., σελ. 308

²³ Moschonas G., European Social Democracy, Communism and the Erfurtian Model, in The SAGE Handbook of Political Sociology, (eds. Outhwaite William and Turner Stephen), SAGE Publications, 2017, σελ. 517

²⁴ Ό.π., σελ. 516

²⁵ Engels Friedrich, A Critique of the Draft Social-Democratic Program of 1891, MECW, Volume 27, 1891, σελ. 217

²⁶ Το κείμενο στο οποίο η πλειοψηφία των επικριτών του Ένγκελς αναφέρεται είναι η Εισαγωγή του το 1895 στο βιβλίο του Μαρξ «Οι ταξικοί αγώνες στη Γαλλία από το 1848 ως το 1850».

²⁷ Το SPD από 5^ο κόμμα του Ράιχσταγκ στις εκλογές του 1887 με 10,1% ανήλθε σε πρώτο κόμμα στις εκλογές του 1890 με 19,7%, πρωτιά που κράτησε μέχρι και το 1930 και την άνοδο των Ναζί. Η κυριαρχία του στην πολιτική σκηνή της Γερμανίας το οδήγησε το 1919 σε ποσοστό 37,9%.

Γερμανία, όπου η κυβέρνηση είναι σχεδόν παντοδύναμη και το Ράιχσταγκ και όλοι οι άλλοι αντιπροσωπευτικοί φορείς δεν έχουν πραγματική εξουσία»²⁸ αυτό αποτελούσε επικίνδυνη αυταπάτη.

Ο Ένγκελς, παρότι δεν πρότεινε μια γραμμή κοινοβουλευτικού δρόμου προς το σοσιαλισμό, έβλεπε με θετικό μάτι τη συμμετοχή σε κυβέρνηση υπό όρους, τονίζοντας πάντα ότι στην τελική ευθεία η απάντηση από την αστική τάξη θα είναι βίαιη. Άλλωστε και ο ίδιος ο Μαρξ την επαύριο της Παρισινής Κομμούνας άφηνε ανοιχτό το ενδεχόμενο ενός κοινοβουλευτικού δρόμου, όταν σε ένα λόγο του στο Συνέδριο της Χάγης το 1972 αναφέρει: *«δεν αμφισβητούμε την ύπαρξη χωρών όπως η Αμερική, η Αγγλία και αν ήξερα καλύτερα τους θεσμούς σας, θα μπορούσα να προσθέσω και την Ολλανδία, όπου οι εργαζόμενοι μπορούν να επιτύχουν τους στόχους τους με ειρηνικά μέσα»²⁹.*

Πέρα, όμως, από την αναβάθμιση των προγραμματικών θέσεων του σοσιαλδημοκρατικού κινήματος και μια γενικόλογη ρητορεία για την Επανάσταση που θα οδηγούσε στο Σοσιαλισμό, οι μαρξιστές της εποχής δεν μπόρεσαν να διατυπώσουν μια πιο συνεκτική πρόταση για τον τρόπο με τον οποίο θα μπορούσαν να οδηγηθούν στις μεσοπρόθεσμες στρατηγικές τους. Οι «ορθόδοξοι μαρξιστές» της εποχής, μάλλον αντιλαμβάνονταν με τελείως τελεολογικό τρόπο την ιστορική εξέλιξη, η οποία από μόνη της θα οδηγούσε στο σοσιαλιστικό μέλλον. Χαρακτηριστικά, στο συνέδριο της Ερφούρτης ο August Bebel, ένας εκ των τριών διαμορφωτών του προγράμματος του Συνεδρίου, *σχεδόν αρνήθηκε την ανάγκη οποιασδήποτε δράσης, με το σκεπτικό ότι η αστική κοινωνία εργάζεται τόσο έντονα προς την ίδια της την καταστροφή, που το μόνο που χρειάζεται είναι να περιμένουμε τη στιγμή που θα μπορέσουμε να πάρουμε την εξουσία που θα πέσει από τα χέρια της³⁰, ενώ ο έτερος συντάκτης του προγράμματος, Karl Kautsky, το 1893 όριζε το SPD ως «επαναστατικό κόμμα», αλλά όχι ως «κόμμα που εργάζεται για την επίτευξη της Επανάστασης»³¹, και στόχος του προλεταριάτου δεν ήταν η Επανάσταση, αλλά αντίθετα ήταν στόχος της αστικής τάξης η αποτροπή της!*

Σε αυτό το δύστοπο, για την πολιτική θεωρία, πλαίσιο παρενέβη ο τρίτος συγγραφέας του προγράμματος της Ερφούρτης, Eduard Bernstein, στον οποίο οφείλουμε την πρώτη απόπειρα, εντός του μαρξιστικού στρατοπέδου, για θεωρητική παρέμβαση υπέρ του ειρηνικού, κοινοβουλευτικού, αργού περάσματος στο σοσιαλισμό.

²⁸ Ο.π., Engels F., A Critique of the Draft Social-Democratic Program of 1891

²⁹ Marx Karl, On the Hague Congress, MECW Volume 23, 1872, σελ. 255

³⁰ Howard M.C. & King J.E., A history of Marxian economics, Princeton University Press, 1989, σελ. 72

³¹ Ο.π., σελ. 72, αναφέρεται η διάκριση ανάμεσα σε “revolutionary party” και “revolution-making party”.

Ο Έντουαρντ Μπερστάιν, το 1898-99 ανέπτυξε μία συλλογιστική, η οποία θεωρούσε ότι μπορεί κάποιος να διακρίνει στο σύγχρονο σοσιαλιστικό κίνημα δύο μεγάλα ρεύματα, τα οποία εμφανίζονται σε διαφορετικά χρονικά διαστήματα, με διαφορετικό επικάλυμμα και συχνά βρίσκονται σε αντίθεση μεταξύ τους. Το ένα συνδέεται με τις ρεφορμιστικές προτάσεις που είχαν επεξεργαστεί σοσιαλιστές διανοητές και κατευθύνεται ουσιαστικά προς την ανοικοδόμηση, το άλλο εμπνέεται από τις επαναστατικές λαϊκές εξεγέρσεις και αποβλέπει στην κατεδάφιση.³² Ο Μπερστάιν, όπως γίνεται αντιληπτό, δεν κάνει απλά μια διάκριση μεθόδων, αλλά προσπαθεί να συνδέσει τις δυο αντιπαραθετικές μεθόδους με μια πολιτική θεωρία. Ως εκ τούτου, ο μαρξισμός όσον αφορά την υπέρμετρη εκτίμηση της δημιουργικής δύναμης της επαναστατικής βίας για τη σοσιαλιστική αναδιοργάνωση της σύγχρονης κοινωνίας, ποτέ δεν ξέφυγε εντελώς από την μπλανκιστική αντίληψη³³. Επιπλέον, προσπάθησε να αμφισβητήσει την πρόβλεψη του SPD περί έντασης των οικονομικών κρίσεων στην ανάπτυξη του καπιταλισμού, προωθώντας την ιδέα ότι η ανάπτυξη του καπιταλισμού θα οδηγούσε σε άμβλυνση των κοινωνικών αντιθέσεων, ανοίγοντας ευρύ πεδίο για μια μαχόμενη μεταρρυθμιστική σοσιαλδημοκρατία.

Ο Μπερστάιν δεν προσπάθησε να τοποθετήσει τον εαυτό του έξω από το μαρξιστικό στρατόπεδο, αλλά να ανασκευάσει κάποιες από τις αρχές του μαρξιστικού corpus, οι οποίες είχαν τις ρίζες τους στους ίδιους τους πατέρες του μαρξισμού, Μαρξ και Ένγκελς. Για το λόγο αυτό, προσεταιρίστηκε τις κατηγορίες εναντίον του περί ρεβιζιονισμού, τονίζοντας ότι «ρεβιζιονισμός είναι μια λέξη η οποία κατά βάση μόνο σε θεωρητικά προβλήματα αποκτά νόημα, μεταφερόμενη όμως στην πολιτική πράξη λέγεται Ρεφορμισμός»³⁴.

Η άμεση απάντηση για το SPD ήρθε από τη νεαρή Ρόζα Λούξεμπουργκ και τον Καρλ Κάουτσκι, οι οποίοι απάντησαν στην πολιτική προκείμενη του Μπερστάιν, περί άμβλυνσης των κοινωνικών αντιθέσεων. Η Λούξεμπουργκ τόνιζε ότι το σημείο εκκίνησης για ένα σοσιαλιστικό μετασχηματισμό θα είναι μια γενική και καταστροφική κρίση, η οποία θα επιβεβαιώσει ότι ο καπιταλισμός, ως αποτέλεσμα των δικών του εσωτερικών αντιθέσεων³⁵ τείνει να γίνει πιο ασταθής.

³² Μπερστάιν Έντουαρντ, Οι προϋποθέσεις για το σοσιαλισμό και τα καθήκοντα της σοσιαλδημοκρατίας, εκδόσεις Παπαζήση, 1996, σελ. 87

³³ Ο.π., σελ. 89

³⁴ Αναφέρεται στο άρθρο του Horst Heimann, Η επικαιρότητα του Έντουαρντ Μπερστάιν μετά την κατάρρευση του Κομμουνισμού, το οποίο περιλαμβάνεται στην εισαγωγή του βιβλίου Μπερστάιν Έντουαρντ, Οι προϋποθέσεις για το σοσιαλισμό και τα καθήκοντα της σοσιαλδημοκρατίας, εκδόσεις Παπαζήση, 1996, σελ. xviii

³⁵ Howard M.C. & King J.E., A history of Marxian economics, ό.π., σελ. 78

Ο Κάουτσκι στο έργο του *η κοινωνική επανάσταση*, γραμμένο το 1902, προσπάθησε να ορίσει την διαφορά μεταξύ μεταρρύθμισης και επανάστασης, σε αντιδιαστολή με το μεθοδολογικό τρόπο που έκανε ο Μπερστάιν. *Η αντίθεση μεταρρύθμισης και επανάστασης δεν έγκειται στο ότι στη μια περίπτωση εφαρμόζεται βία και στην άλλη όχι. Κάθε νομικό ή πολιτικό μέτρο είναι μέτρο βίας, που πραγματοποιείται με τη βία του κράτους*³⁶. Για τον Κάουτσκι ουσιώδες γνώρισμα της κοινωνικής επανάστασης είναι η *κατάκτηση της κρατικής εξουσίας από μια μέχρι τώρα καταπιεζόμενη τάξη*³⁷. Αυτή η ανειρήνευτη ταξική αντίθεση ήταν μόνιμη επωδός του Κάουτσκι εκείνης της περιόδου, γεγονός που τον οδηγούσε στην αντίθεσή του σε οποιαδήποτε συμμαχία της σοσιαλδημοκρατίας, σε αντίθεση με τον μέχρι πρότινος σύντροφό του. *Μια κοινωνική μεταρρύθμιση μπορεί, βέβαια, να συμβιβάζεται με τα συμφέροντα των κυρίαρχων τάξεων, αφήνει ασφαλώς άθικτη την κοινωνική τους δύναμη και μάλιστα, κάτω από ορισμένες συνθήκες, μπορεί να τη δυναμώσει περισσότερο. Αντίθετα, μια κοινωνική επανάσταση είναι από την αρχή ασυμβίβαστη με τα συμφέροντα των κυρίαρχων τάξεων, γιατί, κάτω από οποιεσδήποτε συνθήκες, σημαίνει την εξαφάνιση της εξουσίας τους*³⁸.

Από το μεταρρυθμισμό στην κρατική ενσωμάτωση

Η αντιπαράθεση εντός του SPD δεν παρέμεινε μόνο στα όρια της Γερμανίας. Στη Γαλλία, όπου η ύπαρξη πολλών διαφορετικών τάσεων εντός του σοσιαλιστικού κινήματος δημιουργούσε τροχοπέδη στη δημιουργία ενός ενιαίου σοσιαλδημοκρατικού κόμματος³⁹, κυριαρχούσε τότε η υπόθεση Ντρέυφους, ενός εβραίου αξιωματικού του γαλλικού στρατού, που κατηγορήθηκε για προδοσία και έγειρε ένα μεγάλο κύμα αντισημιτισμού στη γαλλική κοινωνία. Η αριστερή πτέρυγα του σοσιαλιστικού κινήματος υπό τον Jules Guesde, θεώρησε ότι η υπόθεση Ντρέυφους δεν αφορούσε πραγματικά το προλεταριάτο, ενώ η δεξιά πτέρυγα υπό τον Jean Jaurès, θεωρούσε ότι αποτελούσε μάχη αρχών για τη γαλλική Δημοκρατία. Όταν ο Γάλλος σοσιαλιστής πολιτικός, Alexandre Millerand, εντάχθηκε στην κυβέρνηση του ρεπουμπλικάνου αστού πολιτικού Waldeck-Rousseau το 1899, ως υπουργός εμπορίου, χωρίς να συμβουλευτεί τα κόμματα των Γάλλων σοσιαλιστών, την ίδια στιγμή που στην κυβέρνηση συμμετείχε και ο «*δήμιος της Παρισινής Κομμούνας*» στρατηγός Marquis de Galliffet, τα πράγματα οξύνθηκαν.

³⁶ Κάουτσκι Καρλ, *Η κοινωνική επανάσταση*, εκδόσεις Παπαζήση, 1985, σελ. 58

³⁷ *Ο.π.*, σελ. 59

³⁸ *Ο.π.*, σελ. 60-61

³⁹ Στη Γαλλία ενιαίο σοσιαλιστικό κόμμα δημιουργήθηκε το 1905, κατ' απαίτηση της Δεύτερης Διεθνούς και για το λόγο αυτό ονομάστηκε Γαλλικό τμήμα της Διεθνούς των Εργατών (αγγλικά: French Section of the Workers' International, γαλλικά: Section française de l'Internationale ouvrière, SFIO).

Τον επόμενο χρόνο, στο 5^ο Διεθνές Συνέδριο της Δεύτερης Διεθνούς, που πραγματοποιήθηκε στο Παρίσι, οι προεκτάσεις της υπουργοποίησης του Millerand υπήρξαν το βασικό επίδικο, δημιουργώντας τρεις αντιπαρατιθέμενες απόψεις. Η πρώτη, εκφρασμένη από την αριστερή πτέρυγα του Guesde, καταδίκασε επί της αρχής την πράξη του Millerand δηλώνοντας ότι το Συνέδριο επιτρέπει στο προλεταριάτο να συμμετέχει σε αστικές κυβερνήσεις μόνο όταν μπορεί να κερδίζει θέσεις η πολιτική του δύναμη και στη βάση του ταξικού ανταγωνισμού⁴⁰. Από την άλλη, η δεξιά πτέρυγα υπό το Jean Jaurès, επικρότησε επί της αρχής την κίνηση του Millerand, δηλώνοντας ότι με την πράξη αυτή έσωσαν τη Δημοκρατία και απεικονίζοντας τέτοιες συμμετοχές σε καπιταλιστικές κυβερνήσεις ως αφετηρία της σοσιαλιστικής επανάστασης⁴¹. Η τρίτη άποψη ήταν η κεντρίστικη θέση του Κάουτσκι, που δε θεωρούσε ότι η συμμετοχή σε αστική κυβέρνηση ήταν ζήτημα αρχών, αλλά αντίθετα τακτικής. Στο Συνέδριο επικράτησε η αριστερή τάση, αλλά ήταν φανερό ότι τμήματα του σοσιαλδημοκρατικού κινήματος, τα οποία παγιώνονταν ως σημαντικές πολιτικές δυνάμεις στην πολιτική σκηνή της χώρας τους άρχιζαν να φλερτάρουν και με την ιδέα μιας ειρηνικής και συνάμα σταδιακής πορείας προς το σοσιαλισμό.

Η Ρωσική σοσιαλδημοκρατία

Την ίδια στιγμή, στην τσαρική Ρωσία, που από καιρό φάνταζε ως εργαστήριο έντονων πολιτικών ζυμώσεων, μέσα από την εφημερίδα Ίσκρα⁴², όργανο των Ρώσων εμικρέδων επαναστατών, δημιουργήθηκε το Ρωσικό Σοσιαλδημοκρατικό Εργατικό Κόμμα, του οποίου το 1^ο Συνέδριο πραγματοποιήθηκε το 1898. Στο Συνέδριο εκείνο χτίστηκαν οι βάσεις ενός μαρξιστικού κόμματος, όπως τα γνωρίσαμε κατά τη διάρκεια όλου του 20^{ου} αιώνα, προτεραιότητα του οποίου ήταν η απεύθυνση στην μειοψηφική –τότε-ρωσική εργατική τάξη, σε αντίθεση με το κίνημα των ναρόνικων και το κόμμα των Σοσιαλ-επαναστατών [εσέρων] (1900), που υποστήριζε ότι βασικός πυλώνας της κοινωνικής επανάστασης θα ήταν οι πολυάριθμοι αγροτικοί πληθυσμοί της Αυτοκρατορίας.

Μέχρι τότε, οι επαναστάτες έδιναν σημασία στην ύπαρξη ενός συνωμοτικού κέντρου (οργάνωση) και ενός ευρύτερου κόμματος, το οποίο μέσα από τα Συνεδριά του θα καθόριζε την

⁴⁰ Foster William Z., History of the three Internationals, the world Socialist and Communist movements from 1848 to the present, Greenwood Press, 1955, σελ. 171

⁴¹ Ο.π., σελ. 171

⁴² Η συντακτική ομάδα της Ίσκρα αποτελούνταν από τους Βέρα Ζάσουλιτς, Πάβελ Άξελροντ και Γκεόργκι Πλεχάνοφ από την παλιά γενιά των Ρώσων επαναστατών και τους Αλεξάντρ Πότρεσοφ, Βλαντιμίρ Ουλιάνοφ Λένιν και Γιούλι Μαρτόφ από τη νέα γενιά. Αργότερα προστέθηκε και ο Λέον Τρότσκι.

τακτική απέναντι στις λαϊκές μάζες. Όσο το εργατικό κίνημα ενδυναμωνόταν ήταν φανερό ότι η σχέση ανάμεσα στην οργάνωση, το κόμμα και τις λαϊκές μάζες θα συνιστούσε το μεγάλο διακύβευμα κάθε συγκυρίας.

Στην Ρωσία, πολύ γρήγορα έγινε εμφανές ότι εντός του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος δημιουργούνταν δυο πολιτικές γραμμές, κάθε μία από τις οποίες απαντούσε διαφορετικά στο οργανωτικό μοντέλο του κόμματος: η μειοψηφία (μετέπειτα μενσεβίκοι) προέτασσαν μια δημοκρατική οργανωτική λειτουργία, ενώ ο Λένιν, στο κλασικό του έργο *Τι να κάνουμε* (1902) και κατ' επέκταση οι μπολσεβίκοι υποστήριζαν μια πιο συγκεντρωτική πολιτική οργάνωση με τρία σημεία να είναι σημαντικά, *«ο πιο αυστηρός συνωμοτισμός, η πιο αυστηρή επιλογή των μελών και ο καταρτισμός εξ' επαγγέλματος επαναστατών»*⁴³.

Ως εκ τούτου, στο 2^ο Συνέδριο του Ρωσικού Σοσιαλδημοκρατικού Εργατικού Κόμματος (1903) πραγματοποιήθηκε η ρήξη των δυο τάσεων, από την οποία προήλθαν δυο μαρξιστικά κόμματα, τα οποία επισφράγισαν τις κατοπινές εξελίξεις στη Ρωσία. Στο σημείο αυτό διαφαίνονται κάποια χαρακτηριστικά της σκέψης του Λένιν, τα οποία θα χαρακτηρίσουν τον κομμουνισμό του 20^{ου} αιώνα. *Ενώ οι διαφωνίες που χώριζαν εκείνη τη στιγμή τις δυο πτέρυγες, ανάγονται κυρίως όχι σε ζητήματα προγράμματος ή τακτικής, αλλά μόνο σε οργανωτικά ζητήματα*⁴⁴ και φαίνονταν εκ πρώτης όψεως μικρές, ο Λένιν θεωρούσε ότι *η κάθε μικρή διαφωνία μπορεί ν' αποκτήσει τεράστια σημασία, αν αποτελέσει αφετηρία στροφής προς ορισμένες λαθεμένες αντιλήψεις κι αν οι λαθεμένες αυτές αντιλήψεις συνυφανθούν*⁴⁵ με λανθασμένες ενέργειες. Διαφαίνεται, τελικά, μια άμεση συσχέτιση κάθε πολιτικής πράξης με μια διάσταση στο θεωρητικό επίπεδο, το οποίο μπορεί να οδηγήσει σε μια επόμενη συγκυρία σε διαφορές μεγάλης έντασης.

Το 1905, ενώ στη Γερμανία, το σοσιαλδημοκρατικό κόμμα κατακτούσε θέσεις στο Reichstag⁴⁶, στη Ρωσία ξέσπασε Επανάσταση, δείχνοντας ότι η κοινωνική δυσαρέσκεια δε μπορούσε να εκτονωθεί μέσα από τις ασφυκτικές θεσμικές οδούς του τσαρισμού. Αφορμή για το ξέσπασμα των αναταραχών ήταν ο αποτυχημένος, για την πλευρά της Ρωσίας, Ρωσο-ιαπωνικός πόλεμος του 1904-05, δείχνοντας για άλλη μια φορά τον καταλυτικό ρόλο του πόλεμου στη διαμόρφωση κοινωνικών εντάσεων μεγάλης κλίμακας. Οι απεργίες, καθόλη τη διάρκεια του 1905, που στηρίζονταν από όλες

⁴³ Παλούκης Κώστας, Το ρεύμα του «μπολσεβικισμού», ένα σχέδιο για την εμφάνιση, τη φυσιογνωμία και την εξέλιξή του την περίοδο του Μεσοπολέμου, τετράδια μαρξισμού, τχ. 1, 2016

⁴⁴ Λένιν Β.Ι., Ένα βήμα μπρος, δυο βήματα πίσω, η κρίση στο κόμμα μας, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, 1995, σελ. 8

⁴⁵ Ο.π., σελ. 71

⁴⁶ Στις εκλογές του 1903 το SPD βρέθηκε πρώτο στις προτιμήσεις των εκλογέων με 31,7% των ψήφων και εξέλεξε 81 βουλευτές, βρισκόμενο βέβαια στην αντιπολίτευση.

τις πλευρές του επαναστατικού κινήματος (μπολσεβίκοι, μενσεβίκοι, εσέροι), οδήγησαν σε πρωτοφανής έκτασης συγκρουσιακά γεγονότα, τα οποία οδήγησαν στην κατοχύρωση κάποιων δημοκρατικών ελευθεριών και ενός κοινοβουλίου με περιορισμένες αρμοδιότητες (Ρωσική Δούμα). Τελικά, ο Τσάρος Νικόλαος ο Β', σταδιακά κατέστησε τη Ρωσική Δούμα ένα όργανο με ολοένα και λιγότερες αρμοδιότητες, ώσπου μετά το 1907, το όργανο μετετράπη απλά σε συμβουλευτικό θεσμό της απόλυτης μοναρχίας. Σημαντικό στοιχείο της Επανάστασης του 1905 ήταν και η δημιουργία για πρώτη φορά των Σοβιέτ, οργάνων συντονισμού του αγώνα των εργατών, στρατιωτών και αγροτών, η επίδραση των οποίων θα ήταν καταλυτική στη μετέπειτα ιστορία των Επανάστασεων του 20^{ου} αιώνα.

Λόγω των γεγονότων του 1905, το παγκόσμιο σοσιαλδημοκρατικό κίνημα προσπάθησε να ξαναπιάσει το νήμα της υπέρβασης του καπιταλιστικού συστήματος, τριάντα τέσσερα χρόνια μετά την Παρισινή Κομμούνα. Η διάσταση ανάμεσα στην Επανάσταση και το μεταρρυθμισμό, η κεντρική, δηλαδή, αντιπαράθεση της εποχής, βρήκε το ιδανικό της ανάλογο στη διάκριση ανάμεσα στον κοινοβουλευτισμό μιας μερίδας του κινήματος και την επένδυση στην μαζική πολιτική απεργία και τη συγκρότηση των Σοβιέτ από την αριστερή πτέρυγα του κινήματος. Η μαζική πολιτική απεργία μέσα από τα γραπτά της Ρόζα Λούξεμπουργκ, της Κλάρα Τσέτκιν και του Λένιν, μπορούσε να γίνει το όχημα, το οποίο θα συνολικοποιούσε τις κοινωνικές αντιθέσεις και τα Σοβιέτ, τα όργανα τα οποία θα μπορούσαν να υπερβούν τη θεσμική λογική των αστικών κοινοβουλίων, αναδεικνυόμενα ως μορφές μιας ακόμα πιο δημοκρατικής, ταυτόχρονα άμεσης και ταξικά προσδιορισμένης πολιτικής διαμεσολάβησης.

Πρώτα συμπεράσματα

Κλείνοντας το κεφάλαιο, μπορούμε να αναφέρουμε ότι η εποχή που εξετάσαμε υπήρξε η εποχή της γέννησης του οργανωμένου εργατικού κινήματος στις δυτικές χώρες και ταυτόχρονα η εποχή μετά την πρώτη απόπειρα της γαλλικής εργατικής τάξης να καταλάβει την Πολιτική Εξουσία με επαναστατικές διαδικασίες. Η αμέσως προηγούμενη περίοδος (1848-1871) υπήρξε η περίοδος που το εργατικό κίνημα κάνει την εμφάνισή του, οργανώνοντας τις μεγάλες μάχες που προέκυπταν. Οι επαναστάτες της τότε εποχής, λειτουργούσαν αυτόνομα ή εξωτερικά από το εργατικό κίνημα, δημιουργώντας μια πανσπερμία διαφορετικών τύπων κοινωνικής αντίστασης, από τους ουτοπιστές, που προσπαθούσαν να δημιουργήσουν όρους κοινωνικής ισότητας σε περιορισμένο χώρο μέχρι

τους αναρχικούς, που απαρνούσαν την κρατική εξουσία και το Λασάλ, που δρούσε ανάμεσα στη συνωμοσία και την πλήρη ενσωμάτωση στο πρώσιμο κρατικό μηχανισμό.

Η Παρισινή Κομμούνα υπήρξε ένα γεγονός που άλλαξε την ατζέντα των σοσιαλδημοκρατών. Οι 72 μέρες (18 Μαρτίου 1871 – 28 Μαΐου 1871), κατά τις οποίες οι κομμουνάροι προσπάθησαν για πρώτη φορά να διαχειριστούν ένα κράτος, με ένα μείγμα τόλμης και αφέλειας, άλλαξαν για πάντα το επαναστατικό κίνημα. Η εύθραυστη κυβέρνηση των επαναστατών, καθώς και το κύμα βιαιότητας που ακολούθησε την Παρισινή Κομμούνα οδήγησε στην εξαγωγή κάποιων βασικών συμπερασμάτων.

Πρώτον, **η επένδυση στην οργανωτική ανάπτυξη** έπρεπε πλέον να θεωρείται αυτονόητη, οδηγώντας σε μερικό (ή προσωρινό) εκφυλισμό τις αναρχικές-αντιεξουσιαστικές προτάσεις των Προυντόν και Μπακούνιν. Και η οργανωτική ανάπτυξη ήταν ένα πεδίο, που περιλάμβανε τόσο την ύπαρξη συμπαγών πρωτοποριών του κινήματος, με δομές και συνέδρια, όπου η κάθε λέξη των αποφάσεων θα είχε τεράστια ισχύ, όσο και ευρύτερων οργανώσεων των λαϊκών μαζών, στις οποίες θα έπρεπε μονίμως να λογοδοτεί η ηγεσία. Τα συνεχή συνέδρια των κομμάτων της Αριστεράς του 20^{ου} αιώνα δεν αποτελούν κάποιο ιστορικό φετίχ αυτής της παράταξης, αλλά απόρροια των συμπερασμάτων της προαναφερθείσας περιόδου. Άλλωστε, οι κομμουνιστές είχαν επίγνωση, από τότε, ότι *η κομμουνιστική επανάσταση αντιπροσωπεύει ένα ιστορικό άλμα απείρως μεγαλύτερο, αλλά και απείρως δυσκολότερο από όλα τα προηγούμενα*⁴⁷, στο οποίο η συνειδητότητα του ιστορικού υποκειμένου θα διαδραματίσει πολύ σημαντικό ρόλο.

Οι συνέπειες τελικά της Κομμούνας οδήγησαν άλλα τμήματα του ερευνητικού προγράμματος της κοινωνικής αλλαγής να πέσουν στην πολιτική ανυποληψία (πολιτικές λέσχες, αναρχισμός, παράνομη ατομική δράση) και άλλα σε πλήρη άνηση. Η κοινοβουλευτική άνοδος του SPD, η ίδρυση της Β' Διεθνούς (1889), αλλά και οι ανάπτυξη προγραμματικών θέσεων υπήρξε απόρροια των προαναφερθέντων παραγόντων, μέχρι να έρθει το σαρωτικό ξέσπασμα του Α' Παγκόσμιου Πόλεμου, που έβαλε σε εκ νέου δοκιμασία τις σοσιαλιστικές στρατηγικές. Αντίθετα, η αφομοίωση στους κρατικούς θεσμούς, όπως πρότεινε στο τέλος της ζωής του ο Λασάλ από τη μία και η συνωμοτική αντίληψη της επαναστατικής πολιτικής, όπως τη φαντάζονταν οι επαναστάτες μετά το 1848 είχε και αυτή πεθάνει μαζί με τον επαναστάτη Eugene Varlin στη Μονμάρτη.

Δεύτερον, ως προς την **Πολιτική Εξουσία**, οι λύσεις, πλέον, ήταν δυο: είτε θα έπρεπε να επενδύσουν σε μεγάλα κοινωνικά άλματα, όπως ήταν οι κοινωνικές επαναστάσεις, είτε στη

⁴⁷ Παπακωνσταντίνου Πέτρος, Η κρίση, η αριστερά, η εξουσία: η μεγάλη πρόκληση, εκδόσεις Λιβάνη, 2013, σελ. 95

σταδιακή, αργή μεταρρυθμιστική προσπάθεια. Ως προς αυτό το σημείο, η υποστήριξη ή μη της κοινωνικής επανάστασης δεν διαχειριζόταν με έναν κανονιστικό τρόπο. Άλλωστε, για τους επαναστάτες εκείνης της γενιάς, ο καπιταλισμός οδηγούνταν αναπόδραστα σε όξυνση των εσωτερικών του αντιθέσεων, με συνέπεια την εκδήλωση επαναστάσεων σε ολόκληρο τον καπιταλιστικό κόσμο. Αυτή η ντετερμινιστική λογική των τότε επαναστατών (ιδίως του Καρλ Κάουτσκι), βρισκόταν αρκετά μακριά από τη λογική των Μαρξ και Ένγκελς, για τους οποίους η Επανάσταση δήλωνε τη βίαιη προσπάθεια αντίστασης των λαϊκών μαζών στη βαναυσότητα της αστικής τάξης.

Από την άλλη πλευρά, ο Μπερστάιν στεκόταν στην αντίπερα όχθη, όσον αφορά τις εκτιμήσεις του για την πορεία του καπιταλιστικού συστήματος. Η παραμονή του στην Αγγλία (1888-1891), κατά τη διάρκεια της εξορίας του, όπου δεν υπήρχε ένα επαναστατικό κόμμα, ανάλογο με το γερμανικό SPD, οι δεσμοί που ανέπτυξε με τους Φαβιανούς μεταρρυθμιστές, τον οδήγησαν σε συμπεράσματα εκ διαμέτρου αντίθετα. Η άμβλυνση των κοινωνικών αντιθέσεων, που αποτελούσε για το Μπερστάιν το μέλλον του καπιταλισμού, όφειλε να οδηγήσει το σοσιαλδημοκρατικό κίνημα σε αποκήρυξη των επαναστατικών του παραδόσεων.

Παρόλη την ένταση της διαμάχης, οφείλουμε να παραδεχτούμε ότι σε εκείνη τη συγκυρία και τα δυο αυτά ρεύματα εντάσσονταν στο στρατόπεδο της κοινωνικής αλλαγής, παρουσιάζονταν, δηλαδή, ως εναλλακτικές προσπάθειες υπέρβασης του καπιταλισμού. Η περίοδος, που ακολούθησε όξυνε τις αντιθέσεις εντός του σοσιαλδημοκρατικού κινήματος, διέλυσε βεβαιότητες, οδήγησε στην πρώτη νικηφόρα σοσιαλιστική επανάσταση στην ιστορία, αλλά αντίθετα από τις προβλέψεις των σοσιαλδημοκρατών δεν εξαπλώθηκε ταχύτατα σε όλο το δυτικό κόσμο, αλλά βρέθηκε απομονωμένη στα εδάφη της παλιάς Τσαρικής Αυτοκρατορίας.

2. Οι κρίσιμες δεκαετίες του '10 και του '20: από το Λένιν στο Γκράμσι

*Γκρίζα η κάθε θεωρία, πράσινο
όμως το δέντρο της ζωής.*

Γιόχαν Βόλφγκανγκ φον Γκαίτε

Ο αντιμιλιταρισμός ως νέα βασική αντίθεση

Ήδη από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, η πεποίθηση ότι ένας μεγάλης έκτασης πόλεμος ήταν προ των πυλών, ήταν κοινή πεποίθηση, όχι μόνο των Σοσιαλδημοκρατών, αλλά και των υπόλοιπων πολιτικών δυνάμεων. Στο 7^ο Συνέδριο της Δεύτερης Διεθνούς, το 1907 στη Στουτγκάρδη, η θέση περί εναντίωσης στον Πόλεμο επικυρώθηκε εκ νέου. Άλλωστε, το Γερμανικό Σοσιαλδημοκρατικό κόμμα (SPD) είχε καταψηφίσει τις πολεμικές πιστώσεις της αποικιοκρατικής σφαγής των ιθαγενών Hereros στη Νοτιοδυτική Αφρική από το γερμανικό στρατό, γεγονός που αναβάθμισε και το αντιαποικιοκρατικό ζήτημα στο Συνέδριο. Παρόλα αυτά, η ήττα στις γερμανικές εκλογές του 1907, όπου το SPD έχασε 38 από τους 81 βουλευτές του⁴⁸, έδωσε λαβή στην ύπαρξη, έστω και σε λανθάνουσα μορφή, μιας δεξιάς μειοψηφίας που θεωρούσε, όπως χαρακτηριστικά έλεγε ο Ολλανδός σοσιαλδημοκράτης Henri van Kol, ότι μπορεί η αποικιοκρατική πολιτική «κάτω από σοσιαλιστικό καθεστώς να λειτουργεί υπέρ του εκπολιτισμού»⁴⁹.

Πριν από το 8^ο Συνέδριο της Δεύτερης Διεθνούς στην Κοπεγχάγη, αναζωπυρώθηκε ο διάλογος περί της ορθότητας της θεωρίας του Μαρξ για τις εκτιμήσεις του πάνω στο θέμα της φτωχοποίησης της εργατικής τάξης στις Δυτικές χώρες, διάλογος που πήρε μορφή μέσα από την αντιπαράθεση του Κάουτσκι με το Γερμανό ηγέτη συνδικαλιστή Carl Legien, ο οποίος καταφερόταν ενάντια στις προβλέψεις του Μαρξ, με παρόμοιο τρόπο με το Μπερστάιν δέκα χρόνια πριν. Στα Συνέδρια της Κοπεγχάγης (1910) και της Βασιλείας (1912) επαναδιατυπώθηκαν οι αντιμιλιταριστικές θέσεις του κινήματος, επιβεβαιώνοντας τη σύγκλιση ανάμεσα στο σοσιαλιστικό κέντρο και την αριστερή πτέρυγα ενάντια στις αιτιάσεις της δεξιάς τάσης.

Γινόταν με αυτόν τον τρόπο φανερό ότι η δεξιά πτέρυγα του σοσιαλιστικού κινήματος βάδιζε ολοταχώς προς την έξοδο από το «*ερευνητικό πρόγραμμα της κοινωνικής αλλαγής*», αναπαράγοντας

⁴⁸ Στις εν λόγω εκλογές το SPD έχασε 38 βουλευτές και το ποσοστό του μειώθηκε κατά 2,8%, παρόλο που οι ψήφοι του αυξήθηκαν κατά 250 χιλιάδες και παρέμεινε πρώτο στις εκλογικές προτιμήσεις.

⁴⁹ Foster William Z., *History of the three Internationals*, ό.π., ..., σελ. 204

το αποικιοκρατικό επιχείρημα, έστω και με τη μορφή μιας πιο προοδευτικής φόρμας. Ταυτόχρονα, η ύπαρξη των μπολσεβίκων και απέναντί τους ενός κέντρου υπό τον Κάουτσκι και τους Ρώσους μενσεβίκους, φαινόταν να συγκροτεί την νέα πολιτική αντιπαράθεση εντός του σοσιαλιστικού στρατοπέδου.

Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος υπήρξε ένα γεγονός τέτοιας ορμητικότητας που δεν άφησε τίποτα όρθιο στο διάβα του. Από τις τεκτονικές αλλαγές στο διεθνές στερέωμα, με την διάλυση των τριών εναπομεινασών αυτοκρατοριών (αυστρο-ουγγρική, οθωμανική, ρωσική), δε θα μπορούσε να μείνει ανεπηρέαστο και το σοσιαλιστικό κίνημα. Η παλιά θέση περί εναντίωσης στο ενδεχόμενο πολεμικής σύρραξης έδωσε τη θέση της στη συμμετοχή στον πόλεμο με το στρατό των εθνικών πατρίδων. Το SPD, έχοντας διαποτιστεί πλήρως από τη σταδιακή θεσμική του μετάλλαξη ηγούνταν από τη δεξιά πτέρυγα του κόμματος (Έμπερτ, Σάιντεμαν, Νόσκε).

Η μειοψηφία των αντιτιθέμενων στον πόλεμο βουλευτών του γερμανικού κοινοβουλίου παρεμποδίστηκε να εκφραστεί, μέσω της κοιμματικής πειθαρχίας. Έτσι, στις 12 Δεκεμβρίου του 1914, ο Καρλ Λίμπκνεχτ, υπήρξε ο μοναδικός βουλευτής που παραβίασε την κοιμματική πειθαρχία και δεν ψήφισε τις πολεμικές πιστώσεις για τον πόλεμο, συγκροτώντας μαζί με τη Ρόζα Λούξεμπουργκ, την Κλάρα Τσέτκιν, τον Φραντς Μέρνινγκ και άλλους, την ομάδα Σπάρτακος. Η «προδοσία» του SPD ήταν τόσο αναπάντεχη, που ο Λένιν θεώρησε ότι το φύλλο της εφημερίδας του SPD, Φόρβερτς (*Vorwärts*), ήταν λογοκριμένο από τη γερμανική κυβέρνηση. Ακόμα πιο συγκλονιστικό υπήρξε το γεγονός ότι τη στάση του SPD ακολούθησαν τελικά τα περισσότερα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα της Ευρώπης (έχοντας βέβαια μειοψηφίες ντεφαιτιστών στις γραμμές τους), με μοναδική εξαίρεση το σύνολο των Ρώσων σοσιαλδημοκρατών (μπολσεβίκοι, μενσεβίκοι, σοσιαλ-επαναστάτες) και τους σέρβους σοσιαλδημοκράτες⁵⁰.

Ο Λένιν σε αυτή τη συγκυρία καταπιάστηκε με το ζήτημα της δυνατότητας μια επαναστατική κατάσταση να μετατραπεί σε επανάσταση, αναδεικνύοντας αντικειμενικούς και υποκειμενικούς παράγοντες, παίρνοντας απόσταση από μια μηχανιστική εξέλιξη κάθε επαναστατικής κατάστασης σε επανάσταση. Σύμφωνα με το γνωστό ορισμό του: *«Για έναν μαρξιστή δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η επανάσταση είναι αδύνατο να γίνει χωρίς επαναστατική κατάσταση. Ποια είναι, μιλώντας γενικά, τα γνωρίσματα μιας επαναστατικής κατάστασης; Ασφαλώς, δε θα πέσουμε έξω, αν υποδείξουμε τρία βασικά γνωρίσματα, τα παρακάτω: 1) Η αδυναμία των κυρίαρχων τάξεων να διατηρήσουν σε*

⁵⁰ Αρβανίτης Δ., διπλωματική εργασία στο ΠΜΣ του τμήματος Πολιτικών Επιστημών του Α.Π.Θ. με τίτλο «Η Αριστερά στη δίνη της οικονομικής κρίσης: από τη συνέπεια της ταξικής τοποθέτησης στη διεκδίκηση του έθνους, 2016, σελ. 27

αναλλοίωτη μορφή την κυριαρχία τους: η μια είτε η άλλη κρίση των "κορυφών", η κρίση της πολιτικής της κυρίαρχης τάξης που δημιουργεί ρωγμή, απ' όπου εισχωρεί η δυσαρέσκεια και ο αναβρασμός των καταπιεζόμενων τάξεων. Συνήθως, για να ξεσπάσει η επανάσταση δεν είναι αρκετό "τα κάτω στρώματα να μη θέλουν", μα χρειάζεται ακόμη και "οι κορυφές να μην μπορούν" να ζήσουν όπως παλιά. 2) Επιδείνωση μεγαλύτερη από τη συνηθισμένη της ανέχειας και της αθλιότητας των καταπιεζόμενων τάξεων. 3) Σημαντικό ανέθασμα για τους παραπάνω λόγους της δραστηριότητας των μαζών, που σε "ειρηνική" εποχή αφήνουν να τις ληστεύουν ήσυχα, ενώ σε καιρούς θύελλας τραβιούνται τόσο από όλες τις συνθήκες της κρίσης, όσο και από τις ίδιες τις "κορυφές" σε αυτοτελή ιστορική δράση⁵¹.

Ο επαναστατικός ντεφαιτισμός του Λένιν (η στάση εναντίωσης του κάθε σοσιαλδημοκράτη πρωτίστως στην εθνική του αστική τάξη) υπήρξε ακλόνητος από την πρώτη στιγμή. Αντίθετα, τμήματα του τότε σοσιαλδημοκρατικού κινήματος υποστήριξαν τις εθνικές τους πατρίδες, είτε με το σκεπτικό της θεωρίας του «πρωταιτίου»⁵² (Πλεχάνοφ), είτε το σκεπτικό του ποια αντιτιθέμενη παράταξη αν νικήσει θα προωθήσει περισσότερο τον καπιταλισμό και ως εκ τούτου θα φέρει και πιο γρήγορα το σοσιαλισμό (!). Ειδική περίπτωση αποτελούσε η θεωρία του υπερимпериализμού του Καρλ Κάουτσκι, κατά την οποία, με τον πόλεμο ανοιγόταν μια δυνατότητα υπέρβασης των ιμπεριαλιστικών διενέξεων που θα οδηγούσε στην από κοινού εκμετάλλευση του κόσμου από το διεθνώς ενωμένο χρηματιστικό κεφάλαιο⁵³. Το ενδεχόμενο αυτό θα μπορούσε να δημιουργήσει «νέες συμφορές» για το προλεταριάτο, «μπορεί και χειρότερες», «προσωρινά» όμως «ο υπερимпериализμός» θα μπορούσε να δημιουργήσει και μια εποχή νέων ελπίδων⁵⁴. Ο Κάουτσκι την εποχή εκείνη είχε διαμορφώσει μια αντίληψη παθητικότητας για τους επαναστάτες σοσιαλιστές, οι οποίοι δε θα έπρεπε με κανένα τρόπο να βιάζουν την Ιστορία.

Ο πόλεμος στην εποχή του Ιμπεριαλισμού

Ο πόλεμος είχε ανοίξει μια νέα πολιτική ατζέντα, η οποία ήταν πέρα από το προηγούμενο προγραμματικό κύμα. Στη συνδιάσκεψη στο ελβετικό χωριό Τσίμερβαλντ (Zimmerwald), τον Αύγουστο του 1915, ενώθηκαν οι εναντιώμενοι στον πόλεμο σοσιαλδημοκράτες. Παρόλα αυτά, στη

⁵¹ Λένιν Β.Ι., Άπαντα, τόμος 26, Η χρεωκοπία της Β' Διεθνούς, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, 1980, σελ. 220

⁵² Δηλαδή, της θεωρίας ότι η Αυστρία και η Γερμανία επιτέθηκαν πρώτες, άρα οι υπόλοιποι λαοί είχαν το δικαίωμα της άμυνας ενάντια σε αυτούς που παραβίασαν την ευρωπαϊκή ειρήνη.

⁵³ Λένιν Β.Ι., Άπαντα, τόμος 26, Η χρεωκοπία ..., σελ. 231

⁵⁴ Ο.π., σελ. 231

διάσκεψη ήταν φανερό η ύπαρξη δυο τελείως διαφορετικών τάσεων: η φιλειρηνική- πασιφιστική τάση του Κάουτσκι, αλλά και του δολοφονηθέντος, για τη φιλειρηνική του στάση, Ζαν Ζωρές και η τάση των επαναστατών σοσιαλιστών, που προσδοκούσαν τη μετατροπή του πολέμου σε επιμέρους εμφύλιους πολέμους, υπό την ηγεσία του Λένιν.

Η ανάγκη τεκμηρίωσης της διάστασης εντός του σοσιαλιστικού στρατοπέδου οδηγεί το Λένιν στη συγγραφή του διάσημου δοκιμίου του «Ιμπεριαλισμός, ανώτατο στάδιο του καπιταλισμού», το 1916. Για τον ιμπεριαλισμό δεν έγραψε πρώτος ο Λένιν. Αρκετά πριν από αυτόν, επιφανείς μαρξιστές, όπως ο Χίλφερντινγκ (1909), η Λούξεμπουργκ (1912) και ο Μπουχάριν (1915) αντιλήφθηκαν μια σημαντική αλλαγή στον καπιταλισμό τις παραμονές του Α' Παγκόσμιου Πόλεμου. Παρόλα αυτά, και οι τρεις προαναφερθέντες αντιλαμβάνονταν τον ιμπεριαλισμό ως ένα σύστημα παγκόσμιου καπιταλισμού, με ενοποιημένη οικονομική βάση, όπου το κάθε έθνος-κράτος θα αποτελούσε εξάρτημα του παγκόσμιου συστήματος. Για παράδειγμα, ο Μπουχάριν υποστήριζε ότι ο παγκόσμιος καπιταλισμός *σχηματίζει ένα παγκόσμιο καταμερισμό εργασίας, στη βάση του οποίου βρίσκεται η αντίθεση ανάμεσα στην παγκόσμια αστική τάξη και στο παγκόσμιο προλεταριάτο*⁵⁵.

Αντίθετα, ο Λένιν στον ορισμό του νέου αυτού σταδίου που διαδέχεται το βιομηχανικό-ανταγωνιστικό καπιταλισμό διακρίνει πέντε βασικά γνωρίσματα: 1) *συγκέντρωση της παραγωγής και του κεφαλαίου, φτασμένη σε τέτοια υψηλή βαθμίδα ανάπτυξης, που δημιουργήσε τα μονοπώλια, που παίζουν αποφασιστικό ρόλο στην οικονομική ζωή,* 2) *συγχώνευση του τραπεζικού κεφαλαίου, ε το βιομηχανικό, και πάνω σε αυτή τη βάση, δημιουργία του «χρηματιστικού κεφαλαίου», της χρηματιστικής ολιγαρχίας,* 3) *η εξαγωγή κεφαλαίου σε διάκριση από την εξαγωγή εμπορευμάτων, αποκτά ιδιαίτερα σπουδαία σημασία,* 4) *ιδρύονται διεθνείς μονοπωλιακές ενώσεις των κεφαλαιοκρατών, που μοιράζουν τον κόσμο και* 5) *τέλειωσε το εδαφικό μοίρασμα της γης ανάμεσα στις μεγαλύτερες κεφαλαιοκρατικές δυνάμεις*⁵⁶.

Ο Λένιν, που με το συγκεκριμένο κείμενο επιτίθεται στις πασιφιστικές θέσεις του Κάουτσκι, προσπαθεί να τεκμηριώσει ότι η εποχή του ιμπεριαλισμού δεν λειτουργεί υπέρ της επικράτησης της ειρήνης, αλλά αντίθετα βασικό του γνώρισμα είναι ο ανταγωνισμός. Ο Κάουτσκι θεωρούσε ότι ο ιμπεριαλισμός δεν είναι ο καπιταλισμός στο μονοπωλιακό του στάδιο, *μα μονάχα μια από τις μορφές της πολιτικής του σύγχρονου καπιταλισμού*⁵⁷, βρισκόμενος στο ίδιο στρατόπεδο με πολλούς σοσιαλ-

⁵⁵ Μηλιός Γιάννης, Θεωρίες για τον παγκόσμιο καπιταλισμό, εκδόσεις Κριτική, 1997, σελ. 19

⁵⁶ Λένιν Β.Ι., Ιμπεριαλισμός, ανώτατο στάδιο του καπιταλισμού, εκδόσεις Μακρυωνίτης Β. & Σία Ο.Ε., σελ. 96-97

⁵⁷ Ό.π., σελ. 101

φιλελεύθερους αστούς στοχαστές που αναπολούσαν τον παλιό φιλελεύθερο καπιταλισμό, όπου δεν υπήρχαν μονοπωλιακές συμπράξεις!

Τα γεγονότα, για άλλη μια φορά, επέδρασαν καταλυτικά στις μειοψηφικές αντιπολεμικές φωνές. Σε αυτή τη συγκυρία φαίνεται να δημιουργείται μια σχέση, που έκτοτε θα επανέλθει πολλές φορές στις συζητήσεις των επαναστατών: η σχέση πολέμου και επανάστασης. Ο Λένιν, με το διαυγές πολιτικό του κριτήριο, αντιλαμβάνεται αυτή τη συσχέτιση και τολμά, κόντρα στις ηθικοπλαστικές θεωρήσεις των υπολοίπων, να αδράξει την ευκαιρία που του δίνει ο ιστορικός χρόνος. Ο ηγέτης των μπολσεβίκων στάθηκε πάντα ενάντια σε μια δογματική ερμηνεία του μαρξικού έργου και επέμενε στον *«πιο ακριβή, αντικειμενικά επαληθεύσιμο υπολογισμό του συσχετισμού των τάξεων και των συγκεκριμένων ιδιομορφιών της κάθε ιστορικής στιγμής»*⁵⁸.

Κράτος και Επανάσταση στη Ρωσία του 1917

Το Φεβρουάριο του 1917, και ενώ οι δυνάμεις της Γαλλίας, της Αγγλίας και της Ρωσίας, φαινόταν να κερδίζουν τον πόλεμο, ξέσπασε η Επανάσταση ενάντια στο Τσάρο. Τον Απρίλιο του 1917 ο Λένιν επιστρέφει στη Αγία Πετρούπολη, μετά από πολλά χρόνια εξορίας στο Παρίσι, τη Ζυρίχη και άλλες φιλόξενες, στους Ρώσους εμigreδες, ευρωπαϊκές πόλεις, ενώ ο Τρότσκι επιστρέφει το Μάιο του ίδιου έτους.

Αμέσως μετά την Επανάσταση, προέκυψε μία κυβέρνηση αποτελούμενη από στελέχη κομμάτων του φιλελεύθερου χώρου, όπως το Συνταγματικό Δημοκρατικό Κόμμα (Καντέτ), με πρωθυπουργό τον πρίγκιπα Γκεόργκι Λβοφ. Την Προσωρινή κυβέρνηση, υποστήριζαν και οι μετριοπαθείς σοσιαλιστικές ομάδες (μενσεβίκοι, εσέροι), ενώ οι μπολσεβίκοι ήταν το μοναδικό κόμμα που δεν υποστήριζε την επαναστατική κυβέρνηση, έχοντας βέβαια μεγάλες ταλαντεύσεις ως προς το ζήτημα αυτό. Η Προσωρινή κυβέρνηση βρέθηκε εξ' αρχής σε πολύ δύσκολη θέση, καθώς δεν τόλμησε να πραγματοποιήσει το αίτημα της για μη συμμετοχή στον πόλεμο, αλλά αντιθέτως τον συνέχισε ευελπιστώντας σε μια μετέπειτα ειρήνευση, κάτω από ευνοϊκότερες συνθήκες.

Κατά την επιστροφή του ο Λένιν φάνηκε ικανότερος από τους συντρόφους του να αφουγκραστεί τη συγκυρία, δρώντας με αυτοπεποίθηση τη στιγμή που οι περισσότεροι επαναστάτες ηγέτες φαινόταν να βρίσκονται σε τρομερή αμηχανία. Με το έργο του *«Θέσεις του Απρίλη»*, ο Λένιν προσπάθησε, με κάθε τρόπο, να υποστηρίξει την πλήρη ρήξη με την Προσωρινή κυβέρνηση. Με βάση

⁵⁸ Λένιν Β.Ι., Οι θέσεις του Απρίλη, εκδόσεις Ειρήνη, 1975, σελ. 25

την έως τότε κυρίαρχη άποψη, εντός των σοσιαλδημοκρατικών κύκλων, η σοσιαλιστική επανάσταση προκύπτει αφού η επαναστατική-δημοκρατική δικτατορία του προλεταριάτου και της αγροτιάς (όπως ονόμαζε ο Λένιν το στάδιο μετά την επανάσταση του Φλεβάρη), υπό την ηγεσία της αστικής τάξης, ολοκληρώσει τα καθήκοντά της. Σε αντίθεση με αυτό το δογματικό σχήμα, ο Λένιν διείδε ότι στη ζωντανή πραγματικότητα τα πράγματα ήρθαν διαφορετικά: προέκυψε μια εξαιρετικά πρωτότυπη, νέα, πρωτοείδωτη σύμπλεξη⁵⁹ της αστικής και της προλεταριακής κυριαρχίας, για την οποία δεν χωράει ούτε η παραμικρή αμφιβολία ότι [...] δεν μπορεί να κρατήσει πολύ καιρό. Δυο εξουσίες σ' ένα κράτος δεν μπορούν να υπάρχουν⁶⁰.

Πρόκειται, βέβαια, για τη θεωρία της δυαδικής εξουσίας, η οποία εκδηλώνεται με την ύπαρξη δυο κυβερνήσεων: της κύριας, της αληθινής, της πραγματικής κυβέρνησης της αστικής τάξης, της «Προσωρινής κυβέρνησης» [...] του Λβοφ και Σίας, που έχει στα χέρια της όλα τα όργανα της εξουσίας και μιας πρόσθετης, παράπλευρης κυβέρνησης «ελέγχου» του Σοβιέτ των εργατών και στρατιωτών βουλευτών της Πετρούπολης, που δεν έχει στα χέρια του όργανα κρατικής εξουσίας, αλλά στηρίζεται άμεσα στην αναμφισβήτητη απόλυτη πλειοψηφία του λαού, στους ένοπλους εργάτες και φαντάρους⁶¹.

Το δεύτερο στοιχείο στο οποίο συνέβαλε ο Λένιν στην αλλαγή οπτικής του επαναστατικού κινήματος υπήρξε αναμφισβήτητα η επιμονή του στη σημασία κατάληψης της Πολιτικής εξουσίας. Τη στιγμή που οι μπολσεβίκοι βρίσκονταν σε πολύ μειοψηφική θέση και οι μενσεβίκοι και οι εσέροι, τα άλλα δυο μαρξιστογενή κόμματα, στήριζαν την αστική κυβέρνηση των Κερένσκι και Τσερετέλι, ο Λένιν, με θράσος σχεδόν, δήλωνε: «δεν είναι αλήθεια πως κανένα κόμμα δεν παραδέχεται αυτή τη στιγμή να καταλάβει την εξουσία. Υπάρχει ένα Κόμμα που είναι τέλεια αποφασισμένο. Αυτό είναι το Κόμμα μας»⁶². Ταυτόχρονα, ενώ η προσωρινή κυβέρνηση πάσχιζε να ισορροπήσει ανάμεσα στην υπεράσπιση της Τάξης και τη δημιουργία όρων για μια αστική Ρωσία, στο μετα-τσαρικό καθεστώς, ο Λένιν, ενθουσιάζοντας την αποτυχημένη Επανάσταση του 1905, μίλαγε για πέραςμα «όλης της εξουσίας στα σοβιέτ».

Οι αντιδράσεις υπήρξαν χαρακτηριστικές. Η εφημερίδα των μπολσεβίκων Πράβδα, με αρχισυντάκτες του Κάμενεφ και Στάλιν, προωθούσε τη στήριξη, υπό όρους, της Προσωρινής κυβέρνησης και τη συγχώνευση των μπολσεβίκων με τους μενσεβίκους που αντιτάχθηκαν στον

⁵⁹ Λένιν Β.Ι., Οι θέσεις του Απρίλη, εκδόσεις Ειρήνη, 1975, σελ. 28

⁶⁰ Ό.π., σελ. 45

⁶¹ Ό.π., σελ. 44

⁶² Τρότσκι Λέον, Λένιν, εκδόσεις Θεωρία, Αθήνα 1983, σελ. 65

εθνικιστικό πυρετό, που είχε καταλάβει τη σοσιαλδημοκρατία. Ο Λένιν προχώρησε στη διόρθωση της γραμμής του δημοσιογραφικού οργάνου του κόμματος⁶³. Ο Μπογκντάνωφ, πρώην μπολσεβίκος διανοούμενος, που είχε συγκεντρώσει τα πυρά του Λένιν κατά τη διένεξη του 1909, αφιερώνοντάς του βιβλίο «Υλισμός και Εμπειριοκριτικισμός» έλεγε σε μια από τις πρώτες συνεδριάσεις των Σοβιέτ, όταν ο Λένιν διάβασε τμήμα από τις Θέσεις του Απρίλη: «Παραλήρημα, το παραλήρημα ενός τρελού»⁶⁴. Ο Γκόλντεμπεργκ, ένας άλλος πρώην μπολσεβίκος δήλωσε ότι «ο Λένιν είχε θέση υποψηφιότητα για ένα ευρωπαϊκό θρόνο που επί τριάντα χρόνια παρέμενε κενός, το θρόνο του Μπακούιν»⁶⁵.

Αυτό που με τόσο χλευασμό αντιμετωπίστηκε, ήταν η διαφορά του ηγέτη των μπολσεβίκων από μια χρόνια αντίληψη εντός του επαναστατικού στρατοπέδου, της φοβικής αντίληψης για την κατάκτηση της Πολιτικής εξουσίας, λόγω προηγούμενων ηττών. Η απόρροια αυτής της φοβικότητας απέναντι στο καινοφανές «θράσος» του Λένιν δικαιολογούνταν είτε με την άρνηση αντιμετώπισης της πραγματικότητας λόγω της μη έλευσης των κατάλληλων συνθηκών (επαρκής ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων στη Ρωσία), είτε με την εναπόθεση της κοινωνικής αλλαγής σε μια αργή, θεσμική κατοχύρωση θέσεων στον κρατικό μηχανισμό, έως ότου ομαλά ο λαός θα αποφάσιζε τη μετάβαση στο σοσιαλισμό. Σε αντίθεση με αυτές τις δυο εκδοχές εξελικτισμού (δογματική και μεταρρυθμιστική), μιας αυστηρής δηλαδή διαδοχής αυτόνομων σταδίων, η θέση του Λένιν ήταν θέση ρεαλισμού και συνοψιζόταν στη φράση : *πρώτα να νικήσουμε!*⁶⁶

Δυστυχώς για τους επικριτές του Λένιν, η ιστορία δεν κινείται πάντα στις ασφαλείς θεσμικές οδούς της κοινωνικής εκτόνωσης και ο Λένιν, με το οξύ του πολιτικό κριτήριο, άγγιξε τα βάθη της χώρας των εργατών και των φτωχών αγροτών και κατάλαβε ότι αυτή η χώρα ήταν έτοιμη να κάνει τη μεγαλύτερη απ' όλες τις επαναστάσεις⁶⁷. Ή όπως έλεγε ο ηγέτης των μπολσεβίκων απέναντι στις δογματικές αναπαραγωγές της μέχρι τότε μαρξιστικής θεωρίας, δανειζόμενος τη φράση του Γκαίτε: «Γκρίζα η κάθε θεωρία, πράσινο όμως το δέντρο της ζωής»⁶⁸.

Μετά από μία κυβερνητική κρίση τον Απρίλιο, η κυβέρνηση απομάκρυνε κάποιους βουλευτές και στη θέση τους τοποθέτησε δυο δημοφιλείς μετριοπαθείς σοσιαλιστές, τον μενσεβίκο Τσερετέλι,

⁶³ Σεργί Βίκτορ, Το έτος ένα της Ρωσικής Επανάστασης, εκδόσεις Redmarks, 2017, σελ. 59

⁶⁴ Αναφέρεται στο Carr E. H., Ιστορία της Σοβιετικής Ένωσης, τόμος 1, εκδόσεις Υποδομή, 1977, σελ. 114

⁶⁵ Carr E. H., Ιστορία της Σοβιετικής Ένωσης, τόμος 1, εκδόσεις Υποδομή, 1977, σελ. 114

⁶⁶ Σεργί Β., ό.π., σελ. 69

⁶⁷ Τρότσκι Λέον, Λένιν, εκδόσεις Θεωρία, Αθήνα 1983, σελ. 67

⁶⁸ Λένιν Β.Ι., Οι θέσεις του Απρίλη, ..., σελ. 27

ίσως ο άνθρωπος με το μεγαλύτερο κύρος στο σοβιέτ στο μεγαλύτερο μέρος του 1917⁶⁹ και τον βασικό θεωρητικό των εσέρων Βίκτορ Τσερνόφ, ώστε να διασκεδάσει τις διαμαρτυρίες εναντίον της. Μετά από μια νέα σοβαρή κρίση, τον Ιούλιο του 1917, πρωθυπουργός ορίστηκε ο σοσιαλιστής Αλεξάντερ Κερένσκι, ενώ αξίζει να σημειωθεί ότι τμήματα των δυο σοσιαλιστικών κομμάτων που συμμετείχαν στην κυβέρνηση αποσχίστηκαν, δημιουργώντας τους μενσεβίκους-διεθνιστές και τους αριστερούς εσέρους αντίστοιχα.

Τον Αύγουστο του 1917, ο Λένιν με το κατεξοχήν έργο του για το κράτος, προσπάθησε να ξεριζώσει από την ευρωπαϊκή, αλλά και εν μέρει από τη ρωσική σοσιαλδημοκρατία, τις απόψεις που έβλεπαν τη διαδικασία της κοινωνικής αλλαγής ως μια *αργή, ομαλή, σταδιακή αλλαγή*, με έλλειψη *αλμάτων και θυελλών*⁷⁰, δηλαδή ερμηνείες από τις οποίες απουσίαζε η Επανάσταση. Το κράτος για το Λένιν είναι *προϊόν και εκδήλωση των ανειρήνευτων ταξικών αντιθέσεων*⁷¹. Η «απονέκρωση του κράτους», για την οποία μίλαγαν οι Μαρξ και Ένγκελς, δεν ήταν μια στρατηγική ενάντια στην αναρχική «κατάργηση του κράτους», δεν αφορούσε δηλαδή το αστικό-δημοκρατικό στάδιο, αλλά αντίθετα οι κλασικοί στην πραγματικότητα μιλούσαν για «κατάργηση» του κράτους της αστικής τάξης από την προλεταριακή επανάσταση, ενώ η φράση για την απονέκρωση αναφέρεται στα *κατάλοιπα του προλεταριακού κράτους μετά τη σοσιαλιστική επανάσταση*⁷².

Ως εκ τούτου, κατά τη μετάβαση από τον καπιταλισμό στον κομμουνισμό είναι ακόμη αναγκαία η καθυπόταξη, αλλά πρόκειται για καθυπόταξη της μειονότητας των εκμεταλλευτών από την πλειονότητα αυτών που υφίστανται την εκμετάλλευση. Ο ιδιαίτερος μηχανισμός, η ιδιαίτερη μηχανή καταπίεσης, το «κράτος» είναι ακόμη αναγκαίο, αλλά πρόκειται πλέον για κράτος μεταβατικό, δεν είναι πλέον κράτος με την καθαυτό έννοια του όρου, γιατί η καθυπόταξη της μειονότητας των εκμεταλλευτών από την πλειονότητα των χθесινών μισθωτών δούλων είναι σχετικά εύκολο, απλό και φυσικό έργο, που θα στοιχίσει πολύ λιγότερο αίμα απ' ό,τι η κατάπιξη των εξεγέρσεων των δούλων, των δουλοπάροικων, των μισθωτών εργατών⁷³.

Η δυαδική εξουσία

⁶⁹ Ραμπίνοβιτς Αλεξάντερ, Η άνοδος των μπολσεβίκων στην εξουσία, εκδόσεις Redmarks, 2017, σελ. 31

⁷⁰ Λένιν Β.Ι., Κράτος και Επανάσταση, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, 2006, σελ. 24

⁷¹ Ό.π., σελ. 13

⁷² Ό.π., σελ. 25

⁷³ Ό.π., σελ. 108-109

Η ιστορική διαδικασία που οδήγησε στην πρώτη πετυχημένη (με κριτήριο την κατάκτηση της Πολιτικής Εξουσίας) Κοινωνική Επανάσταση, έφερε στο φως την έννοια της *δυναμικής εξουσίας*. Η δυναμική εξουσία συμπύκνωσε τα βασικά χαρακτηριστικά της θεωρίας και πρακτικής της μετάβασης. Πρώτον, την αντίληψη ότι η διαδικασία μετάβασης είναι μια διαδικασία *σε κίνηση και υπό διαμόρφωση*. Μια τέτοια αντίληψη της μετάβασης ως ανοιχτή διαδικασία προώθησε ο Λένιν, μια διαδικασία που διαμορφώνει προοδευτικά, με αναγκαία προχωρήματα και οπισθοχωρήσεις, την εργατική ηγεμονία, σε πλήρη σύμπλευση με τις λαϊκές μάζες, *διαχωριζόμενη αμετάκλητα από μια καρικατούρα εφόδου τύπου Μπλανκί, όπου μια χούφτα συνωμοτών, δρώντας τάχα σωστά και με την κατάλληλη μυστικότητα, χωρίς καμία προηγούμενη προετοιμασία του λαού αλλά μόνο με τη δική τους «επαναστατική προπαίδεια», θα μπορούσαν να πετύχουν την κατάληψη της εξουσίας*⁷⁴.

Δεύτερο στοιχείο της δυναμικής εξουσίας είναι η προοδευτική διαμόρφωση δυο πόλων εξουσίας, από τη μία του επαναστατικού, ο οποίος συσπειρώνεται γύρω από τα νέα όργανα εξουσίας, τα Σοβιέτ, και από την άλλη του αντεπαναστατικού, ο οποίος θωρακίζεται εντός του Κράτους, ως το βασικό προπύργιο στη διαμορφωθείσα ταξική αντιπαράθεση. Η θέση αυτή, η οποία είναι και η πιο αμφιλεγόμενη, φαίνεται να αντιλαμβάνεται το Κράτος ως μηχανισμό, ο οποίος δεν διαπερνάται από τους κοινωνικούς ανταγωνισμούς, με συνέπεια την αναγκαία οργάνωση της εργατικής τάξης τελείως έξω από αυτό, τείνοντας να δημιουργήσει το δικός της αντι-Κράτος. Ακόμα και αν δεχτούμε ότι η εργαλειακή αυτή θεώρηση του Κράτους βασίζεται στην πολιτική πραγματικότητα του Τσαρισμού στη Ρωσία, ο Λένιν δεν ξέφυγε ποτέ ολοκληρωτικά από την ιδέα της διαμόρφωσης δυο αντιπαρατιθέμενων μονολιθικών μπλοκ. Όπως επίσης και η θέση του Λένιν για παρουσία επαναστατών μέσα στο Κράτος μπορεί να θεωρηθεί δευτερεύουσας σημασίας, *με την έννοια μιας παρουσίας που θα βοηθήσει, στη δοσμένη στιγμή, την αντικατάσταση αυτού του Κράτους από ένα αντι-Κράτος, χωρίς αυτή η επέμβαση να έχει ειδικό βάρος*⁷⁵. Και αν το πρώτο στοιχείο της δυναμικής εξουσίας αντιπαρέθεσε το λενινιστικό σχέδιο με τις αριστερίστικες διαθέσεις των πολιτικών επιγόνων του επαναστάτη του 19^{ου} αιώνα Auguste Blanqui, η δεύτερη θέση διαμόρφωσε μια διαχωριστική με τα τμήματα της σοσιαλδημοκρατίας που εντάχθηκαν στην Προσωρινή κυβέρνηση, οι οποίοι κατά το Λένιν *πέρασαν στη μικροαστική θέση του Louis Blanc*⁷⁶,

⁷⁴ Καλαμπόκας Γιώργος, «Διαδρομές» της δυναμικής εξουσίας, περιοδικό Εκτός Γραμμής, τ.χ. 32, Μάρτιος 2013, σελ.33

⁷⁵ Πουλαντζάς Νίκος & Βεμπέρ Ανρί, Το κράτος και η μετάβαση στο σοσιαλισμό, συζήτηση του Νίκου Πουλαντζά με τον Henri Weber, περιοδικό Θέσεις, τχ. 27, Απρίλιος-Ιούνιος 1989, σελ. 36

⁷⁶ Λένιν Β.Ι., Οι θέσεις του Απρίλη, ..., σελ. 16

σοσιαλιστή της εποχής του Μπλανκί, ο οποίος συμμετείχε στην Προσωρινή κυβέρνηση κατά τη διάρκεια της Επανάστασης του 1848.

Επίσης, η πολωτική αυτή διαδικασία καθορίζει μια διαχωριστική γραμμή, η οποία τείνει να εξαφανίσει την πολιτική εκπροσώπηση της μικροαστικής τάξης, των αγροτών και των μεσαίων γενικά στρωμάτων, τα οποία καλούνται να επιλέξουν ανάμεσα στα δυο αντιπαραθετικά σχέδια. Το γεγονός αυτό αποτυπώνεται στην ατομία των εκπροσώπων των μενσεβίκων και των αριστερών εσέρων στην επαναστατική διαδικασία, οι οποίοι καθόλη τη διάρκεια ανάμεσα στις επαναστάσεις του Φλεβάρη και του Οκτώβρη βρέθηκαν πολλές φορές να ακολουθούν τα γεγονότα. Όπως έγραφε ο Τρότσκι για τον ηγέτη των μενσεβίκων, Γιούλι Μάρτοφ, σε μια άλλη ιστορική συγκυρία: *ο Μάρτοφ ήταν μια απ' τις πιο τραγικές φυσιογνωμίες του επαναστατικού κινήματος. Συγγραφέας με μεγάλο ταλέντο, πολιτικός με πρωτοβουλίες και δημιουργικότητα, πνεύμα οξύτατο, ο Μάρτοφ στεκόταν πολύ πιο ψηλά απ' το ρεύμα των ιδεών που εκπροσωπούσε. Απ' τις σκέψεις του όμως έλειπε η τόλμη, κι απ' την οξυδέρκειά του η θέληση*⁷⁷. Με τον τρόπο αυτό έγινε κατορθωτό οι μπολσεβίκοι από μειοψηφία στα Σοβιέτ να λάβουν την πλειοψηφία το Σεπτέβριο του 1917. Όπως το εξέφρασε ο Λένιν, ήδη από το Μάιο του 1917: *«ένα από τα κυριότερα επιστημονικά και πραχτικά-πολιτικά γνωρίσματα κάθε πραγματικής επανάστασης είναι η ασυνήθιστα γοργή, ξαφνική, απότομη αύξηση του αριθμού των «μικροαστών» που περνούν στην ενεργή, ανεξάρτητη, δραστήρια συμμετοχή στην πολιτική ζωή, στη συγκρότηση του κράτους»*⁷⁸.

Τέλος, η διαδικασία της δυαδικής εξουσίας δεν είναι μια διαδικασία χωρίς τέλος, δεν ταυτίζεται με την πολιτική αντιπαράθεση εν γένει, αλλά *εκφράζει την ανάπτυξη της επανάστασης μόνο μια μεταβατική στιγμή, τότε που αυτή έχει προχωρήσει πιο πέρα από τη συνηθισμένη αστικοδημοκρατική επανάσταση, χωρίς όμως να έχει φτάσει ακόμα ως την «καθαρή» διχτατορία του προλεταριάτου και της αγροτιάς*⁷⁹. Ο χρονικός αυτός επικαθορισμός της δυαδικής εξουσίας την καθιστά μια διαδικασία ζωντανή και ανοιχτή στον υποκειμενικό παράγοντα, μια διαδικασία με καμπές, κατά τις οποίες τα αντιπαραθετικά σχέδια δίνουν μάχη μέσω ενός πολέμου θέσεων, αλλά και κορυφώσεις, με στιγμές όπου ο πόλεμος κινήσεων είναι αναγκαίος.

Η δυαδική εξουσία αναδεικνύει το ζήτημα της Πολιτικής εξουσίας ως το κατεξοχήν πεδίο γύρω από το οποίο λαμβάνει χώρα το Πολιτικό και παίρνει τέλος μόνο με την επικράτηση του ενός

⁷⁷ Τρότσκι Λέων, *Η ζωή μου*, εκδόσεις Αλήθεια, 1981, σελ. 159

⁷⁸ Ο.π., σελ. 45

⁷⁹ Ο.π., σελ. 45

από τα δυο κοινωνικά μπλοκ, είτε με συντριβή του αντιπάλου (πολιτική ή και στρατιωτική) είτε με ενδιάμεσες καταστάσεις (ισορροπία δυνάμεων, ενσωμάτωση των επαναστατικών δυνάμεων στο αστικό μπλοκ κ.ά.). Η κατάληξη αυτής της δυναμικής περιόδου δεν είναι ένα γεγονός άνευ σημασίας, αφού, όπως θα δούμε και αργότερα, σημαίνει και την αντίστοιχη αναδιάταξη των συσχετισμών δυνάμεων με αποτελέσματα που καθορίζουν ακόμα και τον τύπο κράτους που θα επακολουθήσει την περίοδο της δυαδικής εξουσίας (σοσιαλισμός, σοσιαλδημοκρατία, αυταρχικό κράτος, φασισμός).

Η μεγάλη Οκτωβριανή Επανάσταση

Στις 25 Οκτωβρίου του 1917, με το παλιό ημερολόγιο, πραγματοποιήθηκε στη Ρωσία, η επανάσταση που με την ακτινοβολία της καθόρισε αποφασιστικά τον 20^ο αιώνα. Μια επανάσταση, η οποία αποτέλεσε κορυφαία στιγμή μιας διαδικασίας ριζοσπαστικοποίησης των λαϊκών μαζών στη Ρωσία και για την οποία έχει λεχθεί ότι περισσότερα άτομα τραυματίστηκαν κατά το γύρισμα της μεγάλης ταινίας του Αϊζενστάιν, *Οκτώβρης (1927)* παρά κατά την πραγματική κατάληψη των Χειμερινών Ανακτόρων⁸⁰.

Η μεγάλη συνεισφορά του Λένιν υπήρξε η αποφασιστικής σημασίας άποψή του ότι δεν υπάρχει κάποια ιστορική αναγκαιότητα γι' αυτή. Όπως το επισημαίνει και ο φιλόσοφος Σλάβοϊ Ζίζεκ, υπάρχουν *δυο ασύμβατες λογικές της επανάστασης: είτε περιμένουμε για την τελεολογική στιγμή της έσχατης κρίσης, όταν η επανάσταση θα ξεσπάσει «στην ώρα της» ένεκα της αναγκαιότητας της ιστορικής εξέλιξης· είτε πάλι αναγνωρίζουμε ότι η επανάσταση δεν έχει «ώρα», και βλέπουμε την επαναστατική ευκαιρία σαν κάτι που αναδύεται και πρέπει να αρπάζεται στο περιθώριο της «κανονικής» ιστορικής ανέλιξης*⁸¹.

Η επικράτηση της πρώτης σοσιαλιστικής επανάστασης στην Ιστορία της ανθρωπότητας οδήγησε τους σοσιαλιστές όλου του κόσμου να πάρουν θέση απέναντι στο πρώτο σοβιετικό κράτος. Η πλειοψηφία των παλιών ηγετών του ρωσικού σοσιαλδημοκρατικού κινήματος, που είχαν υποστηρίξει τους μενσεβίκους, αφού κατά τη διάρκεια του πολέμου υπερασπίστηκαν την Ρωσική πλευρά στις πολεμικές συρράξεις, τοποθετήθηκαν ενάντια στην Επανάσταση του Οκτώβρη (Πλεχάνοφ, Ποτρέσοφ, Ζάσουλιτς, Άξελροντ). Στο ίδιο πλαίσιο και ο Καρλ Κάουτσκι, ο οποίος στη μπροσούρα του, η δικτατορία του προλεταριάτου, έγραφε ότι *ο ανταγωνισμός των δυο σοσιαλιστικών κινημάτων δε βασίζεται σε προσωπικές ζηλοτυπίες: είναι η σύγκρουση δυο δομικά*

⁸⁰ Hobsbawm Eric, Η εποχή των άκρων, ο σύντομος εικοστός αιώνας 1914-1991, εκδόσεις Θεμέλιο, 2010, σελ. 88

⁸¹ Ζίζεκ Σλάβοϊ, Λένιν 2017, εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, 2017, σελ. 69

διαφορετικών μεθόδων, της δημοκρατικής και της δικτατορικής⁸². Δεν ήταν μόνο το γεγονός ότι ο Κάουτσκυ και η δεξιά κυβερνητική πτέρυγα των μενσεβίκων έδινε πρώτιστο βάρος στα δημοκρατικά μέσα έναντι των «δικτατορικών- πραξικοπηματικών», αλλά ταυτόχρονα δεν αντιλαμβάνονταν τη βαρύτητα του ιστορικού γεγονότος, στο βαθμό που πίστευαν ότι οι μπολσεβίκοι ήταν καταδικασμένοι να αποτύχουν και μάλιστα σύντομα.

Ο Λένιν άμεσα απάντησε στη προσούρα του Κάουτσκυ, με το κείμενό του *Η προλεταριακή επανάσταση και ο αποστάτης Κάουτσκυ*. Το εν λόγω κείμενο είναι χαρακτηριστικό δείγμα της σκέψης του Λένιν. Ο Λένιν δεν έκανε ποτέ πολιτική σε αφαιρετικό επίπεδο. Η έννοια της δημοκρατίας γενικά ήταν μια έννοια κενή περιεχομένου και άρα συσκοτιστική. Για το Λένιν κάθε πολιτική έννοια νοηματοδοτείται μέσα από την ταξική οπτική: *Για ένα φιλελεύθερο είναι φυσικό να μιλάει για «δημοκρατία» γενικά. Ένας μαρξιστής ποτέ δε θα ξεχάσει να θέσει το ερώτημα: «Για ποια τάξη;»*⁸³.

Η δημοκρατία για το Λένιν δε συνιστά μια σημαντική κοινωνική κατάκτηση, αλλά αποτελεί το σύγχρονο διαφωτιστικό παράδειγμα. Λόγω αυτού η έννοια της δημοκρατίας από μόνη της δεν σημαίνει κάτι άλλο εκτός από τη σύγχρονη μορφή οργάνωσης των κοινωνιών. Το νόημα πίσω από αυτή θα πρέπει να το δώσει η ηγεμονική τάξη που διαχειρίζεται την πολιτική τάξη. Η αστική δημοκρατία δεν αποτελεί τίποτα άλλο από μια δημοκρατία για την ίδια την αστική τάξη, ενώ για την εργατική τάξη δεν είναι τίποτα άλλο από μια αστική δικτατορία, στο βαθμό που δεν έχει κανένα λόγο πάνω στα ζητήματα της διεύθυνσης της παραγωγής, της οργάνωσης της ανατροπής της αστικής τάξης.

Εξ' ου και η επιμονή του στο ζήτημα της δικτατορίας του προλεταριάτου. Για το Λένιν, η δικτατορία του προλεταριάτου δεν είναι κάποια μορφή πολιτειακής διαχείρισης, σε αντίθεση με μια πιο δημοκρατική διαχείριση του κράτους από το προλεταριάτο, όπως τόνιζαν οι μενσεβίκοι και ο Κάουτσκυ. Αντίθετα, σήμαινε ότι η επικράτηση μιας προλεταριακής εξουσίας δε σήμαινε ότι η αστική τάξη έχει ηττηθεί, αλλά αντίθετα συνέχιζε να υπάρχει οργανωτικά και πολιτικά ηττημένη, αλλά σε επίπεδο καθημερινών πρακτικών ήταν ακόμα ισχυρή στη μέση λαϊκή συνείδηση. Ως εκ τούτου, η βία και ο εξαναγκασμός του προλεταριακού κράτους καθίστατο επιβεβλημένη σε όλη τη διάρκεια της πρώτης φάσης /σταδίου του σοσιαλιστικού μετασχηματισμού.

Ο Πολεμικός Κομμουνισμός

⁸²Kautsky Karl, The dictatorship of the proletariat, National Labour Press, 1919, σελ. 3

⁸³ Λένιν Β.Ι., Η προλεταριακή επανάσταση και ο αποστάτης Κάουτσκυ, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, 2004, σελ. 16

Στην πρώτη περίοδο μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση, η βασική μέριμνα των μπολσεβίκων ήταν η πάση θυσία διατήρηση της σοβιετικής εξουσίας μέχρι το ξέσπασμα των υπόλοιπων επαναστάσεων που αναμένονταν άμεσα και κυρίως τη γερμανική. Για το λόγο αυτό και ο Λένιν υπήρξε, εξ' αρχής, ο πιο ένθερμος υποστηρικτής της επώδυνης για τους Ρώσους συμφωνίας του Μπρεστ- Λιτόφσκ, ενάντια στον επαναστατικό πόλεμο των Αριστερών Κομμουνιστών υπό τους Ν. Μπουχάριν και Κ. Ράντεκ και την πιο κεντρίστικη θέση του Τρότσκι.

Παρόλα αυτά, τα χρόνια που ακολούθησαν την Οκτωβριανή Επανάσταση, διέψευσαν τις εκτιμήσεις για παγκόσμια εξάπλωση του επαναστατικού φαινομένου. Η ήττα της Ουγγρικής Σοβιετικής Δημοκρατίας υπό τον αριστερό σοσιαλδημοκράτη Sándor Garbai και τον κομμουνιστή Béla Kun, η οποία κράτησε από 21 Μαρτίου 1919 έως την 1 Αυγούστου 1919, αλλά κυρίως η ήττα της επανάστασης στη Γερμανία, μετά τις συγκλονιστικές συγκρούσεις από το Νοέμβριο του 1918 έως τον Αύγουστο του 1919, που οδήγησαν στη δημιουργία της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης και το θάνατο των ηγετών του Σπάρτακου, Ρόζα Λούξεμπουργκ και Καρλ Λίμπνεχτ τον Ιανουάριο του 1919, οδήγησαν στην απομόνωση τη νεαρή ρωσική σοβιετική δημοκρατία. Η κατάσταση ήταν ακόμα χειρότερη αν συνυπολογίσουμε ότι από την επαύριον της Οκτωβριανής Επανάστασης και πιο συγκροτημένα από το 1919, με τη γενική αντεπίθεση του Λευκού Στρατού, η σοβιετική δημοκρατία τέθηκε εξ αρχής υπό έντονη αμφισβήτηση.

Αμέσως μετά την συνθήκη του Μπρεστ- Λιτόφσκ (Μάρτιος 1919) εγκαινιάστηκε μία περίοδος, που έμεινε στην Ιστορία με το όνομα *Πολεμικός κομμουνισμός* και κατά την οποία, οι ανάγκες του εμφύλιου πόλεμου κατηύθυναν την πολιτική των μπολσεβίκων. Η περίοδος του Πολεμικού Κομμουνισμού, μπορεί να οδηγούσε σε επιλογές που απέρρεαν από την κατάσταση στα πολεμικά μέτωπα, παρόλα αυτά δεν ερχόταν σε αντίθεση με τις θέσεις των μπολσεβίκων εν γένει.

Η διαδικασία εθνικοποίησης των πρώτων μηνών δεν υπήρξε ούτε άμεση ούτε αναγκαστική. Αντίθετα, το σοβιετικό καθεστώς εθνικοποιούσε μόνο στις περιπτώσεις πτωχεύσεων. *Με εξαίρεση τον εμπορικό στόλο, που ήταν ήδη οργανωμένος σαν ενιαία μονάδα και εθνικοποιήθηκε με ένα διάταγμα του Ιανουαρίου 1918, η πρώτη εθνικοποίηση ενός βιομηχανικού κλάδου στο σύνολό του ήταν η εθνικοποίηση της βιομηχανίας ζάχαρης το Μάιο του 1918 και στη συνέχεια της βιομηχανίας πετρελαίου τον επόμενο μήνα*⁸⁴. Το αμέσως επόμενο διάστημα εθνικοποιήθηκε το σύνολο σχεδόν της ρωσικής βιομηχανίας.

⁸⁴ Carr E. H., Ιστορία της Σοβιετικής Ένωσης, τόμος 2, εκδόσεις Υποδομή, 1977, σελ. 117

Επίσης, στη γεωργία, η υιοθέτηση του προγράμματος των σοσιαλ-επαναστατών (εσέρων) το 1917 και η άτακτη κατάληψη των εκτάσεων των μεγαλοτσιφλικιάδων από τους μικρούς και μεσαίους αγρότες, άρχισε σταδιακά να δίνει τη σειρά του στη μάχη των εργατών γης και των πολύ φτωχών αγροτών εναντίον των μεσαίων αγροτών (κουλάκων). Άλλωστε, *το προλεταριάτο είχε ολοκληρώσει την πρώτη φάση της επανάστασης βαδίζοντας σε συμμαχία με την αγροτιά στο σύνολό της εναντίον των φεουδαρχών γαιοκτημόνων. Οι συνθήκες ήταν ώριμες για το πέρασμα στη δεύτερη φάση της επανάστασης, οπότε το προλεταριάτο θα διασπούσε την αγροτιά στα δύο και θα βάδιζε με τους «ημιπρολετάριους» φτωχούς αγρότες εναντίον των μικροαστών κουλάκων*⁸⁵.

Τέλος, σε ό,τι αφορά την ίδια την οργάνωση της εργασίας, η έμφαση στην θολή έννοια του εργατικού ελέγχου, που εκφράστηκε πολύ έντονα στα προ της επανάστασης γραπτά του Λένιν, οδηγούσε σε δυο αποκλίνουσες πρακτικές. Από τη μία μεταφραζόταν ως κάποιου τύπου αυτοδιεύθυνση των εργοστασίων από τους ίδιους του εργάτες, από εργοστασιακά σοβιέτ ή επιτροπές, όπως περιέγραφε ο Λένιν στο Κράτος και Επανάσταση, ενώ για άλλους «εργατικός έλεγχος» σήμαινε έλεγχο από το κεντρικό συνέδριο των σοβιέτ και την εκτελεστική του επιτροπή⁸⁶, κάτι που παρέπεμπε ευθέως στον κεντρικό σχεδιασμό. Ο ίδιος ο Λένιν δε φαινόταν να είναι ξεκάθαρος πάνω στο θέμα. Όσο περνούσε ο καιρός ήταν φανερό ότι ταύτιζε τον εργατικό έλεγχο με το κεντρικό σχεδιασμό και τόνιζε στους εργάτες την απαραίτητη διαδικασία του λογιστικού ελέγχου της επιχείρησής τους.

Κατά τη διάρκεια του πολεμικού κομμουνισμού τα πράγματα πήραν μια πιο ξεκάθαρη μορφή. Οι απαιτήσεις του πολέμου οδηγούσαν αυτόματα στον κεντρικό σχεδιασμό της οικονομίας και την απόλυτη πειθαρχία στην παραγωγή. Είναι η περίοδος που ο Λένιν, θεωρεί ότι ο κρατικός καπιταλισμός, που διένυε η Επανάσταση στη Ρωσία ήταν πρόοδος, όπως και η χρήση των «αστών ειδικών» από το νεοσύστατο σοβιετικό κράτος. *Ήταν αδύνατο να οικοδομηθεί μια κρατική μηχανή «χωρίς τη βοήθεια των παλιών ειδικών», που αναπόφευκτα προέρχονταν από την «καπιταλιστική κοινωνία»*⁸⁷.

Με τον τρόπο αυτό, πέρα από τη δημιουργία νέων σοσιαλιστικών και κομμουνιστικών σχέσεων παραγωγής, όπως αυτές που δημιουργούνται από τη συλλογική ιδιοποίηση της παραγωγής ή διάφορες εθελοντικές μορφές εργασίας, όπως τα «κομμουνιστικά Σάββατα», ταυτόχρονα η

⁸⁵ Ό.π., σελ. 75

⁸⁶ Ό.π., σελ. 87

⁸⁷ Ό.π., σελ. 242

διαδικασία της διείσδυσης ενός μέρους από την παλιά αστική τάξη μέσα στους διοικητικούς και οικονομικούς μηχανισμούς του Κράτους⁸⁸ οδηγεί στην ανάδυση μιας (ακόμα εμβρυακής) κρατικής αστικής τάξης⁸⁹, καθώς και στην ανάπτυξη σχέσεων διανομής ευνοϊκές για τους διευθυντές των επιχειρήσεων, τους οργανωτές των βιομηχανικών κλάδων, και τους μηχανικούς και τους τεχνικούς με υψηλή ειδίκευση. Έτσι, λοιπόν, ένα μέρος της υπεραξίας που παράγεται από τη βιομηχανία ιδιοποιείται απ' αυτή τη νέα αστική τάξη⁹⁰.

Όσον αφορά την ύπαιθρο, από τη μία οι σοσιαλιστικές σχέσεις παραγωγής εμφανίζονται μέσα από την εμφάνιση των αγροτικών κοινοτήτων, οι οποίες δημιουργούνται, κατά κύριο λόγο, από φτωχούς και ακτήμονες αγρότες και όχι από μεσαίους αγρότες⁹¹, αλλά και μέσα από μια άλλη μορφή σοσιαλιστικής παραγωγής[...] τα «σοβιετικά αγροκτήματα» ή τα «κρατικά αγροκτήματα» (σοβχόζ), τα οποία ιδρύονται από το σοβιετικό Κράτος κι όχι απευθείας από τους εργαζόμενους⁹². Στον αντίποδα, στα τέλη του 1918, εγκαταλείπεται (αλλά όχι με συστηματικό τρόπο) η αποτυχημένη απόπειρα γενίκευσης της δημιουργίας επιτροπών των φτωχών αγροτών⁹³, οι οποίες συγχωνεύονται με τα αγροτικά Σοβιέτ (στα οποία συμμετέχουν και οι μεσαίοι αγρότες) και με τον τρόπο αυτό ανοίγει ένα νέο στάδιο στην αγροτική πολιτική του μπολσεβίκικου κόμματος: στο εξής, δίνεται πολύ μεγαλύτερη σημασία στους μεσαίους αγρότες που ο αριθμός τους, άλλωστε, έχει αυξηθεί μετά τη δημοκρατική επανάσταση στην ύπαιθρο⁹⁴.

Επίσης, οι ανάγκες του εμφύλιου πόλεμου οδήγησαν στο πολύ σοβαρό πρόβλημα των επιτάξεων, της αναγκαστικής πώλησης στο κράτος (και με την τιμή που το σοβιετικό κράτος καθόριζε) του μεγαλύτερου τμήματος των αγροτικών προϊόντων που παράγουν, για να διοχετευτούν στις πόλεις και το πολεμικό μέτωπο. Οι αγρότες οδηγούνταν στην απόκρυψη πολλές φορές τμήματος της παραγωγής τους, της πώλησης των προϊόντων τους στη μαύρη αγορά, ενώ το Δεκέμβριο του 1919, το 7^ο Συνέδριο των Σοβιέτ υιοθετεί μια απόφαση που συνιστά ρητή ενίσχυση των μέτρων επίταξης και την επέκτασή τους σε όλα τα αγροτικά προϊόντα⁹⁵, μέτρα που συντελούν στη χειροτέρευση των πολιτικών σχέσεων ανάμεσα στην εργατική τάξη και στους μεσαίους αγρότες⁹⁶.

⁸⁸ Μπετελέμ Σαρλ, Οι ταξικοί αγώνες στην ΕΣΣΔ, 1^η περίοδος 1917-1923, εκδόσεις Ράππα, 1974, σελ. 166

⁸⁹ Ο.π., σελ. 166

⁹⁰ Ο.π., σελ. 166

⁹¹ Ο.π., σελ. 228

⁹² Ο.π., σελ. 228

⁹³ Ο.π., σελ. 223

⁹⁴ Ο.π., σελ. 223

⁹⁵ Ο.π., σελ. 230

⁹⁶ Ο.π., σελ. 231

Ακραία περίπτωση υπεράσπισης των έκτακτων μέτρων του πολεμικού κομμουνισμού ήταν η θέση του Τρότσκι περί στρατιωτικοποίησης της εργασίας και των σοβιέτ. Στο 3^ο Πανρωσικό Συνέδριο των Συμβουλίων Εθνικής Οικονομίας, τον Ιανουάριο του 1920, ο Τρότσκι αφιέρωσε το μεγαλύτερο μέρος του λόγου του στην υπεράσπιση της επιστράτευσης εργασίας και της εργατικής πειθαρχίας⁹⁷. Όπως χαρακτηριστικά τόνιζε : «Η στρατιωτικοποίηση είναι αδιανόητη χωρίς τη στρατιωτικοποίηση των ίδιων των συνδικάτων, χωρίς την εγκαθίδρυση μιας κατάστασης πραγμάτων όπου κάθε εργάτης θα νοιώθει σαν στρατιώτης της εργασίας που δεν μπορεί να διαθέτει ελεύθερα τον εαυτό του»⁹⁸.

Την ίδια περίοδο δημιουργήθηκε και η Κομμουνιστική Διεθνής(Μάρτιος 1919), όπου περιγράφηκαν οι 21 περίφημοι όροι του Λένιν, με τους οποίους γινόταν δεκτό ένα κόμμα στη Κομμουνιστική Διεθνή. Το κείμενο του 1^{ου} Συνεδρίου της Κομμουνιστικής Διεθνούς, αλλά και του 2^{ου} Συνεδρίου το επόμενο έτος, διακατεχόταν από μία εμφανή ένταση των κομμουνιστικών δυνάμεων με τις σοσιαλδημοκρατικές, το οποίο απέρρεε από την έκδηλη αισιοδοξία περί επικείμενης κατάρρευσης του παγκόσμιου καπιταλιστικού συστήματος.

Ο εργατικός έλεγχος των αριστερών κομμουνιστών

Η ηγεσία του μπολσεβίκικου κόμματος, το διάστημα μετά την επανάσταση του Οκτώβρη, περνάει τη δύσκολη φάση της πολιτικής απομάγευσης, αντιλαμβανόμενη ότι η διαδικασία απονέκρωσης του αστικού κράτους δεν θα είναι μια εύκολη και αυτόματη διαδικασία. Θα εξαρτηθεί από την έκβαση των επαναστάσεων και στις υπόλοιπες χώρες (κυρίως τις αναπτυγμένες της βορειοδυτικής Ευρώπης), τη διαδικασία της εκβιομηχάνισης της καθυστερημένης Τσαρικής Ρωσίας, αλλά και την ίδια την εξέλιξη της ταξικής αντιπαράθεσης στο νεοσύστατο Σοβιετικό κράτος.

Στο σημείο εκείνο, ο Λένιν, αλλά και η πλειοψηφία της ηγεσίας της Σοβιετικής Ένωσης, φαίνεται να υποτάσσεται στην αναγκαιότητα της οικονομικής αναστήλωσης του ρώσικου κράτους, κάτω από τις αφόρητες πιέσεις του εμφυλίου και την ανάγκη να κερδηθεί ο πόλεμος. Για να τα καταφέρει, το Σοβιετικό Κράτος προσφεύγει σε παλιά ανώτερα στελέχτητου κρατικού μηχανισμού, τα οποία αναλαμβάνουν τη διοίκηση των κρατικών επιχειρήσεων. Ο Λένιν προωθεί αποφασιστικά τη μονοπρόσωπη διοίκηση (σε αντιδιαστολή με τη συλλογική διοίκηση, την εργοστασιακή επιτροπή που θεωρούνταν μέχρι τότε το όχημα με το οποίο οι λαϊκές τάξεις θα διαμόρφωναν τη σοσιαλιστική κοινωνία), αλλά και εισάγει τον ταιηλορισμό και άλλες πρακτικές του καπιταλιστικού μοντέλου

⁹⁷ Ό.π., σελ. 273

⁹⁸ Ό.π., σελ. 275

παραγωγής. Θεωρεί ότι αυτά τα μέτρα υπό την σοβιετική εξουσία αποκτούν ριζικά άλλο χαρακτήρα και μάλιστα συμβάλλουν όχι μόνο στην άνοδο της παραγωγικότητας της εργασίας αλλά και ...στην εκπαιδευτική αναμόρφωση της εργατικής τάξης⁹⁹.

Απέναντι στην πλειοψηφούσα «πραγματιστική» άποψη, αντιτάχθηκαν σημαντικά στελέχη του Κόμματος, όπως ο Νικολάι Μπουχάριν, ο Καρλ Ράντεκ και ο Βαλέριαν Οσσίνσκυ, οι οποίοι συσπειρώθηκαν γύρω από το περιοδικό *Kommunist* και συγκρότησαν την τάση των Αριστερών Κομμουνιστών, η οποία ήταν και η τάση που είχε εναντιωθεί στη σύναψη της Συνθήκης του Μπρεστ-Λιτόφσκ. Οι αριστεροί κομμουνιστές αποτέλεσαν μια αριστερίστικη τάση εντός του Κόμματος ανίκανοι να προσαρμοστούν στις τρομερές συνθήκες του εμφύλιου πόλεμου, αναπαράγοντας πολλά στοιχεία της προεπαναστατικής φάσης του μπολσεβίκικου κόμματος, τμήματα του ιδεολογικού κορμίστου επαναστατικού κινήματος. Για παράδειγμα, ο Μπουχάριν, στο κείμενό του Πρόγραμμα των Κομμουνιστών (μπολσεβίκων), το οποίο δημοσιεύθηκε στις αρχές του 1918, δηλώνει ότι το επικείμενο καθήκον της εργατικής τάξης είναι η οργάνωση της ορθής κατανομής του κοινωνικού προϊόντος βάση της καταγραφής των αναγκών και των αποθεμάτων, πράγμα που ισοδυναμεί με την κατάργηση του εμπορίου. Για την υλοποίηση αυτού του σκοπού ο Μπουχάριν εισηγείται την υποχρεωτική ένταξη του πληθυσμού σε καταναλωτικές κομμούνες¹⁰⁰.

Πέραν, όμως, από την απογειωμένη πολιτική στάση των Αριστερών Κομμουνιστών, υπήρξαν συγκεκριμένες αναλύσεις τους, οι οποίες ήταν και εύστοχες και προφητικές, κυρίως αυτές πάνω στο ζήτημα του εργατικού ελέγχου. Εκκινώντας και εδώ από δογματικές τοποθετήσεις υπεράσπισης του εργατικού ελέγχου γενικά, χωρίς να περιγράφουν μια πιο εξειδικευμένη πολιτική κατάσταση, ταυτόχρονα αναγνωρίζουν ότι η υιοθέτηση των συγκεκριμένων «καπιταλιστικών» μέτρων από την πλειοψηφία του Κόμματος οδηγεί σε μια υπόγεια διαμόρφωση μιας νέας κοινωνικής τάξης: είναι η τάξη των «οργανωτών», η οποία έχει γραφειοκρατικό χαρακτήρα και μικροαστική ταξική παρέκκλιση¹⁰¹.

Πέραν, όμως, από το εργατικό έλεγχο στα εργοστάσια, οι Αριστεροί Κομμουνιστές ανέδειξαν και ένα άλλο σημαντικό στοιχείο, το οποίο και ο ίδιος ο Λένιν εντόπισε τα τελευταία χρόνια πριν πεθάνει. Η απόσπαση εξουσίας από την εργατική τάξη -στο εργοστάσιο αλλά και έξω από αυτό-, η υποκατάστασή της από το Κόμμα ή το Κράτος, ανοίγει μια μακρά διαδικασία

⁹⁹ Μπελαντής Δημήτρης, Μπολσεβίκοι εναντίον του Λένιν : η περίπτωση των «Αριστερών Κομμουνιστών» το 1918 και ο εργατικός έλεγχος, περιοδικό Ουτοπία, τχ. 122, 2017

¹⁰⁰ Παυλίδης Περικλής, Ιστορία και Κομμουνισμός, εκδόσεις ΚΨΜ, 2017, σελ. 108-109

¹⁰¹ Μπελαντής Δημήτρης, Μπολσεβίκοι εναντίον του Λένιν, ..., ό.π.

γραφειοκρατικοποίησης του εργατικού κράτους. Χωρίς να υποτιμούμε ότι βασικοί παράγοντες γέννησης της γραφειοκρατίας είναι και η οικονομική υπανάπτυξη, δεν πρέπει ποτέ να ξεχνούμε τα διδάγματα της ιστορικής εμπειρίας της Οκτωβριανής Επανάστασης: η παγίωση της διαδικασίας της γραφειοκρατικοποίησης μπορεί να οδηγήσει στη γέννηση μιας αντισοσιαλιστικής και αντεργατικής κοινωνικής δύναμης, η οποία αργά ή γρήγορα θα σταθεροποιήσει την ταξική της ισχύ στην παραγωγή και στην κρατική εξουσία, θα συντρίψει την επανάσταση¹⁰².

Η απομόνωση του πρώτου σοσιαλιστικού κράτους και το Ενιαίο Μέτωπο

Ο κύκλος που άνοιξε το 1917 με την επανάσταση στη Ρωσία φάνηκε να κλείνει στις αρχές της δεκαετίας του '20 με την ήττα όλων των επαναστάσεων εκτός αυτής. Η ήττα της Νοεμβριανής Επανάστασης του 1918 στη Γερμανία, αλλά και η συντριβή της Ουγγρικής Δημοκρατίας των Συμβουλίων το 1919, ολοκλήρωσε το παζλ μιας πλειάδας εξεγερτικών γεγονότων που σάρωσαν τον κόσμο την περίοδο 1917-1920.

Στα δυο πρώτα Συνέδρια της Κομμουνιστικής Διεθνούς (1919,1920) επικράτησε μια πολιτική γραμμή πλήρους διαχωρισμού των Κομμουνιστικών Κομμάτων από τα υπόλοιπα κόμματα, με ισχυρές λαϊκές βάσεις, όπως τα αγροτικά και τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα. Η επικείμενη επανάσταση απαιτούσε σαφή πολιτική στρατηγική, πλήρους διαχωρισμού από τις «μικροαστικές αυταπάτες που έσπειρε η σοσιαλδημοκρατία». Η ήττα, όμως, των επαναστατών σε όλες τις εστίες πίεζε για αλλαγή της στρατηγικής στόχευσης του παγκόσμιου κομμουνιστικού κινήματος.

Παρόλα αυτά, ακόμα και στα τέλη του 1920 η ύφεση της μεταπολεμικής επαναστατικής ανόδου δεν ήταν ακόμη φανερή και μια ανυπομονησία για δράση ήταν διάχυτη στη Διεθνή. Στην ηγεσία της Μόσχας, οι Ζινόβιεφ και Μπουχάριν συμπαθούσαν αυτή την οπτική, που τώρα προωθείτο από τον Κουν και άλλους υπεραριστερούς Ούγγρους αγωνιστές, που πλέον είχαν ενσωματωθεί στο γενικό επιτελείο της Κομιντέρν¹⁰³.

Στη Γερμανία εκείνη τη στιγμή υπήρχαν τέσσερα εργατικά κόμματα, το KPD, που ήταν μέλος της Κομμουνιστικής Διεθνούς, το KAPD, μια υπεραριστερή διάσπαση του KPD, το σοσιαλδημοκρατικό SPD και το κεντρίστικο USPD, του οποίου μέλος ήταν και ο Καρλ Κάουτσκι, που πολιτικά στεκόταν ανάμεσα στη Β' και τη Γ' Διεθνή. Τον Ιανουάριο του 1921, το KPD υπό τον Paul Levi, παίρνει την

¹⁰² Ό.π.

¹⁰³ Ριντέλ Τζον, Το ενιαίο μέτωπο, η συζήτηση και οι θέσεις του 4ου συνεδρίου της Τρίτης Διεθνούς, εκδόσεις Redmarks, 2014, σελ. 35

πρωτοβουλία για μια καμπάνια ενιαίας δράσης και των τεσσάρων κομμάτων με συγκεκριμένα αιτήματα. Η ανοιχτή επιστολή του KPD απορρίπτεται από τα υπόλοιπα κόμματα, γεγονός που αποδυναμώνει την ηγεσία του KPD. Ταυτόχρονα, η διάσπαση του Ιταλικού Σοσιαλιστικού Κόμματος, στις 21 Γενάρη του 1921, και η δημιουργία του Κομμουνιστικού Κόμματος Ιταλίας, οδηγεί στην παραίτηση του Λέιβ και της Τσέτκιν από την Κεντρική Επιτροπή του KPD.

Η νέα ηγεσία απαρτιζόταν από εκείνους που τάσσονταν υπέρ αυτού που σήμερα είναι γνωστό ως «θεωρία της επίθεσης» - δηλαδή της αντίληψης ότι οι Κομμουνιστές, έστω και με μειοψηφική υποστήριξη από τους εργάτες, όφειλαν να εξαπολύσουν μian ολοκληρωτική επίθεση στην καπιταλιστική εξουσία¹⁰⁴. Δυο μήνες αργότερα, επιβεβαιώνονται οι στοχεύσεις της νέας ηγεσίας. Το KPD, μαζί με το KAPD καλούν σε εξέγερση μέσω γενικής απεργίας, η οποία καταστέλλεται άμεσα, αφού ο κύριος κορμός της εργατικής τάξης δεν ακολουθεί την ηγεσία των κομμάτων της.

Η αντίδραση του Λένιν και του Τρότσκι ήταν άμεση. Ο Τρότσκι καταδίκασε με τον πιο έντονο τρόπο την αντίληψη της ηγεσίας του KPD δηλώνοντας ότι *«μια καθαρά μηχανιστική αντίληψη για την προλεταριακή επανάσταση –η οποία ξεκινάει αποκλειστικά και μόνο από το γεγονός ότι η καπιταλιστική οικονομία συνεχίζει να αποσυντίθεται- έχει οδηγήσει ορισμένες ομάδες συντρόφων να φτιάξουν θεωρίες εσφαλμένες πέρα για πέρα: η λαθεμένη θεωρία μιας πρωτοβουλιακής μειοψηφίας, η οποία με τον ηρωισμό της συντρίβει «τον τοίχο καθολικής παθητικότητας» στις γραμμές του προλεταριάτου, η λαθεμένη θεωρία των αδιάκοπων επιθέσεων που διεξάγει η προλεταριακή πρωτοπορία σαν μια «νέα μέθοδο» πάλης, η λαθεμένη θεωρία των μερικών μαχών που διεξάγονται με την εφαρμογή μεθόδων ένοπλης εξέγερσης»¹⁰⁵. Στο 3^ο και το 4^ο Συνέδριό της, η Κομμουνιστική Διεθνής, κριτικάροντας έντονα την «Δράση του Μάρτη» στη Γερμανία, άφησε πίσω της τη σκληρή γραμμή των κομμουνιστών προς τα υπόλοιπα εργατικά κόμματα και κυριάρχησε η συζήτηση πάνω στις δυσκολίες της συγκυρίας, προτείνοντας την επιστροφή στη μαζική πολιτική και την υιοθέτηση της τακτικής του Ενιαίου Μετώπου.*

Όπως πρωτοδιατυπώθηκε από την Εκτελεστική Επιτροπή της Κομμουνιστικής Διεθνούς, το Δεκέμβρη του 1921, η πολιτική του Ενιαίου Μετώπου καλούσε για τη *«μέγιστη δυνατή ενότητα όλων των εργατικών οργανώσεων σε κάθε πρακτική δράση κατά των ενωμένων καπιταλιστών»*, ενώ

¹⁰⁴ Ό.π., σελ. 37

¹⁰⁵ Άντερσον Πέρι, Οι αντινομίες του Αντόνιο Γκράμσι, εκδόσεις Μαρξιστική Συσπείρωση, 1985, σελ. 66

διασφάλιζε την «απόλυτη αυτονομία» και «ελευθερία παρουσίασης της άποψής τους» για τους επαναστάτες σοσιαλιστές, αλλά και για τα άλλα πολιτικά ρεύματα που συμμετείχαν σε αυτό¹⁰⁶.

Σύμφωνα με την τακτική του Ενιαίου Μετώπου: 1) τα κομμουνιστικά κόμματα καλούνται να αφοσιωθούν σε μια πιο μακρόχρονη, υπομονετική δουλειά για να κερδίσουν την πλειοψηφία των εργαζόμενων τάξεων, μέσα από κοινές εμπειρίες αγώνα, όπου οι εργατικές μάζες θα συσσωρεύσουν πείρα από τις νίκες και τις ήττες τους, θα έρθουν αντιμέτωπες με τις αυταπάτες τους και θα διαπιστώσουν τα όρια, τις ταλαντεύσεις και την ανεπάρκεια των ρεφορμιστικών ηγεσιών, 2) τα ρεφορμιστικά, σοσιαλδημοκρατικά κόμματα δεν μπορούν να εξομοιώνονται με τα τυπικά αστικά κόμματα (και πολύ περισσότερο με το φασισμό), καθώς έχοντας βαθιές ρίζες στον εργατικό πληθυσμό αποτελούν «αστικά-εργατικά κόμματα», δηλαδή κόμματα διαμεσολάβησης εργατικών συμφερόντων μέσα στο αστικό κράτος και οργάνωσης της αστικής ηγεμονίας μέσα στην εργατική τάξη και συνεπώς 3) οι κομμουνιστές ευνοούν τη δημιουργία βημάτων διαλόγου και κυρίως κοινής δράσης με τη σοσιαλδημοκρατία, προσπαθώντας να προσελκύσουν την αριστερή-μαχητική της πτέρυγα και διαχωρίζοντάς την από τη δεξιά-συστημική¹⁰⁷.

Η τακτική του Ενιαίου Μετώπου υπήρξε πολύ σημαντική, έστω και συμβολικά, γιατί για πρώτη φορά στην σύντομη ιστορία της Κομμουνιστικής Διεθνούς δεν αναπαράχθηκε το σχήμα του καταστροφισμού, μια περιγραφή του καπιταλισμού ως ενδογενώς θνησιγενούς συστήματος. Δυστυχώς, σύντομα, το Ενιαίο Μέτωπο εγκαταλείφθηκε, μεταπηδώντας στην πλέον αριστερίστικη περίοδο του κομμουνιστικού κινήματος.

Η Νέα Οικονομική Πολιτική (ΝΕΠ)

Ταυτόχρονα, στο εσωτερικό μέτωπο της ΕΣΣΔ, η συζήτηση για την κατάσταση στην οικονομία, η οποία μετά από τρία χρόνια εμφύλιων συρράξεων είχε αποδιοργανωθεί πλήρως, οδήγησε στο μετριασμό της πολιτικής του μπολσεβίκικου κόμματος. Τελικά, η εγκατάλειψη της πολιτικής του πολεμικού κομμουνισμού σηματοδοτήθηκε από την απόφαση που έλαβε τον Μάρτιο του 1921 το 10^ο Συνέδριο του ΚΚΡ (μπ.) να αντικαταστήσει το παρακράτημα των σιτηρών και άλλων αγροτικών προϊόντων (την υποχρεωτική παράδοση από τους αγρότες στο κράτος όλων των πλεονασμάτων, πέραν συγκεκριμένου ποσοστού που προοριζόταν για ατομική κατανάλωση) με την καταβολή

¹⁰⁶ Ό.π., σελ. 19

¹⁰⁷ Παπακωνσταντίνου Πέτρος, Αριστερά, κυβέρνηση και κράτος, κλασικές αναλύσεις, σύγχρονες εμπειρίες, εκδόσεις Λιβάνη, 2015, σελ. 166-167

σταθερού φόρου σε είδος, πέραν του οποίου η σοδειά έμενε στα χέρια των αγροτών¹⁰⁸. Στο πλαίσιο της Νέας Οικονομικής Πολιτικής (ΝΕΠ) εκτός από την παραίτηση από το στόχο της κολλεκτιβοποίησης της αγροτικής παραγωγής, αρκετές εθνικοποιημένες βιομηχανικές επιχειρήσεις [...] εκμισθώνονταν σε ιδιώτες, ενώ γενικότερα δόθηκε έμφαση στη στήριξη των μικρών και μεσαίων ιδιωτικών και συνεταιριστικών επιχειρήσεων¹⁰⁹ και στην μερική αναβίωση των εμπορευματικών- χρηματικών σχέσεων.

Ήδη, ο Λένιν, από τις αρχές Μάρτη του 1919, καταγγέλει με αυστηρότητα, κατά το 1^ο Συνέδριο των αγρεργατών, την τάση μερικών κομματικών υπευθύνων να «σπρώχνουν» τους αγρότες, παρά τη θέλησή τους, προς τη συλλογική αγροτική εκμετάλλευση¹¹⁰. Η κρίση στη συγκέντρωση των δημητριακών στο τέλος του 1920 που εν μέρει οφείλεται και στην άρνηση των αγροτών να πουλήσουν ένα μέρος της παραγωγής τους¹¹¹, αλλά και η πολιτική αποξένωση μεγάλου τμήματος του αγροτικού πληθυσμού από το Σοβιετικό κράτος υπήρξαν αποφασιστικοί παράγοντες της μεγάλης αυτής στροφής.

Επίσης, ο Λενιν διαβλέπει μια αντίληψη οργανωτικών λύσεων στην εργασία, που παραγκωνίζει την εργατική τάξη, αντίληψη η οποία υιοθετούν οι Τρότσκι και Ράντεκ. Απευθυνόμενος στο 9^ο Συνέδριο του μπολσεβίκικου κόμματος, ο Ράντεκ θα πει ότι «η οργανωμένη εργατική τάξη πρέπει να ξεπεράσει την αστική προκατάληψη της ελευθερίας της εργασίας»¹¹², ενώ ο Τρότσκι στο 3^ο Συνέδριο των Συνδικάτων θα κάνει, μάλιστα, ένα είδος απολογίας της καταναγκαστικής εργασίας, δηλώνοντας, λογουχάρη: «Είναι αλήθεια πως η υποχρεωτική εργασία είναι πάντοτε αντιπαραγωγική; ... Εκεί ακριβώς βρίσκουμε τη φιλελεύθερη προκατάληψη, την πιο αξιολάτρευτη και πιο άθλια: τα κοπάδια των σκλάβων ήταν, κι εκείνα, παραγωγικά ..., η υποχρεωτική εργασία των δούλων ... στον καιρό της ήταν προοδευτικό φαινόμενο»¹¹³.

Η ΝΕΠ προωθήθηκε με την αποφασιστική συμβολή του Λένιν¹¹⁴, αλλά αυτό δε σημαίνει ότι δεν υπήρξαν αντιρρήσεις. Το 1920, ο Μπουχάριν στο έργο του «Η οικονομία της μεταβατικής περιόδου», εμφορούμενος προφανώς από το πνεύμα του πολεμικού κομμουνισμού, θα θέσει

¹⁰⁸ Παυλίδης Π., Ιστορία και Κομμουνισμός, ό.π., ..., σελ. 116-117

¹⁰⁹ Ό.π., σελ. 117

¹¹⁰ Μπετελέμ Σ, Οι ταξικοί αγώνες στην ΕΣΣΔ, 1^η περίοδος ..., ό.π., σελ. 225

¹¹¹ Ό.π., σελ. 232

¹¹² Ό.π., σελ. 382

¹¹³ Ό.π., σελ. 383

¹¹⁴ Ο Λέων Τρότσκι το 1920 υπήρξε ο πρώτος που διατύπωσε μια πρόταση πιο μετριοπαθούς πολιτικής απέναντι στο Ρώσο μικρομεσαίο αγρότη.

περισσότερο αποφασιστικά το ζήτημα της κατάργησης του εμπορεύματος και του χρήματος¹¹⁵, ενώ η πιο συστηματική αντιπαράθεση στη νεοσύστατη πολιτική του Λένιν προτάθηκε από το μπολσεβίκο Γιεβγκένι Πρεομπραζένσκι, με την ανάπτυξη της θεωρίας της «πρωταρχικής σοσιαλιστικής συσσώρευσης».

Σύμφωνα με αυτή, η ΕΣΣΔ λόγω της καθυστέρησής της δεν μπορούσε να στηρίξει την ανάπτυξή της σε κάποιο αξιοσημείωτο παραγωγικό δυναμικό της προγενέστερης κεφαλαιοκρατικής οικονομίας¹¹⁶. Σε αναλογία τελικά με τη διαδικασία της πρωταρχικής συσσώρευσης κεφαλαίου κατά τα πρώτα βήματα του καπιταλισμού, κυρίως μέσα από την απόσπαση πόρων από τους αγρότες μικροπαραγωγούς, η διαδικασία της «πρωταρχικής σοσιαλιστικής συσσώρευσης» συνιστούσε μια βίαιη κατίσχυση του ιδιωτικού τομέα από τον κρατικό και ταυτόχρονα μια γρήγορη ανάπτυξη της βιομηχανικής παραγωγής, ώστε, όπως έλεγε ο ίδιος ο Πρεομπραζένσκι να φτάσουμε το συντομότερο στο σημείο όπου το σοσιαλιστικό σύστημα θα εκδιπλώσει τα φυσικά πλεονεκτήματά του έναντι της κεφαλαιοκρατίας¹¹⁷.

Εργατικός έλεγχος και εσωκομματική δημοκρατία

Εκτός από την τάση που υπερασπιζόταν την πολιτική του *πολεμικού κομμουνισμού* έναντι της ΝΕΠ, υπήρξαν και άλλες τάσεις εντός του μπολσεβίκικου κόμματος, οι οποίες εναντιώθηκαν στη συνεχή γραφειοκρατικοποίηση του κόμματος και του κράτους. Η «Εργατική Αντιπολίτευση» υπό τους Σλιαπνίκοφ και Κολλοντάι και η «Τάση του Δημοκρατικού Συγκεντρωτισμού» υπό τους παλιούς μπολσεβίκους Ομπολένσκι- Οσίνσκι, Σμιρνόφ και Σαπρόνοφ, συνέκλιναν στο ζήτημα της διατήρησης και ενίσχυσης της εσωκομματικής δημοκρατίας μέσα στους Μπολσεβίκους, ενώ ειδικά η τάση της «Εργατικής Αντιπολίτευσης» υπερασπίζεται την ισχυρή θέση των εργατικών συνδικάτων στην Σοβιετική Ένωση, την ανεξαρτησία τους από το κόμμα και τη συμμετοχή τους στην λήψη των αποφάσεων για την λειτουργία των επιχειρήσεων τόσο ανά επιχείρηση όσο και σε σχέση με τον κεντρικό σχεδιασμό¹¹⁸.

Η Εργατική Αντιπολίτευση θεωρεί ότι το Σοβιετικό Κράτος αποτελείται από τρεις οικονομικά εχθρικές ομάδες του πληθυσμού, καθεμία διαφορετική στην κοινωνική δομή. Οι εργάτες απαιτούν μια σαφή, ασυμβίβαστη πολιτική, μια γρήγορη, αναγκαστική πρόοδο προς τον κομμουνισμό. Η

¹¹⁵ Ό.π., Παυλίδης Π., Ιστορία και Κομμουνισμός, εκδόσεις ΚΨΜ, 2017, σελ. 110

¹¹⁶ Ό.π., σελ. 130

¹¹⁷ Ό.π., σελ. 131

¹¹⁸ Μπελαντής Δ, Μπολσεβίκοι εναντίον του Λένιν, ..., ό.π.

αγροτιά, με τις μικροαστικές τάσεις και συμπάθειές της, απαιτεί διαφορετικά είδη «ελευθερίας», συμπεριλαμβανομένης της ελευθερίας του εμπορίου και της μη παρέμβασης στις υποθέσεις τους... Τέλος, υπάρχει ακόμα μια ομάδα, που αποτελείται από τους πρώην διευθυντές και διευθυντές των καπιταλιστικών βιομηχανιών¹¹⁹. Η Κολοντάι και η Εργατική Αντιπολίτευση θεωρούν ότι ανάμεσα στις τρεις αυτές κοινωνικές ομάδες, μόνο οι αγρότες κέρδισαν άμεσα από την επανάσταση¹²⁰.

Η Εργατική Αντιπολίτευση θεωρεί ασυμβίβαστα τα συμφέροντα κάθε μιας από τις τρεις κοινωνικές ομάδες, παίρνοντας το ρόλο της εκπροσώπησης της μίας από αυτές, της εργατικής τάξης. Η Εργατική Αντιπολίτευση θεωρεί ότι ο Τρότσκι υπερασπίστηκε τη σταδιακή «απορρόφηση των συνδικάτων από το κράτος» - όχι ξαφνικά, αλλά σταδιακά και ότι ήθελε να διατηρήσει για αυτούς το δικαίωμα απόλυτου ελέγχου στην παραγωγή¹²¹, σημείο που τον φέρνει σε παραπλήσιες θέσεις της εργατικής αντιπολίτευσης. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η Κολλοντάι: «Κατά τη γνώμη του, το πιο σημαντικό έργο των συνδικάτων συνίσταται στην οργάνωση της παραγωγής. Σε αυτό έχει απόλυτο δικαίωμα [αναφέρεται στον Τρότσκι- Σ.τ.Σ.]. Έχει επίσης δικαίωμα όταν λέει, «στο βαθμό που τα συνδικάτα είναι σχολεία για τον κομμουνισμό, είναι σχολεία όχι για να ασκούν γενική προπαγάνδα [...], όχι για να κινητοποιούν τα μέλη τους για στρατιωτική εργασία ή την είσπραξη του φόρου επί των προϊόντων, αλλά με σκοπό τη γενική εκπαίδευση των μελών τους βάσει της συμμετοχής τους στην παραγωγή. Όλα αυτά είναι αλήθεια, αλλά υπάρχει μια σοβαρή παράλειψη: τα συνδικάτα δεν είναι μόνο σχολεία του κομμουνισμού, αλλά είναι και οι δημιουργοί του»¹²².

Από την άλλη, οι Λένιν και Ζηνόβιεφ υιοθετούν την ανεξαρτησία των συνδικάτων από το Κόμμα και το Κράτος, θεωρώντας τα όργανα εκπαίδευσης των εργατών προς τον Κομμουνισμό, αλλά ταυτόχρονα την πρωτοβουλία των κινήσεων οφείλει να έχει η συνειδητή πρωτοπορία του εργατικού κινήματος, το Κόμμα. Κατά τη γνώμη του Λένιν, τα συνδικάτα [...] δεν είναι οι δημιουργοί των κομμουνιστικών μορφών της Λαϊκής οικονομίας, αλλά χρησιμεύουν μόνο ως συνδετικός κρίκος μεταξύ της πρωτοπορίας (του Κόμματος) και των μαζών¹²³.

Τελικά, για τη Εργατική Αντιπολίτευση σύσσωμη η ηγεσία των μπολσεβίκων καταλήγει σε μια κοινή συνισταμένη, την έλλειψη εμπιστοσύνης στην εργατική τάξη και ως εκ τούτου στον περιορισμό της εργατικής δημιουργικότητας και την υποκατάσταση των οργάνων των εργατών από

¹¹⁹ Kollontai Alexandra, The Workers' Opposition, First published in Pravda, January 25, 1921

¹²⁰ Ό.π.

¹²¹ Ό.π.

¹²² Ό.π.

¹²³ Ό.π.

την πρωτοπορία της τάξης. Αντίθετα, για την «εργατική αντιπολίτευση», είναι ανάγκη να γίνει ριζική αλλαγή στη γραμμή του κόμματος, με την ανάθεση, ιδιαίτερα, της διαχείρισης της βιομηχανίας στις συνδικαλιστικές οργανώσεις (η έκφραση «συνδικαλιστικοποίηση του Κράτους» χρησιμοποιήθηκε για να χαρακτηρίσει αυτή τη θέση)¹²⁴.

Η κριτική της Εργατικής Αντιπολίτευσης συνομιλεί με την κριτική των Αριστερών Κομμουνιστών του 1918, αλλά ταυτόχρονα έχει μεγαλύτερο βάθος. Προσπαθεί να παρέμβει σε μια συγκυρία, όπου το Σοβιετικό Κράτος αναδιοργανώνει το σχεδιασμό του στη βιομηχανία, ενώ η ίδια η Εργατική Αντιπολίτευση είχε αξιοσημείωτες δυνάμεις στη Μόσχα, αλλά και στο βιομηχανικό λεκανοπέδιο του Ντονέτσκ. Ορισμένες από τις θέσεις της «εργατικής αντιπολίτευσης» αντιπροσωπεύουν -όπως αναγνωρίζει και ο Λένιν- μια υγιή αντίδραση ενάντια των αυταρχικών τάσεων που είχαν αναπτυχθεί κατά τη διάρκεια του «πολεμικού κομμουνισμού», αντικαθρεφτίζουν πραγματικούς πόθους πλατιών εργατικών μαζών¹²⁵. Παρόλα αυτά, συστηματοποιεί με μονόπλευρο τρόπο αυτούς τους πόθους και αγνοεί το αποφασιστικό πρόβλημα των όρων μιας πραγματικής πολιτικής συμμαχίας με την αγροτιά¹²⁶.

Επίσης, σε σχέση με την κριτική των Αριστερών Κομμουνιστών, η Εργατική Αντιπολίτευση πρόβαλε λιγότερο συνολική κριτική αγνοώντας ή τουλάχιστον μη δίνοντας έμφαση σε φαινόμενα, όπως η γραφειοκρατικοποίηση του κράτους, αλλά και των συνδικάτων ή αντιδημοκρατικές πρακτικές εντός του Κόμματος, φαινόμενα τα οποία τόνισε η Τάση του Δημοκρατικού Συγκεντρωτισμού. Τελικά, στο 10^ο Συνέδριο του ΚΚΡ (μπ.) εκτός από την εισαγωγή της ΝΕΠ, όλοι οι πρωταγωνιστές των μετέπειτα μεγάλων συγκρούσεων από το 1922 ως το 1932, ο Λένιν, ο Τρότσκι, ο Ζηνόβιεφ [αλλά και] ο Μπουχάριν¹²⁷, ο οποίος ήδη από το 9^ο Συνέδριο αρχίζει να εγκαταλείπει τις θέσεις των αριστερών κομμουνιστών του 1918, πήραν την ολέθρια απόφαση της απαγόρευσης των εσωτερικών τάσεων εντός του κόμματος, γεγονός που επέδρασε καταστροφικά για την μετέπειτα πορεία των γεγονότων, στο βαθμό που πλέον οι αποφάσεις λαμβάνονταν σε κεντρικό επίπεδο, εμποδίζοντας τη διάχυση των ερωτημάτων του εργατικού ελέγχου, της ή της κομματικής δημοκρατίας, σε όλες τις οργανωτικές βαθμίδες του κόμματος.

ΝΕΠ: στρατηγική μετάβασης ή τακτική υποχώρησης;

¹²⁴ Μπετελέμ Σ, Οι ταξικοί αγώνες στην ΕΣΣΔ, 1^η περίοδος ..., ό.π., σελ. 385

¹²⁵ Ό.π., σελ. 392

¹²⁶ Ό.π., σελ. 398

¹²⁷ Μπελαντής Δ, Μπολσεβίκοι εναντίον του Λένιν, ..., ό.π.

Ο Λένιν κατά τη διάρκεια της εφαρμογής της ΝΕΠ κάνει ένα απολογισμό της Ρώσικης Επανάστασης και προσπαθεί να προσδιορίσει, όσο το δυνατό καθαρότερα, τη φύση των μετασχηματισμών που συντελέστηκαν. Η προσπάθεια αυτή είναι τόσο πιο πολύ αναγκαία, όσο ο διπλός χαρακτήρας της Ρώσικης Επανάστασης συνεπιφέρει μιαν ιδιαίτερα πολύπλοκη σύμπλεξη δυο επαναστάσεων: μιας προλεταριακής επανάστασης και μιας δημοκρατικής επανάστασης, ουσιαστικά αγροτικής¹²⁸. Με τον όρο δημοκρατική επανάσταση υπαινίσσεται τους μετασχηματισμούς που οι προηγούμενες αστικοδημοκρατικές επαναστάσεις είχαν σαν στόχους, μετασχηματισμούς που στη Ρωσία ανέλαβε να ολοκληρώσει η εργατική επανάσταση.

Αυτό που διαπιστώνει ο Λένιν το 1921, όπως και το 1923, είναι η άνιση ανάπτυξη της δημοκρατικής και της προλεταριακής επανάστασης: η πρώτη πήγε πολύ μακριά, ενώ η δεύτερη σχετικά προχώρησε λίγο¹²⁹. Τα προχωρήματα στην εργατική επανάσταση ήταν κυρίως η δημιουργία του καθεστώτος των Σοβιέτ, ένα καθεστώς δηλαδή ταξικής δικτατορίας των λαϊκών μαζών, αλλά και η οικοδόμηση των οικονομικών βάσεων του σοσιαλισμού. Αν η δημιουργία της Σοβιετικής δημοκρατίας προχωρούσε, με προβλήματα βέβαια, η οικοδόμηση των οικονομικών βάσεων του σοσιαλισμού υπήρξε, για το Λένιν, περισσότερο προβληματική. Όταν, όμως, ο Λένιν μιλάει για τις «οικονομικές βάσεις» του σοσιαλισμού δεν έχει, μόνον, υπόψη του την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, αλλά, επίσης, και προπαντός, το σοσιαλιστικό μετασχηματισμό των παραγωγικών σχέσεων¹³⁰.

Το γεγονός ότι ο Λένιν εντοπίζει το πρόβλημα της οικοδόμησης του σοσιαλισμού στη Ρωσία ως πρόβλημα οικοδόμησης των οικονομικών βάσεων του σοσιαλισμού και ταυτόχρονα προωθεί τη ΝΕΠ και όχι τη συνέχιση του πολεμικού κομμουνισμού, δείχνει ξεκάθαρα και το που είναι στραμμένο το βλέμμα του Λένιν. Η ΝΕΠ στην κυρίαρχη κομμουνιστική αφήγηση παρουσιάστηκε ως μια αναγκαία τακτική υποχώρηση λόγω του δυσμενούς συσχετισμού δυνάμεων, άποψη που φαίνεται να διατρέχει και τους ίδιους τους μπολσεβίκους. Πράγματι, για πολλούς από τους μπολσεβίκους ηγέτες ο «πολεμικός κομμουνισμός» δεν έπαψε να αποτελεί ένα «πρότυπο» προλεταριακής επίθεσης, που υπήρξε ανάγκη να εγκαταλειφθεί για συγκυριακούς, στην ουσία, λόγους κι επομένως μόνο προσωρινά¹³¹.

¹²⁸ Μπετελέμ Σ, Οι ταξικοί αγώνες στην ΕΣΣΔ, 1^η περίοδος ..., ό.π., σελ. 433

¹²⁹ Ό.π., σελ. 435

¹³⁰ Ό.π., σελ. 437

¹³¹ Ό.π., σελ. 490

Αντίθετα, ο Λένιν, λίγο πριν πεθάνει, μας επιτρέπει μια διαφορετική ανάγνωση της ΝΕΠ, ως τμήμα μιας ανοιχτής διαδικασίας μετάβασης, πολύ διαφορετική από τον οικονομισμό/παραγωγισμό της Κομμουνιστικής Διεθνούς, όπου η ρητή ή άρρητη προϋπόθεση της επιτυχίας του σοσιαλιστικού μετασχηματισμού υπήρξε η ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, οι οποίες με τη σειρά τους θα μετασχημάτιζαν και τις σχέσεις παραγωγής. Υπό αυτή την έννοια, ακόμα και οι σημαντικές, ως προς την προσφορά τους, τάσεις του μπολσεβικισμού που επέμειναν στον αντιγραφειοκρατικό χαρακτήρα του σοσιαλιστικού κράτους παρέμειναν μέχρι τέλους στο χώρο του «οικονομισμού», του οποίου η «αυθορμητιστική» μορφή υποβάλλει την άποψη ότι η θέση μέσα στην παραγωγή «παράγει» αυθόρμητα προλεταριακή ταξική συνείδηση· πράγμα που, τελικά, «εξαφανίζει ταχυδακτυλουργικά» κάθε πρόβλημα διαπαιδαγώγησης και αυτο-διαπαιδαγώγησης¹³².

Αντίθετα, ο Λένιν στα τέλη του 1921 αναφέρει αυτοκριτικά: «λογαριάζαμε – ή ίσως θα είναι πιο σωστό να πούμε: υποθέταμε χωρίς να υπολογίζουμε αρκετά – πως μπορούμε να οργανώσουμε με άμεσες προσταγές του προλεταριακού κράτους την παραγωγή και την κατανομή των προϊόντων από το κράτος με κομμουνιστικό τρόπο μέσα σε μια μικροαγροτική χώρα»¹³³. Για το Λένιν στη σοβιετική κοινωνία συνυπάρχουν πέντε τρόποι (μορφές) παραγωγής: η αγροτική «πατριαρχική» οικονομία (ιδιοκατανάλωση), η μικρή εμπορευματική παραγωγή, ο ιδιωτικός καπιταλισμός, ο «κρατικός καπιταλισμός» (δηλαδή ο καπιταλισμός μονοπωλιακού χαρακτήρα) και σοσιαλισμός¹³⁴. Η στρατηγική της μετάβασης δεν είναι η άμεση επίθεση της σοσιαλιστικής μορφής παραγωγής στις υπόλοιπες, όπως θα ήθελε μια απλοϊκή θέαση της επαναστατικής πολιτικής, αλλά η ηγεμονία της σε ένα πλαίσιο ειδικών ταξικών συμμαχιών με την αγροτική και μικροαστική τάξη, συγκροτώντας ένα «συνεκτικό οικονομικό σύστημα», όπως αδρά το περιέγραψε ο Λένιν, ένα σύστημα όπου παράλληλα με τη διατήρηση της ηγεμονίας της «σοσιαλιστικής παραγωγής», θα επιδιώκεται και η αποτροπή της σύζευξης των αντιπρολεταριακών στοιχείων. Με βάση αυτήν την οπτική, η περίοδος του πολεμικού κομμουνισμού, που άρχισε τον Ιούνιο του 1918, δεν αποτελεί ένα συνεκτικό σύστημα, αλλά ένα «απομονωμένο σοσιαλιστικό μονοπώλιο»¹³⁵, αλλά και από την άλλη η λενινιστική ανάγνωση της ΝΕΠ δεν υπήρξε ποτέ αμιγώς οικονομική, με την έννοια της υπεράσπισης της ΝΕΠ ως η οικονομική

¹³² Ό.π., σελ. 404

¹³³ Λένιν Β.Ι., Άπαντα, τόμος 44, Η τέταρτη επέτειος της Οχτωβριανής Επανάστασης, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, 1983, σελ. 151

¹³⁴ Linhart Robert, Οι μπολσεβίκοι στην εξουσία, πολιτική πρακτική και θεωρία της μετάβασης, εκδόσεις Εκτός γραμμής, 2018, σελ. 49

¹³⁵ Παπαφωτίου Δημήτρης, Πρόλογος στο Linhart Robert, Οι μπολσεβίκοι στην εξουσία, πολιτική πρακτική και θεωρία της μετάβασης, εκδόσεις Εκτός γραμμής, 2018

πολιτική που θα ανέπτυσσε τις παραγωγικές δυνάμεις της Σοβιετικής Ένωσης με γρηγορότερους ρυθμούς από τον πολεμικό κομμουνισμό, όπως θεωρούσε ο Μπουχάριν της περιόδου 1925-28, όταν είχε συγκροτηθεί η Δεξιά Αντιπολίτευση.

Το 6^ο Συνέδριο Κομμουνιστικής Διεθνούς (1928) και η βίαιη κολλεκτιβοποίηση της σοβιετικής οικονομίας

Δυστυχώς, το 1924, τη χρονιά του 5ου συνεδρίου, η Κομιντέρν άρχισε την υποχώρηση από τις αποφάσεις του 4ου συνεδρίου σχετικά με την εργατική κυβέρνηση και το Ενιαίο Μέτωπο¹³⁶. Το 1928 στο 6^ο Συνέδριο της Κομμουνιστικής Διεθνούς η στροφή ολοκληρώθηκε με την υιοθέτηση της γραμμής του σοσιαλ-φασισμού, όπου η επικείμενη κατάρρευση του καπιταλισμού δημιουργούσε τις συνθήκες αντιπαράθεσης «τάξης εναντίον τάξης» και η αστική τάξη, για την επιβίωσή της, έπαιζε το τελευταίο της χαρτί, το χαρτί του φασισμού. Σε αυτή την έντονα πολωμένη κατάσταση, σύμφωνα πάντα με τη συγκεκριμένη πολιτική γραμμή, τα ενδιαμέσα κόμματα ανάμεσα στους κομμουνιστές και τα αστικά κόμματα γίνονταν πλέον εξαρτήματα των επιδιώξεων του φασισμού (σοσιαλ-φασιστικά, αγροτο-φασιστικά κλπ.)¹³⁷.

Την ίδια στιγμή, η αριστερίστικη πολιτική της Κομμουνιστικής Διεθνούς έβρισκε το αντίστοιχό του στην ίδια τη Σοβιετική Ένωση με την εγκατάλειψη της ΝΕΠ προς χάριν μιας πιο γρήγορης κολλεκτιβοποίησης της αγροτικής οικονομίας και την έμφαση στην ανάπτυξη της σοβιετικής βαριάς βιομηχανίας. *Η ολομέλεια του Νοεμβρίου 1928 δεσπόζεται από το λόγο που αφιερώνει ο Στάλιν στην «εκβιομηχάνιση και στη δεξιά παρέκκλιση μέσα στο ΚΚΣΕ»¹³⁸ και εκπονούνται οι στόχοι του πρώτου πεντάχρονου πλάνου.*

Από εκείνη τη στιγμή ο οικονομισμός/παραγωγισμός, το πάντα υφέρπον, αλλά ποτέ ολοκληρωτικά παρόν, ιδεολογικό στοιχείο του μπολσεβικισμού, η ιδεολογία η οποία όριζε το σοσιαλισμό ως το πιο παραγωγικό σύστημα και που έδινε βάρος κυρίως στην οικονομική ανάπτυξη, γίνεται κυρίαρχο. Η επίθεση στον αγροτικό πληθυσμό τα επόμενα χρόνια, με την κατηγορία της «κουλάκικης δράσης», η βίαιη κατάργηση της μικροϊδιοκτησίας στη ρωσική ύπαιθρο, ο λιμός της Ουκρανίας («Γολοντομόρ») το 1932-33, η μαζική καταστολή και η τρομοκρατία υπήρξαν στιγμές μιας άνευ προηγούμενου ιστορικού παραδείγματος («σοσιαλιστικής») πρωταρχικής συσσώρευσης, μιας

¹³⁶ Ριντέλ Τζον, Το ενιαίο μέτωπο, ..., ό.π., σελ. 95

¹³⁷ Αρβανίτης Δ., ό.π., σελ. 32-33

¹³⁸ Μπετελέμ Σ., Οι ταξικοί αγώνες στην ΕΣΣΔ, 2^η περίοδος 1923-1930, εκδόσεις Ράππα, 1974, σελ. 392

«καπιταλιστικής επανάστασης», όπως το περιέγραψε και ο ύστερος Μπετελέμ, περιγράφοντας ένα ιδιότυπο *δρόμο ανάπτυξης των καπιταλιστικών παραγωγικών δυνάμεων και σχέσεων*, πολύ διαφορετικό από τον κλασικό αγγλικό ή αμερικάνικο, με τους οποίους σχετιζόταν μόνο σε μερικά αμετάβλητα στοιχεία, όπως η παραγωγή υπεραξίας, η μισθωτή εργασία, η συσσώρευση για τη συσσώρευση και οι αντίστοιχοι νόμοι λειτουργίας και αναπαραγωγής του¹³⁹.

Σε τελική ανάλυση, η πραγματική θερμιδοριανή αντεπανάσταση, όπως πολύ γλαφυρά περιέγραφε ο Λέον Τρότσκι, ήταν κάτι πολύ βαθύτερο από αυτό που ο ίδιος κατανοούσε, όντας μερικά ενταγμένος στο ίδιο πλαίσιο με τους σταλινικούς. Άλλωστε, στο πολύ σημαντικό του έργο, η Προδομένη Επανάσταση, γραμμένο το 1936, τη στιγμή που οδηγούνταν στο εκτελεστικό απόσπασμα οι Κάμενεφ και Ζηνόβιεφ (δίκη των 16), εμμένοντας στον οικονομισμό του μπολσεβικισμού και ορίζοντας το σοσιαλισμό με βάση το νομικό καθεστώς των μέσων παραγωγής, θεωρούσε την ΕΣΣΔ εργατικό κράτος, αφού η *εθνικοποίηση του εδάφους, των μέσων της παραγωγής, των μεταφορών και των ανταλλαγών και το μονοπώλιο του εξωτερικού εμπορίου είναι οι βάσεις της σοβιετικής κοινωνίας*¹⁴⁰. Για τον ίδιο η σοβιετική γραφειοκρατία *απαλλοτρίωσε πολιτικά το προλεταριάτο*¹⁴¹ (και όχι οικονομικά) και ως εκ τούτου η ΕΣΣΔ είναι μια *κοινωνία ενδιάμεση ανάμεσα στον καπιταλισμό και το σοσιαλισμό*¹⁴², ένα εκφυλισμένο εργατικό κράτος, όπου η παραγωγή ήταν σοσιαλιστική και με μια κατάλληλη πολιτική επανάσταση θα έμπαινε στις σταθερές ράγες του σοσιαλισμού.

Η ειρωνεία στην Ιστορία παραμονεύει πάντα εκεί που δε το περιμένεις. Η τραγική φιγούρα ενός πολύ μεγάλου επαναστάτη, όπως ο Τρότσκι, που ενώ αγωνιζόταν συγκλονιστικά απομονωμένος απέναντι στο ολοκληρωτικό τέρας που γεννιόταν, ταυτόχρονα παρέμενε δέσμιος του ίδιου ιδεολογικού σύμπαντος με τους αντιπάλους του, χωρίς να μπορεί να βγει ούτε στιγμή από αυτό. Η εκπληκτική αυτή αντίφαση μπορεί να προσωποποιηθεί μέσω του Γιεβγκένι Πρεομπραζένσκι. Ο Πρεομπραζένσκι που υπήρξε ο ιδεολογικός πατέρας μιας άνευ προηγουμένου ταχύρρυθμης ανάπτυξης του σοσιαλιστικού συστήματος και εντάχθηκε στην τροτσκιστική αντιπολίτευσή, αντιπαλεύοντας το λενινιστικό δρόμο της ΝΕΠ, τον οποίο αποδεχόταν τότε και ο Στάλιν, εκτελέστηκε το 1937, τη στιγμή δηλαδή που η ΕΣΣΔ είχε από καιρό πάρει το δρόμο αυτού του άτυχου ιδεολογικού προφήτη.

¹³⁹ Μπετελέμ Σ., Οι ταξικοί αγώνες στην ΕΣΣΔ, 3^η περίοδος 1930-1941, εκδόσεις Κουκκίδα, 2017, σελ. 25

¹⁴⁰ Τρότσκι Λέον, Η προδομένη επανάσταση, εκδόσεις Πρωτοποριακή βιβλιοθήκη, 1994, σελ. 285

¹⁴¹ Ό.π., σελ. 286

¹⁴² Ό.π., σελ. 292

Η θέση της Κομμουνιστικής Διεθνούς για το φασισμό

Έχουμε ήδη αναφερθεί στα πρώτα Συνέδρια της Διεθνούς, κυρίως όσον αφορά τη στάση της απέναντι στην «επικείμενη» επανάσταση και τη θέση των κομμουνιστικών κομμάτων απέναντι κυρίως στα υπόλοιπα εργατικά κόμματα. Παρόλα αυτά, έχει σημασία να επιμείνουμε περισσότερο στην απάντηση της Κομμουνιστικής Διεθνούς απέναντι στο φασισμό, ένα φαινόμενο που γεννήθηκε στο μεσοπόλεμο και έπιασε απροετοίμαστη, σε μεγάλο βαθμό, τη Διεθνή.

Ήδη τον Οκτώβριο του 1922, ο βασιλιάς της Ιταλίας, Βίκτωρ Εμμανουήλ Γ΄, παρέδωσε –με αμφιθυμία– την εξουσία (το πρωθυπουργικό αξίωμα), στον αρχηγό του Ιταλικού φασιστικού κόμματος, Benito Mussolini, έναν μιλιταριστή, πρώην σοσιαλιστή, το κόμμα του οποίου συνδύαζε τον επιθετικό σωβινισμό, το φραστικό αντικαπιταλισμό, τη μαζική πολιτική στράτευση, την έντονη αντεργατική στόχευση, αλλά και την ιδέα του ισχυρού κράτους. Στο 4^ο Συνέδριο της Κομμουνιστικής Διεθνούς, που διεξήχθη ένα μήνα αργότερα, το Νοέμβριο του 1922, αντιπαρατέθηκαν δυο πολιτικές γραμμές: η θέση περί «σταθεροποίησης» του καπιταλισμού, με οικονομικούς πάντα όρους, η οποία κατέληγε στη συμμετοχή των κομμουνιστών σε εργατικές κυβερνήσεις, η οποία κυριάρχησε και η θέση περί άμεσης κατάρρευσης του καπιταλιστικού συστήματος, με συνέπεια την ανάγκη «καθαρών» εργατικών λύσεων, χωρίς συμμαχίες με άλλα κόμματα με εργατική αναφορά. Σύμφωνα με τη μειοψηφούσα θέση, που είχε αναπτυχθεί από το Μπουχάριν στο 3^ο Συνέδριο της Κομμουνιστικής Διεθνούς και την επανέλαβε ο πρόεδρος της Διεθνούς Γκριγκόρι Ζηνόβιεφ, η άνοδος του φασισμού στην εξουσία στην Ιταλία σημαίνει από την άποψη της ιστορικής προοπτικής «όξυνση της κατάστασης, ωρίμανση της προλεταριακής επανάστασης στη χώρα αυτή»¹⁴³.

Παρά τη φαινομενική διάκριση των δυο αντίπαλων θέσεων υπάρχει μια φανερή ταύτιση. Και οι δυο θέσεις, είτε εγκρίνοντας είτε απορρίπτοντας τη «σταθεροποίηση», με την «οικονομίστικη» πάντα έννοια, ισοπεδώνουν τη συγκυρία της ταξικής πάλης [...] και την περιορίζουν στον οικονομικό τομέα¹⁴⁴. Ο φασισμός, όπως και η πολιτική εν γένει, κατά τη συζήτηση εντός της Διεθνούς, είναι ένα φαινόμενο, το οποίο σχετίζεται μόνο με την οικονομική ανάπτυξη του καπιταλισμού και όχι με το ζήτημα της ταξικής αντιπαράθεσης σε κάθε συγκυρία.

Η ερμηνεία του φασισμού με βάση την οικονομική βάση του παγκόσμιου καπιταλισμού, χωρίς την παραμικρή συσχέτιση με τους ταξικούς ανταγωνισμούς, οδηγούσε με μαθηματική

¹⁴³ Ακαδημία Επιστημών ΕΣΣΔ, Ιστορία της Τρίτης Διεθνούς, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, σελ. 172

¹⁴⁴ Πουλιαντζάς Ν., Φασισμός και Δικτατορία, Η 3^η Διεθνής αντιμέτωπη στον φασισμό, εκδόσεις Θεμέλιο, 2006, σελ. 47

ακρίβεια, και την «αριστερή» και τη «δεξιά» εκτίμηση εντός της Διεθνούς, στην υποτίμηση του φαινομένου. Η ένταξή του στο σχήμα του καταστροφισμού, σχήμα αποδεκτό από τη συντριπτική πλειοψηφία των μαρξιστών της εποχής, τον καθιστούσε ως ένα παροδικό φαινόμενο πριν την Επανάσταση, το οποίο έκανε φανερό, ακόμα και στους πιο δύσπιστους, τη σήψη του καπιταλισμού.

Η αριστερίστικη ηγεσία του Κομμουνιστικού Κόμματος της Ιταλίας υπό τους Αμαντέο Μπορντίγκα και Ουμπέρτο Τερατσίνι, κατανοούσαν το φασισμό απλά ως «τρομοκρατικό εργαλείο» ή «στρατιωτική πτέρυγα» του καπιταλισμού¹⁴⁵, αδυνατώντας να χαράξουν μια μαχητική γραμμή ενάντια στο φασισμό, επικεντρωμένοι στην αντιμετώπιση της σοσιαλδημοκρατίας ως του θανάσιμου εκείνου εχθρού, που σπέρνει «κυβερνητικές αυταπάτες».

Τον Ιούνιο του 1923 εκδηλώνεται στη Βουλγαρία φασιστικό πραξικόπημα και το Βουλγάρικο Κομμουνιστικό Κόμμα λαμβάνει ουδέτερη στάση, θεωρώντας ότι *ο αγώνας γίνεται ανάμεσα στα δυο στρατόπεδα της αστικής τάξης, της πόλης και του χωριού, και ότι το κομμουνιστικό κόμμα δεν θα πάρει μέρος σ' αυτόν*¹⁴⁶. Την ίδια περίοδο, τα επαναστατικά γεγονότα του Οκτωβρίου του 1923 στη Γερμανία θα ακολουθήσει το γνωστό *πραξικόπημα της μπυραρίας*, το Νοέμβριο του 1923, το οποίο θα οδηγήσει τον -άγνωστο μέχρι τότε- Αδόλφο Χίτλερ στη φυλακή για ένα χρόνο.

Στο 5^ο Συνέδριο της Κομμουνιστικής Διεθνούς το 1926, εγκαταλείπεται η «δεξιά» εκτίμηση της «σταθεροποίησης» του καπιταλισμού και επικρατούν τα αριστερίστικα στοιχεία. *Ο φασισμός, απλό παροδικό επεισόδιο στη μηχανική διαδικασία: οικονομική κρίση- εξέλιξη- καταστροφή- επανάσταση, θα κατέρρεε κατά κάποιον τρόπο από μόνος του. Είναι η έμμονη ιδέα της Διεθνούς για τις «εσωτερικές αντιφάσεις» του φασισμού και την επικείμενη αυτόματη πτώση του*¹⁴⁷. Το 6^ο Συνέδριο το 1928, απλά επικύρωσε την προηγούμενη απόφαση, ωθώντας την στα άκρα. Πλέον, ο βασικός εχθρός του κομμουνιστικού κινήματος δεν ήταν ο φασισμός, αλλά η σοσιαλδημοκρατία, και κυρίως η αριστερή σοσιαλδημοκρατία, η οποία στην επικείμενη επανάσταση θα ηγηθεί του αστικού στρατοπέδου.

Η «υπεραριστερή» γραμμή της Διεθνούς, από το 1926 έως το 1934, κατανοεί το φασισμό ως την ανοιχτή δικτατορία της αστικής τάξης πάνω στην εργατική τάξη. Όπως αναφέρει ο Dmitriy Manuilsky, εξέχον στέλεχος της Διεθνούς εκείνη την περίοδο, *«ορίζοντας τη φύση του φασισμού, οι αναφορές, ακόμα και στις τάξεις μας, επικεντρώνονται σε αυτά τα χαρακτηριστικά, στα οποία οι ίδιοι*

¹⁴⁵ Beetham David, *Marxists in the Face of Fascism: Writings by Marxists on Fascism From the Inter-war Period*, Haymarket Books, 2019, σελ. 5

¹⁴⁶ Ακαδημία Επιστημών ΕΣΣΔ, ..., ό.π., σελ. 197

¹⁴⁷ Πουλαντζάς Ν., *Φασισμός και Δικτατορία*, ..., ό.π., σελ. 51

οι φασίστες δίνουν έμφαση όταν μιλάνε για τα ληστρικά καθεστώτα τους – για παράδειγμα, το κορπορατιστικό χαρακτήρα του φασιστικού κράτους, την ακραία εθνικιστική ιδεολογία («Μεγάλη Ιταλία», «Τρίτο Ράιχ»), ή όλη τη μεσαιωνική ενδυμασία, με την οποία εμφανίζεται ο φασισμός. Αλλά αυτά τα χαρακτηριστικά δεν αντιπροσωπεύουν την ουσία του φασισμού. Είναι περισσότερο το ιδεολογικό περίβλημα, το οποίο αποδεικνύει ότι οι κυρίαρχες τάξεις στην περίοδο της γενικής κρίσης του καπιταλισμού είναι ανίκανες να παράγουν νέες ισχυρές ιδέες και ως εκ τούτου επικαλούνται το παρελθόν»¹⁴⁸.

Από το παραπάνω απόσπασμα του Μανουήλκσι μπορούμε να διακρίνουμε ένα διαχρονικό χαρακτηριστικό του αριστερισμού, την κατά βάση σωστή ανάλυση, αλλά σε συνθήκες πλήρους αφαίρεσης, όπου ο καπιταλισμός μπορεί να εξαντληθεί στο βασικό του δίπολο αστική τάξη- εργατική τάξη. Με τον τρόπο αυτό, καθόλη την εξεταζόμενη περίοδο, παραγνωρίστηκε ένα πολύ βασικό χαρακτηριστικό του φασισμού, η ιδιαίτερη σχέση του με τη μικροαστική τάξη.

Από την άλλη, η αναγνώριση του κράτους ως εργαλείο της αστικής τάξης, αλλά και ο κοινωνικός αναγωγισμός του πολιτικού επιπέδου, η θεώρηση ότι *κάθε τάξη γεννιέται μ' ένα κόμμα κολλημένο στην πλάτη της σαν ταυτότητά της, που σε κάθε περίπτωση αντιπροσωπεύει «συνειδητά» τα αποκλειστικά της συμφέροντα*¹⁴⁹, υπήρξαν βασικά μοτίβα των αναλύσεων της Κομμουνιστικής Διεθνούς. Σύμφωνα με αυτή τη θεώρηση, ο φασισμός εκπροσωπούσε τα συμφέροντα της αστικής τάξης, την εποχή της τελικής κρίσης του καπιταλισμού, ενώ τα παλιά αστικά κόμματα εκπροσωπούσαν τις αστικές βλέψεις, στην προηγούμενη ιστορική φάση. Η μετάβαση, λοιπόν, από την αστική δημοκρατία στο φασισμό υπήρξε, κατά την άποψη αυτή, αντανάκλαση της οικονομικής φάσης στην οποία βρίσκεται ο καπιταλισμός.

Ο κοινωνικός αναγωγισμός του πολιτικού επιπέδου, ο οποίος δεν είναι παρά μια άλλη μορφή οικονομισμού, δεν εγκαταλείφθηκε ακόμα και μετά τη στροφή του 7^{ου} Συνεδρίου της Διεθνούς το 1935, όπου ο φασισμός ερμηνεύτηκε ως *η ανοιχτή τρομοκρατική δικτατορία των πιο αντιδραστικών, των πιο ιμπεριαλιστικών στοιχείων του χρηματιστικού κεφαλαίου*¹⁵⁰. Η διαφοροποίηση έγκειται περισσότερο στο στένεμα της κοινωνικής βάσης του φασισμού και ως εκ τούτου στη διεύρυνση του αντιφασιστικού μπλοκ, που μπορεί να φτάνει από τα κομμουνιστικά κόμματα έως και τμήματα της αστικής τάξης.

¹⁴⁸ Beetham David, *Marxists in the Face of Fascism*, ..., σελ. 160

¹⁴⁹ Πουλαντζάς Νίκος, Γύρω από το θέμα των συμμαχιών, Αγώνας για την κομμουνιστική ανανέωση, τεύχος 7, Οκτώβριος 1979

¹⁵⁰ Ακαδημία Επιστημών ΕΣΣΔ, ..., ό.π., σελ. 402

Ο φασισμός και η μικροαστική τάξη

Η ειδική σχέση του φασισμού με την μικροαστική τάξη ή τους αγρότες τίθεται από νωρίς στη αντιπαράθεση εντός της Κομμουνιστικής Διεθνούς. Ήδη στο 4^ο Συνέδριο (1922) ο Ζηνόβιεφ αντικρούοντας τον Μπορντίγκα (*Bordiga*) και τον Ράντεκ (*Radek*), ερμήνευε τον φασισμό ως κίνημα αντιπροσωπευτικό των αγροτιστών¹⁵¹, ενώ ο Μαρτίνωφ δήλωνε ακόμα και το 1929 ότι «ο φασισμός [...] θα είναι ο κύριος εχθρός μας στις ημιαγροτικές και καθυστερημένες χώρες»¹⁵². Παρόλα αυτά, ο απλουστευτικός κοινωνικός αναγωγισμός της Διεθνούς δεν τη βοηθούσε να βαθύνει την εμνημία της πάνω στο νέο φαινόμενο.

Στα διάκενα ανάμεσα στις επίσημες θέσεις της Κομμουνιστικής Διεθνούς μπορούν να ενταχθούν κάποιο μαρξιστές στοχαστές, οι οποίοι προσπάθησαν να παρέμβουν έγκαιρα για μια σωστή προσέγγιση του φασιστικού φαινομένου. Κατά βάση, η παλιά αγωνίστρια του επαναστατικού κινήματος, Κλάρα Τσέτκιν, προσπάθησε να εναντιωθεί στην απλουστευτική ερμηνεία του φαινομένου από τους Ιταλούς Κομμουνιστές και εν συνεχεία από το σύνολο της Διεθνούς.

Η Τσέτκιν θεώρησε ότι «το λάθος του Ιταλικού Κομμουνιστικού Κόμματος έγκειται κυρίως στο γεγονός ότι θεώρησε το φασισμό ως στρατιωτικο-τρομοκρατικό κίνημα, κι όχι ως μαζικό κίνημα που διαθέτει βαθιές κοινωνικές βάσεις»¹⁵³. Η συγκεκριμένη επισήμανση είναι πολύ σημαντική, γιατί υπήρξε η πρώτη, που αναγνώρισε ένα βασικό γνώρισμα του φασισμού, την κοινωνική του γείωση και το «μικροαστικό αντικαπιταλισμό» του ως σημαντικά γνωρίσματά του και όχι ως απλά συμπληρωματικά στοιχεία στο επίπεδο της διαμεσολάβησης, ως δευτερεύοντα στοιχεία που σκοπό έχουν να εξαπατήσουν τις λαϊκές μάζες.

Ήδη από το 1923, η Τσέτκιν θεωρούσε ότι «το προλεταριάτο αντιμετωπίζει ένα ιδιαίτερα επικίνδυνο και φοβερό εχθρό. Ο φασισμός είναι η κλασική έκφραση, η πιο δυναμική και συμπυκνωμένη μορφή, της γενικής επίθεσης της παγκόσμιας αστικής τάξης τη στιγμή αυτή. Η κατίσχυση απέναντί του είναι βασική αναγκαιότητα, όχι μόνο από τη σκοπιά της ύπαρξης του προλεταριάτου ως τάξη, του οποίου έργο είναι η απελευθέρωση της ανθρωπότητας μέσα από το ξεπέρασμα του καπιταλισμού· είναι επίσης ένα ζήτημα ζωής και θανάτου για κάθε ξεχωριστό εργάτη, ένα ζήτημα για το φαγητό, τις συνθήκες εργασίας, τις συνθήκες διαβίωσης για εκατομμύρια

¹⁵¹ Πουλαντζάς Ν., *Φασισμός και Δικτατορία*, ..., ό.π., σελ. 38

¹⁵² Ό.π., σελ. 38

¹⁵³ Ό.π., σελ. 93

καταπιεσμένους»¹⁵⁴. Σύμφωνα τελικά με την ανάλυση της Τσέτκιν, ο φασισμός εξυπηρετεί τα πιο επιθετικά τμήματα του μεγάλου κεφαλαίου, αλλά δεν ταυτίζεται με αυτό, έχοντας ως βασική οργανωτική και πολιτική του συνιστώσα τη μικροαστική.

Πέραν της επιμονής της για τη φασιστική απειλή, απέναντι στην υποτίμηση του φαινομένου από τη Διεθνή, η Τσέτκιν επανεισάγει στις αναλύσεις της την ταξική αντιπαράθεση *ως κινητήρια δύναμη* της ιστορικής εξέλιξης. Κόντρα στις οικονομίστικες θεωρήσεις, που έβλεπαν το φασισμό ως προϊόν της οικονομικής δυναμικής του καπιταλισμού την περίοδο της τελικής κρίσης του, η Τσέτκιν προσπάθησε να αναλύσει πραγματικά τη συγκυρία, μέσα από την οποία ο φασισμός εδραιώνεται. Η συγκυρία αυτή δεν είναι μια φάση «σταθεροποίησης» της ταξικής πάλης, ούτε μια φάση *εκδίκησης της αστικής τάξης, σε αντίποινα για την προλεταριακή επίθεση, αλλά είναι μια τιμωρία του προλεταριάτου για την αποτυχία να πραγματοποιήσει την επανάσταση που ξεκίνησε στη Ρωσία*»¹⁵⁵. Η Τσέτκιν στο σημείο αυτό ταυτίζεται με τη θέση του Βάλτερ Μπένγιαμιν [Walter Benjamin] ότι *«κάθε άνοδος του φασισμού δηλώνει μian αποτυχημένη επανάσταση*»¹⁵⁶.

Εκτός από τη διορατικότητα της Κλάρα Τσέτκιν, ο Λέων Τρότσκι υπήρξε αρκετά αναλυτικός ως προς το φασισμό. Σε γενικές γραμμές ο Τρότσκι φαίνεται να συσχετίζει τις αριστεριστικές απόψεις της Διεθνούς, για την οποία ο φασισμός αντιστοιχεί, *σ' έναν ανοιχτό «εμφύλιο πόλεμο» της αστικής τάξης εναντίον της «επαναστατημένης» εργατικής τάξης, και, επομένως, σε μια επαναστατική επίθεση της τελευταίας*¹⁵⁷. Αυτό συμβαίνει διότι ο Τρότσκι αποδέχεται πλήρως το σχήμα του καταστροφισμού, το σχήμα που θεωρεί ότι επίκειται κατάρρευση του καπιταλιστικού συστήματος.

Παρόλα αυτά, ο Τρότσκι έχει την πολιτική ενάργεια να αντιληφθεί ότι ο φασισμός δεν είναι απλώς ένα εργαλείο της αστικής τάξης. Ο φασισμός, κατά τον Τρότσκι, εξυπηρετεί τα πιο επιθετικά κομμάτια της αστικής τάξης, αλλά ταυτόχρονα αποτελεί και ένα κίνημα με ισχυρά στηρίγματα στη μικροαστική τάξη. Επίσης, ο Τρότσκι έγκαιρα αντιλήφθηκε τη διαδικασία εκφασισμού στη Γερμανία. Το 1930 όταν ο Χίτλερ αναδείχτηκε αξιωματική αντιπολίτευση με 18,3 %, και ενώ η Διεθνής βρισκόταν σε κατάσταση εκλογικής μέθης με την άνοδο του Κομμουνιστικού Κόμματος στην 3^η θέση με 13,1%, ο Τρότσκι έκρουε τον κώδωνα του κινδύνου θεωρώντας ότι *ο φασισμός στη Γερμανία έχει*

¹⁵⁴ Beetham David, Marxists in the Face of Fascism, ..., σελ. 102-103

¹⁵⁵ Παπακωνσταντίνου Π., Αριστερά, κυβέρνηση και κράτος, κλασικές αναλύσεις, σύγχρονες εμπειρίες, εκδόσεις Λιβάνη, 2015, σελ. 144

¹⁵⁶ Žizek Slavoj, Πρώτα σαν τραγωδία και μετά σαν φάρσα, εκδόσεις Scripta, 2011, σελ. 112

¹⁵⁷ Πουλιαντζάς Ν., Φασισμός και Δικτατορία, ..., ό.π., σελ. 69

γίνει πραγματικός κίνδυνος, ως μια οξεία έκφραση της ανήμπορης κατάστασης του αστικού καθεστώτος, του συντηρητικού ρόλου της σοσιαλδημοκρατίας στο καθεστώς και της συσσωρευμένης αδυναμίας του Κομμουνιστικού Κόμματος να το καταργήσει¹⁵⁸.

Εκτός του κομμουνιστικού στρατοπέδου, η γερμανική σοσιαλδημοκρατία χαρακτήριζε το φασισμό ως μικροαστικό κίνημα, ως «πολιτική δικτατορία της μικροαστικής τάξης»¹⁵⁹, θεωρώντας τον καταδικασμένο να συντριβεί από τους εκπροσώπους των δυο κυρίαρχων τάξεων, της αστικής και της εργατικής, ερμηνεία που σαφώς φέρνει τη μεγαλύτερη ευθύνη για την επικράτηση του ναζισμού. Ταυτόχρονα, η γερμανική σοσιαλδημοκρατία θεωρούσε το φασισμό ως προϊόν υπανάπτυξης, κίνημα που μπορεί να ευδοκιμήσει μόνο σε αγροτικές χώρες, οδηγώντας την σε τελείως λάθος μονοπάτια ως προς τα σοβαρά καθήκοντα αναχαίτισής του.

Σε τελική ανάλυση, οι παραπάνω θεωρήσεις κατάφεραν να αποτυπώσουν τη στενή σχέση του φασισμού με τη μικροαστική τάξη. Ειδικά, μέχρι και την πρώτη περίοδο του φασισμού στην εξουσία, η μικροαστική τάξη φαίνεται να αποκτά ανεξάρτητη πολιτική υπόσταση μέσα από το φασιστικό κόμμα. Στο μέτρο που θεμιτά μιλάμε για βραχυπρόθεσμα πολιτικά συμφέροντα της μικροαστικής τάξης, το φασιστικό κόμμα είναι ο πραγματικός εκπρόσωπός της στη διάρκεια της πρώτης φάσης του εκφασισμού. Τα πρώτα προγράμματα του φασιστικού κόμματος είναι ένας «κατάλογος μνησικακιών» της μικροαστικής τάξης¹⁶⁰, τα ιδεολογικά στοιχεία της οποίας είναι ιδιάζοντα και εν πολλοίς αντιφατικά.

Η σύμπραξη του μεγάλου κεφαλαίου με τη μικροαστική τάξη λαμβάνει χώρα στη βάση μιας απότομης ριζοσπαστικοποίησης της τελευταίας σε μια συγκυρία όπου η εργατική τάξη έχει ηττηθεί. Αν η ιμπεριαλιστική ιδεολογία μοιάζει ν' αντιφάσκει προς τις «φυσιολογικές» μορφές της μικροαστικής (κοινωνική δικαιοσύνη, εκλογικές αυταπάτες κλπ.) μπορεί ωστόσο θαυμάσια ν' αντιστοιχεί στις μορφές που προσλαμβάνει η ιδεολογία των επαναστατημένων μικροαστών¹⁶¹, ιδεολογικές μορφές που περιστρέφονται γύρω από την ισχυροποίηση του κράτους (ισχυρό κράτος, επιθετικός και υστερικός εθνικισμός, αρχηγισμός, αντικοινοβουλευτισμός, αυταρχισμός). Μπορεί, βέβαια, καθόλη τη διάρκεια της πορείας εκφασισμού, η αστική πλευρά να είναι η δεσπόζουσα, παρόλα αυτά κανείς δε μπορεί να παραγνωρίσει και την έτερη μικροαστική πλευρά.

¹⁵⁸ Beetham David, *Marxists in the Face of Fascism*, ..., σελ. 207

¹⁵⁹ Πουλαντζάς Ν., *Φασισμός και Δικτατορία*, ..., ό.π., σελ. 94

¹⁶⁰ Ό.π., σελ. 274

¹⁶¹ Ό.π., σελ. 277

Ο φασισμός ως βοναπαρτισμός/καισαρισμός

Η αδυναμία κατανόησης του φασισμού από τη Διεθνή υπήρξε απόρροια της σταδιακής θεωρητικής απομάκρυνσης από την έννοια της «ταξικής πάλης». Ακόμα και όταν η Διεθνής συγκρούεται ανάμεσα στους οπαδούς της «σταθεροποίησης» και τους οπαδούς της «γενικής κρίσης του καπιταλισμού», η σύγκρουση δεν αφορά την ανάλυση της εκάστοτε συγκυρίας, την έκβαση της ταξικής αντιπαράθεσης σε κάθε χώρα ή το επίπεδο συνειδητότητας των πολιτικών και κοινωνικών δρώντων, αλλά οι αναλύσεις αναφέρονται σε γενικότερες περιγραφές της παγκόσμιας κατάστασης, οι οποίες υπαγορεύονται από τη φάση ανάπτυξης του καπιταλιστικού συστήματος.

Μπορεί για παράδειγμα το Ιταλικό Κομμουνιστικό Κόμμα να βρίσκεται στην παρανομία, βαθιά ηττημένο, αλλά αυτό για την αριστερίστικη ηγεσία του δεν σήμαινε κάτι περισσότερο από μια πρόσκαιρη ήττα, πριν ξεσπάσει η Επανάσταση, στο βαθμό που το γενικότερο σχήμα της πολιτικής συγκυρίας ήταν ο καταστροφισμός. Αλλά και οι υπέρμαχοι της «σταθεροποίησης» δε θεωρούσαν από την πλευρά τους, τη σταθεροποίηση ως προϊόν μιας συγκυρίας πολιτικής ήττας της εργατικής τάξης, λόγω π.χ. της απομόνωσης του σοβιετικού κράτους και της ήττας των Επαναστάσεων στη Δύση. Αντίθετα, η «σταθεροποίηση» αντανάκλούσε μια σταθεροποίηση της οικονομικής ανάπτυξης του παγκόσμιου συστήματος μετά τη λήξη του Α΄ Παγκόσμιου Πόλεμου.

Σε αντίθεση με τις παραπάνω αναλύσεις, η Κλάρα Τσέτκιν, όπως είδαμε, θεώρησε ότι ο φασισμός εδραιώνεται όταν η εργατική τάξη βρίσκεται σε φάση πολιτικής ήττας, αφού πρώτα έχει αποτύχει να εδραιώσει την κοινωνική Επανάσταση, ενώ ο Τρότσκι αντιθέτως θεωρεί ότι ο φασισμός αναπτύσσεται ως αντίπαλο δέος μιας νικηφόρας, επαναστατημένης εργατικής τάξης. Και στις δυο παραπάνω αναλύσεις αναγνωρίστηκε ορθά η σημασία της έκβασης της ταξικής σύγκρουσης στη διαδικασία εδραίωσης του φασισμού.

Πέραν, όμως, από αυτές, υπήρξαν και άλλες αναλύσεις, που ανασύροντας την ανάλυση του Μαρξ και του Ένγκελς για το βοναπαρτισμό, θεώρησαν το φασισμό παρεμφερές φαινόμενο, δίνοντας έμφαση, εκτός από τη μικροαστική ή αγροτική συνιστώσα, στην αυτονομία της εκτελεστικής εξουσίας απέναντι στις κυρίαρχες τάξεις. Όπως, λοιπόν, ο Μαρξ στην εποχή του θεωρούσε ότι *μόνο στο καθεστώς του δεύτερου Βοναπάρτη φαίνεται το κράτος πως έχει γίνει ολότελα ανεξάρτητο*¹⁶², έτσι και ορισμένοι μαρξιστές του μεσοπολέμου θεώρησαν ότι ο φασισμός δεν ήταν απλό όργανο των κυρίαρχων ιμπεριαλιστικών κύκλων.

¹⁶² Μαρξ Κ., Η 18^η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη, εκδόσεις Θεμέλιο, 1978, σελ. 154

Πρώτα απ' όλα, ο August Thalheimer, ο θεωρητικός του Γερμανικού Κομμουνιστικού Κόμματος, ανέλυσε το φασισμό ακολουθώντας την προβληματική του βοναπαρτισμού. Σύμφωνα με τον Ταλχάιμερ, ο φασισμός εδραιώνεται πάνω σε μια πολιτική κρίση, η οποία οφείλεται σε μια ισορροπία δυνάμεων ανάμεσα στην αστική τάξη και το προλεταριάτο. *Η κρίση αυτή οδηγεί στις βοναπαρτιστικές μορφές κράτους, που έχουν ως ιδιαίτερο και ουσιαστικό γνώρισμα τη σχετική αυτονομία του κράτους απέναντι στις κυρίαρχες τάξεις. Οι τελευταίες θυσιάζουν έτσι την πολιτική κυριαρχία τους σε όφελος ενός «αυθεντή-σωτήρα», με σκοπό να διατηρήσουν την κοινωνικο-οικονομική κυριαρχία τους*¹⁶³.

Παρόλα αυτά, όπως εύστοχα τονίζει ο Πουλαντζάς, η λογική της επικράτησης μιας «ισορροπίας ισότητας» ανάμεσα στις δυο κυρίαρχες τάξεις οδηγεί στο λάθος συμπέρασμα να αποδοθεί στο φασιστικό κράτος ένας τρόπος και ένα εύρος σχετικής αυτονομίας που στην πραγματικότητα δεν διαθέτει κι έτσι, σε τελευταία ανάλυση, να είναι αδύνατος ο σωστός καθορισμός των σχέσεων μεταξύ φασισμού και μεγάλου κεφαλαίου¹⁶⁴.

Επίσης, παρότι ο Ταλχάιμερ θεωρεί ότι ο βοναπαρτισμός και ο φασισμός έχουν ως κοινά στοιχεία την αυτονόμηση της εκτελεστικής εξουσίας, την καταστροφή της αστικής πολιτικής τάξης και την υπαγωγή όλων των υπόλοιπων κοινωνικών τάξεων στην εκτελεστική εξουσία¹⁶⁵, παρόλα αυτά η «ισορροπίας ισότητας» παίρνει μορφή λόγω της αυξανόμενης πίεσης του προλεταριάτου, διατηρώντας κοινά σημεία με την ανάγνωση που κάνει ο Τρότσκι, αλλά, σε τελική ανάλυση, και η Τρίτη Διεθνής. Με τα λόγια του ίδιου, «ο βοναπαρτισμός είναι η μορφή του αστικού κράτους την περίοδο της άμυνας, περισυλλογής και εκ νέου οχύρωσης απέναντι στην προλεταριακή επανάσταση»¹⁶⁶.

Από την άλλη, ο Αντόνιο Γκράμσι, στα γραπτά του για τον καισαρισμό, αναπαράγει το σχήμα των Μαρξ και Ένγκελς για το βοναπαρτισμό, θεωρώντας ότι εκφράζει μια κατάσταση όπου οι αντιμαχόμενες δυνάμεις εξισορροπούνται με τρόπο καταστροφικό, δηλαδή εξισορροπούνται με τρόπο που η συνέχεια του αγώνα δε μπορεί παρά να καταλήξει στην αμοιβαία καταστροφή¹⁶⁷. Αλλά και ο Otto Bauer πιστεύει πως η φασιστική δικτατορία εμφανίζεται ως αποτέλεσμα μια μοναδικής ισορροπίας κοινωνικών δυνάμεων. Από τη μία η αστική τάξη, η οποία ελέγχει τα μέσα παραγωγής και

¹⁶³ Πουλαντζάς Ν., Φασισμός και Δικτατορία, ..., ό.π., σελ. σελ. 67

¹⁶⁴ Ό.π., σελ. 93

¹⁶⁵ Beetham David, Marxists in the Face of Fascism, ..., σελ. 189

¹⁶⁶ Ό.π., σελ. 189

¹⁶⁷ Γκράμσι Αντόνιο, Για τον Μακιαβέλη, για την πολιτική και για το σύγχρονο κράτος, εκδόσεις Ηριδανός, σελ. 108

κυκλοφορίας και επίσης την κρατική εξουσία, αλλά η οικονομική κρίση έχει καταστρέψει τα κέρδη και τους δημοκρατικούς θεσμούς¹⁶⁸ και από την άλλη πλευρά, η εργατική τάξη ηγούμενη από το ρεφορμιστικό σοσιαλισμό και τα συνδικάτα, και τα δυο δυνατότερα από όσο μπορεί η αστική τάξη να ανεχθεί¹⁶⁹.

Παρόλα αυτά, ο φασισμός, κατά τον Μπάουερ, δεν θριαμβεύει τη στιγμή που η αστική τάξη απειλείται από την προλεταριακή επανάσταση, αλλά αντίθετα όταν η προλεταριακή επανάσταση έχει προ πολλού εξασθενήσει και εξωθηθεί σε θέση άμυνας, και η επαναστατική πλημμύρα έχει υποχωρήσει¹⁷⁰. Και τελικά, η διαδικασία σταθεροποίησης της φασιστικής δικτατορίας καταστρέφει την ισορροπία των κοινωνικών δυνάμεων, από την οποία εμφανίστηκε¹⁷¹ ο φασισμός, ο οποίος φαίνεται στην αρχή να είναι αρκετά αυτόνομος και ανεξάρτητος ακόμα και από την καπιταλιστική τάξη¹⁷², αλλά από τη στιγμή που η φασιστική δικτατορία εγκαθιδρύει, τα ηγετικά στρώματα της αστικής τάξης, οι καπιταλιστές και οι γαιοκτήμονες, καταφέρνουν εξαιρετικά γρήγορα να μεταμορφώσουν το νέο σύστημα σε όργανο της δικής τους ταξικής κυριαρχίας¹⁷³.

Σε όλους τους παραπάνω μαρξιστές στοχαστές η θέση της «ισορροπίας ισότητας» ανάμεσα στις δυο κυρίαρχες τάξης είναι δεδομένη, με διαφορετικές απολήξεις για τον καθένα. Αν ο Ταλχάιμερ, υποκύπτοντας στον κυρίαρχο καταστροφισμό της Διεθνούς, θεωρεί ότι μεσοπρόθεσμα αυτή η ισορροπία θα λυθεί υπέρ του προλεταριάτου, ο Μπάουερ θεωρεί ότι τελικά η ισορροπία γέρνει προς τη μεριά της αστικής τάξης, ενώ ο Γκράμσι καταλαμβάνει μια ενδιάμεση θέση.

Στην πραγματικότητα, όμως, η επικράτηση του φασισμού ούτε στη Γερμανία ούτε στην Ιταλία αντιστοιχούσε σε μια πολιτική κρίση ισορροπίας, οποιαδήποτε έννοια κι αν δώσουμε στον όρο [και] η εργατική τάξη ήταν ήδη νικημένη τη στιγμή της επικράτησης¹⁷⁴. Παρά την αδυναμία, βέβαια, των συγκεκριμένων θεωρήσεων που ανέγνωσαν το φασισμό ως ένα τύπο βοναπαρτισμού την εποχή του ιμπεριαλισμού, οι παραπάνω στοχαστές κατάφεραν να διαγνώσουν μια βασική πτυχή του φασιστικού φαινομένου, την εμφάνισή του σε μια περίοδο πολιτικής κρίσης, κρίση που διαπερνάει τόσο τις άρχουσες όσο και τις καταδυναστευόμενες τάξεις και στην οποία οφείλεται και η σχετική αυτονομία του φασισμού από το μονοπωλιακό κεφάλαιο.

¹⁶⁸ Beetham David, Marxists in the Face of Fascism, ..., σελ. 296

¹⁶⁹ Ό.π., σελ. 296

¹⁷⁰ Ό.π., σελ. 294-295

¹⁷¹ Ό.π., σελ. 296-297

¹⁷² Ό.π., σελ. 297

¹⁷³ Ό.π., σελ. 297

¹⁷⁴ Πουλαντζάς Ν., Φασισμός και Δικτατορία, ..., ό.π., σελ. 68

Τέλος, πολλές από αυτές τις αναλύσεις, όπως και άλλες που ξέφυγαν από το σκληρό αναγωγισμό της Κομμουνιστικής Διεθνούς, αναγνώρισαν διαφορετικές φάσεις στο φασισμό. Ο ιστορικός Robert Paxton αναγνωρίζει πέντε στάδια: (1) τη δημιουργία των κινημάτων· (2) την εδραίωσή τους στο πολιτικό σύστημα· (3) την κατάκτηση της εξουσίας· (4) την άσκηση της εξουσίας· (5) και, τέλος, τη μακρά περίοδο κατά την οποία το φασιστικό καθεστώς επιλέγει ή τη ριζοσπαστική αλλαγή ή την εντροπία¹⁷⁵. Η περίοδος μετά την κατάκτηση της εξουσίας είναι και η περίοδος που αρχίζει με την εκκαθάριση των ταξικών του καταβολών, ή τουλάχιστον την αποσαφήνιση των αμφισημιών που χαρακτηρίζουν τις καταβολές του¹⁷⁶ και τη σταδιακή εκδίωξη της μικροαστικής τάξης, η οποία κατά την πρώτη φάση της κατάκτησης και άσκησης της εξουσίας παραμένει η «κυβερνητική τάξη».

Ο σοβιετικός μαρξισμός και το κράτος: οικονομισμός/παραγωγισμός και καταστροφισμός

Η οριστική ήττα των δυνάμεων που προσπάθησαν να επεξεργαστούν ένα σχέδιο υπέρβασης του καπιταλιστικού συστήματος, την περίοδο 1928-30, οδήγησε στην εγκαθίδρυση ενός συστήματος στην Ε.Σ.Σ.Δ., η ειδοποιός διαφορά του οποίου ως προς τις χώρες του δυτικού καπιταλισμού δεν ήταν πλέον η εργατική εξουσία (στη θέση της καπιταλιστικής), οι κοινωνικοί και πολιτικοί θεσμοί της εργατικής δημοκρατίας και της λαϊκής εξουσίας, ούτε οι σοσιαλιστικές οικονομικές σχέσεις παραγωγής (στη θέση των καπιταλιστικών), αλλά α) η μονοπωλιακή ρύθμιση της οικονομίας, μέσα από τον κρατικό έλεγχο των επιχειρήσεων και την περιστολή του κεφαλαιακού ανταγωνισμού στο εσωτερικό διαφορετικών κλάδων (αναπαράγοντας το διαχωρισμό των εργαζομένων από τα μέσα παραγωγής και το παραγόμενο προϊόν) και β) η πολιτική δικτατορία και η στέρηση στην πράξη των στοιχειωδέστερων πολιτικών ελευθεριών (ελευθερία συνάθροισης, απεργίας, τύπου κ.λ.π.), σε συνάρτηση με το μονοκομματισμό και τη διατήρηση του κρατικο-μονοπωλιακού ελέγχου των μέσων παραγωγής από τη «νέα αστική τάξη»¹⁷⁷.

Η ιδιόμορφη αυτή μορφή πολιτικής κυριαρχίας, που μπορούμε να ονομάσουμε «κρατικό καπιταλισμό», εδραίωσε και ένα σύστημα ιδεών, το σοβιετικό μαρξισμό, ο οποίος στηρίχτηκε σε τέσσερα ιδεολογικά υποσύνολα:

¹⁷⁵ Paxton Robert, Η ανατομία του φασισμού, εκδόσεις Κέδρος, 2006, σελ. 39-40

¹⁷⁶ Πουλαντζάς Ν., Φασισμός και Δικτατορία, ..., ό.π., σελ. 74

¹⁷⁷ Μηλιός Γ., Ο «σοβιετικός μαρξισμός» και οι Έλληνες στοχαστές: Κορδάτος, Πουλιόπουλος, Μάξιμος, Λεκατσάς, Πουλαντζάς, 2017, επανέκδοση του βιβλίου Ο μαρξισμός ως σύγκρουση τάσεων, Εναλλακτικές εκδόσεις, 1996, σελ. 42

α) μια εργαλειακή-μηχανιστική αντίληψη για το αστικό κράτος και την άρχουσα τάξη, στα πλαίσια της οποίας, η μαρξιστική θεωρία της ταξικής πάλης, υποκαθίσταται από ένα απλουστευτικό σχήμα που αντιλαμβάνεται τον καπιταλισμό ως «τα μονοπώλια» και το καπιταλιστικό κράτος ως εργαλείο στα χέρια των μονοπωλίων¹⁷⁸.

β) Μια σειρά θεωρητικές αντιλήψεις που σχηματικά θα ονομάσουμε καταστροφισμό, και οι οποίες υποστηρίζουν ότι ο καπιταλισμός βρίσκεται σε μια φάση επιθανάτιας παρακμής, «σαπίσματος» και αποσύνθεσης¹⁷⁹.

γ) Τον «κλασικό οικονομισμό», κληροδότημα από τη Β' Διεθνή, ο οποίος αντιλαμβάνεται την κοινωνική εξέλιξη ως αποτέλεσμα «ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων», ανάπτυξη η οποία (υποτίθεται ότι) έρχεται σε σύγκρουση με τις παραγωγικές σχέσεις και καθιστά αναπόφευκτο το μετασχηματισμό των παραγωγικών σχέσεων¹⁸⁰.

δ) Επακόλουθο των προηγούμενων είναι η μεταφυσική αισιοδοξία απέναντι στην ιστορική διαδικασία ως τέτοια, κατά την οποία τα στάδια της κοινωνικής εξέλιξης των κοινωνιών (των τρόπων παραγωγής) είναι επακριβώς προκαθορισμένα από τις παραγωγικές δυνάμεις της εκάστοτε εποχής, αλλά και του υποκειμένου της, αλλά και απέναντι στο ίδιο το επαναστατικό υποκείμενο της κάθε εποχής (του κάθε τρόπου παραγωγής), το οποίο θεωρείται ότι έχει κάποιο «ιστορικό» ρόλο (την επαναστατική μετάβαση στο επόμενο στάδιο), αλλά και αντιλαμβάνεται αυτό το ρόλο (σε ένα μακροπρόθεσμο τουλάχιστον επίπεδο).

Αυτό που είναι σημαντικό στο σημείο αυτό είναι η παρατήρηση ότι τα στοιχεία αυτά του σοβιετικού μαρξισμού, επέδειξαν μεγάλη αντοχή και παρέμειναν αναλλοίωτα ανεξάρτητα από τις συγκυριακές πολιτικές της Ε.Σ.Σ.Δ (αριστερισμός Τρίτης Περιόδου, εθνικο-μεταρρυθμισμός του μετωπισμού) ή ακόμα και την ηγεσία της (Στάλιν, Χρουσώφ κλπ.). Επιπλέον, το συνεκτικό στοιχείο αυτών των ιδεολογικών υπο-συνόλων είναι ο οικονομισμός στις διάφορες μορφές του. Με αυτή την έννοια, στην εργαλειακή αντίληψη του κράτους, το κράτος θεωρείται απλό στοιχείο του εποικοδομήματος, συνεπώς αντανάκλαση του οικονομικού επιπέδου. Αφού λοιπόν, τα μονοπώλια, η ισχυρότερη ομάδα της αστικής τάξης, καθορίζει το οικονομικό επίπεδο, όλα τα υπόλοιπα στοιχεία είναι, κατά την αντίληψη αυτή, εργαλεία των μονοπωλίων.

¹⁷⁸ Ό.π., σελ. 38

¹⁷⁹ Ό.π., σελ. 38-39

¹⁸⁰ Ό.π., σελ. 39

Αντίστοιχα, ο καταστροφισμός και η θεωρία της «γενικής κρίσης» της δεκαετίας του '20 και '30, από τη μια στηρίζεται στην οικονομίστικη αντίληψη ότι ο καπιταλισμός αποτελεί μια ενοποιημένη παγκόσμια κοινωνικο-οικονομική δομή (ο «παγκόσμιος καπιταλισμός»), σε ρήξη με τη λενινιστική θεωρία της παγκόσμιας ιμπεριαλιστικής αλυσίδας και του κράτους και από την άλλη παρουσιάζει την αντίθεση κεφαλαίου-εργασίας στο εσωτερικό κάθε καπιταλιστικής χώρας ως υποκείμενης στις προτεραιότητες της (υποτιθέμενης) αντίθεσης κεφαλαίου-εργασίας σε παγκόσμιο επίπεδο, δηλαδή της αντίθεσης ανάμεσα στα δυο «παγκόσμια συστήματα»¹⁸¹.

Επίσης, ο «κλασικός» οικονομισμός αναπαράγει πληθώρα στοιχείων της αστικής ιδεολογίας, όπως η ουδετερότητα της επιστήμης και της τεχνολογικής προόδου, για τις οποίες το μόνο ζητούμενο είναι η κοινωνικοποίησή τους προς όφελος του λαού, η ειδίκευση και η γνώση ως αντικειμενικά στοιχεία της παραγωγικής διαδικασίας και όχι ως στοιχεία αναπαραγωγής, αλλά και παραγωγής νέων μορφών εξουσίας, πέραν από τη θεώρηση όλων των στοιχείων της «υπερδομής» ως αντανάκλασεις του οικονομικού.

Τέλος, ο ντετερμινιστικός ιστορικισμός του σοβιετικού μαρξισμού οδήγησε σε μια μεταφυσική αισιοδοξία της κοινωνικής εξέλιξης (ιστορικός εξελικτισμός), κατά την οποία οι τρόποι παραγωγής ή οι διάφορες φάσεις ενός τρόπου παραγωγής ακολουθούν ένα προοδευτικό μονοπάτι, στο βαθμό που οι παραγωγικές δυνάμεις συνεχώς αυξάνονται (τα σημεία στασιμότητας είναι οι περίοδοι των μεταβάσεων), δίνοντας την εντύπωση ότι η κοινωνία βαδίζει έχοντας κάποιο απώτερο σκοπό, έχοντας, δηλαδή, την κοινωνική απελευθέρωση ως στοιχείο του πυρηνικού της dna. Ο εξωβελισμός της ταξικής πάλης από τη διαδικασία εξέλιξης των κοινωνιών, η θεώρηση του πολιτικού επιπέδου ως απλής αντανάκλασης του οικονομικού, καθόρισε το σοβιετικό μαρξισμό, ο οποίος σε κρίσιμες στιγμές, ακόμα και τις παραμονές του φασισμού, δεν έβλεπε καμία πιθανότητα μεγάλων ιστορικών καμπών αλλά και ενδεχόμενης επιστροφής σε προνεωτερικές μορφές πολιτικής κυριαρχίας.

Τα Τετράδια της Φυλακής...

Πριν κλείσουμε το κεφάλαιο, όπου περιγράψαμε τις διαδρομές του μετασχηματιστικού εγχειρήματος, μετά την πρώτη πετυχημένη σοσιαλιστική επανάσταση, αρκετά μακριά από τις έντονες διαμάχες πάνω στο δρόμο που θα έπρεπε να ακολουθήσει το απομονωμένο εργατικό

¹⁸¹ Ό.π., σελ. 39

κράτος της ΕΣΣΔ και γι' αυτό και σε μεγάλο βαθμό απαλλαγμένος από το βαρύ αυτό φορτίο, ο Ιταλός κομμουνιστής Αντόνιο Γκράμσι, όντας φυλακισμένος στα κελιά των φασιστικών φυλακών από το 1926 έως το θάνατό του το 1937, προσπάθησε και κατάφερε να αφουγκραστεί τη στιγμή της ήττας καλύτερα από όλους τους συντρόφους του στην εποχή του.

Για να γίνει κατανοητή η σκέψη του Γκράμσι οφείλουμε να υπενθυμίσουμε ότι, τουλάχιστον μετά το 1921, ο Γκράμσι ηγήθηκε της εσωκομματικής αντιπολίτευσης του Κομμουνιστικού Κόμματος Ιταλίας, μαζί με τον Παλμίρο Τολιάτι, ενάντια στην αριστεριστική ηγεσία του Αμαντέο Μπορντίγκα. Ταυτόχρονα, παρευρέθη στα Συνέδρια της Κομμουνιστικής Διεθνούς, όπου υιοθετήθηκε η τακτική του Ενιαίου Μετώπου, λίγο πριν το θάνατο του Λένιν. Στο Συνέδριο της Λυών, τον Ιανουάριο του 1926, η πολιτική γραμμή του Γκράμσι πλειοψήφησε και ο ίδιος εκλέχτηκε και επίσημα γενικός γραμματέας του κόμματος, αλλά το Νοέμβριο του ίδιου έτους το φασιστικό καθεστώς τον φυλάκισε, τη στιγμή που η Κομμουνιστική Διεθνής άρχιζε να χαράζει την πλέον υπερ-αριστερή πολιτική γραμμή της ιστορίας της, η οποία ολοκληρώθηκε το 1928, με το 6^ο Συνέδριό της.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, τα ερωτήματα του Γκράμσι μέσα στη φυλακή, όπου έγραψε τα διάσημα Τετράδια της Φυλακής (*Quaderni del carcere*) από το 1929 μέχρι λίγο πριν πεθάνει, αφορούσαν την προοπτική του Ιταλικού και διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος, αναγνωρίζοντας ότι η ήττα της Επανάστασης στη Δύση, η εδραίωση του φασισμού στην Ιταλία και η απομόνωση του Σοβιετικού Κράτους αποτελούν μια ήττα με κάποιο ιστορικό βάθος, ανάγνωση σε πρώτο βαθμό παρόμοια με αυτή του ύστερου Λένιν και των Συνεδρίων του Ενιαίου Μετώπου. Η αναγνώριση του βάθους της ήττας, σε αντίθεση με τη θεώρηση της αριστερής πτέρυγας του κομμουνιστικού κινήματος για το φασισμό ως πρόσκαιρο φαινόμενο και της επανάστασης ως ούσα προ των πυλών, οδήγησε το Γκράμσι σε μια σε βάθος αυτοκριτική και στο στοχασμό για μια πολυεπίπεδη ανάγνωση της πραγματικότητας. Ταυτόχρονα, όμως, η απομόνωση της φυλακής, καθώς και η προσπάθεια να διαφύγει της φασιστικής λογοκρισίας οδήγησαν τις βασικές έννοιες των Τετραδίων της Φυλακής σε διάφορες «αντινομίες», σε μια *εννοιολογική υπερέκταση [concept stretching] ή εννοιολογική διάταση, δηλαδή σε ασαφείς και άμορφες εννοιολογήσεις*¹⁸², όπως θα έλεγε και ο Giovanni Sartori.

Καταρχάς, ο Γκράμσι προσπαθούσε να επεξεργαστεί μια στρατηγική στη Δύση, πέραν του μπολσεβίκικου μοντέλου που φάνταζε ουτοπικό σε καταστάσεις εμπεδωμένου κοινοβουλευτισμού και θεσμικών κατοχυρώσεων, κάνοντας τη διάκριση ανάμεσα σε μια πρωτόγονη κοινωνία των

¹⁸² Sartori Giovanni, Στρεβλή συγκρότηση εννοιών στη Συγκριτική Πολιτική (129-178), στο Sartori Giovanni, Σημασιολογία, έννοιες, συγκριτική μέθοδος, επιμέλεια Σεφεριάδης Σεραφείμ, εκδόσεις Παπαζήση 2004, σελ. 132

πολιτών και σε ένα κυρίαρχο κράτος στην Ανατολή και σε μια ανεπτυγμένη κοινωνία των πολιτών και σε ένα ισορροπημένο κράτος στη Δύση, διάκριση που τον οδηγούσε και σε διαφορετικές στρατηγικές που θα έπρεπε να ακολουθηθούν ανάλογα την περίπτωση, εισάγοντας από την πολεμική ορολογία τη διάκριση ανάμεσα στον πόλεμο κινήσεων και τον πόλεμο θέσεων.

Πρώτον, η διάκριση ανάμεσα σε Ανατολή και Δύση και οι συνεπαγόμενες αποκλίνουσες στρατηγικές στους δυο αυτούς «ιστορικο-πολιτικούς χώρους», έχει ως αφετηρία την ίδια την άμεση εμπειρία του Γκράμσι, την Ιταλία των αρχών του 20^{ου} αιώνα, όπου η διάσταση ανάμεσα στο βιομηχανοποιημένο Βορρά και τον αγροτικό Νότο (Mezzogiorno) υπήρξε το άλυτο πρόβλημα του Ιταλικού Risorgimento. Η διάκριση αυτή παρέπεμπε σε *δυο γνωρίσματα των δυτικοευρωπαϊκών κοινωνιών που ανάλογά τους δεν υπάρχουν στον τσαρισμό. Το πρώτο είναι ο ρόλος των διανοούμενων στρωμάτων με ικανή πολιτιστική σκευή και μακρά παράδοση στην ανάπτυξη και διάδοση των ιδεών της άρχουσας τάξης ενώ η δεύτερη διαφορά είναι η πυκνότητα των εθελοντικών οργανώσεων στην κοινωνία των πολιτών: εφημερίδων, περιοδικών, σχολείων, ομίλων, κομμάτων, εκκλησιών, που δίνουν με τον ένα ή τον άλλο τρόπο στο κεφάλαιο την όψη του*¹⁸³.

Επίσης, η ίδια η διάκριση ανάμεσα στην κοινωνία των πολιτών και το κράτος, αδιανόητη για τους μαρξιστές της εποχής του, έδειχνε την τάση του Γκράμσι να *τεντώνει τα σύνορα του κράτους*¹⁸⁴, ιυθετώντας, εν μέρει, την αντίληψη του Ιταλού φιλοσόφου Μπενεντέττο Κρότσε ότι το «κράτος» είναι μια ανώτερη οντότητα, που δε θα έπρεπε να ταυτίζεται με την απλή κυβέρνηση και το οποίο μπορούσε κατά καιρούς να βρει την πραγματική του έκφραση σ' αυτά που θα μπορούσαν να φανούν σα *θεσμοί ή αρένες της κοινωνίας των πολιτών*¹⁸⁵. Η διασταλτική αυτή αντίληψη του κράτους τον οδήγησε στην περίφημη έννοια της ηγεμονίας, έννοια που στην παραδοσιακή μαρξιστική ορολογία ταυτιζόταν με τη συμμαχία του προλεταριάτου με άλλα κοινωνικά στρώματα. Στο Γκράμσι, η έννοια της ηγεμονίας επεκτείνεται.

Η διάκριση μεταξύ ηγεμονίας και κυριαρχίας συνδέεται εμφανώς με τη διάκριση ανάμεσα στη συναίνεση και τον καταναγκασμό (έννοιες άμεσα παρμένες από τη μακιαβελική παράδοση), τις οποίες συνδέει με τις διαφορετικές τακτικές που μπορεί να ακολουθήσει ένας σύγχρονος ηγεμόνας (το κόμμα) στις διαφορετικές συνθήκες που θα λάβει μέρος και σε συσχέτιση με τους κοινωνικούς ανταγωνισμούς. Τελικά, η *γκραμισιανή θεώρηση της ηγεμονίας και του ιστορικού μπλοκ, όχι απλά ως*

¹⁸³ Anderson Perry, Η λέξη από «Η», η περιπέτεια της ηγεμονίας, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, 2017, σελ. 37-38

¹⁸⁴ Άντερσον Π., Οι αντινομίες του Αντόνιο Γκράμσι, ό.π., ..., σελ. 44

¹⁸⁵ Ό.π., σελ. 44

διαδικασία διαμόρφωσης ενός πολιτικού μετώπου ή μιας πλατιάς κοινωνικής συμμαχίας γύρω από ένα πολιτικό υποκείμενο, αλλά συνολικότερα ως προσπάθεια διαμόρφωσης ενός ηγεμονικού πολιτικού σχεδίου, το οποίο θα μπορέσει να επεξεργαστεί ένα μεταβατικό πρόγραμμα, το οποίο θα πατάει πάνω στις ρωγμές που αφήνουν οι κοινωνικοί ανταγωνισμοί, θρискόταν σε πλήρη αντιπαράθεση με τη δογματική γραμμή του σοσιαλφασισμού και παρέπεμπε ευθέως στη γραμμή του *Ενιαίου Μετώπου*¹⁸⁶.

Τα Τετράδια της φυλακής, πράγματι, παρουσιάζουν πολλές αμφισημίες, γεγονός που οδήγησε και σε μια κατάχρηση των γκραμισιανών όρων, κυρίως από τον ευρωκομμουνιστικό μεταρρυθμισμό. Για παράδειγμα, το κείμενο των Τετραδίων που αναφέρει ότι «*μια κοινωνική ομάδα μπορεί και στην πραγματικότητα πρέπει να είναι “διευθύνουσα” (ηγεμονική Σ.τ.Σ.) πριν κατακτήσει την κυβερνητική εξουσία*»¹⁸⁷, όπου ο Γκράμσι στην πραγματικότητα αναφέρεται στον ειδικό τύπο σύναψης των κοινωνικών και πολιτικών συμμαχιών της ηγεμονικής τάξης απέναντι στις σύμμαχες τάξεις και όχι απέναντι στις ανταγωνιστικές, αποτελεί εξόφθαλμη περίπτωση ασάφειας, στο βαθμό που και ο ίδιος ο Γκράμσι χρησιμοποιεί τον όρο ηγεμονικός σε περιπτώσεις πολύ διαφορετικές μεταξύ τους. Επίσης, η σταδιακή μετατόπιση της συλλογιστικής του από την μετα-οκτωβριανή συγκυρία της μετάβασης από τον καπιταλισμό στο σοσιαλισμό στην περίοδο εδραίωσης του καπιταλισμού στην Ιταλία του 19^{ου} αιώνα και της δημιουργίας του πρώιμου Ιταλικού κράτους, παρότι διεύρυνε σημαντικά το αντικείμενο της «μετάβασης», οδήγησε από την άλλη και σε άκαιρες αντιστοιχίες διαφορετικών μεταξύ τους περιόδων.

Παρόλα αυτά, η σκέψη του Γκράμσι προώθησε σε πολύ μεγάλο βαθμό τη μαρξιστική θεωρία εισάγοντας μια πληθώρα χρήσιμων –για τη μετάβαση– εννοιολογικών εργαλείων, όπως η *ηγεμονία*, το *ιστορικό μπλοκ*, η διάκριση κοινωνίας των πολιτών/κράτους ή συναίνεσης/βίας, η θεώρηση του κόμματος ως τον σύγχρονο Ηγεμόνα, αλλά και ο –μέσω του Μακιαβέλι– επανορισμός της Πολιτικής ως παίγνιον επί του πραγματικού και όχι επί του δέοντος, κόντρα στις ηθικολογικές παρεκκλίσεις της Αριστεράς.

Τι απέμεινε από το πρώτο κύμα των σοσιαλιστικών επαναστάσεων;

¹⁸⁶ Αρβανίτης Δημήτρης, διπλωματική εργασία στο ΠΜΣ του τμήματος Πολιτικών Επιστημών του Α.Π.Θ. με τίτλο «Η Αριστερά στη δίνη της οικονομικής κρίσης: από τη συνέπεια της ταξικής τοποθέτησης στη διεκδίκηση του έθνους, 2016, σελ. 34

¹⁸⁷ Άντερσον Π., Οι αντινομίες του Αντόνιο Γκράμσι, ό.π., ..., σελ. 52

Αν η περίοδος πριν τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο χαρακτηρίστηκε από τη ραγδαία ανάπτυξη των εργατικών κομμάτων και την προσπάθειά τους να ξεφύγουν από τον ουτοπισμό του 19^{ου} αιώνα, διαμορφώνοντας σταθερά οργανωτικά θεμέλια, αλλά και βασικές προγραμματικές αρχές, η επόμενη περίοδος μπορεί να κατανοηθεί μόνο μέσα από το πρίσμα της νικηφόρας Οκτωβριανής Επανάστασης. Πράγματι, η έκβαση του συγκρουσιακού κύκλου που άνοιξε με το ξέσπασμα του Α΄ Παγκόσμιου Πόλεμου, οδήγησε στην ανάδειξη ενός νέου Παραδείγματος, με χαρακτηριστικά πολύ διαφορετικά από τη βραχύβια Παρισινή Κομμούνα.

Πρώτα απ' όλα, το σχίσμα ανάμεσα στα κομμουνιστικά και τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα παγιώθηκε, ενώ οι διαχωριστικές γραμμές ανάμεσά τους υπήρξαν στην ουσία η διαφοροποίηση απέναντι στη στιγμή της ρήξης και η θέση τους στο εθνικό ζήτημα. Το πρώτο στοιχείο διαχώρισε αμετάκλητα τα κόμματα της σοσιαλδημοκρατίας, τα οποία ευαγγελίζονταν μια πολύ αργή διαδικασία θεσμικών μετασχηματισμών, με τα αντίστοιχα επαναστατικά κόμματα, τα οποία πρόκριναν μια διαδικασία, η οποία περνάει αναγκαστικά από στιγμές μεγάλης πύκνωσης, όπου η έκβαση της κατάκτησης της πολιτικής εξουσίας αποτελούσε ιδρυτική στιγμή για το εργατικό κράτος. Στην ουσία η σοσιαλδημοκρατία απεμπόλησε το στρατηγικό ζήτημα του μετασχηματισμού, θεωρώντας το σοσιαλισμό, ως ένα όραμα που την καθοδηγούσε, αλλά δε επηρέαζε την τακτική του κόμματος. Αντιθέτως, για τους κομμουνιστές, το ζήτημα της όξυνσης της ταξικής αντιπαράθεσης όφειλε να είναι πρώτιστο καθήκον, που θα οδηγούσε αντικειμενικά στη στιγμή της δυαδικής εξουσίας.

Από την άλλη, όσον αφορά το *εθνικό ζήτημα*, τα κομμουνιστικά κόμματα επέμειναν μέχρι τέλους στον επαναστατικό ντεφαιτισμό, τη θέση περί εναντίωσης πρωτίστως στη δικιά τους εθνική τάξη, την ώρα που τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα βάδιζαν ολοταχώς προς την μετατροπή τους σε εθνικά μεταρρυθμιστικά κόμματα. Ο επαναστατικός ντεφαιτισμός όχι ως «επαναστατική αρχή», αλλά ως μαζική επαναστατική πολιτική γραμμή υπήρξε, βέβαια, τέκνο μιας συγκεκριμένης εποχής, της εποχής της πτώσης των μεγάλων αυτοκρατοριών (Αυστροουγγαρία, Οθωμανική Αυτοκρατορία, Τσαρική Αυτοκρατορία), όπου ο εθνικισμός υπήρξε μια δυναμική πρόταση των ισχυρών αστικών τάξεων της Ευρώπης. Η ανάδυση του πρώτου επαναστατικού κράτους μέσα από τα ερείπια της Τσαρικής αυτοκρατορίας προσέδωσε στον επαναστατικό ντεφαιτισμό μια αναντίρρητη θέση στο επαναστατικό ιδεολογικό σύμπαν.

Σταδιακά, βέβαια, η απομόνωση της ΕΣΣΔ, μετά από την αποτυχία των επαναστάσεων στη Δύση, οδήγησε σε μια σταδιακή μετατόπιση: αφού η επανάσταση στη Δύση είχε αποτύχει, η ΕΣΣΔ έπρεπε αναγκαστικά να βαδίσει μόνη της, προωθώντας (εθνικές) μεταρρυθμίσεις σοσιαλιστικού χαρακτήρα. Η συγκεκριμένη μετατόπιση αποτέλεσε ένα γεγονός με υλική βάση την απομόνωση του σοβιετικού κράτους και όχι την προδοσία των επαναστατικών ιδεών από το μέρος των στελεχών του Κόμματος, το οποίο *απορροφήθηκε μέσα στις υπηρεσίες του Κράτους και σιγά-σιγά εξαχρειώθηκε*¹⁸⁸, όπως φαίνεται να υποστηρίζει ο Τρότσκι. Το «Σοβιετικό Θερμιδώρ» υπήρξε φαινόμενο άρρηκτα συνδεδεμένο με την υλική πραγματικότητα της εποχής του, η οποία δεν μπορούσε να αντιμετωπιστεί με δογματικές ιδεολογικές αναγνώσεις.

Απέναντι σε αυτό το γεγονός, ο Αντόνιο Γκράμσι φάνηκε να βρίσκεται πιο μπροστά από την εποχή του. Απέναντι, στο δογματισμό του Τρότσκι και την υποταγή στις δυσκολίες της περιόδου από το σταλινικό κέντρο, ο Γκράμσι προσπάθησε να χαράξει μια γραμμή πιο περίπλοκη, η οποία αναγνώριζε την ανάγκη ενός «εθνικού» μετασχηματιστικού σχεδίου, το οποίο θα συντελούνταν μαζί με τις λαϊκές μάζες και με πλήρη συναίσθηση των δυσκολιών που ανοίγονται. Η γκραμσιανή έννοια της ηγεμονίας, ως ανοιχτή διαδικασία συγκρότησης ενός ιστορικού μπλοκ, που θα ηγούνταν του επαναστατικού μετασχηματισμού, αποτέλεσε μια πρωτότυπη επαναστατική θεωρία, ευάλωτη, βέβαια, σε δεξιές αποκλίσεις, η οποία αποτελούσε στοιχείο ενός *προοδευτικού ερευνητικού προγράμματος*.

Επίσης, η εδραίωση αυτού που αποκαλούμε σοβιετικός μαρξισμός, αποτέλεσε σημαντική πτυχή του νέου εγχειρήματος. Ο πάντα παρόν οικονομισμός αποτέλεσε βασικό φιλοσοφικό υπόβαθρο του μπολσεβικισμού, όταν οι κοινωνικές δυναμικές δεν έσπαγαν τα αυστηρά του καλούπια και προ-καθόρισε σε μεγάλο βαθμό και τη συζήτηση πάνω στο Κράτος και τη μετάβαση κατά τον 20^ο αιώνα. *Ο οικονομισμός αποτελεί τη συνηθέστερη μορφή, υπό την οποία εκφράζεται η κυριαρχία της αστικής ιδεολογίας πάνω στον μαρξισμό. Πρόκειται για την ιδεολογία η οποία αποδίδει την προτεραιότητα της ιστορικής εξέλιξης στην «ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων» και με τον τρόπο αυτόν συσκοτίζει τόσο το ρόλο της ταξικής πάλης ως κινητήριας δύναμης της ιστορίας, όσο και την κυριαρχία των κοινωνικών παραγωγικών σχέσεων εξουσίας πάνω στις παραγωγικές δυνάμεις και την εξέλιξή τους*¹⁸⁹.

¹⁸⁸ Τρότσκι Λέον, Η προδομένη επανάσταση, ..., ό.π., σελ. 126

¹⁸⁹ Μηλιός Γ., Ο ελληνικός κοινωνικός σχηματισμός, εκδ. κριτική, 2000, σελ. 52

Ένα ακόμα βασικό χαρακτηριστικό της επαναστατικής διαδικασίας μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση υπήρξε, χωρίς αμφιβολία, η ένταξη στο επαναστατικό στρατόπεδο των πολυάριθμων αγροτικών μαζών. Αυτή η καινοφανής -για τους παλαιότερους μαρξιστές- θέση αποτέλεσε βασικό μοτίβο των κατοπινών εξελίξεων. Πράγματι, η μεγαλύτερη πολιτική αστοχία του Μαρξ υπήρξε η θεώρηση ότι η κοινωνικές επαναστάσεις θα έχουν «δυτικό άρωμα». Αντιθέτως, όμως, η έννοια της Κοινωνικής Επανάστασης στον 20^ο αιώνα συνδέθηκε, κατά βάση, με χώρες με μεγάλους αγροτικούς πληθυσμούς, όπου η αστική τάξη αδυνατούσε να προωθήσει εκτεταμένες αστικο-δημοκρατικές τομές, με αποτέλεσμα την εμφάνιση πολιτικών παικτών με εμφανείς μαρξιστικές ιδεολογικές συνιστώσες, οι οποίοι αναλάμβαναν το «βίαιο» εκσυγχρονισμό της χώρας. Όπως το διατύπωσε και ο Eric Hobsbawm, *είναι σημαντικό να συγκρατήσουμε ότι η μείζων και διαρκής επίδραση των καθεστώτων που ήταν απόρροια της Οκτωβριανής Επανάστασης, είχε το χαρακτήρα ενός ισχυρότατου επιταχυντή του εκσυγχρονισμού καθυστερημένων αγροτικών χωρών*¹⁹⁰.

Τέλος, η ίδια η ανάδυση ενός «εργατικού κράτους», έστω και σε μια χώρα οικονομικά καθυστερημένη, σήμανε την ανάγκη για μια πιο πραγματιστική επαναστατική πολιτική. Οι πραγματικές δυσκολίες του σοσιαλιστικού μετασχηματισμού δεν μπορούσαν να απαντηθούν με την επίκληση και μόνο στη μαρξιστική θεωρία. Με την έννοια αυτή, ο κεντρικός σχεδιασμός υπήρξε τέκνο αυτής της περιόδου, τέκνο αναγκαίο από τη μία, αλλά και με πολλές αμφισημίες. Όπως σωστά επισήμανε και ο Hobsbawm *«στα κείμενα του Μαρξ και του Ένγκελς δε βρίσκουμε καμιά σοβαρή αναφορά στο «σχεδιασμό» που επρόκειτο να αποτελέσει το κεντρικό κριτήριο του σοσιαλισμού»*¹⁹¹.

Από την άλλη, οι δυσκολίες που έβαζε η πραγματικότητα στους μπολσεβίκους, τους ανάγκασε να σκεφτούν πέραν από τα παραδεδεγμένα της προ του Οκτώβρη εποχής. Στο σημείο αυτό, ο Λένιν της περιόδου 1921-22, λίγο πριν η ασθένεια του τον οδηγήσει σε αμετάκλητη σιωπή, υπήρξε το καλύτερο δείγμα επαναστατικής πολιτικής.

Ο Λένιν της ύστερης περιόδου, δεν υπήρξε απλά ένας επαναστάτης με οξύ κοινωνικό κριτήριο, αλλά επίσης και ένας επαναστάτης που αντιλήφθηκε ότι η μετάβαση στον κομμουνισμό δεν είναι μια διαδικασία ούτε εξαγγελιών μαρξιστικών διαταγμάτων ούτε υπόθεση αποκλειστικά μιας συνειδητοποιημένης μειοψηφίας. Για το Λένιν, η ΝΕΠ υπήρξε η αναγκαία αυτή υποχώρηση που θα επέτρεπε την εκ νέου οικοδομήση του σοσιαλισμού, κάτω από τις νέες εμπειρίες που σωρεύτηκαν κατά τη διάρκεια των τεσσάρων πρώτων χρόνων της Επανάστασης.

¹⁹⁰ Hobsbawm E., Η εποχή των άκρων, ο σύντομος εικοστός αιώνας 1914-1991, εκδόσεις Θεμέλιο, 2010, σελ. 24

¹⁹¹ Ό.π., σελ. 482

Ο Λένιν αναγνώρισε ότι η ταξική πάλη συνεχίζει να υφίσταται και κατά τη διάρκεια του σοσιαλισμού, και ως εκ τούτου *δεν μπορούμε με κανένα τρόπο να αρνηθούμε τον απεργιακό αγώνα*¹⁹², όπως επίσης και αναγνώρισε ότι η υποχρεωτική εγγραφή όλων των εργατών γενικά στα συνδικάτα *αποδείχτηκε πως δεν ανταποκρίνεται ούτε στον πραγματικό βαθμό που έφτασε η κοινωνικοποίηση της βιομηχανίας, ούτε στο βαθμό ανάπτυξης των μαζών*¹⁹³. Διαφαίνεται ξεκάθαρα ότι ο Λένιν αντιληφθηκε ότι η περίοδος του πολεμικού κομμουνισμού, αν και πιο κοντά στον ιδεότυπο του κομμουνιστικού περάσματος, αποδείχτηκε τραγικά λάθος.

Μάλιστα ο Λένιν, στο εξαίσιο κείμενό του «Η ανάβαση σε ψηλά βουνά», γραμμένο στα τέλη Φλεβάρη του 1922, στα μπεκετιανά καλύτερά του, όπως αναφέρει και ο Ζίζεκ, *απηχώντας τα λόγια από το Worstward Ho: «Προσπάθησε ξανά. Απότυχε ξανά. Απότυχε καλύτερα»*¹⁹⁴ αναγνωρίζει την ανάγκη επιστροφής στην αφετηρία. Το συμπέρασμα του Λένιν, «να ξαναρχίζεις πάλι από την αρχή», κάνει σαφές ότι δεν μιλά απλώς για επιβράδυνση προκειμένου να κατοχυρωθούν όσα επιτεύχθηκαν ήδη, αλλά ακριβώς για κάθοδο ξανά στην αφετηρία¹⁹⁵.

¹⁹² Λένιν Β.Ι., Άπαντα, τόμος 44, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, 1983, σελ. 343-344

¹⁹³ Ό.π., σελ. 344

¹⁹⁴ Ζίζεκ Σλάβοϊ, Λένιν 2017, εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, 2017, σελ. 33

¹⁹⁵ Ό.π., σελ. 33

3. Λαϊκομετωπισμός: η «εθνική απάντηση» των κομμουνιστών

Στη λογοτεχνία, όπως και αλλού, πρέπει να εξασφαλίσουμε ότι η κόκα κόλα δεν θα θριαμβεύσει εναντίον του κρασιού.

Μορίς Τορέζ, γενικός γραμματέας του Γαλλικού Κομμουνιστικού Κόμματος

Το Συνέδριο του Ντιμιτρόφ

Η διαδικασία συγκρότησης των σύγχρονων κοινωνικών σχηματισμών δε μπορεί να καταχωρηθεί σε ράφια δεκαετιών ούτε να συμπυκνωθεί σε ιστορικούς κόμβους, ημερομηνίες και λαμπερά ονόματα ηρώων και επαναστατών. Παρόλα αυτά, αν μπορούσαμε, εν είδη κωδικοποίησης, να επικεντρωθούμε σε ένα ιστορικό γεγονός, το οποίο επηρέασε ανεξίτηλα την παγκόσμια Αριστερά από το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο μέχρι τα γεγονότα του 1989, αυτό δεν είναι άλλο από το 7^ο Συνέδριο της Κομμουνιστικής Διεθνούς.

Την αμέσως προηγούμενη περίοδο, η επικράτηση της καταστροφικής πολιτικής του σοσιαλφασισμού, είχε απομονώσει τα κομμουνιστικά κόμματα, δίνοντας της ευκαιρία στο φασιστικό κίνημα να εδραιωθεί σε πολλές χώρες της Ευρώπης, εγκαθιδρύοντας φασιστικά ή φασίζοντα δικτατορικά καθεστώτα. Έπρεπε να έρθει το 1934, με την επικράτηση -ένα χρόνο πριν- του ναζισμού στη χώρα-φάρο της ευρωπαϊκής σοσιαλδημοκρατίας, για να ανατραπεί η ολέθρια γραμμή του σοσιαλφασισμού. Η νέα γραμμή της Κομιντέρν ήταν η πολιτική των Λαϊκών Μετώπων, μια πολιτική με επίκεντρο την «πάλη για την ειρήνη», σαν όρο για τη σταθεροποίηση των δυνάμεων της επανάστασης¹⁹⁶, η οποία περιλάμβανε τη συμπόρευση με τα σοσιαλδημοκρατικά και αγροτικά κόμματα, αλλά και με τμήματα της φιλελεύθερης παράταξης! Η τεράστια στροφή του 7^{ου} Συνεδρίου δικαιολογήθηκε στη βάση της αναγκαιότητας απόκρουσης του φασισμού. Με τα λόγια του ίδιου του εισηγητή της νέας τακτικής, Γκεόργκι Ντιμιτρόφ, «ο ερχομός του φασισμού στην εξουσία, δεν είναι μια απλή αντικατάσταση μιας αστικής κυβέρνησης από μίαν άλλη. Είναι η αλλαγή της μορφής διακυβέρνησης της ταξικής κυριαρχίας της αστικής τάξης, της αστικής δημοκρατίας, με μίαν άλλη

¹⁹⁶ Ιστορία της Τρίτης Διεθνούς, Ακαδημία Επιστημών ΕΣΣΔ, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, σελ. 423

μορφή, την ανοιχτή τρομοκρατική δικτατορία. Το να παραβλέπουμε αυτήν τη διαφορά είναι σοβαρό λάθος»¹⁹⁷.

Η νέα αυτή τακτική θεμελιώθηκε πάνω στη λεγόμενη θεωρία των σταδίων, θεωρία σύμφωνα με την οποία σε χώρες με χαμηλή ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, απαιτείται η σύμπλευση με κομμάτια της μικροαστικής, αλλά και της αστικής τάξης, ώστε να υλοποιηθεί ένα ενδιάμεσο στάδιο ανάμεσα στον καπιταλισμό και τη σοσιαλιστική επανάσταση, το στάδιο της αστικο-δημοκρατικής επανάστασης. Άλλωστε, όπως τόνιζε τότε και το τριτοδιεθνιστικό ρεύμα, «*καθήκον της στιγμής είναι η εκλογή όχι ανάμεσα στο φασισμό και στον κομμουνισμό, αλλά ανάμεσα στο φασισμό και στην αστική δημοκρατία*»¹⁹⁸.

Πρόκειται για μια δεξιά υπερ-διόρθωση της προηγούμενης τακτικής, η οποία οδηγεί σε πλήρη συμβιβασμό τα κομμουνιστικά κόμματα. Όπως πολύ σωστά ανέφερε ο Δημήτρης Μπελαντής «ο λαϊκομετωπισμός είναι εκείνη η μορφή του σταλινισμού, του σοβιετικού μαρξισμού αλλά και γενικότερα του εργατικού κινήματος, η οποία συμβιβάζεται στρατηγικά και βαθιά με την αστική δημοκρατία και το αστικό πολιτικό σύστημα χάριν του αντιφασισμού ή της αντιμονοπωλιακής/αντιιμπεριαλιστικής ενότητας και εγκαταλείπει ουσιαστικά την ανατρεπτική προοπτική του σοσιαλισμού και του κομμουνισμού μέσω των σταδίων, μεταθέτοντάς την στο απώτερο μέλλον, στις ελληνικές καλένδες, στην Αποκάλυψη»¹⁹⁹.

Η στροφή του 7^{ου} συνεδρίου και η δημιουργία των Λαϊκών Μετώπων υπήρξε μια σημαντική στιγμή της ιστορίας του κομμουνιστικού κινήματος, καθώς καθόρισε την πολιτική τακτική και στρατηγική του για τις επόμενες δεκαετίες. Ο λαϊκομετωπισμός συνίσταται σε τρία βασικά στοιχεία:

- α) στην απομάκρυνση από τον επαναστατικό μετασχηματισμό της κοινωνίας προς όφελος ενός μεταρρυθμισμού, μεταθέτοντας την Επανάσταση σε ένα αδιόρατο μέλλον,
- β) στην εθνικοποίηση του λόγου και των πρακτικών της Αριστεράς, σε τέτοιο βαθμό, που να στοχεύει να αποτελέσει «εθνική δύναμη» εντός του πολιτικού φάσματος,
- γ) στη διεύρυνση των πολιτικών συμμαχιών πέραν της αριστερής σοσιαλδημοκρατίας, είτε στο όνομα του αντιφασισμού είτε στο όνομα της αντι-ιμπεριαλιστικής- αντιμονοπωλιακής ενότητας.

Χαρακτηριστικές περιπτώσεις εφαρμογής του λαϊκομετωπισμού υπήρξαν τα Λαϊκά Μέτωπα στη Γαλλία (υπό το Λέον Μπλουμ) και στην Ισπανία (υπό τον Μανουέλ Αθάνια) το 1936, τα

¹⁹⁷ Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ (νέα έκδοση), 1918-1939, Ιστορικό τμήμα της ΚΕ του ΚΚΕ, Β' έκδοση, τόμος Α2, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, 2019, σελ. 432

¹⁹⁸ Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ (νέα έκδοση), ό.π., σελ. 436

¹⁹⁹ Μπελαντής Δ., Για τον λαϊκομετωπισμό, Σειρά: Κριτική στα κομμουνιστικά ρεύματα – αριθμός -2, Νοέμβριος 2015

αντιφασιστικά Μέτωπα κατά τη διάρκεια του Β' Παγκόσμιου Πόλεμου, τα αντι-αποικιοκρατικά κινήματα μετά το πέρας του πολέμου, αλλά και οι κυβερνήσεις συνεργασίας των αριστερών και κομμουνιστικών κομμάτων της Ευρώπης την ίδια περίοδο και μια γενικότερη πολιτική συμβιβασμού, που απέρρευε και από την πολιτική της «ειρηνικής συνύπαρξης» μετά το 20^ο συνέδριο του ΚΚΣΕ (1956).

Προφανώς, ο λαϊκομετωπισμός δεν υπήρξε μια μοναδική συνταγή, η οποία επαναλαμβανόταν επί δεκαετίες, αλλά αντιθέτως η πλειάδα εφαρμογής της πολιτικής των Λαϊκών Μετώπων δημιούργησε ένα αντίστοιχα μεγάλο εύρος απαντήσεων από τα κομμουνιστικά κόμματα, ανάλογα με την πολιτική συγκυρία, την ιστορικότητα του κάθε κοινωνικού σχηματισμού, τις υποκειμενικές διαθέσεις της ηγεσίας των εκάστοτε κομμάτων, αλλά και τις διαθέσεις (επίπεδο συνείδησης) των λαϊκών μαζών.

Επίσης, ο λαϊκομετωπισμός δεν μπορεί να αποτιμηθεί πέραν του ιστορικού πλαισίου εντός του οποίου έδρασε, όντας εν τέλει τέκνο της εποχής του, όπου υφίσταται η έξαρση ενός αριστερόστροφου εθνοκεντρισμού, το μαζικό κόμμα αποτελεί το βασικό μοντέλο των κομματικών συστημάτων, αλλά και το εθνικό κράτος έχει ακόμα μεγάλη ισχύ και αυτονομία.

Η ΕΣΣΔ μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο

Η Σοβιετική Ένωση, πριν ακόμα από το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, φαινόταν να έχει απεμπολήσει βασικά από τα επαναστατικά στοιχεία, που την κατέστησαν θελκτική ως μια χώρα που αντιστρατευόταν έμπρακτα τις δομικές κοινωνικές ανισότητες, που παράγει το καπιταλιστικό σύστημα. Οι δίκες χιλιάδων στελεχών του κόμματος, με την κατηγορία του «τροτσκισμού» ή του «λουξεμπουργκισμού» την τριετία 1936-38, η επιμονή στην οικονομική ανάπτυξη εις βάρος τις επαναστατικοποίησης των παραγωγικών σχέσεων, η επιστροφή της κοινωνικής ιεραρχίας και της αριστείας μέσω των κάθε λογής «ειδικών» της παραγωγής και της εκπαίδευσης, έδειχναν ότι ο υπαρκτός σοσιαλισμός οδηγούνταν σε ένα ιδιόμορφο καθεστώς ολοκληρωτικής κρατικής διεύθυνσης με ταυτόχρονη διατήρηση των εμπορευματικών σχέσεων που κληροδοτούνται από το καπιταλιστικό σύστημα παραγωγής. Με αυτήν την έννοια, ο βαθύς πυρήνας του σοσιαλιστικού πειράματος του 20^{ου} αιώνα παρέμεινε η παρέμβαση στην κυκλοφορία και τη διανομή του κοινωνικού πλούτου και όχι η εκ βάθρων αλλαγή της παραγωγής, όπως διατύπωναν οι πατέρες του

μαρξισμού, οδηγώντας την οικονομία των ανατολικών κρατών να κινείται στην κατεύθυνση της μεταπολεμικής σοσιαλδημοκρατίας.

Ταυτόχρονα, το παγκόσμιο κομμουνιστικό κίνημα από τη δεκαετία του '30, αποδεχόμενο την ήττα της Επανάστασης σε ολόκληρο τον κόσμο πέραν της Ρωσίας, θεώρησε ότι η υπεράσπιση της ΕΣΣΔ αποτελούσε βασική προτεραιότητα και ότι η βασική μαρξιστική αντίθεση κεφαλαίου-εργασίας έπρεπε έκτοτε να συνοδεύεται και από μία νέα αντίθεση, την αντίθεση *«ανάμεσα στον αναπτυσσόμενο σοσιαλισμό και τον θνήσκοντα καπιταλισμό»*²⁰⁰. Η δεύτερη αυτή αντίθεση αναγνωρίζοντας τη σημασία του σοβιετικού κέντρου, οδήγησε το κομμουνιστικό κίνημα στο να κάνει πολιτική με βάση τα συμφέροντα της εξωτερικής πολιτικής της ΕΣΣΔ, τα οποία από το 1934 και κυρίως από το 1935 με την πραγματοποίηση του 7^{ου} συνεδρίου της Κομμουνιστικής Διεθνούς, όριζαν ως καθήκον την άμεση κινητοποίηση του λαού απέναντι στο φασιστικό φαινόμενο, με συμπαράταξη ακόμα και με δεξιά τμήματα της Σοσιαλδημοκρατίας και κόμματα του φιλελεύθερου κέντρου. Η λογική αυτή του λαϊκομετωπισμού, πραγματοποιώντας ανοίγματα στο συνολικό «λαό», εθνικοποίησε τη φρασεολογία της Αριστεράς, τείνοντας πολλές φορές σε μια θεσμική ενσωμάτωση του κομμουνιστικού κινήματος, ακόμα και τις στιγμές όπου το θερμόμετρο της ταξικής αντιπαράθεσης ανέβαινε επικίνδυνα.

Η παύση της λειτουργίας της Κομμουνιστικής Διεθνούς το 1943, ως απόδειξη πολιτικού κατευνασμού του σοσιαλιστικού στρατοπέδου απέναντι στη Δύση για χάρη της αντιφασιστικής ενότητας μπορεί να γίνει πλήρως κατανοητή στο προαναφερθέν πλαίσιο. Η δημιουργία της Κομινφόρμ (1947-1956), ως συμμαχία κρατών των Λαϊκών Δημοκρατιών του ανατολικού μπλοκ, της COMECON (1949-1991), ως οικονομική συνεργασία των εν λόγω κρατών, και του Συμφώνου της Βαρσοβίας (1955-1991), ως στρατιωτική συμμαχία, αποτελούσε δείγμα ότι το ορθόδοξο κομμουνιστικό κίνημα είχε αντικαταστήσει τον επαναστατικό διεθνισμό με την πίστη στο σοβιετικό κράτος.

Μεταπολεμικά, το ζήτημα της Πολιτικής Εξουσίας και του κράτους στη Σοβιετική Ένωση δεν είχε τον αφαιρετικό χαρακτήρα ενός θεωρητικού κειμένου, αλλά αποκτούσε ένα πολύ συγκεκριμένο χαρακτήρα για το που κινείται η ΕΣΣΔ. Παρόλα αυτά, η απομάκρυνση από τα επαναστατικά ιδεώδη, η έλλειψη πραγματικού στρατηγικού σχεδίου, η μη συμμετοχή του Σοβιετικού λαού στις πολιτικές

²⁰⁰ Ακαδημία Επιστημών ΕΣΣΔ, Ιστορία της Τρίτης Διεθνούς, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, σελ. 489

υποθέσεις οδήγησε το Κομμουνιστικό Κόμμα στη απλή, πλήρως αποθεωρητικοποιημένη διαχείριση των οικονομικών προβλημάτων.

Σε αυτό συνέτεινε και το γεγονός ότι το δεύτερο κύμα της σοσιαλιστικής επέκτασης, δηλαδή η διεύρυνση προς τις χώρες της ανατολικής Ευρώπης (Τσεχία, Ουγγαρία, Πολωνία, Ρουμανία, Βουλγαρία)²⁰¹ και η δημιουργία αυτού που αργότερα ονομάστηκε «ανατολικό μπλοκ», δε συνέβη μέσα από επαναστατικές διαδικασίες, αλλά με ένα παράδοξο τρόπο. Τα κομμουνιστικά κόμματα απέκτησαν σε πολλές χώρες της Ανατολής μεγάλη νομιμοποίηση από την αντιφασιστική νίκη, κατήλθαν στις εκλογές συμμετέχοντας στα αντιφασιστικά λαϊκά μέτωπα, που είχαν δημιουργηθεί στην Αντίσταση, συγκέντρωσαν συντριπτικά μεγάλα ποσοστά και εγκαθίδρυσαν λαϊκές δημοκρατίες (με τη στρατιωτική βοήθεια της Σοβιετικής Ένωσης), αφού πρώτα συγχωνεύτηκαν με τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα²⁰².

Τα βασικά σημεία αντιπαράθεσης των σοβιετικών οικονομολόγων υπήρξαν διαχρονικά η αντίθεση συγκεντροποιημένης παραγωγής- αποκέντρωσης των οικονομικών μονάδων, η αντίθεση εκτατικής- εντατικής παραγωγής, καθώς και η λύση του οικονομικού «μυστηρίου» της ισχύς του νόμου της αξίας στο σοσιαλισμό. Αυτή η διαχείριση της οικονομίας με το συνήθη-business as usual-τεχνοκρατικό τρόπο, οδήγησε στην απόφαση του 20^{ου} Συνεδρίου του ΚΚΣΕ το 1956 (το Συνέδριο της αποσταλινοποίησης) για περαιτέρω διεύρυνση των εμπορευματο-χρηματικών σχέσεων, για περιορισμό της υποχρεωτικότητας του κεντρικού σχεδιασμού, όπως επίσης και ενισχύθηκε το κίνητρο της κερδοφορίας στο επίπεδο της επιχείρησης, καθώς και τα ατομικά χρηματικά κίνητρα και το διευθυντικό πριμ²⁰³.

Η προσπάθεια διοικητικής μεταρρύθμισης από τον Χρουστσόφ, «ενισχύοντας σημαντικά τις περιφερειακές και τοπικές αρχές καθώς και τα συμφέροντα των ξεχωριστών επιχειρήσεων, κατάφερε ισχυρό πλήγμα στη λειτουργία της σοβιετικής οικονομίας ως ενιαίου συστήματος»²⁰⁴. Παρόλα αυτά, η αποτυχημένη αυτή προσπάθεια μεταρρύθμισης «επιχειρήθηκε ως προσπάθεια αντιμετώπισης

²⁰¹ Η Γιουγκοσλαβία και η Αλβανία, οι έτερες δυο σοσιαλιστικές χώρες αποτελούν διαφορετικές περιπτώσεις, καθώς στις χώρες αυτές μέσα στην περίοδο της Αντίστασης δημιουργήθηκαν ισχυρά απελευθερωτικά αντάρτικα, τα οποία αναβάθμισαν πολιτικά το ρόλο των κομμουνιστών στην εθνική πολιτική ζωή. Σε αντίθεση με αυτές τις δυο χώρες και ενδεχομένως την Τσεχοσλοβακία, η οποία είχε και αυτή μια ανθηρή παρουσία του Κομμουνιστικού Κόμματος τα προηγούμενα χρόνια, οι υπόλοιπες χώρες δεν είχαν καμία σημαντική κομμουνιστική παράδοση και μόνο μέσα από τη ιδιαίτερη συγκυρία της Απελευθέρωσης οδηγήθηκαν στη δημιουργία Λαϊκών Δημοκρατιών.

²⁰² Αρβανίτης Δ., ό.π., σελ. 36

²⁰³ Όψιμος Βασίλης, 20^ο Συνέδριο του ΚΚΣΕ- Σημείο ομορτυνιστικής στροφής, περιοδικό Κομμουνιστική Επιθεώρηση, τχ. 3, 2016

²⁰⁴ Ό.π., Παυλίδης Π., Ιστορία και Κομμουνισμός, εκδόσεις ΚΨΜ, 2017, σελ. 178

ενός υπαρκτού μεγάλου προβλήματος [...], την αυξανόμενη δυσκολία κεντρικής διοίκησης διαμέσου των κλαδικών υπουργείων ενός τεράστιου οικονομικού συστήματος που το 1957 έφτασε να αριθμεί περίπου 200.00 επιχειρήσεις»²⁰⁵.

Το 22^ο Συνέδριο του ΚΚΣΕ, που έλαβε χώρα το 1961, επανεπιβεβαίωσε την υπέρβαση του σταλινισμού που ξεκίνησε το 1956, αλλά και επικύρωσε το σινοσοβιετικό σχίσμα²⁰⁶. Η μεταρρύθμιση του Κοσίγκιν κινήθηκε στο ίδιο πνεύμα με τις εφαρμοζόμενες πολιτικές από το 1956 και ύστερα, όπου η μετάβαση της ΕΣΣΔ προς ένα μοντέλο εντατικής ανάπτυξης της οικονομίας συνδέθηκε γρήγορα με την ενίσχυση της αυτονομίας των επιχειρήσεων [...] και την ανάπτυξη των εμπορευματικών σχέσεων²⁰⁷.

Μία από τις τρομακτικές αντιφάσεις του σοβιετικού συστήματος υπήρξε το γεγονός ότι η συνεχής σταδιακή φιλελευθεροποίηση της οικονομίας συνοδευόταν στα σοβιετικά γραπτά από μια επιμονή και πίστη στη δημιουργία των υλικών βάσεων του κομμουνισμού, την ίδια ώρα που η χρηματική οικονομία (επίσημη, αλλά και παραοικονομία) ανθούσε σε τεράστιο βαθμό.

Η «περεστρόικα» (ανασυγκρότηση) του Μιχαήλ Γκορμπατσώφ, υπήρξε η τελευταία φιλελεύθερη στροφή της σοβιετικής οικονομίας, η οποία στρεφόταν ανοιχτά στην ευρεία ανάπτυξη των εμπορευματικών χρηματικών σχέσεων²⁰⁸ και η βιαστική και άνευ σχεδίου υλοποίησή της οδήγησε στην αποδιοργάνωση της σοβιετικής οικονομίας και την οριστική της κατάρρευση το 1989-90.

Τα ορθόδοξα ευρωπαϊκά κομμουνιστικά κόμματα

Από την άλλη πλευρά, τα δυο πιο πιστά στη Σοβιετική Ένωση Κομμουνιστικά Κόμματα εκτός του ανατολικού μπλοκ (Πορτογαλικό ΚΚ, Κ.Κ.Ε.) βρέθηκαν στην παρανομία μεταπολεμικά²⁰⁹. Παρόλα αυτά το πρόγραμμά τους δεν περιλάμβανε έκνομες ενέργειες ακτιβιστικού χαρακτήρα, όπως θα μπορούσε να περιμένει κάποιος, αλλά αντιθέτως, πιστά στη λογική των Λαϊκών Μετώπων, προσπαθούσαν να προβάλουν μια στρατηγική, η οποία θεωρούσε ότι τις στρατιωτικές δικτατορίες

²⁰⁵ Ό.π., σελ. 176

²⁰⁶ Μπαλαμπανίδης Γιάννης, Ευρωκομμουνισμός, από την κομμουνιστική στη ριζοσπαστική ευρωπαϊκή Αριστερά, εκδόσεις Πόλις, 2015, σελ. 94

²⁰⁷ Ό.π., Παυλίδης Π., Ιστορία και Κομμουνισμός, ..., σελ. 189

²⁰⁸ Ό.π., σελ. 219

²⁰⁹ Το Πορτογαλικό Κομμουνιστικό Κόμμα βρέθηκε στην παρανομία από το 1926-27 και την εγκαθίδρυση της στρατιωτικής δικτατορίας μέχρι το 1974, που η Επανάσταση των Γαρυφάλλων ανέτρεψε το επί δεκαετίες καθεστώς του Estado Novo (Σαλαζάρ, Καετάνο), ενώ το Κ.Κ.Ε. τέθηκε παράνομο το 1949 με τη λήξη του ελληνικού εμφύλιου πόλεμου, για να επιστρέψει στη νόμιμη πολιτική ζωή και αυτό το 1974 και την έλευση της μεταπολίτευσης.

θα ακολουθούσε πρώτα ένα δημοκρατικό στάδιο, κατά το οποίο, σε δεύτερο χρόνο, θα δημιουργούνταν οι προϋποθέσεις για πέρασμα στο σοσιαλισμό.

Χαρακτηριστικά, το 8^ο συνέδριο του ΚΚΕ, που διεξήχθη τον Αύγουστο του 1961, θεωρώντας την Ελλάδα ως «υπανάπτυκτη καπιταλιστική χώρα, βασικά αγροτική με σχετική ανάπτυξη της βιομηχανίας, με ορισμένα μισοφεουδαρχικά υπολείμματα και με κύριο χαρακτηριστικό τη σημαντική εξάρτηση από το μονοπωλιακό κεφάλαιο», όριζε σαφώς ότι «η επικείμενη επανάσταση στην Ελλάδα, θα είναι αντιιμπεριαλιστική-δημοκρατική»²¹⁰, μην κάνοντας καμία αναφορά στην επιδίωξη του σοσιαλισμού. Η ίδια λογική διαπότιζε και το 9^ο Συνέδριο του Κ.Κ.Ε., που πραγματοποιήθηκε το Δεκέμβριο του 1973, όπου το κόμμα αφού αναγνώριζε τις δυσκολίες για την ανασυγκρότηση των κομματικών οργανώσεων στις συνθήκες της βαριάς παρανομίας²¹¹, εκτιμούσε ότι η χώρα θα φτάσει στο σοσιαλισμό μέσα από μια ενιαία επαναστατική διαδικασία, που θα περιλαμβάνει δύο στάδια επαναστατικών μετασχηματισμών: ένα δημοκρατικό, αντιμονοπωλιακό, αντιιμπεριαλιστικό, το οποίο ονομάστηκε από το Συνέδριο (δείχνοντας ότι η Ιστορία πολλές φορές έχει κέφια) «καθεστώς της Νέας Δημοκρατίας» και ένα σοσιαλιστικό στάδιο²¹².

Στο ίδιο περίπου μήκος κύματος βρέθηκε και το Πορτογαλικό Κομμουνιστικό Κόμμα. Στο σημαντικό έργο του, *Rumo a vitoria*, ντοκουμέντο γραμμένο για το 6^ο Συνέδριο του ΠΚΚ το 1965, ο τότε γενικός γραμματέας του Κόμματος Alvaro Cunhal, χαρακτήρισε την Πορτογαλία ημι-αποικιακό καθεστώς, συνθήκη στην οποία απαιτείται «η ενότητα της διεθνούς εργατικής τάξης, [...] του σοσιαλιστικού στρατοπέδου, με το εθνικό-φιλελεύθερο κίνημα»²¹³.

Είναι φανερό ότι το ορθόδοξο κομμουνιστικό ρεύμα χαρακτηρίστηκε, τη μεταπολεμική περίοδο, από την πλήρη αναπαραγωγή του λαϊκομετωπισμού, όπως τον περιγράψαμε παραπάνω, μέσα από τα σχήματα της εξάρτησης και ως εκ τούτου του αναγκαίου αντιμονοπωλιακού μετώπου, που περιλάμβανε συμμαχία με τμήματα της αστικής τάξης, την «εθνική» αστική τάξη με τους όρους που χρησιμοποιούσαν τότε.

Εντός της Σοβιετικής Ένωσης, η αδυναμία χάραξης στρατηγικής ξεπεράσματος του αστικού κράτους μεταφραζόταν σε συνεχείς υποχωρήσεις απέναντι στις εμπορευματικές σχέσεις, απόρροια και των δυσχερειών που προκαλούσε ο κεντρικός σχεδιασμός μιας οικονομίας με τρομερή εκτατική ανάπτυξη, ενώ εκτός της Σοβιετικής Ένωσης, το στοιχείο που έδινε συνοχή στο ορθόδοξο

²¹⁰ Κομμουνιστική Επιθεώρηση (περιοδικό), Χρονικό των Συνεδρίων του ΚΚΕ, τεύχος έκτακτο, 2000

²¹¹Ο.π.

²¹²Ο.π.

²¹³Mevius Martin, *The Communist Quest for National Legitimacy in Europe, 1918-1989*, Routledge, 2013, σελ.114

κομμουνιστικό ρεύμα ήταν η πρόσδεση του στο σοβιετικό κέντρο, στοιχείο που το διαφοροποιούσε τόσο από τα «αριστεριστικά» σοσιαλιστικά κράτη της Κίνας και της Αλβανίας και όσο και από τις «δεξιές» απόπειρες φιλελευθεροποίησης από κράτη όπως η Γιουγκοσλαβία ή η Τσεχία υπό το Ντούμπτσεκ.

Ο ευρωκομμουνισμός ως προσπάθεια απάντησης στη σοβιετική ορθοδοξία: η ευρωκομμουνιστική αιχμή του δόρατος (PCI)

Μετά το 20^ο Συνέδριο του ΚΚΣΕ, η «αποσταλινοποίηση» οδήγησε σε σταδιακή απομάκρυνση από την κομματική μονολιθικότητα της σταλινικής περιόδου, αλλά και σε διαφοροποιήσεις στην οικονομική πολιτική (που αφορούσαν κυρίως την αποκέντρωση της οικονομίας) και την εξωτερική πολιτική με το νέο δόγμα της «ειρηνικής συνύπαρξης». Αυτό που φάνηκε αδιαπραγμάτευτο λίγους μήνες μετά το 20^ο Συνέδριο δεν ήταν τελικά οι σταδιακές οικονομικές φιλελευθεροποιήσεις των καθεστώτων (η Γιουγκοσλαβία που εκδιώχθηκε με επίσημη αιτιολογία τα οικονομικά της ανοίγματα στις αγορές ήταν πάλι σύμμαχος), αλλά η απόσπαση των ανατολικών Λαϊκών Δημοκρατιών από τον ασφυκτικό κεντρικό έλεγχο της Σοβιετικής Ένωσης. Τα γεγονότα στην Πολωνία στα τέλη Ιουνίου 1956, που τελικά αποφεύχθηκε η επέμβαση, αλλά και η τραγική κατάληξη στην Ουγγαρία με την εισβολή των στρατευμάτων του Συμφώνου της Βαρσοβίας στη Βουδαπέστη τον Οκτώβρη του ίδιου έτους έδειξαν ξεκάθαρα το βασικό διακύβευμα για το σοβιετικό κέντρο.

Τα χρόνια που πέρασαν το ερώτημα της ύπαρξης διαφορετικών «εθνικών δρόμων προς το σοσιαλισμό» αναβαθμιζόταν συνεχώς. Πρωτοστατούσαν σε αυτό, δυο κόμματα με σημαντικές κοινωνικές αναφορές και εκλογικές επιτυχίες, το Ιταλικό Κομμουνιστικό Κόμμα (PCI) και το Γαλλικό Κομμουνιστικό Κόμμα (PCF). Τα δυο αυτά κόμματα, αν και είχαν σημαντικές διαφωνίες, υπήρξαν, μεταπολεμικά, τα μεγαλύτερα κομμουνιστικά κόμματα σε μη σοσιαλιστική χώρα, τα οποία όντας σε ένα περιβάλλον αναπτυσσόμενης αστικής δημοκρατίας, ωθούνταν σε μια πολιτική, που θα έπαιρνε αποστάσεις από το σοβιετικό αυταρχισμό.

Το PCI, στα χρόνια που ακολούθησαν την ήττα του φασιστικού καθεστώτος ακολούθησε μια πολύπλευρη γραμμή, που ακροβατούσε ανάμεσα στην υπεράσπιση της ΕΣΣΔ και τη χάραξη μιας πιο ανεξάρτητης πολιτικής. Ήδη, από το 1944 και την περίφημη «στροφή του Σαλέρνο» από το γ.γ.

Παλμίρο Τολιάτι, το κόμμα εντάχθηκε στις κυβερνήσεις εθνικής ενότητας (1944-47)²¹⁴, δείχνοντας μια διάθεση υπέρβασης του απομονωτισμού στο πολιτικό επίπεδο, μέσα από την προοπτική της κυβερνητικής συμμετοχής.

Πράγματι, το PCI «είχε προεικονίσει μεγάλο τμήμα από τη σκέψη του '56 και του 20^{ου} Συνεδρίου»²¹⁵. Ο απελευθερωτικός αέρας του 20^{ου} Συνεδρίου οδήγησε τον Τολιάτι στην ανάδειξη μιας νέας πολιτικής ατζέντας χωρίς τους εξωτερικούς καταναγκασμούς του παρελθόντος. «*Η ύπαρξη διαφορετικών δρόμων προς το σοσιαλισμό (συμπεριλαμβανομένου του «δημοκρατικού δρόμου»)*, η ανάγκη ξεπεράσματος του ψυχρού πολέμου και η αναζήτηση ευρειών συμμαχιών»²¹⁶ υπήρξαν τακτικές που ο Τολιάτι και το PCI πρώτοι είχαν εγκαινιάσει, με ταλαντεύσεις βέβαια, πολύ πριν το 20^ο Συνέδριο του ΚΚΣΕ. Σημαντικό ρόλο στα πολιτικά ανοίγματα του Τολιάτι και στην εναντίωσή του σε κάθε είδους «πραξικοπηματισμό» διαδραμάτισε η έκβαση του ελληνικού εμφυλίου, όπου το μεγαλειώδες αντιστασιακό κίνημα του Ε.Α.Μ., μέσα από την τυχοδιωκτική, κατά τον Τολιάτι, στάση του Κ.Κ.Ε., οδηγήθηκε σε ολοκληρωτική ήττα και πλήρη απομόνωση.

Στα τέλη του 1956, διοργανώθηκε το 8^ο Συνέδριο του κόμματος. Στο Συνέδριο αυτό, ο Τολιάτι πήγε πέρα από τις προηγούμενες θέσεις του κόμματος. Ο «ιταλικός δρόμος προς το σοσιαλισμό», πέραν από το ζήτημα της ανεξαρτησίας των κομμάτων από τη Μόσχα και τα ερωτήματα της αποδοχής των επιμέρους εθνικών κουλτουρών, αποτυπώθηκε με περισσότερο στρατηγικούς όρους: «*όχι πια οι κλασικοί μεταβατικοί στόχοι, μέχρι να συσσωρευθούν οι όροι για ένα μελλοντικό επαναστατικό ξέσπασμα, αλλά δομικές μεταρρυθμίσεις που προεικονίζουν τη σοσιαλιστική προοπτική, η οποία επιτυγχάνεται μέσω κοινωνικών συγκρούσεων και εγγράφεται στο νομικό σύστημα στη βάση του δημοκρατικού συντάγματος*»²¹⁷.

Στα επόμενα χρόνια, εντός του PCI αναπτύχθηκε ένας έντονος διάλογος γύρω από τα ζητήματα της κυβέρνησης. Ο Τζιόρτζιο Αμέντολα, ηγέτης της δεξιάς τάσης του κόμματος, σε μια σειρά άρθρων του στο περιοδικό *Rinascita* τον Οκτώβριο του 1966, ανέπτυξε τις σκέψεις του πάνω στην ανάγκη υπέρβασης του διαχωρισμού Κομμουνιστικού και Σοσιαλιστικού Κόμματος εντός των τειχών της Αριστεράς. Οι αντιφάσεις μέσα στις οποίες είχε βρεθεί το PCI φαίνονταν στο γεγονός ότι «*η τάση Αμέντολα είχε ανάγκη να διατηρεί παραδοσιακές στάσεις όπως ο δημοκρατικός*

²¹⁴ Το προηγούμενο έτος, το κόμμα είχε αλλάξει το όνομά του, από Κομμουνιστικό Κόμμα Ιταλίας σε Ιταλικό Κομμουνιστικό Κόμμα, θέλοντας να δείξει την αφοσίωσή του στην πατρίδα, σε πλήρη συμφωνία με τη συνολική στροφή του παγκόσμιου κομμουνιστικού κινήματος μετά το 1935.

²¹⁵ Magri Lucio, *The tailor of Ulm, communism in the Twentieth Century*, Verso 2011, σελ. 122

²¹⁶ Ό.π., σελ. 122

²¹⁷ Ό.π., σελ. 134

συγκεντρωτισμός και οι δεσμοί με την ΕΣΣΔ, για να της «επιτρέπεται» πολιτικά το άνοιγμα προς το Σοσιαλιστικό Κόμμα· η τάση Ινγκράο [η αριστερή τάση, Σ.τ.Σ.], όντας εχθρική απέναντι στην προνομιακή συμμαχία με τους Σοσιαλιστές και ανοιχτή προς τα κοινωνικά κινήματα, είχε την «πολυτέλεια» να ασκεί σκληρότερη, από τα αριστερά, στο σοβιετικό μοντέλο»²¹⁸.

Το παράδοξο είναι ότι όσο ριζοσπαστικοποιούνταν το νεολαιίστικο κίνημα, τόσο η αριστερή τάση του PCI συρρικνωνόταν. Ήδη, «στο 11^ο Συνέδριο του PCI, το 1966, η τάση του Ινγκράο είχε χάσει όλες τις μάχες»²¹⁹. Στο 12^ο Συνέδριο, το 1969, το κόμμα προχώρησε στη διαγραφή της ακροαριστερής ομάδας του II Manifesto (Ροσσάντα, Πίντορ, Μάγκρι).

Στα χρόνια που ακολούθησαν, ο Ενρίκο Μπερλινγκουέρ αναδείχθηκε γ.γ. του κόμματος (1972), ενώ ένα χρόνο αργότερα συνέβησαν τα τραγικά γεγονότα στη Χιλή. Η Χιλή υπήρξε για το Μπερλινγκουέρ ότι το ΚΚΕ και η Ελλάδα για τον Τολιάτι: ένα γεγονός που η σύγχρονη Αριστερά οφείλει να επαναστοχαστεί, ώστε να αποφύγει πάση θυσία. Σε μια σειρά τριών άρθρων του, στη *Rinascita* 1974, ο Μπερλινγκουέρ προσπάθησε να σχηματοποιήσει τη νέα στρατηγική, που ονόμασε «Ιστορικό Συμβιβασμό». Στο πρώτο μέρος, περιέγραψε τη βασική αντίθεση του Χιλιανού εγχειρήματος, τη σχετική πλειοψηφία του 37% του εκλογικού σώματος, που απέσπασε ο Αλιέντε και η Λαϊκή Ενότητα στις προεδρικές εκλογές του 1970 και τους κρατικούς μηχανισμούς της Χιλής, που αντιπολιτεύονταν φανερά το νεοεκλεγέντα πρόεδρο. Στο δεύτερο μέρος, σκιαγράφησε την ιταλική περίπτωση, όπου εμπλέκονται με ένα ιδιόμορφο τρόπο μια συνεχής πολιτική κρίση με την οικονομική κρίση της δεκαετίας του '70, όλα αυτά συνοδευόμενα με ειδικά στοιχεία, όπως τα κρυφά δίκτυα εξουσίας, αλλά και το κορπορατιστικό κράτος που διατηρούσε η Χριστιανοδημοκρατία. Τέλος, στο τρίτο μέρος, ο Μπερλινγκουέρ συνόψισε τη στρατηγική του *Ιστορικού Συμβιβασμού* σε μια πρόταση που αργότερα έγινε διάσημη: «δεν είναι δυνατό να κυβερνάς και να μετασχηματίζεις μια χώρα με πλειοψηφία του 51%»²²⁰.

Η πρόταση του Μπερλινγκουέρ, ήταν η συνένωση των κομμουνιστικών, σοσιαλιστικών και καθολικών μαζών κάτω από ένα νέο εθνικό σχέδιο, στο οποίο το PCI θα αποτελούσε αδιαμφισβήτητο πολιτικό παίκτη. Είναι φανερό ότι ο *Ιστορικός Συμβιβασμός* ξεπέρασε ακόμα και τις πιο δεξιές εκδοχές λαϊκομετωπισμού, οδηγούμενος σε μια εκδοχή Εθνικού Μετώπου, ως ο «νέος

²¹⁸ Ό.π., Μπαλαμπανίδης Γ, ..., σελ. 95

²¹⁹ Ό.π., σελ. 95

²²⁰ Ό.π., Magri L., ..., σελ. 262

αντιφασιστικός άξονας», ως το «συνταγματικό τόξο» κατά της εκτροπής²²¹, μιας υποτιθέμενης εκτροπής με άξονα τον ιταλικό φασισμό και τις δυνάμεις του ΝΑΤΟ.

Συνειδητοποιώντας τη μετατόπιση που έχει συντελεστεί, το κόμμα άρχισε να «απομακρύνεται από τον Ιστορικό Συμβιβασμό στα τέλη του έτους 1980 και περνά στην αντιπολίτευση, προτείνοντας τη «Δημοκρατική Αλτερνατίβα», ένα είδος ενότητας της Αριστεράς»²²². Τα συγκλονιστικά γεγονότα που ακολούθησαν, με την κατάρρευση του ανατολικού μπλοκ, υπήρξαν καταλύτες οβιδιακών μετασχηματισμών για το PCI. Πλέον απέμενε μόνο η τυπική «αποκομμουνιστικοποίησή» του, η οποία πραγματοποιήθηκε το 1991, με τη μετονομασία του σε Δημοκρατικό Κόμμα της Αριστεράς (Partito Democratico della Sinistra) και η είσοδός του στη Σοσιαλιστική Διεθνή το 1992. Άλλωστε, ο Ιταλός σοσιαλιστής φιλόσοφος Νορμπέρτο Μπόμπιο το είχε προβλέψει: απαντώντας στον Αμέντολα, το 1966, για τη δυνατότητα συγχώνευσης κομμουνιστικού και σοσιαλιστικού κόμματος, θεωρούσε ότι αυτό ήταν δυνατό μόνο μέσα από τη σοσιαλδημοκρατικοποίηση του PCI. Η διάλυση, το 1994, του Ιταλικού Σοσιαλιστικού Κόμματος, κάτω από την πίεση των σκανδάλων του de facto ηγέτη του Bettino Craxi, επιβεβαίωσε τις θέσεις Αμέντολα και Μπόμπιο σε μια συνθήκη, όμως, πολύ διαφορετική.

Το PCI υπήρξε το πλέον κραταιό κόμμα του κομμουνιστικού κινήματος της Δύσης, ενώ τα ποσοστά του κυμάνθηκαν από 22,5% έως 34,5%, όντας ανέκαθεν το δεύτερο σε δύναμη κόμμα της Ιταλικής πολιτικής σκηνής, πίσω από τη Χριστιανοδημοκρατία. Η Κομμουνιστική Επανάδρυση (Partito della Rifondazione Comunista), η οποία δημιουργήθηκε από την εσωκομματική αντιπολίτευση στο μετασχηματισμό του PCI, μπορεί σταδιακά να διαφοροποιήθηκε από τις μετριοπαθείς κοινοβουλευτικές παραδόσεις του PCI²²³, αλλά το δυσμενές περιβάλλον της δεκαετίας του '90 δεν άφηνε πολλά περιθώρια για νέες αριστερές επεξεργασίες.

Ο ευρωκομμουνισμός ως προσπάθεια απάντησης στη σοβιετική ορθοδοξία: οι αμφιταλαντεύσεις του PCF

Το έτερο κομμουνιστικό κόμμα της Δυτικής Ευρώπης με ιδιαίτερα αξιόλογη κοινωνική βάση υπήρξε το Γαλλικό Κομμουνιστικό Κόμμα (PCF). Το PCF προπολεμικά αποτέλεσε το ένα από τα δυο ιστορικά παραδείγματα, που εφάρμοσε την τακτική των Λαϊκών Μετώπων, υπό το σοσιαλιστή Λεόν

²²¹ Μπελαντής Δ., Αριστερά και Εξουσία, Ο «δημοκρατικός δρόμος» προς το σοσιαλισμό, εκδόσεις Τόπος, 2014, σελ. 169

²²² Ό.π., σελ. 173

²²³ March Luke, Radical left parties in Europe, Routledge, 2011, σελ.57

Μπλουμ (1936-38). Μεταπολεμικά, το PCF της Δ' Γαλλικής Δημοκρατίας (1946-58), μαζί με τους γκωλικούς, υπήρξαν οι μεγάλοι κερδισμένοι του πολιτικού παιχνιδιού, βγαίνοντας πολύ ενισχυμένο από τον πόλεμο. Μετά την ανεξαρτησία της Αλγερίας και την άνοδο του ίδιου του στρατηγού Ντε Γκωλ στην εξουσία, *σε αντίθεση με την Ιταλική περίπτωση, εδώ το στοίχημα της ηγεμονίας παίχτηκε και χάθηκε εντός του ευρύτερου πόλου της Αριστεράς*²²⁴, οδηγώντας το Σοσιαλιστικό Κόμμα στην κατοχή της πρωτοκαθεδρίας.

Απ' όλα τα σημαντικά κομμουνιστικά κόμματα της Ευρώπης εκείνο που καθυστέρησε περισσότερο στην αφομοίωση της «αποσταλινοποίησης» ήταν το PCF²²⁵. Το ξέσπασμα του Μάη του '68 δεν άφησε περιθώρια σε καμία εκδοχή της κομμουνιστικής αριστεράς (αν εξαιρέσουμε περιθωριακές τροτσκιστικές και μαοϊκές οργανώσεις), στο βαθμό που ο Μάης υπερέβαινε κατά πολύ την επί δεκαετίες συμμόρφωση της Αριστεράς στο καπιταλιστικό σύστημα, ως το αριστερό άκρο του, ως μια δύναμη ηθικής διαμαρτυρίας. Το κομβικό ζήτημα για το PCF, όπως και για όλα τα κομμουνιστικά κόμματα, υπήρξε η εισβολή στην Πράγα τον Αύγουστο του ίδιου έτους. Το PCF τήρησε τελείως διαφορετική στάση από το PCI, αφού εξέφρασε *αρχικά μια αμήχανη αποδοκιμασία, αλλά σύντομα ευθυγραμμίστηκε με την τάση «επαναφοράς στην κανονικότητα»*²²⁶, οδηγούμενο τελικά και στη διαγραφή του επιφανούς διανοούμενου του κόμματος Ροζέ Γκαρωντύ.

Παρόλα αυτά, στο 22^ο Συνέδριο του κόμματος (1976) θα οδηγηθεί στην εγκατάλειψη της έννοιας της δικτατορίας του προλεταριάτου, τη στιγμή που η επανάκαμψη της σχέσης των PCI και PCF είχε δώσει σχήμα στο ευρωκομμουνιστικό ρεύμα. *«Η παραδοσιακή καχυποψία και ένταση στις σχέσεις των δυο κομμάτων φαινόταν [...] να δίνει τη θέση της σε μια νέα αφετηρία, στην περίοδο του Ευρωκομμουνισμού, βασισμένη στην ισότητα και την αμοιβαία συνεργασία»*²²⁷. Ήδη, η συνάντηση στη Μπολόνια, το Μάιο του 1973, μεταξύ Μπερλινγκουέρ και Μαρσαί οδήγησε σε σύσφιξη των σχέσεων των δυο κομμάτων.

Ακολούθως, στις 11 Ιουλίου 1975, τα δυο πιο προωθημένα ευρωκομμουνιστικά κόμματα, PCI και το ισπανικό PCE, στο Λιβόρνο, μια από τις «κόκκινες πόλεις» της Τοσκάνης, οργανώθηκε μια *συγκέντρωση στην τεράστια Πιάτσα Ρεπούμπλικα, με ομιλητές τον Καρίγιο και τον*

²²⁴ Ό.π., Μπαλαμπανίδης Γ, ..., σελ. 168

²²⁵ Mandel Ernest, Κριτική του ευρωκομμουνισμού, εκδόσεις Νέα σύνορα Α.Λιβάνης, 1980, σελ. 78

²²⁶ Ό.π., Μπαλαμπανίδης Γ, ..., σελ. 112

²²⁷ Dunphy Richard, Contesting capitalism? Left Parties and European integration, Manchester University Press, 2004, σελ.

*Μπερλινγκουέρ*²²⁸. Την ίδια χρονιά, το Νοέμβριο του 1975, εκ νέου το PCI και το PCF, παρουσίασαν κοινή διακήρυξη που επιβεβαίωναν «την προσήλωση στον πλουραλισμό, τη δημοκρατία και τον δημόσιο έλεγχο στα μέσα παραγωγής [...] μαζί με μια δέσμευση στην οικοδόμηση μιας δημοκρατικής ειρηνικής και ανεξάρτητης Ευρώπης»²²⁹.

Τελικά, το PCF παρέμεινε στο μεταίχμιο ανάμεσα στο ορθόδοξο και το ευρωκομμουνιστικό ρεύμα καθ' όλη τη μεταπολεμική ιστορία του. Η διατήρηση του Μαρσαί στην ηγεσία του κόμματος καθ' όλη τη διάρκεια της ταραγμένης δεκαετίας του '80, αλλά και την επαύριον της κατάρρευσης του υπαρκτού σοσιαλισμού, το βοήθησε να αποφύγει την πλήρη σοσιαλδημοκρατικοποίηση ή την ακόμα μεγαλύτερη σκλήρυνση των πολιτικών του επιλογών. Άλλωστε, τη δεκαετία του '80 έγινε προσπάθεια μετασχηματισμού της παραδοσιακής κομμουνιστικής ταυτότητας από τον ανανεωτή *Pierre Juquin*, ο οποίος αρχικά εκδιώχθηκε από το Πολιτικό Γραφείο (1984), αργότερα από το κόμμα (1987) και τέλος κατέθηκε χωρίς επιτυχία στις προεδρικές εκλογές του 1988 απέναντι στον επίσημο υποψήφιο του PCF, *André Lajoinie*²³⁰.

Όπως έγινε εμφανές, ο ευρωκομμουνισμός προσπάθησε να δώσει απαντήσεις σε δυο επίπεδα. Καταρχήν, πρόβαλε το δημοκρατικό- κοινοβουλευτικό δρόμο προς τον σοσιαλισμό, ενάντια την «αρχή της εφόδου», παίρνοντας αποστάσεις από τη λογική μειοψηφιών της άκρας αριστεράς, που μιμούμενες το γκεβαρικό «φοκισμό», προωθούσαν δυναμικές ενέργειες ακτιβιστικού χαρακτήρα. Ταυτόχρονα, αναβάθμισε το ρόλο του κοινοβουλίου ως θεσμό αντιπροσώπευσης, ενάντια στην άμεση δημοκρατία του λενινιστικού μοντέλου ή τον απολυταρχισμό του ανατολικού μπλοκ. Συνέπεια όλης της παραπάνω λογικής υπήρξε και ο διακηρυγμένος μεταρρυθμισμός («βαθμιαία εξέλιξη» κατά τον Τολιάτι) απέναντι στις λογικές του επαναστατικού δρόμου. Το δεύτερο βασικό στοιχείο του ευρωκομμουνισμού υπήρξε η απαίτηση για ανεξαρτησία από το σοβιετικό κέντρο, στοιχείο που πήρε τη μορφή της εθνικοποίησης εκ νέου του λόγου των δυτικοευρωπαϊκών κομμουνιστικών κομμάτων και η θεωρία του «εθνικού δρόμου προς το σοσιαλισμό».

Για το πρώτο στοιχείο έγινε μια σοβαρή προσπάθεια θεωρητικοποίησης, ενώ το δεύτερο αποτέλεσε σύμπτωμα μιας συγκυρίας όπου το κομμουνιστικό κίνημα κέρδιζε σε έκταση αλλά έχανε σε ομοιογένεια²³¹.

²²⁸ Ό.π., σελ. 149

²²⁹ Ό.π., σελ. 150

²³⁰ Ό.π., March Luke, ..., σελ. 63-64

²³¹ Ό.π., Μπαλαμπανίδης Γ., Ευρωκομμουνισμός, ..., σελ. 53

Ευρωκομμουνιστικό ρεύμα και σοσιαλδημοκρατία

Η σοσιαλδημοκρατία οφείλει να εξετάζεται ως διακριτή κομματική οικογένεια από το κομμουνιστικό κίνημα σε όλες τους της εκφάνσεις, ήδη από το 1914 και τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Παρόλα αυτά, την περίοδο που αναφερόμαστε υπάρχει μια εμφανής συσχέτιση ανάμεσα στις δυο αυτές πολιτικές οικογένειες: η επιμονή τους σε ένα εθνικό μεταρρυθμιστικό σχέδιο ανάπτυξης, του οποίου ιστορικό ανάλογο μπορεί να θεωρηθεί το ερφουρτιανό πρόγραμμα (1891), το οποίο αποτελούνταν από τέσσερις βασικούς μεταρρυθμιστικούς πυλώνες, συνδεδεμένους άρρηκτα με το στρατηγικό στόχο του σοσιαλισμού: α) τον εκδημοκρατισμό και την επέκταση του κράτους δικαίου, β) τον πολιτισμικό ριζοσπαστισμό, γ) τη βελτίωση της εργατικής συνθήκης, δ) κοινωνική ισότητα μέσω αναδιανομής²³².

Η μεταπολεμική σοσιαλδημοκρατία φάνηκε να κρατάει τους τέσσερις μεταρρυθμιστικούς πυλώνες και να απορρίπτει οριστικά το στρατηγικό στόχο του σοσιαλισμού, ιδίως το 1959 με το γερμανικό Συνέδριο του Μπαντ Γκόντεσπεργκ [...], όπου εγκαταλείπεται προγραμματικά ο ειρηνικός δρόμος για τον σοσιαλισμό και εισάγεται η «κοινωνική οικονομία της αγοράς»²³³. Εκτός, όμως, του μεταρρυθμιστικού σκέλους της σοσιαλδημοκρατίας οφείλουμε να συμπεριλάβουμε στα ιστορικά χαρακτηριστικά της και άλλα δυο: τη μεγάλη δύναμη των σοσιαλδημοκρατικών οργανισμών όσον αφορά τα μέλη και τα οικονομικά της και την ικανότητά της [...] να επιβάλει ένα μακροπρόθεσμο συμβιβασμό με τις κυρίαρχες τάξεις²³⁴ μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Η συζήτηση περί σύγκλισης του ευρωκομμουνιστικού ρεύματος με τη σοσιαλδημοκρατία υπήρξε πάντοτε μια συζήτηση με έντονη πολιτική στόχευση. Από τη μία πλευρά, οι αστικές δυνάμεις θεώρησαν ότι πρόκειται για αδύνατη συσχέτιση, καθώς ο ευρωκομμουνισμός αποτελούσε απλό «συγκυριακό ελιγμό», σε ορισμένες περιπτώσεις με στόχο τη διευκόλυνση της συνεννόησης με άλλες δημοκρατικές δυνάμεις και της εξόδου από το γκέτο της παρανομίας και σε άλλες την επίτευξη καλύτερων εκλογικών αποτελεσμάτων²³⁵. Από την άλλη, το ορθόδοξο κομμουνιστικό ρεύμα ταύτιζε το νέο ρεύμα με μια μορφή σοσιαλδημοκρατίας²³⁶, μια οπορτουνιστική παρέκκλιση, κατά την μαρξιστική ορολογία του 20^{ου} αιώνα, η οποία οδηγούσε στην υπερτίμηση των μεταρρυθμίσεων και των οικονομικών αγώνων, την αμφισβήτηση της πρωτοπορίας του προλεταριάτου, την αποκήρυξη

²³² Moschonas Gerassimos, European Social Democracy, Communism and the Erfurtian Model, in The SAGE Handbook of Political Sociology, (eds. Outhwaite William and Turner Stephen), SAGE Publications, 2017, σελ. 517

²³³ Ό.π., Μπελαντής Δημήτρης, Αριστερά και εξουσία, ... , σελ. 26

²³⁴ Moschonas G., In the name of social democracy, the great transformation 1945 to the present, Verso 2002, σελ. 16

²³⁵ Καρίγιο Σαντιάγκο, Ευρωκομμουνισμός και κράτος, εκδόσεις Θεμέλιο, 1977, σελ. 18

²³⁶ Ό.π., Μπελαντής Δημήτρης, Αριστερά και εξουσία, ... , σελ. 15

της δικτατορίας του, την αποδοχή της δυνατότητας ειρηνικής μετεξέλιξης του καπιταλισμού σε σοσιαλισμό²³⁷.

Εξετάζοντας, τώρα, πιο προσεκτικά τα δυο μεγάλα ευρωκομμουνιστικά κόμματα της Δυτικής Ευρώπης και τη σχέση τους με τα χαρακτηριστικά της ευρωπαϊκής σοσιαλδημοκρατίας εύκολα μπορούμε να αναγνωρίσουμε σημαντικές συγκλίσεις, αλλά και διαφορές. Από τη μία, το PCF είχε ισχυρό οργανωτικό μηχανισμό, για τον οποίο η περίοδος 1961-1978, ιδίως τα χρόνια της ευρωκομμουνιστικής φάσης, είναι περίοδος μαζικοποίησης²³⁸, αλλά και σημαντική σχέση με την εργατική τάξη και τα συνδικάτα (CGT). Από την άλλη παρά το γεγονός ότι είχε ένα ισχυρό εκλογικό ακροατήριο γύρω στο 20% και παρά το γεγονός ότι μέχρι το 1973 υπερφαλάγγιζε στις εκλογές τον άλλο εταίρο της Αριστεράς, το σοσιαλιστικό κόμμα²³⁹, η σχέση του με την «κυβερνησιμότητα» ήταν αμφίσημη (1944-47, 1981-84), γεγονός που το οδηγούσε σε ήττα στο β' γύρο των εκλογών, όπου το διακύβευμα είναι ποιος θα κυβερνήσει. Επίσης, το PCF φάνηκε να υποκύπτει σε μια παραδοσιακή πολιτισμική εναλλακτική, σε αντίθεση με το πνεύμα του νεανικού ριζοσπαστισμού του 1968, ενώ ο πολιτικός φιλελευθερισμός του προχωρούσε με αργό βηματισμό (το 1976 απαλείφθηκε ο όρος δικτατορία του προλεταριάτου, ενώ ο δημοκρατικός συγκεντρωτισμός υπήρξε οργανωτικό μοντέλο μέχρι τη δεκαετία του 1990).

Αντιθέτως, το PCI είχε όλα τα χαρακτηριστικά του σοσιαλδημοκρατικού κόμματος. Πρώτα απ' όλα, το κόμμα είχε ένα πολύ ισχυρό οργανωτικό μηχανισμό, ο οποίος εκτός από την εργατική τάξη και τα συνδικάτα, περιλάμβανε και νέες κοινωνικές δυνάμεις, όπως η νεολαία και στρώματα που ήθελαν να απεγκλωβιστούν από το πλέγμα εξουσίας Χριστιανοδημοκρατίας και Βατικανού. Επίσης, στο εκλογικό επίπεδο το PCI αποτέλεσε το κυρίαρχο κομματικό σχηματισμό της Αριστεράς, έχοντας τις σημαντικότερες εκλογικές επιτυχίες, που σημείωσε κομμουνιστικό κόμμα στη Δυτική Ευρώπη ολόκληρο τον 20^ο αιώνα (31.0% 1948, 34.4% 1976, 30.4% 1979).

Από την άλλη, υποστήριξε βαθιά τον πολιτισμικό φιλελευθερισμό, αποτελώντας τον πόλο που εκπροσωπούσε τις τάσεις αξιακού εκσυγχρονισμού της ιταλικής κοινωνίας²⁴⁰, όπως φάνηκε και στο δημοψήφισμα για το διαζύγιο το 1974, ενώ η επιμονή του στον πλουραλισμό το οδήγησε σε ρήξη με το ΚΚΣΕ.

²³⁷ Σκολαρίκος Κώστας, Κομμουνιστική Επιθεώρηση (περιοδικό), ο ευρωκομμουνισμός και η ελληνική του έκφραση, τχ.4, 2008

²³⁸ Ό.π., Μπαλαμπανίδης Γ., Ευρωκομμουνισμός, ..., σελ. 361

²³⁹ Λαμβάνοντας υπόψιν τον α' γύρο των βουλευτικών εκλογών, όπου τα διακυβεύματα είναι λιγότερο πιεστικά.

²⁴⁰ Ό.π., Μπαλαμπανίδης Γ., Ευρωκομμουνισμός, ..., σελ. 350

Το καθοριστικό, όμως, σημείο υπήρξε η σχέση του με την κυβερνησιμότητα. Ο έλεγχος δεκάδων σημαντικών ιταλικών πόλεων άνω των 100.000 κατοίκων, η δημιουργία δικτύων επιρροής και ηγεμονίας, που οδήγησαν σε αυτό που ονομάστηκε «μοντέλο των κόκκινων δήμων της Εμίλια» έδειχνε ότι η πολιτική φιλοσοφία του εν λόγω κόμματος ήταν πολύ διαφορετική από μια απλή αντικαπιταλιστική φωνή διαμαρτυρίας. Ακόμα και στην κεντρική πολιτική σκηνή, ενώ δεν εντάχθηκε στον κυβερνητικό πυρήνα του ιταλικού πολιτικού συστήματος, υπήρξε ένα βαθιά συστημικό κόμμα, με την έννοια ότι *λειτουργούσε ως «νόμιμη» πολιτική δύναμη με κυβερνητικό προσανατολισμό, σε θέση να προσδιορίζεται ως η (θεσμική [ΣτΣ.]) αντιπολίτευση και να εξουδετερώνει εκ των προτέρων τη δυνατότητα μιας “regime vote”*²⁴¹. Χαρακτηριστικό ήταν η *στήριξη της κυβέρνησης Τζ. Αντρεότι, με αποχή των κομμουνιστών στη Βουλή το 1976*²⁴² και η ανάδειξη του ιστορικού στελέχους της αριστερής πτέρυγας του PCI, P. Ingrao, σε πρόεδρο της Βουλής (1976-79).

Αυτό φάνηκε τελικά πως ήταν το όριο της σοσιαλδημοκρατικοποίησης ενός κομμουνιστικού κόμματος, που έφερε τα σύμβολα και τις παραδόσεις του κομμουνιστικού κινήματος, εκείνη την εποχή, εποχή έντασης του Ψυχρού Πολέμου.

Η θεωρία του κρατικομονοπωλιακού καπιταλισμού (ΚΜΚ)

Όπως δείξαμε και παραπάνω, ορθόδοξο και ευρωκομμουνιστικό ρεύμα, παρόλη τη διαφοροποίησή τους στο ρόλο της ΕΣΣΔ στην νέα μεταπολεμική κατάσταση, κυριαρχούνταν από μια ενιαία πολιτική στόχευση, που κωδικά μπορούμε να χαρακτηρίσουμε ως εθνικό μεταρρυθμιστικό σχέδιο, πολιτική στρατηγική που άγγιζε ακόμα και το σοσιαλδημοκρατικό ρεύμα, ανεξάρτητα αν ο Ψυχρός Πόλεμος, θόλωνε αυτή την κατά βάθος ισχυρή σύγκλιση.

Πέραν, όμως, από τη σύγκλιση στο πολιτικό επίπεδο, υπήρξε και μια άλλη σύγκλιση, εμμέσως σχετιζόμενη, όσον αφορά, τη συζήτηση για το κράτος. Το εθνικό μεταρρυθμιστικό σχέδιο και η συνακόλουθη σύγκλισή του με τη σοσιαλδημοκρατία, οδηγούσε στην επαναφορά διαφόρων παλαιών απόψεων περί ενός κράτους εργαλείου στα χέρια της αστικής τάξης, που την εποχή εκείνη κυριαρχούνταν από τα μονοπώλια.

Πρόκειται για τη θεωρία του κρατικομονοπωλιακού καπιταλισμού, *η οποία την εποχή εκείνη είχε μια αυταπόδεικτη αξία ακόμα και πέραν των ορίων της Αριστεράς που επηρεαζόταν από το σοβιετικό μαρξισμό: Σύμφωνα λοιπόν με τη θεωρία αυτή, στις παρούσες συνθήκες, αυτές του ΚΜΚ,*

²⁴¹ Ό.π., Moschonas G., In the name of ..., σελ. 218

²⁴² Ό.π., Μπελαντής Δημήτρης, Αριστερά και εξουσία, ... , σελ. 170

το κράτος, ως σύνολο θεσμών είναι προσανατολισμένο στην αποκλειστική εξυπηρέτηση των συμφερόντων μιας ισχνης μειοψηφίας μονοπωλίων [...] και με τα οποία αποτελεί πλέον ένα ενιαίο σώμα, συμφύεται με αυτά, κατά την ορολογία της θεωρίας²⁴³.

Το κόμμα που αναπαρήγαγε, με εντονότερο τρόπο, το σχήμα του κρατικομονοπωλιακού καπιταλισμού υπήρξε το PCF. Αποτελώντας τη χαρακτηριστικότερη περίπτωση του αριστερού εθνοκεντρικού μεταρρυθμισμού, το PCF από το τέλος του Β' Παγκόσμιου Πολέμου μετρίασε την πολιτική του κατά της αποικιοκρατίας, για να δώσει τα διαπιστευτήριά του ως πατριωτικό κόμμα, διακηρύσσοντας ότι η γαλλική Δημοκρατία, με τα μητροπολιτικά και υπερπόντια εδάφη της, είναι μία και αδιαίρετη²⁴⁴. Κατόπιν, το Μάιο του 1966, σε μια συνδιάσκεψη στο Σουαζί-λε-Ρουά, μια ομάδα οικονομολόγων του κόμματος δημιούργησε τη νέα θεωρία του κρατικομονοπωλιακού καπιταλισμού, που ξεχώριζε τις μεγάλες εταιρείες ως τους αντιπάλους που έπρεπε να ηττηθούν, δικαιολογώντας έτσι την επιδίωξη συμμαχιών ουσιαστικά με όλες τις άλλες κοινωνικές ομάδες²⁴⁵. Ο βασικός εισηγητής της εν λόγω θεωρίας, Πολ Μπακαρά, τόνιζε χαρακτηριστικά ότι αν η Αριστερά κατάφερνε να αποσπάσει τον πολιτικό έλεγχο από τη «μονοπωλιακή ολιγαρχία», τότε θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει το κράτος για τον πλήρη εκδημοκρατισμό της κοινωνίας²⁴⁶, λογική πολύ μακριά από τη λενινιστική συντριβή του αστικού κράτους.

Η θεωρία του κρατικομονοπωλιακού καπιταλισμού υπήρξε γνήσιο τέκνο της παράδοσης της μεταρρυθμιστικής Αριστεράς, η οποία αποθεωρητικοποίησε τα πολιτικά ζητήματα που ανέκυπταν, υποτασόμενη στις «εδώ και τώρα λύσεις» της αριστερής διαχείρισης, αντικαθιστώντας τις πολύπλοκες σχέσεις των ηγεμονευόμενων τάξεων με την πιο θολή έννοια του «λαϊκού συμφέροντος» και αναπαράγοντας, σε τελική ανάλυση, αστικές στρατηγικές εντός των εργατικών στρωμάτων. Για το PCF στο παρελθόν, οι κύριοι εχθροί ήταν οι διαβόητες «διακόσιες οικογένειες» που υποτίθεται κατείχαν τη χώρα. Τώρα, αντίθετα, ήταν ο Ντε Γκωλ και ο κρατικομονοπωλιακός καπιταλισμός²⁴⁷.

Ο μεταπολεμικός τροτσκισμός

²⁴³ Βαλλιάνος Χρήστος, Ποιος θυμάται την 10^η Μαΐου 1981; (σημειώσεις για τη γαλλική «Αλλαγή»), Μέρος 1: Η δεκαετία του «Κοινού Προγράμματος», περιοδικό Θέσεις, τ.χ. 105, Οκτώβριος- Δεκέμβριος 2008

²⁴⁴ Σασούν Ντόναλντ, Εκατό χρόνια σοσιαλισμού, Η δυτικοευρωπαϊκή Αριστερά στον 20^ο αιώνα, Α' Τόμος, Ανάπτυξη και Σταθεροποίηση, εκδόσεις Καστανιώτης, 2001, σελ. 302

²⁴⁵ Ό.π., σελ. 449

²⁴⁶ Ό.π., σελ. 450

²⁴⁷ Ό.π., σελ. 450

Περνώντας, τώρα, στα ρεύματα τα οποία αντιστάθηκαν στον κυρίαρχο λαϊκομετωπισμό του επίσημου κομμουνιστικού κινήματος, δε μπορούμε να μη σταθούμε πρώτα από όλα στον τροτσκισμό. Το τροτσκιστικό ρεύμα βρέθηκε μεταπολεμικά να έχει απέναντί του όχι το σταλινισμό, αλλά μια πλειάδα εργατικών κρατών, τα οποία είχαν στενές σχέσεις με τη Σοβιετική Ένωση. Ταυτόχρονα, οι παλινωδίες του συγκεκριμένου ρεύματος ανάμεσα στον επαναστατικό ντεφαιτισμό και την υπεράσπιση της Σοβιετικής Ένωσης, αλλά και η δογματική του στάση κατά τη διάρκεια του Β' Παγκόσμιου Πόλεμου, το κατέστησαν εξ' αρχής ιδιαίτερα μειοψηφικό.

Ήδη από την τελευταία περίοδο του μεσοπολέμου, διάφορες τροτσκιστικές ομάδες είχαν επιλέξει την ένταξή τους σε μαζικά εργατικά κόμματα στις ΗΠΑ και την Αγγλία. Η εκλογή του Μιχάλη Ράπτη (Πάμπλο) στη θέση του γραμματέα της Διεθνούς Γραμματείας της 4^{ης} Διεθνούς το 1946 κατέστησε την τακτική του *εισοδισμού* (ένταξη των τροτσκιστών σε μαζικά εργατικά κόμματα) πάγια τακτική του επίσημου τροτσκιστικού κινήματος. Ταυτόχρονα, η ανάλυση της φύσης των καθεστώτων του υπαρκτού σοσιαλισμού αποτέλεσε σημείο τριβής και αιτία πολλαπλών διασπάσεων για το εν λόγω ρεύμα.

Παρά την πολυπλοκότητα του τροτσκιστικού ρεύματος ως προς την απαίτηση μιας ενιαίας αποτίμησής του μπορούμε να θεωρήσουμε ότι διατήρησε αναλλοίωτα κάποια συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. Κυριότερο χαρακτηριστικό μπορούμε να θεωρήσουμε την αντίθεσή του στον υπαρκτό σοσιαλισμό ως ρεύμα, που είχε απεμπολήσει τα επαναστατικά στοιχεία που διέθετε κατά τη διάρκεια των πρώτων χρόνων μετά την Επανάσταση του 1917. Η αντίθεση απέναντι στον υπαρκτό σοσιαλισμό κυμαινόταν ανάμεσα στη θεώρηση της ΕΣΣΔ ως *εκφυλισμένο εργατικό κράτος*, θέση που πρωτοδιατύπωσε ο Τρότσκι, μέχρι και τη θεώρησή της ως γραφειοκρατικό ή κρατικό καπιταλισμό, ή ακόμα και ως ολοκληρωτικό κράτος.

Δεύτερο στοιχείο του τροτσκισμού και εξίσου σημαντικό ήταν ο αταλάντευτος ντεφαιτισμός του, στοιχείο άμεσα σχετιζόμενο με την τακτική του μπολσεβίκικου κόμματος κατά τη διάρκεια του Α' Παγκόσμιου Πόλεμου. Λόγω του παραπάνω, ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος θεωρήθηκε από το σύνολο του τροτσκιστικού ρεύματος ιμπεριαλιστικός από όλες τις πλευρές, η βασική αιτία του οποίου ήταν «*το ξαναμοίρασμα των αγορών από τους ιμπεριαλιστές*» και ως εκ τούτου οι εργατικές μάζες θα έπρεπε να απέχουν από αυτόν. Η θεώρηση αυτή, η οποία ανάγνωση το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο με τα εργαλεία του Α' Παγκόσμιου Πόλεμου, ενώ εκκινούσε από θέσεις του παραδοσιακού μαρξισμού,

αδυνατούσε να δει την ιδιαίτερη συγκυρία που ανοιγόταν με το ξέσπασμα του πολέμου και αγνοούσε πλήρως το φαινόμενο της φασιστικής επιθετικότητας.

Παρόλα αυτά, η επίθεση της ναζιστικής Γερμανίας στη Σοβιετική Ένωση τον Ιούνιο του 1941 δίχασε εκ νέου το τροτσκιστικό στρατόπεδο. Οι οπαδοί της άποψης ότι η ΕΣΣΔ αποτελούσε ακόμα εργατικό κράτος (έστω εκφυλισμένο) θεώρησαν αναγκαία την ένταξή τους στο αντιφασιστικό στρατόπεδο των Συμμάχων, ενώ οι οπαδοί της άποψης ότι η ΕΣΣΔ δεν αποτελεί κράτος φιλικό, υπό οποιαδήποτε έννοια, προς την παγκόσμια εργατική τάξη συνέχισαν να υποστηρίζουν τις αντιπολεμικές θέσεις.

Τρίτο στοιχείο του τροτσκιστικού corpus υπήρξε η υπεράσπιση των βασικών στοιχείων της θεωρίας του Τρότσκι για το φασισμό, το Ενιαίο Μέτωπο, το Μεταβατικό Πρόγραμμα, τη διαρκή επανάσταση, αλλά και τις λενινιστικές αντιλήψεις για το κόμμα, διαχωριζόμενοι από πολλά ελευθεριακά αντισταλινικά ρεύματα. Η ταύτιση του ρεύματος με τον ιδρυτή του μαζί με την μειοψηφική αναπαραγωγή του υπήρξε πολλές φορές υπερβολική, προσδίδοντας μεσσιανικά χαρακτηριστικά στη σκέψη του Τρότσκι.

Η φύση του Σοβιετικού καθεστώτος και η στάση των τροτσκιστών απέναντι στον επερχόμενο πόλεμο

Αν τα παραπάνω αποτελούν στοιχεία τα οποία μπορούν να ενσωματώσουν το σύνολο του τροτσκιστικού κινήματος, ταυτόχρονα αποτελούν και τα σημεία που αποτέλεσαν τις αιτίες συνεχών και αδιάλειπτων διασπάσεων. Η συζήτηση πάνω στη φύση της ΕΣΣΔ προκαθορίστηκε, εν πολλοίς, από τη θέση του Τρότσκι περί *εκφυλισμένου εργατικού κράτους*. Ο Τρότσκι υποστήριζε ότι η γραφειοκρατία δεν αποτελεί κοινωνική τάξη, αλλά ένα στρώμα που ρύθμιζε τις αντιθέσεις που είχαν προκύψει στη Ρωσία, λόγω της υπανάπτυξής της και του σοσιαλιστικού χαρακτήρα της επανάστασης που είχε προκύψει. Η γραφειοκρατία ρύθμιζε αυτές τις αντιθέσεις, *έχοντας ανυψωθεί η ίδια πάνω από τις εργατικές μάζες. Μ' αυτόν τον τρόπο έγινε δυνατόν να αναπτυχθεί σα μια «παρασιτική κάστα»*²⁴⁸.

Από την ανάλυση αυτή της γραφειοκρατίας προέκυπτε ότι η οικονομική βάση της ΕΣΣΔ παρέμενε σοσιαλιστική και το πολιτικό ζητούμενο ήταν ένας μετασχηματισμός στο πολιτικό εποικοδόμημα που θα αντικαθιστούσε τη γραφειοκρατία με ένα πολιτικό προσωπικό που θα

²⁴⁸ Χάρμαν Κρις, Η φύση της σταλινικής Ρωσίας και η Ανατολική Ευρώπη, στο ΕΣΣΔ, από το εργατικό κράτος στον κρατικό καπιταλισμό, εκδόσεις Εργατική Δημοκρατία, 1991, σελ. 89

εξυπηρετούσε τα συμφέροντα της εργατικής τάξης. Ταυτόχρονα, η γραφειοκρατία μη ούσα κοινωνική τάξη, κατά τον Τρότσκι, αλλά μια «κάστα» που ρύθμιζε τις αυξημένες κοινωνικές αντιθέσεις, είχε την κατάρρα να αποτελεί ένα προσωρινό μεταβατικό καθεστώς²⁴⁹, αναλύσεις παρμένες από τη μαρξιστική θεωρία του φαινομένου του βοναπαρτισμού.

Η πρώτη αντιπαράθεση πάνω στο σχήμα του Τρότσκι για το σοβιετικό κράτος έλαβε χώρα, όταν ο Τρότσκι ήταν ακόμα ζωντανός, από διανοούμενους που συνδέονταν με την Τέταρτη Διεθνή και τοποθετούνταν στα αριστερά του τροτσκιστικού σχήματος για τη φύση της ΕΣΣΔ και τη στάση απέναντί της κατά τον επερχόμενο πόλεμο. Λίγο μετά την κατάληψη της εξουσίας από τον Χίτλερ, ένας γερμανός «αριστερός κομμουνιστής», ο Ούγκο Ούρμπανς [Hugo Urbahns], έβγαλε το συμπέρασμα ότι μια νέα ιστορική εποχή, η εποχή του «κρατικού καπιταλισμού» πάει να αντικαταστήσει τον καπιταλισμό. Σαν πρώτα παραδείγματα αυτού του καθεστώτος έδωσε την Ιταλία, την ΕΣΣΔ και τη Γερμανία²⁵⁰.

Λίγα χρόνια αργότερα, οι δίκες της Μόσχας τα έτη 1936-38, αλλά και η σύναψη του συμφώνου μη επίθεσης Ρίμπεντροπ- Μολότωφ, ανάμεσα στη ναζιστική Γερμανία και τη Σοβιετική Ένωση το 1939, αποκαθήλωσαν τη Σοβιετική Ένωση στα μάτια των απανταχού επαναστατών και δημοκρατών. Το 1938-39, ξέσπασε ανοιχτή κρίση στους κόλπους του αμερικάνικου τροτσκιστικού κόμματος Socialist Workers Party (SWP). Τμήμα της ηγεσίας του υπό τους Shachtman, Abern και Burnham, θεώρησαν την ΕΣΣΔ γραφειοκρατικό κολεκτιβιστικό κράτος (*bureaucratic collectivism*)²⁵¹, υποστηρίζοντας τη θεωρία του Τρίτου Στρατοπέδου (Third Camp), ενάντια τόσο στον καπιταλισμό όσο και στον ολοκληρωτισμό. Το 1939, ο Ιταλός αριστερός κομμουνιστής Bruno Rizzi, που είχε ενταχθεί στην 4^η Διεθνή, εξέδωσε το βιβλίο «Η γραφειοκρατικοποίηση του κόσμου», στο οποίο κατέληγε στο συμπέρασμα ότι ο «γραφειοκρατικός κολεχτιβισμός» είναι έτοιμος να αντικαταστήσει τον καπιταλισμό²⁵², θεωρώντας ότι η σχεδιασμένη οικονομία στην ΕΣΣΔ, η ναζιστική Γερμανία, η φασιστική Ιταλία, αλλά και το «New Deal» του Ρούσβελτ αποτελούν φαινόμενα που έχουν σημαντικούς κοινούς παρονομαστές.

Σε παρόμοια συμπεράσματα έφτασε και ο επαναστάτης, πρώην μπολσεβίκος, συγγραφέας Victor Serge, ο οποίος τόνιζε ότι ο ολοκληρωτισμός, όπως αυτός που εγκαθιδρύθηκε στην ΕΣΣΔ, στο

²⁴⁹ Τρότσκι Λέον, Στην υπεράσπιση του μαρξισμού, εκδόσεις Αλλαγή, 1980, σελ. 46

²⁵⁰ Ό.π., σελ. 41-42

²⁵¹ Στην άποψη των Shachtman, Abern και Burnham εναντιώθηκε ο παλιός ηγέτης του κόμματος James Patrick Cannon, υπερασπιζόμενος από τον Τρότσκι.

²⁵² Τρότσκι Λέον, Στην υπεράσπιση ..., ό.π., σελ. 42

Τρίτο Ράιχ, και όπως αυτός που ξεκίνησε αδύναμα στη φασιστική Ιταλία και αλλού, είναι ένα καθεστώς που χαρακτηρίζεται από τη δεσποτική εκμετάλλευση της εργασίας, την κολλεκτιβοποίηση της παραγωγής, το γραφειοκρατικό και αστυνομικό (πιο σωστά θα το έλεγα τρομοκρατικό) μονοπώλιο της εξουσίας, από την υπόδουλη σκέψη και τον μύθο του εμβληματικού αρχηγού²⁵³. Ο τροτσκιστής Sherman Stanley αποκάλεσε τη Σοβιετική Ένωση εκφυλισμένη «εργατική αυτοκρατορία», ενώ άλλοι τη θεώρησαν ως ένα νέο τύπου κράτος, το αντεπαναστατικό εργατικό κράτος ή πιο περιγραφικά αστυνομικό κράτος.

Ο ίδιος ο Τρότσκι, ενώ αναγνώριζε ότι ο αυταρχισμός της ΕΣΣΔ έχει πολλές ομοιότητες με αυτόν στα φασιστικά κράτη και ήταν διατεθειμένος να συζητήσει ακόμα και πάνω στον όρο «εκφυλισμένο εργατικό κράτος», ταυτόχρονα τον ενδιέφεραν τα πολιτικά συμπεράσματα για τα καθήκοντα του προλεταριάτου που απέρρεαν από την κάθε αντίληψη. Απαράβατους όρους για τη παραμονή στο μαρξιστικό στρατόπεδο ήταν η αναγνώριση δυο θέσεων: πρώτον, ότι η επερχόμενη επανάσταση στην ΕΣΣΔ θα ήταν «πολιτική», στο βαθμό που η κοινωνικοποίηση των μέσων παραγωγής έχει ήδη επιτευχθεί από την επανάσταση του 1917 και διατηρείται και από τη σταλινική γραφειοκρατία και δεύτερον ότι ο φασισμός δεν έχει την τάση της πλήρους κοινωνικοποίησης της παραγωγής. Με τα λόγια του ίδιου του Τρότσκι: «ο Μουσολίνι και ο Χίτλερ «συντονίζουν» απλά τα συμφέροντα των ιδιοκτητών και «ρυθμίζουν» την καπιταλιστική οικονομία και, επιπλέον, κυρίως για πολεμικούς σκοπούς. Η ολιγαρχία του Κρεμλίνου, πάλι, είναι κάτι άλλο: έχει την ευκαιρία να διευθύνει την οικονομία σαν ένα σύνολο, κι αυτό χάρη στο γεγονός ότι η εργατική τάξη της Ρωσίας επιτέλεσε την μεγαλύτερη ανατροπή ιδιοκτησιακών σχέσεων στην Ιστορία. Αυτή τη διαφορά δεν πρέπει να τη χάνει κανείς από τα μάτια του»²⁵⁴. Αντίθετα, η πλειοψηφία των υπεραριστερών εκείνης της περιόδου θεωρούσε, όσον αφορά τη Σοβιετική Ένωση, ότι οι κατακτήσεις της επανάστασης είχαν όλες χαθεί και γι' αυτό το λόγο ο χαρακτήρας της επανάστασης στη Σοβιετική Ένωση θα ήταν κοινωνικός, ενώ το φασιστικό φαινόμενο το θεωρούσαν ένα κλασικό κολλεκτιβιστικό κράτος, όπως και το σοβιετικό.

Λογική συνεπαγωγή της αντίθεσης του Τρότσκι με τους αριστερούς κομμουνιστές της περιόδου εκείνης ήταν και η θέση τους απέναντι στον επερχόμενο πόλεμο. Ο Τρότσκι και οι πολιτικοί του επίγονοι αναγνώρισαν τον πόλεμο ως ιμπεριαλιστικό από όλες τις πλευρές, αλλά

²⁵³ Σερζ Β., Αναμνήσεις ενός επαναστάτη (1905-1941), εκδόσεις Ακυβέρνητες Πολιτείες, 2017, σελ. 561

²⁵⁴ Τρότσκι Λέον, Στην υπεράσπιση ..., ό.π., σελ. 43

υπερασπίστηκαν τη Σοβιετική Ένωση, όταν δέχθηκε επίθεση, ενώ τα τμήματα που θεωρούσαν την ΕΣΣΔ ολοκληρωτικό κράτος, παρέμειναν πιστοί σε ένα δογματικό ντεφαιτισμό.

Στα χρόνια μετά τον πόλεμο οι τροτσκιστές υπερασπίστηκαν τη θέση του Τρότσκι περί εκφυλισμένου εργατικού κράτους. Παρόλα αυτά, η επέκταση του σοβιετικού στρατοπέδου σε 8 ακόμα χώρες (Αλβανία, Βουλγαρία, Ρουμανία, Γιουγκοσλαβία, Τσεχοσλοβακία, Ουγγαρία, Πολωνία, Ανατολική Γερμανία), χωρίς τη διαμεσολάβηση κοινωνικής επανάστασης, έφερε αμηχανία στους κόλπους του τροτσκιστικού κινήματος. Στο 2^ο Διεθνές Συνέδριο της 4^{ης} Διεθνούς τον Απρίλιο του 1948, οι τροτσκιστικές οργανώσεις αποφάσισαν ότι τα κράτη του ανατολικού μπλοκ παρέμεναν καπιταλιστικά, εφόσον δεν είχε συντελεστεί σοσιαλιστική επανάσταση. Η ρήξη του Στάλιν με τον Τίτο, οδήγησε τη 4^η Διεθνή στην προσέγγιση με τη σοσιαλιστική Γιουγκοσλαβία, η οποία στηρίχτηκε θεωρητικά στο γεγονός ότι ο αντάρτικος στρατός του Τίτο πήρε την εξουσία χωρίς τη αρωγή του Κόκκινου Στρατού. Το 3^ο Συνέδριο της 4^{ης} Διεθνούς, που πραγματοποιήθηκε το 1951, αναγνώρισε τελικά ότι και τα υπόλοιπα κράτη του ανατολικού μπλοκ δεν αποτελούν αστικά κράτη, αλλά παραμορφωμένα εργατικά κράτη (*deformed workers states*) και όχι εκφυλισμένα, εφόσον είχαν πραγματοποιήσει πλήρη κοινωνικοποίηση της παραγωγής, αλλά η διαδικασία αυτή είχε λάβει χώρα χωρίς τη συμμετοχή των λαϊκών μαζών. Η θέση αυτή αποτέλεσε θέση της πλειοψηφίας των τροτσκιστικών ομάδων, μέχρι την κατάρρευσή τους το 1989.

Η θεωρία της διαρκούς επανάστασης

Απέναντι στο λαϊκομετωπισμό του επίσημου κομμουνιστικού κινήματος, ο τροτσκισμός προέτασε τη στρατηγική του Ενιαίου Μετώπου, όπως είδαμε και στη συζήτηση γύρω από το φασισμό, αλλά και τη θεωρία της διαρκούς επανάστασης. Σύμφωνα με την εν λόγω θεωρία, στις καθυστερημένες οικονομικά χώρες η πραγματοποίηση της αστικο-δημοκρατικής επανάστασης - εθνική απελευθέρωση και αγροτική μεταρρύθμιση - μπορούσε συμβεί μόνο υπό την ηγεμονία της εργατικής τάξης. Ήδη από την επανάσταση του 1905, ο Τρότσκι επέμεινε στη θεωρία της διαρκούς επανάστασης (και ο Λένιν με παρεμφερές σκεπτικό), καθώς *η δικτατορία του προλεταριάτου φαινόταν δυνατή και ακόμα αναπόφευκτη στη βάση της αστικής επανάστασης, ακριβώς γιατί δεν υπήρχε άλλη δύναμη και άλλος τρόπος για να εκπληρωθούν τα καθήκοντα της αγροτικής επανάστασης*²⁵⁵.

²⁵⁵ Τρότσκι Λέον, Η διαρκής επανάσταση, εκδόσεις Αλλαγή, 1982, σελ. 64

Συνέπεια της παραπάνω θέσης υπήρξε η θεώρηση ότι τα δυο στάδια της επαναστατικής διαδικασίας, δημοκρατικό και σοσιαλιστικό, δεν αποτελούν δυο διακριτές διαδικασίες, αλλά τμήματα μιας ενιαίας διαδικασίας και για την ξεδίπλωση του δεύτερου δεν απαιτείται η ολοκλήρωση του πρώτου. Η θεωρία της διαρκούς επανάστασης επιβεβαιώθηκε πλήρως στη περίπτωση της τσαρικής Ρωσίας, όπου το μπολσεβίκικο κόμμα επέλεξε την προώθηση του συνθήματος της σοσιαλιστικής επανάστασης, ενώ μόλις είχε πραγματοποιηθεί η αστικο-δημοκρατική επανάσταση του Φλεβάρη του 1917 και ήταν ακριβώς αυτή η θέση του Τρότσκι, η οποία τον οδήγησε στην ένταξή του στο μπολσεβίκικο κόμμα, ύστερα από τη διάσπαση του 1903.

Κατά τη διάρκεια της αντιπαράθεσης της ηγείας του μπολσεβίκικου κόμματος με την Αριστερή Αντιπολίτευση και τον Τρότσκι, τη δεκαετία του 1920, η διαρκής επανάσταση ξαναήρθε στην επιφάνεια, αυτή τη φορά σε αντιπαράθεση με τη «λενινιστική» ορθοδοξία, όπως αυτή μεταφράστηκε από το σταλινικό κέντρο και τα συμφέροντα της Σοβιετικής Ένωσης. Υπό αυτή την έννοια, η θεωρία της διαρκούς επανάστασης θεωρήθηκε ως μια πολιτική στρατηγική, η οποία υπερτονίζει την ηγεμονία της εργατικής τάξης πάνω στα υπόλοιπα λαϊκά στρώματα, τα οποία θεωρούνται «αντιδραστικές μάζες» και ως εκ τούτου προωθεί τη σοσιαλιστική επανάσταση, χωρίς την παραμικρή μέριμνα για τη αστικο-δημοκρατική επανάσταση.

Όπως έγραφε και ο Καρλ Ράντεκ, την περίοδο που είχε αποχωρήσει από την Αριστερή Αντιπολίτευση και είχε συνθηκολογήσει (μαζί με τον Πρεομπραζένσκι) με τη ηγεσία γύρω από το Στάλιν, «το ουσιώδες χαρακτηριστικό που χωρίζει τον κύκλο των ιδεών που ονομάζονται θεωρία και τακτική της διαρκούς επανάστασης από τη λενινιστική θεωρία, βρίσκεται στο ανακάτεμα του σταδίου της αστικής επανάστασης με το στάδιο της σοσιαλιστικής επανάστασης»²⁵⁶. Στο ίδιο πνεύμα ο Στάλιν, σε μια ομιλία στην Κομματική Φράξια της Πανερωσιακής Κεντρικής Επιτροπής των Συνδικάτων στις 19 Νοεμβρίου 1924 ανέφερε ότι το σύνθημα του Τρότσκι «όχι Τσάρο, αλλά μια κυβέρνηση εργατών» ήταν κατά βάση αντιμπολσεβίκικο, ένα σύνθημα που σημαίνει: επανάσταση χωρίς την αγροτιά²⁵⁷. Αλλά και ο Λουνάτσάρσκι έγραφε: «στα 1905, ο Λεβ Νταβίντοβιτς Τρότσκι έκλινε προς την ιδέα ότι το προλεταριάτο έπρεπε να παραμείνει απομονωμένο και δεν έπρεπε να υποστηρίξει την μπουρζουαζία, γιατί αυτό δεν θα ήταν παρά οπορτουνισμός. Για το προλεταριάτο, όμως, μόνο του ήταν πολύ δύσκολο να πραγματοποιήσει την επανάσταση, γιατί δεν αποτελούσε παρά το 7 με 8 % του πληθυσμού εκείνη την εποχή και η νίκη δεν μπορούσε να κερδηθεί με τόσο λίγα στελέχη. Έτσι, ο

²⁵⁶ Ό.π., σελ. 60

²⁵⁷ Ό.π., σελ. 67

Λεβ Νταβίντοβιτς αποφάσισε ότι το προλεταριάτο έπρεπε να διατηρήσει στη Ρωσία μια διαρκή επανάσταση, δηλαδή, να παλέψει για να πετύχει το μέγιστο των αποτελεσμάτων, μέχρι τη στιγμή που οι φλογερές σπίθες αυτής της πυρκαγιάς θα τίναζαν στον αέρα την παγκόσμια μπαρουταποθήκη»²⁵⁸.

Προφανώς, τα παραπάνω αποσπάσματα αποτελούν τμήματα μιας διαστρεβλωμένης πολεμικής ενάντια στο τροτσικιστικό ρεύμα και θα ήταν αφέλεια να πιστεύουμε ότι ο Τρότσκι δεν αναγνώριζε τη σημασία των αγροτικών στρωμάτων για την επανάσταση. Παρόλα αυτά, όπως και ο ίδιος παραδέχεται η διαφορά ανάμεσα στη «διαρκή» και τη λενινιστική άποψη εκφράστηκε πολιτικά στην αντιπαράθεση του συνθήματος της δικτατορίας του προλεταριάτου, που στηρίζεται στην αγροτιά, στο σύνθημα της δημοκρατικής δικτατορίας του προλεταριάτου και της αγροτιάς²⁵⁹. Με τον τρόπο αυτό φαίνεται ότι υπήρχε μια διαφορά απόχρωσης, πολύ μακριά από τις χοντροκομμένες αντιπαραθέσεις της δεκαετίας του '20, η οποία κάτω από κάποιες συνθήκες θα μπορούσε να αποδειχτεί σημαντική.

Η επιμονή του Τρότσκι στην προτεραιότητα της εργατικής τάξης ήταν ορθή σε ένα θεωρητικό επίπεδο, αλλά στις πραγματικές καταστάσεις θα μπορούσε να οδηγήσει σε μια υποτίμηση της διαδικασίας της ηγεμονίας, θεωρώντας τις υπόλοιπες υποτελείς τάξεις ως απλά παρακολουθήματα της εργατικής τάξης. Η θεωρία της διαρκούς επανάστασης, εκτός από την περίπτωση της Οκτωβριανής Επανάστασης, επιβεβαιώθηκε και στην Κινέζικη εμπειρία των ετών 1925-27, όπου η συμμαχία του Κομμουνιστικού Κόμματος με το εθνικιστικό-μεταρρυθμιστικό Κουομιτάγκ, το οποίο συμμετείχε και ως κόμμα-παρατηρητής στην Κομμουνιστική Διεθνή, οδήγησε στην αποτυχία της Επανάστασης και σε μαζικές σφαγές κομμουνιστών στην Καντόνα και τη Σαγκάη, από το ίδιο το Κουομιτάγκ. Παρόλα αυτά, το ξέσπασμα του ανταποικιακού κινήματος στο μεταπολεμικό κόσμο ανέδειξε και τις εγγενείς αδυναμίες της θεωρίας της διαρκούς επανάστασης.

Ο μεταπολεμικός τροτσικισμός απέναντι στο ανταποικιακό κίνημα

Ακανθώδες ζήτημα για το τροτσικιστικό κίνημα υπήρξε το ανταποικιακό, το οποίο στο μεταπολεμικό κόσμο πήρε τεράστιες διαστάσεις και ανέδειξε μια νέα πολιτική ατζέντα που ενώνει δυο φαινομενικά αποκλίνοντα ρεύματα, το μαρξισμό και τον εθνικισμό. Αν ο εθνικισμός της περίοδο του τέλους των αυτοκρατοριών υπήρξε βασικός πυλώνας του αστικού στρατοπέδου, στο βαθμό που

²⁵⁸ Ό.π., σελ. 67

²⁵⁹ Ό.π., σελ. 71

αφορούσε, κυρίως, τμήματα του προηγμένου οικονομικά κόσμου, στο μεταπόλεμο αναμείχθηκε με τη λαϊκοδημοκρατική ιδεολογία μεγάλων τμημάτων του πληθυσμού των αποικιών του Τρίτου κόσμου.

Σε αυτό το πλαίσιο, ο οικονομισμός του τροτσκιστικού ρεύματος αποδείχτηκε ανυπέρβλητο εμπόδιο για το ξεδίπλωμα μιας μαζικής πολιτικής γραμμής επαναστατικού μετασχηματισμού των κοινωνιών του Τρίτου κόσμου. Η θεωρία της διαρκούς επανάστασης στον πολύ διαφορετικό κόσμο μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, αποδείχτηκε ανίκανη να εμπνεύσει τα κοινωνικά κινήματα σε αυτές τις χώρες, χώρες κατά βάση αγροτικές με μικρό εργατικό δυναμικό, συγκεντρωμένο στις αστικές νησίδες των επικρατειών τους.

Απέναντι σε αυτό το μαζικό κοινωνικό φαινόμενο, ο τροτσκισμός απάντησε είτε με πολιτική αδράνεια ή και αδιαφορία απέναντι στον αντι-αποικιοκρατικό αγώνα, δίνοντας έμφαση στις κοινωνικές συγκρούσεις στον αναπτυγμένο δυτικό κόσμο²⁶⁰ είτε με διδακτικές προτροπές για αναγκαία άμεση μετάβαση από τα εθνικο-δημοκρατικά στα αμιγώς εργατικά αιτήματα, μια αφ' υψηλού πολιτική, που αντικειμενικά δεν μπορούσε να διεμβολίσει τα εθνικά ακροατήρια εκείνης της περιόδου. Η Διεθνής Γραμματεία της 4^{ης} Διεθνούς (International Secretariat- ISFI), ακόμα και υπό την ηγεσία του Πάμπλο, ο οποίος ήταν σαφώς πιο πραγματιστής από το αμερικάνικο και τα βορειοευρωπαϊκά τμήματα της 4^{ης} Διεθνούς, η Κινέζικη Επανάσταση το 1949 λειδορήθηκε από την αρχή ως μια *μαο-σταλινική στρατιά αγροτών*, παρόλο που υποστηρίχτηκε η Κουβανική Επανάσταση του 1959. Η ακόμα πιο δογματική Διεθνής Επιτροπή (International Committee of the Fourth International- ICFI) υπό τους Gerry Healy και Pierre Lambert και με ερείσματα στο αμερικάνικο Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα (SWP), δεν αποδέχτηκε ότι το καθεστώς της Κούβας είχε κάποια σχέση με το σοσιαλισμό, ενώ το μεγαλύτερο κόμμα της, στη Σρι Λάνκα, διεγράφη το 1966, μετά τη συμμετοχή του τελευταίου στην κυβέρνηση ενός προοδευτικού αστικού κόμματος (1960-65).

Γινόταν φανερό ότι το τροτσκιστικό κίνημα δεν κατάφερε να αντιληφθεί την αναγκαιότητα μιας αναθεώρησης της σχέσης ταξικού-εθνικού, εμμένοντας στο σχήμα της διαρκούς επανάστασης, το οποίο παρά την φαινομενική ισχύ του μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, δεν μπορούσε να αποτελέσει το μπούσουλα για τις επερχόμενες μεταπολεμικές εξελίξεις. Ο αφελής διεθνισμός του τροτσκιστικού ρεύματος, η πίστη του ότι η ηγεμονία της εργατικής τάξης ξεδιπλώνεται σε παγκόσμιο επίπεδο, υπήρξε το πιο αδύναμο στοιχείο της τροτσκιστικής παράδοσης, πολύ λιγότερο πραγματικό

²⁶⁰ Οι Η.Π.Α., το Ηνωμένο Βασίλειο, η Γαλλία και η Αργεντινή υπήρξαν οι χώρες στις οποίες το τροτσκιστικό κίνημα είχε κάποιες περιορισμένες, αλλά υπαρκτές δυνάμεις στο εργατικό κίνημα.

από τις σημαντικές αναλύσεις πάνω στο φασισμό και κυρίως το Ενιαίο Μέτωπο, την κατεξοχήν γκραμσιανή στιγμή του Τρότσκι.

Τόνι Κλιφ: ένας ετερόδοξος τροτσκισμός

Εξαίρεση αποτέλεσε το ρεύμα που συσπειρώθηκε γύρω από τον Τόνι Κλιφ (Tony Cliff), το οποίο έχει τις απαρχές του σε εκείνα τα τμήματα του αγγλικού τροτσκισμού, τα οποία εναντιώθηκαν περισσότερο στη Σοβιετική Ένωση, παίρνοντας πλήρως ντεφαιτιστική στάση στο Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Αρχικά, ως Socialist Review Group (1950-1962), αργότερα ως International Socialists (1962-1977) και έκτοτε ως Socialist Workers' Party (SWP), το ρεύμα του Cliff, που δημιούργησε την Διεθνή International Socialist Tendency (IST), χαρακτήρισε το καθεστώς της ΕΣΣΔ ως *κρατικό καπιταλισμό*.

Το συγκεκριμένο ρεύμα, εκτός από τη ρήξη με τα τμήματα που χαρακτήριζαν το σταλινισμό μόνο υπό το βάρος του αυταρχικού χαρακτήρα του σοβιετικού κράτους, ορθά αναγνώρισε ότι *υπάρχει η τάση να ταυτίζεται ο καπιταλισμός με τα διάφορα εξωτερικά χαρακτηριστικά του: το χρηματιστήριο, τις περιοδικές οικονομικές κρίσεις, την ανεργία, τη «δίψα για το κέρδος», ή με την «τελική χρηματική μορφή του κεφαλαίου»²⁶¹*, ενώ ο σοσιαλισμός προσδιορίζεται *σαν μια κοινωνία όπου έχει γίνει κρατικοποίηση των μέσων παραγωγής, υπάρχει κρατικός σχεδιασμός της οικονομίας και δεν υπάρχει ο ανταγωνισμός της αγοράς*²⁶².

Ο Cliff αναγνώρισε τον εγκλωβισμό του Τρότσκι, αλλά και του επίσημου τροτσκιστικού κινήματος στο σχήμα που σχετίζει το σοσιαλισμό με την κατοχή των μέσων παραγωγής, ένα σχήμα που ασπάστηκε το σύνολο της Β΄, της Γ΄, αλλά και της Δ΄ Διεθνούς. Κατά τον Κλιφ *από το 1929, η σταλινική κρατική γραφειοκρατία είχε, μέσω της κολεκτιβοποίησης της υπαίθρου και της αναγκαστικής εκβιομηχάνισης στις πόλεις, συσσωρεύσει μαζικά κεφάλαια. Συμπεριφέρθηκε όπως κάθε άλλη καπιταλιστική άρχουσα τάξη, εκμεταλλευόμενη τους εργάτες και ανταγωνιζόμενη διεθνώς, με τη μορφή της κούρσας των στρατιωτικών εξοπλισμών. Διέφερε από τους άλλους καπιταλισμούς μόνο στο γεγονός ότι όλα τα μέσα παραγωγής ανήκαν σε μια συλλογική ομάδα - την κρατική γραφειοκρατία - και όχι σε ιδιώτες*²⁶³. Το συγκεκριμένο ρεύμα, πιστό στις λουξεμπουργιανές προσλαμβάνουσές του, εντόπιζε το σημείο καμπής στη διετία 1928-29, λόγω της τελεσίδικης απώλειας του εργατικού ελέγχου κατά τη διάρκεια της βίαιης κολεκτιβοποίησης.

²⁶¹ Χάρμαν Κρις, Η φύση της σταλινικής Ρωσίας ..., ό.π., σελ. 72

²⁶² Μπινς Πήτερ, Η θεωρία του κρατικού καπιταλισμού, στο ΕΣΣΔ, από το εργατικό κράτος στον κρατικό καπιταλισμό, εκδόσεις Εργατική Δημοκρατία, 1991, σελ. 102

²⁶³ Cliff Toni, A world to win, life of a revolutionary, Bookmarks Publications Ltd, 2000, σελ.42

Ταυτόχρονα, εναντιώθηκε στον καταστροφισμό, την αναμονή κατάρρευσης του καπιταλιστικού συστήματος, που επικαλούνταν συνεχώς το επίσημο τροτσκιστικό κίνημα. Όπως έγραφε και ο Τρότσκι στο *Μεταβατικό Πρόγραμμα*, που υπήρξε ένα από τα πιο αδιαφιλονίκητα κείμενα του τροτσκισμού: «οι οικονομικές προϋποθέσεις για την προλεταριακή επανάσταση έχουν, γενικά, από καιρό φτάσει στο πιο υψηλό σημείο που μπορούν να φτάσουν κάτω από τον καπιταλισμό. Οι παραγωγικές δυνάμεις της ανθρωπότητας λιμνάζουν²⁶⁴». Υπό το βάρος αυτής της ανάλυσης, τα τροτσκιστικά κόμματα ανέμεναν ένα τρίτο παγκόσμιο πόλεμο και μια αυξημένη επαναστατική δραστηριότητα στις σοσιαλιστικές δημοκρατίες²⁶⁵.

Ο Τόνι Κλιφ πήρε αποστάσεις από τις επίσημες τροτσκιστικές αντιλήψεις οδηγούμενος στη θεωρία της διαθλασμένη Διαρκούς Επανάσταση (deflected Permanent Revolution) για τον Τρίτο Κόσμο και τη θεωρία της διαρκούς οικονομίας των όπλων (theory of permanent armseconomy) για τον Πρώτο (αναπτυγμένο Δυτικό) Κόσμο. Σύμφωνα με αυτές τις θεωρίες, ο Κλιφ επανέρχεται στο ζήτημα του μη προδιαγεγραμμένου της ταξικής αντιπαράθεσης. Κατά τον Κλιφ, στον ταξικό ανταγωνισμό, η εργατική και η αστική τάξη αντιμάχονται χωρίς εγγυήσεις επιτυχίας του ενός αντιπάλου έναντι του άλλου, γεγονός που αφήνει το μέλλον τελείως ανοιχτό στις δυνατότητες χειραφέτησης.

Παρόλα αυτά, μολονότι αυτή η θεώρηση αποτελεί προχώρημα σε σχέση με το δογματικό χαρακτήρα των προβλέψεων του Τρότσκι, παραμένει ημιτελής, στο βαθμό που δεν περιγράφει τρόπους ηγεμονικής συνάρθρωσης των αιτημάτων των λαϊκών τάξεων. Αν ο ορθόδοξος τροτσκισμός εγκλωβίστηκε (χωρίς να το συνειδητοποιεί) στα σχήματα του σοβιετικού μαρξισμού, το ρεύμα του Κλιφ αναπαρήγαγε κλασικές αριστεριστικές θέσεις του επαναστατικού κινήματος. Ο εργατικός έλεγχος, ο «καθαρός» ταξικός ανταγωνισμός, η εικονοκλαστική ιδέα της κοινωνικής επανάστασης αποτελούν κλασικά μοτίβα μιας ουτοπιστικής παράδοσης της Αριστεράς, η οποία αδυνατεί να επεξεργαστεί πραγματικούς δρόμους προς το σοσιαλιστικό μετασχηματισμό.

Ο πρώιμος Καστοριάδης

Την επομένη του Β' Παγκόσμιου Πόλεμου, ο Έλληνας φιλόσοφος Κορνήλιος Καστοριάδης και ο Γάλλος φιλόσοφος Claude Lefort εισχώρησαν στο Γαλλικό τροτσκιστικό κόμμα, Διεθνιστικό

²⁶⁴ Τρότσκι Λέον, Η θανάσιμη αγωνία του καπιταλισμού και τα καθήκοντα της Τέταρτης Διεθνούς (Μεταβατικό Πρόγραμμα), εκδόσεις Αλλαγή, 1985, σελ. 13

²⁶⁵ Ο Πάμπλο, αν και υπήρξε υποστηρικτής του επικείμενου Τρίτου Παγκόσμιου Πόλεμου, υπήρξε ταυτόχρονα και πιο απαισιόδοξος πάνω στις εξελίξεις στον υπαρκτό σοσιαλισμό, εξού και η υποστήριξη του για μερική *συνθηκολόγηση* με τα σταλινικά κόμματα, μέσω του εισοδισμού των τροτσκιστών σε αυτά.

Κομμουνιστικό Κόμμα (Internationalist Communist Party- PCI). Η άποψη του επίσημου τροτσικιστικού ρεύματος, εκείνη την εποχή, για τα καθεστώτα του υπαρκτού σοσιαλισμού ήταν ότι αποτελούν *εκφυλισμένα εργατικά κράτη ή παραμορφωμένα εργατικά κράτη*, ενώ ο Καστοριάδης, αλλά και μια μερίδα του τότε τροτσικιστικού κινήματος θεωρούσαν ότι ο υπαρκτός σοσιαλισμός είχε πάψει προ πολλού να αποτελείται από κοινωνίες που είχαν κάποια σχέση με την απελευθέρωση της εργατικής τάξης. Ήδη από το 1946, ο Καστοριάδης θεωρούσε ότι η Σοβιετική κοινωνία αποτελείτο από το προλεταριάτο, την εργατική αριστοκρατία και τη γραφειοκρατία και η πολιτική εξουσία (και επομένως και η πολιτική δύναμη) κατέχεται από ένα κοινωνικό στρώμα (τη γραφειοκρατία- Σ.τ.Σ), του οποίου τα συμφέροντα είναι, κατά βάθος, απολύτως αντιφατικά με τα συμφέροντα του ρώσικου προλεταριάτου²⁶⁶.

Συνέπεια της παραπάνω ανάλυσης είναι η εναντίωση του Διεθνιστικού Κομμουνιστικού Κόμματος και του Καστοριάδη στη θέση της Τέταρτης Διεθνούς περί επιδίωξης πολιτικής επανάστασης στα κράτη του υπαρκτού σοσιαλισμού. Σε εσωτερικό δελτίο του PCI τον Αύγουστο του 1946 αναφέρει ότι *«όταν θα επιτευχθεί η επανάσταση στην ΕΣΣΔ, θα πρέπει όχι μονάχα να αντικατασταθεί το κόμμα που βρίσκεται στην εξουσία από το δικό μας, όχι μονάχα να κάνουμε να αναβιώσουν ή μάλλον να ξαναγεννηθούν τα όργανα της εργατικής εξουσίας, τα σοβιέτ [...], αλλά ακόμη θα πρέπει να δημιουργηθούν νέα όργανα ελέγχου, γιατί ένας από τους παράγοντες που ευνοούν την ανάπτυξη της γραφειοκρατίας, βρίσκεται στο γεγονός πως, κατά την περίοδο 1917-1923, η ηγεσία των μπολσεβίκων δε μπόρεσε να εκφράσει στην πράξη όλη τη δυσπιστία που θα έπρεπε να της ενέπνεε αυτή η γραφειοκρατία»*²⁶⁷.

Η κριτική του πρώιμου Καστοριάδη φαίνεται να συμπλέει με τις δυνάμεις του τροτσικισμού που διακατέχονται από τις αντιγραφειοκρατικές αντιλήψεις της Λούξεμπουργκ και του αριστερού κομμουνισμού του μεσοπολέμου, στους οποίους κυριαρχούσε η διάκριση μεταξύ διευθυντών-διευθυνόμενων, σε κόντρα με το επίσημο τροτσικιστικό ρεύμα, που θεωρούσε πρώτη της διάκριση ανάμεσα στους κατόχους ή μη των μέσων παραγωγής. Η νέα σύλληψη της γραφειοκρατίας και του ρώσικου καθεστώτος, επέτρεπε να σκίσει κανείς το απατηλό πέπλο της «εθνικοποίησης» και της «σχεδιοποίησης» και να ξαναβρεί, πέρα από τις νομικές μορφές της ιδιοκτησίας και τις μεθόδους διαχείρισης της όλης οικονομίας, που υιοθετεί η εκμεταλλεύτρια τάξη («αγορά» ή «σχέδιο»), τις πραγματικές σχέσεις παραγωγής σαν το θεμέλιο της διαίρεσης της κοινωνίας σε τάξεις. [...] Εάν η

²⁶⁶ Καστοριάδης Κορνήλιος, Η γραφειοκρατική κοινωνία, εκδόσεις Βέργος, 1977, σελ. 72

²⁶⁷ Ό.π., σελ. 73

κλασική ιδιωτική ιδιοκτησία καταργηθεί, ενώ οι εργάτες εξακολουθούν να είναι αντικείμενο εκμετάλλευσης, αποστερημένοι και αποχωρισμένοι από τα μέσα παραγωγής, η κοινωνική διαίρεση γίνεται διαίρεση ανάμεσα στους διευθύνοντες και στους εκτελεστές μέσα στη διαδικασία της παραγωγής²⁶⁸.

Στο ίδιο μοτίβο κινείται και η άποψη του αριστερού τμήματος της Δ' Διεθνούς για την κοινωνική επανάσταση. Κατά τον Καστοριάδη μια σοσιαλιστική επανάσταση δεν μπορεί να περιοριστεί στην κατάργηση των αφεντικών και της «ιδιωτικής» ιδιοκτησίας των παραγωγικών μέσων. Οφείλει, επίσης, να απαλλαγεί από την γραφειοκρατία και την διαχείριση που αυτή ασκεί πάνω στα μέσα και τη διαδικασία παραγωγής –με άλλα λόγια, να καταλύσει τη διαίρεση ανάμεσα σε διευθύνοντες και εκτελεστές²⁶⁹.

Την ίδια στιγμή ο Καστοριάδης παίρνει αποστάσεις και από την τελεολογία του επίσημου τροτσισμού, χωρίς να διατυπώνει ευθέως κριτική στον Τρότσκι, θεωρώντας ότι η ιστορική διαδικασία δεν είναι ούτε μοιραία, ούτε αναγκαστικά καθορισμένη εκ των προτέρων²⁷⁰, αλλά και δεν ακολουθεί μια ευθεία και ομοιογενή ανοδική γραμμή. Όπως είπε ο Τρότσκι, «Η ιστορία περνάει συχνά από τα αδιέξοδα του Στάλιν». Γενικότερα, η ιστορία, πλάι στις περιόδους προόδου, γνωρίζει επίσης περιόδους αποσύνθεσης και πτώσης, περιόδους βαρβαρότητας²⁷¹.

Για τον Καστοριάδη ο εκφυλισμός της Ρώσικης Επανάστασης δε συνιστά ένα τυχαίο γεγονός, αλλά το προϊόν της απομόνωσής της. Ο απογειωμένος διεθνισμός του τον οδηγεί στη θέση ότι ενώ η ωρίμανση της επανάστασης υπόκειται σε διαφορετικούς ρυθμούς στις διάφορες χώρες, όλες μας οι προσπάθειες τείνουν προς το συγχρονισμό της διεθνούς επανάστασης²⁷². Ακόμα και σε μια τέτοια εξιδανικευμένη περίπτωση, ο εκφυλισμός υφίσταται ως ενδεχόμενο και επαφύεται στη συνειδητότητα του προλεταριάτου. Ενδιαφέρον έχει ότι ενώ όλη η συλλογιστική είναι παρμένη από τον κλασικό αριστερισμό των θεωριών του «εργατικού ελέγχου», η γραφειοκρατία προέρχεται από την «καθυστερημένη κατάσταση της χώρας», από την οικονομική ένδεια που δημιουργεί την ανάγκη ενός «φύλακα της ανισότητας»²⁷³.

Τέλος, όσον αφορά το χαρακτηρισμό του Σοβιετικού Κράτους, ο Καστοριάδης το θεωρεί πιο ορθό τον όρο γραφειοκρατικό κράτος. Στο γραφειοκρατικό κράτος παρατηρείται το ακρότατο σημείο

²⁶⁸ Ό.π., σελ. 22

²⁶⁹ Ό.π., σελ. 23-24

²⁷⁰ Ό.π., σελ. 79

²⁷¹ Ό.π., σελ. 80

²⁷² Ό.π., σελ. 84

²⁷³ Ό.π., σελ. 84

του φαινομένου που χαρακτηρίζει ήδη τον ιμπεριαλισμό, τη συγχώνευση, ακόμα και στα πρόσωπα, της οικονομικής και πολιτικής ισχύος²⁷⁴. Ο όρος «εκφυλισμένο εργατικό κράτος», κατά τον Καστοριάδη, πρέπει να εγκαταλειφθεί οριστικά γιατί προσιορίζει μονάχα την εξέλιξη από την οποία προήλθε το τωρινό καθεστώς²⁷⁵, το οποίο έχει πλήρως αντιθετική σχέση με τα εργατικά συμφέροντα.

Ενώ, όμως, ο Καστοριάδης φαίνεται εκ πρώτης όψεως να ταυτίζεται με την κριτική του Τονι Cliff απέναντι στο επίσημο τροτσκιστικό ρεύμα, παρόλα αυτά αντιτίθεται και στην αντίληψη που θεωρεί το σοβιετικό κράτος ως κρατικό καπιταλισμό, θεώρηση που συγκαλύπτει στους υποστηρικτές της την ανικανότητά τους να μελετήσουν ένα καινούργιο φαινόμενο, χωρίς να προστρέξουν σε γνωστούς τύπους²⁷⁶. Αν και ο Καστοριάδης έχει δίκιο στο γεγονός ότι το σοβιετικό εκμεταλλευτικό κράτος υπήρξε ένα ιδιαίτερο ιστορικό προϊόν, παρόλα αυτά ο όρος κρατικός καπιταλισμός χρησιμοποιείται για να υποδείξει ότι στο επίπεδο του κυρίαρχου τρόπου παραγωγής τα ανατολικά καθεστώτα, θα μπορούσαν να είναι είτε «σοσιαλιστικά» (μεταβατικά κράτη), είτε καπιταλιστικά με ιδιαίτερα πολιτικο-ιστορικά χαρακτηριστικά. Η επιμονή του Καστοριάδη στον όρο *γραφειοκρατικά κράτη* αποδεικνύει και μια πρώτη ρήξη συνολικά με το μαρξισμό, εκτός και αν πρόκρινε μια μετάβαση σε κάποιο μετακαπιταλιστικό κοινωνικό καθεστώς, το οποίο δε θα ήταν το σοσιαλιστικό στάδιο. Η κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού και η εκ νέου μετάβαση στον κλασικό τύπο καπιταλιστικού κράτους στις χώρες του πρώην ανατολικού μπλοκ απέδειξε την ανεπάρκεια μιας τέτοιας υποθετικής προσέγγισης.

Socialisme ou Barbarie: η αριστερή αντι-ολοκληρωτική λογική

Όπως χαρακτηριστικά το διατύπωσε ο Κορνήλιος Καστοριάδης, «το φθινόπωρο του 1948, όταν οι τροτσκιστές απεύθυναν στον Τίτο, που τότε τα είχε χαλάσει με τη Μόσχα, την τερατώδη αλλά και γελοία πρόταση να σχηματίσουν μαζί του ένα ενιαίο μέτωπο, αποφασίσαμε να κόψουμε τις σχέσεις μας με το τροτσκιστικό κίνημα και ιδρύσαμε την ομάδα και το περιοδικό Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα»²⁷⁷. Η προσέγγιση της 4^{ης} Διεθνούς με τον Τίτο υπήρξε βασικό σημείο ρήξης του επίσημου τροτσκισμού με τις αριστερές πτέρυγες του κινήματος. Το συγκεκριμένο γεγονός, όμως,

²⁷⁴ Ό.π., σελ. 89

²⁷⁵ Ό.π., σελ. 91

²⁷⁶ Ό.π., σελ. 91-92

²⁷⁷ Καστοριάδης Κ., Η άνοδος της ασημαντότητας, εκδόσεις Ύψιλον, 2000, σελ. 112-113, αναφέρεται στο Τάσης Θεοφάνης, Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα, ο Κορνήλιος Καστοριάδης την περίοδο 1947-67, περιοδικό Θέσεις, τχ. 98, Ιανουάριος- Μάρτιος 2007.

για την ομάδα που συσπειρώθηκε γύρω από το περιοδικό *Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα* υπήρξε το ιδρυτικό σημείο ρήξης συνολικότερα με τον τροτσκισμό.

Η βασική κατεύθυνση του Καστοριάδη εκείνη τη στιγμή συνέχισε να είναι μια μαρξιστική προσέγγιση, που θα προσπαθούσε να αναμετρηθεί συνολικά με την αποτυχία του παγκόσμιου εργατικού κινήματος να αποφύγει την ταύτισή του με το σταλινισμό, ο οποίος έβγαινε από τον πόλεμο εμφανώς ενδυναμωμένος. Απέναντι στις άστοχες προβλέψεις του Τρότσκι για το μεταπολεμικό τοπίο, το περιοδικό *Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα* θεωρούσε ότι ο σταλινισμός δεν ήταν ένα παροδικό φαινόμενο, αλλά εντασσόταν σε ένα ευρύτερο μετασχηματισμό που συντελούνταν και οδηγούσε στην σταδιακή επικράτηση του γραφειοκρατικού καπιταλισμού.

Μπορούμε να πούμε χοντρικά, ότι την ουσιαστική διαφορά ανάμεσα στη σημερινή κατάσταση και εκείνη του 1848 την καθορίζει η εμφάνιση της γραφειοκρατίας ως κοινωνικής κατηγορίας που τείνει να υποκαταστήσει την παραδοσιακή αστική τάξη στην περίοδο της παρακμής του καπιταλισμού²⁷⁸, υποστήριζε ο Καστοριάδης στο πρώτο τεύχος του περιοδικού. Η νέα αυτή μορφή ταξικής εκμετάλλευσης λειτουργούσε διατηρώντας συγχρόνως τα πιο βαθιά χαρακτηριστικά του καπιταλισμού, διαλύοντας τυπικά την παραδοσιακή καπιταλιστική ατομική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής και συγγενεύοντας εξωτερικά με μερικούς από τους στόχους που το εργατικό κίνημα είχε προσδιορίσει μέχρι τότε²⁷⁹(εθνικοποίηση των μέσων παραγωγής, σχεδιασμός της οικονομίας).

Με τον τρόπο αυτό, αν ο ανταγωνιστικός καπιταλισμός του 19^{ου} αιώνα έδωσε τη θέση του στο μονοπωλιακό καπιταλισμό, ο τελευταίος μετά την κρίση του 1929 άρχισε να αντικαθίσταται από το νέο αυτό οικονομικό μοντέλο του γραφειοκρατικού καπιταλισμού. Ενώ ο Καστοριάδης περιγράφει σαφώς ένα μοντέλο κρατικού καπιταλισμού, ταυτόχρονα δεν δέχεται τον όρο γιατί προσπαθεί να περιγράψει ένα νέο φαινόμενο, με παγκόσμια εμβέλεια και δε θέλει να χρησιμοποιήσει παλιούς όρους με ιστορικές φορτίσεις, που θα έτειναν στη σύγχυση παρά στο ξεκαθάρισμα της νέας συγκυρίας που ανοιγόταν.

Το περιοδικό *Socialisme ou Barbarie* παρέμεινε καθόλη τη διάρκεια της εκδοτικής του ζωής (1949-1965) στο μαρξιστικό χώρο, παρόλα αυτά ο κεντρικός όρος γύρω από τον οποίο συσπειρωνόταν η ομάδα, ο όρος «γραφειοκρατία», έβαινε όλο και περισσότερο προς την αυτονόμηση από το οικονομικό επίπεδο. Ενώ ξεκίνησε ως μια αριστερίστικη διαφοροποίηση, με λουξεμπουργκιανές αναφορές, σταδιακά η θεώρηση ότι το βασικό πρόβλημα των δυτικών κοινωνιών

²⁷⁸ Καστοριάδης Κ., *Η γραφειοκρατική κοινωνία, ...*, ό.π., σελ. 148

²⁷⁹ Ό.π., σελ. 149

δεν είναι το οικονομικό, αλλά τα ζητήματα ελευθερίας, οι βασικοί πρωταγωνιστές του περιοδικού, Καστοριάδης και Lefort, οδηγήθηκαν σε πιο φιλελεύθερα μονοπάτια, υποστηρίζοντας διάφορες μορφές ριζοσπαστικής δημοκρατίας.

Καταρχάς, ο Καστοριάδης απομακρύνθηκε από την ιδέα συγκρότησης μιας συνολικής θεωρίας απέναντι στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής. Η χίμαιρα της ολοκληρωτικής απάντησης στον καπιταλισμό αποτελούσε, για τον Καστοριάδη, το σπέρμα στη μαρξιστική θεωρία της γραφειοκρατίας και του ολοκληρωτισμού.

Στο πρώτο μέρος της *Φαντασιακής θέσμησης της κοινωνίας*, που γράφτηκε το 1964-65 και δημοσιεύτηκε στα τελευταία τεύχη του *Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα*, ο Καστοριάδης προσπαθεί να αντιπαρατεθεί στον κυρίαρχο μαρξισμό της εποχής του, κυρίως στο τελεολογικό σχήμα του καταστροφισμού, που βλέπει συνεχώς το αναπόφευκτο τέλος του καπιταλισμού, ο οποίος δε μπορεί να ξεπεράσει τις ανεπίλυτες εσωτερικές του (οικονομικές) αντιφάσεις. Παρόλα αυτά, όπως τονίζει ο Καστοριάδης, *η πείρα των τελευταίων εκατό χρόνων στις αναπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες δεν δείχνει ούτε εξαθλίωση του προλεταριάτου (απόλυτη ή σχετική), ούτε αιώνια αύξηση της ανεργίας, ούτε πτώση του ποσοστού του κέρδους, και ακόμη λιγότερο μια επιβράδυνση της ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων, των οποίων αντίθετα ο ρυθμός επιταχύνθηκε σε βαθμό αδιανόητο προοιμιένως*²⁸⁰.

Ταυτίζοντας το μαρξικό έργο συνολικά με τα σχήματα του κυρίαρχου μαρξισμού, θεωρεί ότι *είναι αδύνατο να διασωθεί η οικονομική θεωρία του Μαρξ, ούτε και οι προκείμενές της, η μέθοδός της ή η δομή της. Εν συντομία, η θεωρία ως τέτοια «αγνοεί» τη δράση των κοινωνικών τάξεων [...], την επίδραση των εργατικών αγώνων στην κατανομή του κοινωνικού προϊόντος*²⁸¹. Είναι γεγονός ότι, η ταύτιση του μαρξικού έργου με την τελεολογία (είτε ιστορική είτε οικονομική) αντιστοιχεί σε ένα βαθμό στα έργα του ίδιου του Μαρξ, στο βαθμό που διαφαίνεται σε κάποια από αυτά μια τέτοια τάση. Παρόλα αυτά, η συνολική μαρξιστική θεώρηση σε καμία περίπτωση δε μπορεί να αναχθεί σε αυτά τα απλουστευτικά σχήματα.

Ακόμα σημαντικότερη ρήξη με το μαρξισμό αποτελεί η θέση του ότι το επαναστατικό κίνημα οφείλει να διαγράψει *την κεντρική σημασία που έδινε ο Μαρξ (και όλο το μαρξιστικό κίνημα) στην οικονομία ως τέτοια*²⁸². Στο σημείο αυτό διαφαίνεται η οριστική εναντίωσή του με την δυνατότητα

²⁸⁰ Καστοριάδης Κ., *Η φαντασιακή θέσμηση της κοινωνίας*, εκδόσεις Κέδρος, 2010, σελ. 28

²⁸¹ Ό.π., σελ. 28-29

²⁸² Ό.π., σελ. 30

«επιστημονικής» απάντησης στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, θέση που κατά τον Καστοριάδη, καταλήγει στον ολοκληρωτισμό της πίστης σε μια ολιστική αντιπαράθεση με τον καπιταλισμό. Αντίθετα, για τον Καστοριάδη το κεντρικό στοιχείο της σοσιαλιστικής σκέψης υπήρξε ανέκαθεν η ιδέα μιας αυτόνομης δράσης των μαζών, στοιχείο που ο μαρξισμός ενσωμάτωσε, αλλά πάντα ως δευτερεύον στοιχείο.

Έχοντας αυτά κατά νου, μπορούμε να αντιληφθούμε το Καστοριαδικό σύμπαν ως ένα χώρο όπου αντιπαλεύουν η αυτόνομη δράση των μαζών με όλες τις διαμεσολαβούμενες εξουσίες ή μικροεξουσίες, θέτοντας στο κέντρο της σκέψης του το ζήτημα της Δημοκρατίας. Ο Καστοριάδης παρέμεινε ως το τέλος της ζωής του ένας κριτικός φιλόσοφος, με την έννοια της εναντίωσής του στις κυρίαρχες εξουσίες, δυτικού ή σοβιετικού τύπου, παρόλα αυτά, οι θέσεις του εγείρουν μια σειρά σημαντικών πολιτικών ερωτημάτων, στο βαθμό που συγχρωτίζονται με την πραγματικότητα και δεν παραμένουν στην υψηλή αφαίρεση της φιλοσοφίας.

Η άρνησή του σε κάθε διαμεσολαβούμενη εξουσία εν γένει και η πρόκριση της άμεσης εξουσίας αδυνατούσε να απαντήσει στη στρατηγική του ανταποικιακού κινήματος της εποχής του, όπου αναδείχθηκαν μια σειρά προοδευτικών εθνικισμών με σοσιαλίζοντα χαρακτηριστικά. Ακόμα και στην Ευρώπη, με παραδοσιακά μεγαλύτερη διείσδυση των δημοκρατικών θεσμών, ο Καστοριάδης εναντιώθηκε επί της αρχής σε κάθε προσπάθεια εργατικής εξουσίας, θεωρώντας την προάγγελο ολοκληρωτισμού ή δυτικού τύπου κυριαρχίας. Ενδεικτικό είναι, ότι θεώρησε σημαντικά επαναστατικά γεγονότα στην ευρωπαϊκή ήπειρο την Ουγγρική Επανάσταση του 1956 και το Μάη του 1968, γεγονότα πραγματικά σημαντικά ως προς τη βίαια είσοδο των μαζών στην Πολιτική, αλλά ταυτόχρονα γεγονότα που η άρνησή τους ή η ανικανότητά τους να συγκροτήσουν το Πολιτικό τα κατέστησε ευάλωτα και τα οδήγησε στην αναδίπλωση. Αντίθετα, η Άνοιξη της Πράγας δεν υπήρξε σημαντικό γεγονός στο βαθμό που αντιπαρατάχθηκαν δυο μερίδες της τσεχοσλοβάκικης γραφειοκρατίας, γεγονός που σαμπόταρε εξ' αρχής τον αδιαμεσολάβητο εργατικό αγώνα.

Το θεωρητικό σχήμα του Καστοριάδη, όσον αφορά πάντα το αντικείμενο της παρούσας εργασίας, δηλαδή το Κράτος και το σοσιαλιστικό μετασχηματισμό, μπορεί να τοποθετηθεί στο κλασικό μη ντετερμινιστικό αριστερισμό, τη θεώρηση μιας ταξικής πάλης που διεξάγεται ανάμεσα σε δυο κεντρικές τάξεις, την εργατική τάξη με την ευρεία έννοια και τη γραφειοκρατία, χωρίς να υπάρχουν πυκνώσεις, ηγεμονίες, κράτη σε μια συνεχή πάλη των αντιμαχόμενων στρατοπέδων. Σε αντίθεση, όμως, με το κλασικό αριστερισμό, αυτό το κοινωνικό εκκρεμές, κατά τον ύστερο

Καστοριάδη, αποδεσμεύεται πλήρως από τις ταξικές αφετηρίες του και αγκαλιάζει συνολικά την κοινωνία, οδηγώντας σε πιο υπερταξικές διαχωριστικές. Θα μπορούσαμε σχηματικά να αναφέρουμε ότι αν η βασική αντίθεση του πρώιμου Καστοριάδη είναι η αντίθεση διευθυντών-διευθυνόμενων, στον ύστερο Καστοριάδη αυτή μετατρέπεται σε αντιπαράθεση δημοκρατίας-ολοκληρωτισμού, σχήμα ενταγμένο πλήρως στον ευρωκεντρικό φιλελευθερισμό, ακόμα και αν ο Καστοριαδης παρέμεινε, μέχρι τέλους, στο στρατόπεδο των κοινωνικά αδύναμων.

Τρίτη και Τέταρτη Διεθνής: αποκλίσεις και συγκλίσεις

Ο τροτσκισμός, σε όλες τις εκδοχές του υπήρξε, κατά κοινή ομολογία, το ρεύμα που αγωνίστηκε με όλες του τις δυνάμεις απέναντι στη γραφειοκρατική μετάλλαξη των καθεστώτων του υπαρκτού σοσιαλισμού. Το γεγονός αυτό γίνεται ακόμα πιο ηρωικό αν αντιληφθούμε ότι πολλοί αγωνιστές του τροτσκιστικού κινήματος βρέθηκαν να διώκονται ως επαναστάτες από τα αστικά καθεστώτα, αλλά και ταυτόχρονα ως προδότες από το επίσημο κομμουνιστικό και εργατικό κίνημα.

Παρόλα αυτά, η κριτική του τροτσκισμού στο ορθόδοξο κομμουνιστικό κίνημα υπήρξε κατά βάση μια ηθικολογική επίκληση στα «υψηλά ιδανικά της επανάστασης», μια επιμονή στη φιγούρα του επαναστάτη που αγωνίζεται με αυταπάρνηση. Ο σταλινισμός και η γραφειοκρατία για τους τροτσκιστές «πρόδωσαν» τη ρώσικη επανάσταση, η οποία είχε μπει σε σταθερές ράγες όσο κυριαρχούσε η ηγεσία των Λένιν και Τρότσκι. Για τον τροτσκισμό, ο «γραφειοκρατικός εκφυλισμός» του εργατικού κράτους μπορεί να υπήρξε συνέπεια υλικών παραγόντων, όπως η κόπωση του προλεταριάτου μετά από χρόνια αγωνιστικής ανάτασης, η εξόντωση της παλιάς επαναστατικής φρουράς κατά τη διάρκεια του εμφύλιου πόλεμου, η απομόνωση του πρώτου εργατικού κράτους ή η μη έγκαιρη διάγνωση του ολοκληρωτικού τέρατος που γεννιόταν, αλλά η αντίληψη αυτή δεν έγινε κατανοητή ως εγγενής πιθανή τάση της επαναστατικής στιγμής, αλλά ως μια τυχαία παρεκτροπή.

Ο *δομικός αριστερισμός* του τροτσκισμού, η παραγωγή μιας πολιτικής σε καταστάσεις υψηλής αφαίρεσης, πολλές φορές ερχόταν σε σύγκρουση με την προσπάθειά του για μάχιμη πολιτική παρέμβαση. Στο επίπεδο της πολιτικής παρέμβασης στο εργατικό κίνημα των αναπτυσσόμενων χωρών οδήγησε στην αποδοχή της τακτικής του εισοδισμού, κυρίως από τα κόμματα της επίσημης Τέταρτης Διεθνούς (ISFI), στο βαθμό που η οργανωτική του αναπαραγωγή υπήρξε μειοψηφική.

Η αχίλλειος πτέρνα, βέβαια, του τροτσισμού υπήρξε το εθνικό ζήτημα. Η αναπαραγωγή του σχήματος του επαναστατικού ντεφαιτισμού σε συνθήκες πολύ διαφορετικές από την εποχή της κατάρρευσης των Αυτοκρατοριών και κατά την περίοδο της πλήρους άνθησης του ανταποικιακού κινήματος, οδήγησαν σε ανυπέρβλητα αδιέξοδα το τροτσικιστικό κίνημα, με συνέπεια την ταύτισή του με διασπάσεις και μικρο-ηγεμονισμούς. Η επιμονή του τροτσισμού στη λενινιστική «αυτοδιάθεση των εθνών» μπορεί να τον οχύρωνε απέναντι στους μεγαλοϊδεατισμούς των κυρίαρχων εθνών, αλλά δεν μπορούσε να απαντήσει σε όλα τα εθνικά ζητήματα που προέκυψαν μεταπολεμικά, συχνά υπό το βάρος της πάλης ανάμεσα στις ιμπεριαλιστικές επιδιώξεις και μαζικά λαϊκά κινήματα των χωρών του Τρίτου κόσμου.

Η επίσημη Διεθνής, υπό τον Πάμπλο αρχικά και το Μαντέλ αργότερα, οδηγήθηκε σε υποτίμηση της έκτασης του ανταποικιακού αγώνα και τη συλλήβδην εναντίωση σε όλα τα καθεστώτα του υπαρκτού σοσιαλισμού ως «εθνικο-ρεφορμιστικά», αδυνατώντας να προτείνει ένα δρόμο πέρα από το μεταρρυθμιστικό εθνοκεντρισμό του επίσημου κομμουνιστικού κινήματος, εκτός από την επίκληση μαρξικών χωρίων ή απόψεων του πρώιμου Λένιν, της Λούξεμπουργκ και όλων των αντιγραφειοκρατικών θέσεων του αριστερού κινήματος.

Μοναδική περίπτωση υπεράσπισης ενός υπαρκτού σοσιαλιστικού μοντέλου ήταν η Κούβα, στην οποία είδαν μια εκδοχή πιο αντιγραφειοκρατικού μοντέλου. Παρόλα αυτά, η διαφοροποίηση της σοσιαλιστικής Κούβας από τα υπόλοιπα καθεστώτα υπήρξε περισσότερο αισθητική παρά ουσιαστική. Η άνοδος στην εξουσία των «εξωτικών» Barbudos, η ρομαντική φιγούρα του Τσε που σκάβει μαζί με τους Κουβανούς εργάτες για την ανοικοδόμηση του σοσιαλισμού, η ιδιόμορφη περίπτωση της μικρής Κούβας δίπλα στην ιμπεριαλιστική υπερδύναμη, η υποστήριξη από μέρους της πολλών επαναστατικών γεγονότων σε όλη την επικράτεια της υφελίου μπορεί να ανεδείξε μια διαφορετική εικόνα επαναστάτη απέναντι στη γραφειοκρατία του Κρεμλίνου, αλλά δεν κατάφερε να δώσει ένα νέο παράδειγμα σοσιαλιστικής οικοδόμησης, ριζικά διαφορετικό από όλα τα καθεστώτα του Υπαρκτού Σοσιαλισμού. Αντιθέτως, σε μια ανάλυση πιο βαθιά από τα παραπάνω επιφαινόμενα, το σοσιαλιστικό πείραμα της Κούβας υιοθετεί την πλειοψηφία των στοιχείων που αναπαρήχθησαν από όλες τις σοσιαλιστικές χώρες του 20^{ου} αιώνα. Αυτός ήταν ο λόγος που οι ακόμα πιο αριστερίστικες φωνές του τροτσικιστικού κινήματος, όπως η ICFI των Lambert και Healy, καταδίκασαν όλες χωρίς εξαίρεση τις σοσιαλιστικές χώρες του 20^{ου} αιώνα, υιοθετώντας μια δογματική, με την

κυριολεκτική έννοια του όρου, θεώρηση της κοινωνικής επανάστασης και της σοσιαλιστικής εξουσίας.

Παρά, όμως, την εναντίωση του τροτσκισμού στον υπαρκτό σοσιαλισμό, οφείλουμε να αναγνωρίσουμε ότι η κοινή τους μήτρα δεν υπήρξε ένα τυχαίο γεγονός, αλλά αντίθετα ένα συμβάν που καθόρισε τα όρια και του τροτσκισμού, εντάσσοντας και αυτό το ρεύμα, επί της ουσίας, στο σοβιετικό μαρξισμό. Πρώτα απ' όλα, η πλήρης υποταγή του Τρότσκι στο σχήμα του καταστροφισμού δεν άφηνε άλλα περιθώρια ανάγνωσης της ήττας. Ακόμα και στα ύστερα έργα του ο Τρότσκι επιμένει στο μεταφυσικό αυτό δόγμα. Για παράδειγμα τις παραμονές του Β' Παγκόσμιου Πόλεμου ο Τρότσκι αναφέρει ότι *η αποσύνθεση του καπιταλισμού του καπιταλισμού έχει φτάσει στα έσχατα όριά της, όπως και η αποσύνθεση της παλιάς άρχουσας τάξης. Η παραπέρα ύπαρξη αυτού του συστήματος είναι αδύνατη*²⁸³. Είναι αληθές, όμως, ότι ο μεταπολεμικός τροτσκισμός αναθεώρησε τη φатаλιστική άποψη του Τρότσκι.

Επίσης, το δίπολο (σταλινικού) εθνοκεντρισμού και (τροτσκιστικού) διεθνισμού, πολλές φορές συνέκλινε στην απουσία μιας πραγματικής στρατηγικής ρήξης με το υπάρχον καπιταλιστικό σύστημα. Αν ο εθνοκεντρισμός μεταχειριζόταν το αστικό κράτος, προωθώντας απλά φιλολαϊκές μεταρρυθμίσεις στην καλύτερη περίπτωση, ο απογειωμένος διεθνισμός παραδεχόταν άρρητα την έλλειψη στρατηγικής και οδηγούνταν στην οχύρωση σε αφηρημένες έννοιες.

Πέραν, όμως, από αυτά τα επιφαινόμενα, το βασικό στοιχείο σύγκλισης υπήρξε ουσιαστικά η υποταγή στον οικονομισμό. Κυρίαρχη πτυχή του οικονομισμού υπήρξε η θέση περί προτεραιότητας των παραγωγικών δυνάμεων απέναντι στις παραγωγικές σχέσεις, θέση που καθιστούσε την οικονομική ανάπτυξη ως τη βασική προϋπόθεση του σοσιαλιστικού μετασχηματισμού. Για παράδειγμα, ο Ernest Mandel στο βιβλίο του *ο Τρότσκι ως εναλλακτική*, που προσπαθεί να αποκρούσει τα επιχειρήματα που θέλουν τον Τρότσκι και την Αριστερή Αντιπολίτευση στην ΕΣΣΔ ως προφήτες της βίαιης κολλεκτιβοποίησης του Στάλιν, θεωρεί ορθά ότι *είναι απίθανο να ολοκληρωθεί η οικοδόμηση του σοσιαλισμού, μιας αταξικής κοινωνίας, σε μία χώρα*²⁸⁴, ακόμα και αν αυτή είναι η ΕΣΣΔ. Ο ίδιος επιμένει ότι *παρόλα αυτά, είναι πιθανό να ξεκινήσει η ανοικοδόμηση του σοσιαλισμού στην ΕΣΣΔ, με άλλα λόγια, να εκβιομηχανοποιήσει και να εκσυγχρονήσει τη χώρα και σταδιακά να μειώσει τις κοινωνικές αντιπαραθέσεις και ανισότητες*²⁸⁵. Η συγκεκριμένη θεώρηση του

²⁸³ Τρότσκι Λέον, Στην υπεράσπιση ..., ό.π., σελ. 39

²⁸⁴ Mandel Ernest, Trotsky as alternative, Verso Books, 1995, σελ. 60

²⁸⁵ Ό.π., σελ. 60

σοσιαλιστικού μετασχηματισμού υπήρξε τόσο καθολική, που μόνο στα διάκενα αυτής της κυρίαρχης άποψης εκδηλώθηκαν μειοψηφικές αντιπαραθέσεις, κυρίως εμπνεόμενες από τις ταξικές συγκρούσεις που συνέχιζαν να αναπαράγουν αυθόρμητα αντικαπιταλιστικά ιδεολογικά στοιχεία.

Αν, κατά τις οικονομίστικες αναλύσεις, το στάδιο της οικονομικής ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων όριζε συνολικά τα όρια της επαναστατικής ιδεολογίας και πολιτικής σε κάθε ιστορική φάση, η φάση της εκμηχανισμένης παραγωγής, που διένυε τότε ο σοσιαλιστικός κόσμος, όριζε και τις αντίστοιχες δυνατότητες. Μέσα σε αυτό το «σκληρό» θεωρητικό σχήμα, η δυνατότητα να υπάρξει αυταρχική διολίσθηση και δημιουργία πρωτότυπων μορφών κοινωνικής και οικονομικής καταπίεσης φάνταζε ως ένα στιγμιαίο λάθος, συχνά ηγεσίας, που δεν αφορούσε την ίδια την παραγωγή και συνεπώς εύκολα αντιμετώπισιμο.

Όπως έγραφε ο James Cannon, σημαίνουσα φιγούρα του αμερικάνικου τροτσκισμού, στο *Γράμμα προς τους τροτσκιστές σε όλο τον κόσμο*, κείμενο που κατακεραύνωνε την ηγεσία του Πάμπλο: «*Η κάθοδος στην άβυσσο μπορεί να αποφευχθεί μόνο αντικαθιστώντας τον καπιταλισμό με την σχεδιασμένη οικονομία του σοσιαλισμού σε παγκόσμια κλίμακα και συνεχίζοντας έτσι τον κύκλο προόδου που άνοιξε ο καπιταλισμός στις πρώτες του μέρες. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί μόνο υπό την ηγεσία της εργατικής τάξης, ως η μόνη πραγματικά επαναστατική τάξη στην κοινωνία. Αλλά η ίδια η εργατική τάξη αντιμετωπίζει μια κρίση ηγεσίας, παρόλο που ο παγκόσμιος συσχετισμός των κοινωνικών δυνάμεων δεν ήταν ποτέ τόσο ευνοϊκός όσο σήμερα για τους εργάτες να πάρουν το δρόμο προς την εξουσία*²⁸⁶».

Τέλος, στο βαθμό που η οικονομικές συνθήκες ήταν επαρκής όρος για την κοινωνική αλλαγή, το ζήτημα οριζόταν ως ανάγκη τα «συνειδητά» τμήματα του κοινωνικού υποκειμένου να σταθούν στο ύψος των (οικονομικών) περιστάσεων. Με τον τρόπο αυτό ο σοσιαλιστικός μετασχηματισμός φάνταζε πολύ πιο εύκολος από όσο πραγματικά ήταν και με τη σειρά του οδηγούσε σε υπεραισιόδοξες απλουστεύσεις.

Η υπερβολική επικέντρωση στη συνειδητότητα της επαναστατικής αλλαγής, είτε αυτό αφορά τους επαναστάτες είτε το κόμμα και το εργατικό κράτος, κατέστησε τον κυρίαρχο μαρξισμό, όλων των εκδοχών, ένα προοδευτικό, αλλά ταυτόχρονα ιδεαλιστικό ιδεολογικό σύμπαν. Αυτή η ιδεαλιστική και βολονταριστική προσέγγιση του επαναστατικού μετασχηματισμού λειτουργούσε πολλές φορές ανασταλτικά στην προσπάθεια ψηλάφησης και εδραίωσης νέων μορφών κοινωνικών

²⁸⁶ Cannon P. James, *A Letter to Trotskyists Throughout the World*, National Committee of the SWP, 1953

σχέσεων, από τις οποίες θα μπορούσε να παράγονται με πιο αυθόρμητο τρόπο ασταθείς, βέβαια, όσο δεν είναι καθολικές, μορφές σοσιαλιστικής ιδεολογίας.

Σε τελική ανάλυση, η εδραίωση ενός νέου τρόπου παραγωγής, του κομμουνιστικού εν προκειμένω, δε μπορεί παρά να είναι μια μακρά διαδικασία πειραματισμών στο επίπεδο των παραγωγικών σχέσεων, μια ενδογενής (και όχι εξωτερική) διαδικασία ζωντανής μάχης των παλιών καπιταλιστικών σχέσεων με τις νέες ασταθείς σοσιαλιστικές/κομμουνιστικές σχέσεις. Αυτή η ζωντανή πλευρά της ταξικής πάλης θα ορίζει (όχι αυτόματα και γραμμικά) και το βαθμό εμπέδωσης του κομμουνισμού ως πάντα υπάρχον, αλλά υποτελές μέχρι την πλήρη επικράτησή του, οικονομικό σύστημα.

Θέσεις για τον κομμουνισμό

Εκτός από το τροτσκιστικό ρεύμα, υπήρξαν και άλλες μειοψηφικές προσπάθειες εναντίωσης στο μετωπισμό του ορθόδοξου ρεύματος. Η διαγραφή της ομάδας που συσπειρωνόταν γύρω από το περιοδικό *Il Manifesto* από το PCI το 1969, οδήγησε στη δημιουργία μιας ακροαριστερής ομάδας, που προωθούσε μια πολιτική γραμμή κριτική στο PCI, αλλά ταυτόχρονα εναντιωνόταν και στον κινηματισμό/αυθορημητισμό των διαφόρων ομάδων της ιταλικής εξωκοινοβουλευτικής αριστεράς. Ανάμεσα στα στελέχη του *Il Manifesto* ήταν σημαντικές προσωπικότητες της ομάδας του Ingrao, όπως οι Luigi Pintor, Valentino Parlato, Lucio Magri, Rossana Rossanda και Luciana Castellina²⁸⁷.

Αιτία της διαγραφής υπήρξε η προσπάθεια της ομάδας του *Il Manifesto* να διαφοροποιηθεί απέναντι στη συνεχόμενη ενσωμάτωση του PCI στο ιταλικό πολιτικό σύστημα, ως το προοδευτικό άκρο του, διαδικασία η οποία επιταχύνθηκε κατά τη διάρκεια της κοινωνικής εξέγερσης του 1968-69. Μέσα από αυτή τη διαδικασία ρήξης με τον επίσημο κομματικό φορέα, το *Il Manifesto* προσπάθησε να αναστοχαστεί κρίσιμα ζητήματα για την Αριστερά, όπως η επεξεργασία ενός νέου προγράμματος, η ψηλάφηση μιας νέας σχέσης κόμματος και κοινωνικών κινημάτων, η ρήξη με μια συγκεκριμένη παράδοση εντός του μαρξιστικού στρατοπέδου, του σοβιετικού μαρξισμού και η προσέγγιση της Λαϊκής Κίνας, ως το σύγχρονο επαναστατικό παράδειγμα σοσιαλιστικού μετασχηματισμού στην αντιπαράθεσή της με την Ε.Σ.Σ.Δ.

Το Σεπτέμβριο του 1970, η ομάδα του *Il Manifesto* δημοσίευσε, στη μηνιαία εφημερίδα της, την πολιτική της πλατφόρμα υπό τον τίτλο *Θέσεις για τον κομμουνισμό*. Στο σημαντικό αυτό κείμενο,

²⁸⁷ Ο Ingrao ψήφισε υπέρ της αποπομπής των διαφωνούντων από το PCI.

η ομάδα του II Manifesto προσπάθησε να περιγράψει το στρατηγικό κενό της Ιταλικής και ευρωπαϊκής Αριστεράς, η οποία είχε συνθλιβεί ανάμεσα στις μολόπετρες της σοσιαλδημοκρατίας και του μετωπισμού.

Και αν η ενσωμάτωση της σοσιαλδημοκρατίας υπήρξε ένα αδιαμφισβήτητο γεγονός, ο μετωπισμός αποτέλεσε απόρροια της κρίσης του μαρξισμού, οι ρίζες της οποίας μπορούν να αναχθούν στην ήττα της επανάστασης στη Δύση τη δεκαετία του 1920. Από αυτήν την ήττα, ακολούθησε η ανάγκη οικοδόμησης του σοσιαλισμού στην ΕΣΣΔ κάτω από εξαιρετικά δύσκολες συνθήκες, καθώς και μια βαθιά κρίση στα ευρωπαϊκά μπολσεβίκικα κόμματα, βιώνοντας σοβαρά τα όρια μιας κυρίως προπαγανδιστικής δραστηριότητας, εν αναμονή της κατάρρευσης του συστήματος. Ο μετωπισμός δημιουργήθηκε ακριβώς από την ανάγκη οικοδόμησης ενός διεθνούς μετώπου συμμαχιών για την υπεράσπιση της Σοβιετικής Ένωσης και για να ανακαλυφθεί πάλι μια πραγματική πολιτική σχέση με τις μάζες και τις ανάγκες τους²⁸⁸.

Πάνω απ' όλα, όμως, οι ρίζες της πρέπει να αναζητηθούν στις βαθιές αλλαγές που προκάλεσε η κρίση του 1929 στο καπιταλιστικό σύστημα. Αυτό το μοντέλο χαρακτηρίστηκε από μια εντατική ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, μια εκτεταμένη εφαρμογή της επιστήμης στην οικονομία, όλο και περισσότερο προγραμματισμένες επενδύσεις, μια ισχυρή συγκέντρωση οικονομικής δύναμης, μια συστηματική αξιοποίηση του κράτους για τη ρύθμιση του επιχειρηματικού κύκλου και τη διαμεσολάβηση των κοινωνικών εντάσεων, τεράστια αύξηση της παραγωγής τυποποιημένων και μαζικής παραγωγής καταναλωτικών αγαθών και προοδευτική διεύρυνση του τριτογενούς τομέα της οικονομίας. Όλα αυτά έχουν τροποποιήσει βαθιά τα δεδομένα στα οποία βασίζονται οι παραδοσιακές στρατηγικές του εργατικού κινήματος²⁸⁹.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, το κλασικό σχήμα της επαναστατικής ρήξης - ως παρέμβαση μιας συνειδητής μειοψηφίας που εισέρχεται σε μια κατάσταση κοινωνικής αποσύνθεσης και χρησιμοποιεί στοιχειώδη μαζικά αιτήματα για την κατοχή της κρατικής εξουσίας και για την ανατροπή της καθεστηκυίας τάξης - γίνεται ανέφικτη²⁹⁰. Πράγματι, ο μετωπισμός, όπως προαναφέραμε, υπήρξε μια στρατηγική επιστροφής στις μάζες, σε αντίθεση με το πρότερο αριστεριστικό σχήμα. Παρόλα αυτά, ο μετωπισμός, φτάνοντας στο άλλο άκρο, υπήρξε μια εθνική μεταρρυθμιστική απάντηση του PCI και των υπόλοιπων ευρωπαϊκών κομμουνιστικών κομμάτων, μια πολιτική απάντηση με αρκετά

²⁸⁸ II Manifesto, Politics & Society, For Communism: Theses of the II Manifesto Group, translated by Levine Andrew, Volume: 1 issue: 4, page(s): 409-440, September 1971, σελ. 412

²⁸⁹ Ό.π., σελ. 413

²⁹⁰ Ό.π., σελ. 413

κοινά γνωρίσματα με τη σοσιαλδημοκρατία, ιδιαίτερα τη σημασία που αποδίδεται στην καθυστέρηση του ιταλικού και του ευρωπαϊκού καπιταλισμού, στη συγκέντρωση του αγώνα γύρω από τις αντιφάσεις που απορρέουν από αυτήν την καθυστέρηση, και η ενθουσιώδης υποστήριξη της εθνικής οικονομικής ανάπτυξης και των δημοκρατικών ελευθεριών²⁹¹.

Ταυτόχρονα, ο μεταπολεμικός μετωπισμός επαναλάνει τα βασικά στοιχεία του μεσοπολεμικού λαϊκομετωπισμού: την πίστη στη γραμμική ανάπτυξη της Ρωσικής Επανάστασης ως μια αυθεντική εγγύηση κατά της διολίσθησης προς τον οπορτουνισμό και ως στοιχείο που θα επέτρεπε μια ημι-ειρηνική μετάβαση στο σοσιαλισμό στη Δύση· και η ανίατη οικονομική και πολιτική καθυστέρηση του ιταλικού καπιταλισμού, ως αντικειμενικό έδαφος στο οποίο θα βασιστεί τόσο η συμμαχία μεταξύ της εργατικής τάξης και της μικροαστικής αστικής τάξης όσο και του επαναστατικού χαρακτήρα του αγώνα για οικονομική ανάπτυξη και δημοκρατία²⁹².

Γίνεται φανερό από την κριτική που κάνει η ομάδα του II Manifesto στο PCI, ότι όχι μόνο ο μεταρρυθμιστικός εθνοκεντρισμός του PCI συμβαδίζει με το σοβιετικό πρότυπο της ειρηνικής συνύπαρξης, αλλά και το γεγονός ότι τα χαρακτηριστικά αυτά αποτελούν επιφανόμενα της οικονομίστικης αντίληψης που διακατέχονται τα κομμουνιστικά κόμματα εντός και εκτός του ανατολικού μπλοκ. Η επιμονή στη θεώρηση της καπιταλιστικής διαδικασίας ως διαδικασίας που φρένάρει την ανάπτυξη, οι πολιτικές και κοινωνικές συμμαχίες χωρίς στατηγική στόχευση, η υπεράσπιση της ΕΣΣΔ ως κράτος σταθερότητας και ειρήνης, παρά τις αντιδημοκρατικές αρχές που το διέπουν, υπήρξαν βασικά στοιχεία της πολιτικής του μετωπισμού.

Απέναντι σε αυτή τη συλλογιστική, η ομάδα του II Manifesto αντιτάχθηκε σε όλα τα επίπεδα στο σοβιετικό μαρξισμό. Όσον αφορά, τον πανταχού παρών οικονομισμό του ορθόδοξου κομμουνιστικού στρατοπέδου και την άποψη ότι ο καπιταλισμός οδηγεί στην οικονομική υπανάπτυξη, σε αντίθεση με το σοσιαλισμό που θα οδηγήσει στην πλήρη απελευθέρωση των παραγωγικών δυνάμεων, το II Manifesto, πολύ πιο πιστό στο πνεύμα του Μαρξ, τόνιζε ότι η κρίση δεν είναι πλέον συνέπεια της διακοπής των μηχανισμών ανάπτυξης, αλλά μάλλον αναπτύσσεται από ίδια την ανάπτυξη²⁹³.

Ταυτόχρονα, όσον αφορά το διεθνές πεδίο τόνιζε ότι η Σοβιετική Ένωση είχε πάψει να αποτελεί σημείο αναφοράς των επαναστατικών κινημάτων. Πλέον, η κινεζική επανάσταση

²⁹¹ Ό.π., σελ. 410

²⁹² Ό.π., σελ. 411

²⁹³ Ό.π., σελ. 416

αντιπροσωπεύει τη μόνη εναλλακτική λύση στην κρίση του κομμουνιστικού κινήματος και της σοβιετικής κοινωνίας. Σε παγκόσμια κλίμακα, είναι το οργανικό σημείο αναφοράς των επαναστατικών δυνάμεων. Η αξία της δεν προέρχεται μόνο από τον αντιιμπεριαλιστικό ριζοσπαστισμό της ή από την επαναστατική της συνέπεια, αλλά από τον δυναμισμό που αποτυπώνεται στη δική της πολιτική και κοινωνική ανάπτυξη²⁹⁴. Στο σημείο αυτό, ξεδιπλώνεται μια ρήξη με τον εργαλειακό χαρακτήρα του κράτους, κατά τον οποίο σημασία έχει ποια κοινωνική τάξη κατέχει το κράτος-εργαλείο. Πέραν της επαναστατικής συνέπειας, η Λαϊκή Κίνα (κατά την περίοδο της Πολιτιστικής Επανάστασης, εντός της οποίας γράφονται και οι Θέσεις για τον Κομμουνισμό) υλοποιεί με αντιφατικό και ατελή τρόπο την *απονέκρωση του Κράτους*, μέσα από τον ανταγωνισμό του με τους αναδυόμενους λαϊκο-δημοκρατικούς θεσμούς αυτοδιεύθυνσης των επαναστατημένων αμαζών.

Τέλος, ο καταστροφισμός του σοβιετικού μαρξισμού και η μεταφυσική του ιστορική αισιοδοξία αντιστρέφονται δίνοντας τη θέση τους σε ένα λιγότερο γραμμικό σχήμα, όπως είχε περιγραφεί και από το Μάο. Όπως το περιέγραφαν και οι Θέσεις για τον Κομμουνισμό: *στο επίκεντρο της μαοϊκής σκέψης βρίσκεται η πλήρης συνείδηση του ασταθούς και επισφαλούς χαρακτήρα της επαναστατικής διαδικασίας, ακόμα και όταν η επανάσταση έχει κερδίσει και διατηρεί την εξουσία*²⁹⁵.

Παρά την οξυδέρκεια της κριτικής των Θέσεων για τον Κομμουνισμό, η ομάδα του II Manifesto δεν κατάφερε να προκαλέσει κάποιο ρήγμα, που θα έδινε τη δυνατότητα μιας άλλης πορείας για την Ιταλική Αριστερά. Εξ' αρχής προσανατολισμένο στο να ασκεί πίεση στο PCI, δεν κατάφερε ποτέ να απογαλακτιστεί από αυτό. Όπως το περιγράφει και ο Lucio Magri: «ο (πιθανώς φανταστικός) στόχος μας ήταν να συνεισφέρουμε με διάφορους τρόπους, ακόμη και σπάζοντας τους καθιερωμένους κώδικες, στην ανανέωση ολόκληρου του PCI, επειδή πιστεύαμε ότι η ανάπτυξη της «Ιταλικής υπόθεσης» εξαρτάται από αυτό»²⁹⁶, ενώ η πρόταση του II Manifesto για «γρήγορη ενοποίηση των διαφόρων οργανώσεων της Νέας Αριστεράς δεν ήταν μόνο ανεφάρμοστη, αλλά μας εξώθησε σε έναν απλοϊκό εξτρεμισμό, που δεν ήταν τμήμα της φύσης μας»²⁹⁷.

Πέραν, όμως, της αποτυχίας του, η οποία εξαρτήθηκε και από τη συνολική κατάσταση του Ιταλικού κινήματος τη δεκαετία του 1970, οι θέσεις του φάνηκε να ανοίγουν δρόμους μιας

²⁹⁴ Ό.π., σελ. 420

²⁹⁵ Ό.π., σελ. 422

²⁹⁶ Magri Lucio, *The tailor of Ulm*, ό.π., ..., σελ. 240

²⁹⁷ Ό.π., σελ. 242

θεωρητικής χειραφέτησης από τα κυρίαρχα θεωρητικά σχήματα του ευρωπαϊκού μαρξισμού, συνομιλώντας, ανομολόγητα, με άλλες θεωρητικές ανησυχίες εντός του Γαλλικού μαρξισμού.

Κράτος και κρατικοί μηχανισμούς

Μέσα από την διεύρυνση του κομμουνιστικού κινήματος στις δυτικές χώρες αναπτύχθηκε ταυτόχρονα και η συζήτηση για το κράτος σε κοινωνικούς σχηματισμούς πολύ πιο περίπλοκους από την Τσαρική Ρωσία, την Κίνα και την Κούβα, παίρνοντας τη σκυτάλη από τις τελευταίες αναλύσεις του Αντόνιο Γκράμσι. Πρώτα απ' όλα, ο Λουί Αλτουσέρ στο άρθρο του *Ιδεολογία και ιδεολογικοί μηχανισμοί*, γραμμένο το 1970, αναγνώρισε ότι *η μαρξιστική «θεωρία» που διαθέτουμε για το κράτος παραμένει εν μέρει περιγραφική*²⁹⁸, γεγονός που, *αν και διευκρινίζει την εικονογράφηση του, δε συμβάλλει πραγματικά στην εμβάθυνση του ορισμού του*²⁹⁹.

Η εναντίωση του Αλτουσέρ στις περιγραφικές θεωρίες υπήρξε βασικός κόμβος σε ολόκληρο το έργο του. Ακολουθώντας τα μονοπάτια των Bachelard και Canguilhem, οι οποίοι αφιέρωσαν το ερευνητικό τους έργο στην έρευνα της διαδικασίας των επιστημονικών ανακαλύψεων στις θετικές επιστήμες ενάντια στο θετικισμό, ο Αλτουσέρ προσπάθησε να αποσυνδέσει το επιστημονικό και το πραγματικό αντικείμενο, όχι μόνο στο ζήτημα του Καπιταλιστικού Τρόπου Παραγωγής, αλλά σε όλα τα θεωρητικά πεδία που καταπιάστηκε, με σκοπό να κατανοήσει με μεγαλύτερη καθαρότητα τους θεωρητικούς όρους των κοινωνικών νόμων.

Συνεπώς, όσον αφορά το Κράτος, αντιλαμβανόμενος την ταύτισή του με τους καταπιεστικούς μηχανισμούς του από τις περιγραφικές θεωρίες, πρότεινε το συσχετισμό του κράτους με την Πολιτική εξουσία. Κατά τον Αλτουσέρ: *1) Κράτος είναι ο καταπιεστικός μηχανισμός του κράτους, 2) πρέπει να γίνεται διάκριση ανάμεσα στην κρατική εξουσία και στο μηχανισμό του κράτους, 3) ο αντικειμενικός στόχος της πάλης των τάξεων αφορά την κρατική εξουσία και, κατά συνέπεια, τη χρησιμοποίηση του κρατικού μηχανισμού από τις κοινωνικές τάξεις που κατέχουν την πολιτική εξουσία για τους ταξικούς τους σκοπούς και 4) η εργατική τάξη πρέπει να καταλάβει την πολιτική εξουσία, για να καταστρέψει το μηχανισμό του αστικού κράτους και για να τον αντικαταστήσει, σε μια πρώτη φάση, μ' ένα ριζικά διαφορετικό, προλεταριακό κρατικό μηχανισμό, για να βάλει μπροστά,*

²⁹⁸ Αλτουσέρ Λ., *Θέσεις*, εκδόσεις Θεμέλιο, 1999, σελ. 79

²⁹⁹ Ό.π., σελ. 80

σε μια φάση μεταγενέστερη, τη ριζοσπαστική διαδικασία, που θα οδηγήσει στην κατάργηση κάθε κρατικής εξουσίας³⁰⁰.

Ταυτόχρονα, ο Αλτουσέρ, προχωρώντας τη σκέψη του Γκράμσι ένα βήμα παραπέρα, χώρισε τους μηχανισμούς του κράτους σε καταπιεστικούς και ιδεολογικούς, κάνοντας μια σπουδαία παρατήρηση. Ο καταπιεστικός μηχανισμός του κράτους αποτελεί αυτό που μέχρι τότε αντιλαμβάνονταν οι μαρξιστές ως κρατική μηχανή, ο οποίος λειτουργούσε με βία, στην ευρεία της μορφή (φυσική, διοικητική κλπ.). Οι ιδεολογικοί μηχανισμοί, ήταν θεσμικές αποκρυσταλλώσεις, όπως το σχολείο, τα μέσα ενημέρωσης, η εκκλησία, το πολιτικό σύστημα ή ο πολιτισμός, οι οποίοι λειτουργούσαν με κυρίαρχο στοιχείο την αναπαραγωγή της κυρίαρχης ιδεολογίας. Εντός αυτών, όμως, μπορούμε να παρατηρήσουμε θεσμούς που ανήκουν και στο δημόσιο και στον ιδιωτικό τομέα. Αυτό σήμαινε ότι η διάκριση μεταξύ του ιδιωτικού και του δημόσιου τομέα είναι εσωτερική διάκριση του δικαίου της αστικής τάξης³⁰¹, διευρύνοντας θεαματικά την έννοια του κράτους, όπως τουλάχιστον τη φαντάζονταν οι μαρξιστές τότε.

Επίσης, κάνοντας τη σαφή διάκριση ανάμεσα στους μηχανισμούς του κράτους και την κρατική εξουσία, η τελευταία αποτελούσε, ακολουθώντας πάλι τη γκραμσιανή λογική, τον αντικειμενικό στόχο των κοινωνικών ανταγωνισμών, ανεξάρτητα από τις δηλωμένες διαθέσεις των δρώντων υποκειμένων. Η επιστροφή του Μακιαβέλλι στη μαρξιστική σκέψη, ύστερα από δεκαετίες υποταγής σε μια ηθικοποιημένη διαστρέβλωση, όπου η Αριστερά αυτοπαρουσιαζόταν ως ο αληθινός εκπρόσωπος του Καλού, η επίγεια μορφή της Ηθικής, η αναπαραγωγή ενός κεκαλυμμένου αστικού ανθρωπισμού, με τα λόγια του Αλτουσέρ, έχοντας αποτινάξει τα βασικά εργαλεία του μαρξικού έργου, δηλαδή τον αντικειμενικό κοινωνικό ανταγωνισμό και αντικαθιστώντας τα με ηθικολογικές επικλήσεις, υπήρξε καθοριστικό στη σφραγίδα του αλτουσεριανού έργου.

Η συζήτηση για το κράτος συνέχισε και τα επόμενα χρόνια να καταλαμβάνει τμήμα της δημόσιας αντιπαράθεσης, όταν το 1976, το PCF υπό το Ζωρζ Μαρσαί, στο 22^ο Συνέδριό του, απάλειψε τον όρο «δικτατορία του προλεταριάτου» από τις θέσεις του Κόμματος. Την αντιπαράθεση στην πλειοψηφούσα γραμμή του κόμματος, το οποίο αφού για χρόνια υπήρξε το πιστότερο στη Σοβιετική Ένωση δυτικοευρωπαϊκό κομμουνιστικό κόμμα δοκίμαζε τα πρώτα του αυτόνομα βήματα, ανέλαβε ο Ετιέν Μπαλιμπάρ, μαθητής και συνεργάτης του Λουί Αλτουσέρ.

³⁰⁰ Ό.π., σελ. 81-82

³⁰¹ Ό.π., σελ. 84

Ο Μπαλιμπάρ στο έργο του «Για τη δικτατορία του προλεταριάτου», που το έγραψε το 1976, θεωρεί ότι στο 22^ο Συνέδριο η έννοια της «δικτατορίας του προλεταριάτου» ταυτιζόταν με ένα συγκεκριμένο «πολιτικό καθεστώς», αυτό της Σοβιετικής Ένωσης. Με βάση αυτήν την άποψη, η δικτατορία του προλεταριάτου *ορίζεται ως: η βίαιη (με τη διπλή έννοια, της καταστολής και της προσφυγής στην παρανομία) πολιτική εξουσία της εργατικής τάξης, μειοψηφίας του πληθυσμού, που πραγματοποιεί το πέρασμα στο σοσιαλισμό μέσα από το μη ειρηνικό δρόμο (εμφύλιο πόλεμο)*³⁰². Ακόμα περισσότερο, η «δικτατορία του προλεταριάτου», θεωρούνταν ότι *είναι μόνο ένας «δρόμος περάσματος στο σοσιαλισμό»*³⁰³, απέναντι στον οποίο θα μπορούσε το κόμμα να αντιπαραβάλει το *δημοκρατικό δρόμο προς το σοσιαλισμό*, το *leitmotiv* του ευρωκομμουνιστικού ρεύματος, δρόμο ταυτόχρονα κοινοβουλευτικό, πλειοψηφικό και ειρηνικό.

Για το Μπαλιμπάρ το κρίσιμο ερώτημα που ενέκυπτε ήταν το ζήτημα του σοσιαλισμού. Ο σοσιαλισμός δεν είναι ένας *τρόπος παραγωγής χωρίς εκμετάλλευση ούτε τάξεις*, αλλά ένα καθεστώς που δεν μπορεί να γίνει αντιληπτό παρά με *όρους μετάβασης*³⁰⁴. Σε αυτή τη βάση, ο Μπαλιμπάρ, παρά την πρόθεση του PCF να διαφοροποιηθεί (έστω καθυστερημένα) με το σοβιετικό καθεστώς, αντέτεινε ότι ο πυρήνας της θεωρητικής αντίληψης που πρότεινε την απάλειψη της έννοιας της «δικτατορίας του προλεταριάτου», ήταν κοινός με το σταλινικό σύνταγμα του 1936. Χωρίς να ταυτίζει προθέσεις και ιστορικές συγκυρίες, ο Μπαλιμπάρ επεσήμανε ότι κοινός τόπος και στις δυο περιπτώσεις ήταν η παράκαμψη του βασικού ερωτήματος της ύπαρξης ταξικών αντιθέσεων και εντός του σοσιαλιστικού σταδίου, όχι με τον εξωτερικό τρόπο που το υπονοούσε ο Στάλιν, αλλά ως ενδογενείς αντιθέσεις της διαδικασίας μετάβασης.

Κοινός πυρήνας και των δυο αντιλήψεων (Στάλιν 1936- PCF 1976) ήταν η θεώρηση του κράτους ως εργαλείο ταξικής κυριαρχίας, είτε το παλλαϊκό κράτος του Στάλιν, όπου ο ταξικός εχθρός ήταν προϊόν εξωτερικών παραγόντων, είτε το δημοκρατικό κράτος του PCF, το οποίο θα αγωνιζόταν ενάντια στη μικρή μερίδα των μονοπωλίων και προσπάθεια υλοποίησής του θα ήταν ο συνασπισμός με το Γαλλικό Σοσιαλιστικό Κόμμα του Μιτεράν το 1981.

Σε αντίθεση με τις παραπάνω θεωρήσεις, ο Μπαλιμπάρ θεωρεί ότι η δικτατορία του προλεταριάτου, δεν είναι κάποιος ειδικός δρόμος προς το σοσιαλισμό, που παρατηρείται σε εξαιρετικές περιπτώσεις, αλλά ο ίδιος ο σοσιαλισμός. Ακολουθώντας την αντίληψη του Λένιν για το

³⁰² Μπαλιμπάρ Ετιέν, Για τη δικτατορία του προλεταριάτου, εκδόσεις Οδυσσέας, 2009, σελ. 18

³⁰³ Ό.π., σελ. 28

³⁰⁴ Ό.π., σελ. 157

κράτος, ο Μπαλιμπάρ θεωρεί ότι το περίφημο πρόβλημα της «δημοκρατίας» και της «δικτατορίας» είναι από άκρη σε άκρη διαποτισμένο από τη νομική ιδεολογία³⁰⁵ της αστικής τάξης. Αντίθετα, πέρα από το νομικό περίβλημα, το ζήτημα δεν είναι ότι το κράτος δρα μόνο με τη βία, αλλά ότι το κράτος βασίζεται σε ένα συσχετισμό δυνάμεων μεταξύ των κοινωνικών τάξεων και όχι στο δημόσιο συμφέρον ή τη γενική θέληση. Και βέβαια ο συσχετισμός αυτός είναι συσχετισμός βίας με την εξής έννοια: ότι δεν περιορίζεται από κανένα νόμο γιατί οι νόμοι, η νομοθεσία και η νομιμότητα θεσμοθετούνται στη βάση ακριβώς αυτού του συσχετισμού κοινωνικών δυνάμεων, τον οποίο όχι μόνο δεν θέτουν υπό αίρεση αλλά και επικυρώνουν³⁰⁶.

Το κράτος ως συμπύκνωση ενός συσχετισμού δυνάμεων

Αν το αλτουσεριανό ρεύμα διευρύνει την οπτική που είχε η μαρξιστική θεωρία για το κράτος, ο κατεχοχόν θεωρητικός τος Κράτους εκείνης της περιόδου, ο Νίκος Πουλαντζάς αναπτύσσει ακόμα παραπέρα την εν λόγω οπτική. Ο Πουλαντζάς, αν και ξεκίνησε το έργο του εκκινώντας από τις παρατηρήσεις της σχολής Αλτουσέρ, αργότερα διαφοροποιήθηκε, παράγοντας ένα πρωτότυπο έργο, εντός του μαρξιστικού στρατοπέδου, αλλά σε αντιδιαστολή με το κυρίαρχο σοβιετικό μαρξισμό. Στο πρώτο του έργο, Πολιτική εξουσία και κοινωνικές τάξεις, το οποίο εκδόθηκε το 1968, ο Πουλαντζάς αναγνωρίζει το κράτος ως εκείνο το μηχανισμό μέσα από τον οποίο οι άρχουσες τάξεις οργανώνουν την ταξική τους κυριαρχία. Για να συμβεί αυτό, ο Πουλαντζάς ισχυρίζεται ότι απαιτείται το Κράτος να αποκρυσταλλώνει μια *ιδιαίτερη ενότητα* της θεσμοποιημένης εξουσίας και να έχει μια *σχετική αυτονομία* από τις ίδιες τις άρχουσες τάξεις.

Με την έννοια της *ιδιαίτερης ενότητας* της θεσμοποιημένης εξουσίας, ο Πουλαντζάς εννοεί αυτόν τον *ιδιαίτερο χαρακτήρα του καπιταλιστικού Κράτους* που κάνει ώστε οι θεσμοί της κρατικής εξουσίας, που είναι *σχετικά αυτόνομοι* απ' το οικονομικό στοιχείο, να παρουσιάζουν μια ειδική *εσωτερική συνοχή*³⁰⁷, ώστε η ενότητα των διαφόρων τάξεων ή ταξικών μερίδων που συναποτελούν το μπλοκ εξουσίας να μη θεμελιώνεται πάνω σε μια *τμηματοποίηση ή κατακερματισμό ή σε μια διαίρεση της θεσμοποιημένης εξουσίας του Κράτους*³⁰⁸. Αντίστοιχα, με τον όρο *σχετική αυτονομία*

³⁰⁵ Ό.π., σελ. 59

³⁰⁶ Ό.π., σελ. 64

³⁰⁷ Πουλαντζάς Νίκος, Πολιτική εξουσία και κοινωνικές τάξεις, τόμος β', εκδόσεις Θεμέλιο, 1975, σελ. 108

³⁰⁸ Ό.π., σελ. 108

εννοεί τη σχετική αυτονομία [του Κράτους] απέναντι στις τάξεις ή μερίδες του συνασπισμού εξουσίας, και κατ' επέκταση απέναντι στους συμμάχους ή τα στηρίγματά του³⁰⁹.

Αυτό συνεπάγεται ότι το κεφαλαιοκρατικό Κράτος, με ηγεμονική ταξική διεύθυνση δεν αντιπροσωπεύει άμεσα τα οικονομικά συμφέροντα των κυρίαρχων τάξεων, αλλά τα πολιτικά τους συμφέροντα³¹⁰. Η διαφοροποίηση των άμεσων οικονομικών συμφερόντων από τα μακροπρόθεσμα πολιτικά συμφέροντα, συμβαίνει γιατί ο συνασπισμός εξουσίας σε κάθε εθνικό κοινωνικό σχηματισμό αποτελείται από πολλές τάξεις και μερίδες τάξεων και με αυτό τον τρόπο το Κράτος μπορεί σε διάφορες συγκυρίες να εγγυάται το μακροπρόθεσμο οικονομικό συμφέρον του συνασπισμού εξουσίας κόντρα ακόμα και στα βραχυπρόθεσμα συμφέροντα κάποιων μερίδων από αυτές. Ακόμα περισσότερο, σε περιπτώσεις όξυνσης των κοινωνικών ανταγωνισμών, οι παραχωρήσεις που κάνει το καπιταλιστικό Κράτος προς τις κυριαρχούμενες τάξεις δεν μπορεί να κατανοηθεί σαν περιορισμός της πολιτικής εξουσίας των κυρίαρχων τάξεων³¹¹, αλλά ως αναγκαστική μεν, στρατηγικά αναγκαία δε τακτική για τις κυρίαρχες τάξεις. Αυτό σημαίνει ότι το Κράτος δεν είναι ένα ταξικό όργανο, αλλά ότι είναι το Κράτος μιας ταξικά διηρημένης κοινωνίας³¹². Η μη διάλυση του πολιτικού μέσα στο οικονομικό επίπεδο, όπως συνέβαινε σε μεγάλο βαθμό στους προηγούμενους τρόπους παραγωγής καθιστά το καπιταλιστικό κράτος να έχει μια εντελώς ιδιαίτερη όψη που έχει την προέλευσή του στην προαναφερθείσα συνύπαρξη στο επίπεδο της πολιτικής κυριαρχίας, πολλών τάξεων και κυρίως, μερίδων τάξεων, που συγκροτούνται στο συνασπισμό της εξουσίας³¹³.

Σταδιακά, όμως, ο Νίκος Πουλαντζάς μετατοπίστηκε σε μια διαφορετική θέση, σαφώς επηρεασμένη και από την πολιτική του τοποθέτηση μετά την πτώση των δικτατορικών καθεστώτων της Ελλάδας, της Ισπανίας και της Πορτογαλίας και την κατεύθυνση του υπέρ της δημοκρατικής αλλαγής σε αυτές τις χώρες. Στο τελευταίο του έργο, *το Κράτος, η Εξουσία, ο Σοσιαλισμός*, γραμμένο το 1978, ο Πουλαντζάς προσπαθεί να στοχαστεί συνολικά πάνω στο Κράτος, υπό το πρίσμα της ίδιας της πολιτικής του μετατόπισης.

Καταρχάς, επιμένοντας στην παράδοση του αλτουσεριανού ρεύματος αντιπαράτίθεται με το κομμάτι εκείνο του μαρξισμού, για το οποίο *το Κράτος ανάγεται στην πολιτική κυριαρχία, με την έννοια ότι κάθε κυρίαρχη τάξη φτιάχνει το δικό της Κράτος στα μέτρα της και όπως της ταιριάζει και*

³⁰⁹ Ό.π., σελ. 108

³¹⁰ Ό.π., σελ. 15

³¹¹ Ό.π., σελ. 16

³¹² Ό.π., σελ. 16

³¹³ Ό.π., σελ. 70

το χειρίζεται έτσι, κατά βούληση, σύμφωνα με τα συμφέροντά της³¹⁴. Ταυτόχρονα, προσπαθεί να διεκδικήσει μια αυτονομία από τον Αλτουσέρ, προσεγγίζοντας σε αυτό το σημείο τα γραπτά του Φουκώ, τονίζοντας ότι η συστηματοποίηση του Κράτους από τον Αλτουσέρ, σύμφωνα με τον οποίο οι μηχανισμοί του Κράτους χωρίζονται σε ιδεολογικούς και καταπιεστικούς, σε μηχανισμούς που δρουν με την ιδεολογία και μηχανισμούς που δρουν με τη βία, εδράζεται στην προϋπόθεση ενός Κράτους που δεν δρα, δεν λειτουργεί παρά μόνο με την καταστολή και με τον ιδεολογικό επηρεασμό. Προϋποθέτει κατά κάποιον τρόπο ότι η δραστικότητα του Κράτους έγκειται σε αυτό που απαγορεύει, αποκλείει, εμποδίζει, επιβάλλει να μην πράττουμε· ή ακόμα στο ότι εξαπατά, ψεύδεται, κουκουλώνει, κρύβει ή μας κάνει να πιστεύουμε³¹⁵. Αντίθετα, όπως έλεγε και ο Φουκώ «αυτό που κάνει την εξουσία να κρατάει γερά, αυτό που την κάνει παραδεκτή είναι το ότι δεν βαραίνει απλώς πάνω μας σαν μια δύναμη που λέει «όχι», αλλά ότι διασχίζει τα πράγματα, παράγει πράγματα, επιφέρει ηδονή, μορφές γνώσης, παράγει λόγο»³¹⁶. Αυτή η παραγωγική διάσταση της εξουσίας είναι που την οδηγεί στην παραγωγή γνώσης. Ή με τα λόγια του ίδιου του Πουλαντζά «το Κράτος δρα και με θετικό τρόπο, δημιουργεί, μεταμορφώνει, φτιάχνει πραγματικότητες»³¹⁷.

Ταυτόχρονα, ο Πουλαντζάς υποστηρίζει ότι μια θεωρία του Κράτους οφείλει να μπορεί να εξηγήι τις μεταμορφώσεις του αντικειμένου της³¹⁸. Σε αντίθεση, λοιπόν, με το Μπαλιμπάρ, που στην αντιπαράθεση εντός του PCF, αναλύει τα χαρακτηριστικά του Κράτους σε κατάσταση πλήρους αφαίρεσης, σε δογματικές κοινοτοπίες του είδους: κάθε Κράτος είναι ένα ταξικό Κράτος³¹⁹, ο Πουλαντζάς προσπάθησε να αναλύσει πιο συστηματικά τους συγκυριακούς μετασχηματισμούς του.

Σύμφωνα με αυτή την προβληματική, το καπιταλιστικό [...] Κράτος δεν πρέπει να θεωρείται ως μια ενδογενής οντότητα, αλλά [...] ως σχέση, ακριβέστερα ως υλική συμπύκνωση ενός συσχετισμού δυνάμεων ανάμεσα σε τάξεις και μερίδες τάξεων, έτσι όπως αυτός εκφράζεται, πάντοτε με ειδικό τρόπο, μέσα στο Κράτος³²⁰. Σε αυτό το σημείο, ο Πουλαντζάς προσπαθεί να διαχωριστεί από δυο αντιλήψεις για το Κράτος. Από τη μία εκείνη, η οποία θεωρεί το κράτος αντικείμενο, το οποίο κατά βούληση μπορεί να το μεταχειριστεί κάθε τάξη ή συνασπισμός τάξεων για το δικό τους όφελος, αντίληψη που οδηγεί τα αριστερά κόμματα να υποστέλλουν τη στρατηγική, ορίζοντας μόνο

³¹⁴ Πουλαντζάς Ν., Το κράτος, η εξουσία, ο σοσιαλισμός, εκδόσεις Θεμέλιο, 2008, σελ. 15

³¹⁵ Ό.π., σελ. 42

³¹⁶ Φουκώ Μισέλ, Εξουσία, γνώση και ηθική, εκδόσεις Ύψιλον, 1987, σελ. 21

³¹⁷ Πουλαντζάς Ν., Το κράτος, ..., ό.π., σελ. 43

³¹⁸ Ό.π., σελ. 178

³¹⁹ Ό.π., σελ. 179

³²⁰ Ό.π., σελ. 184

ένα πλαίσιο «φιλολαϊκής» διαχείρισης του υπάρχοντος «Κράτους». Από την άλλη, η αντίληψη του Κράτους ως Αντικείμενο, όπου *η αυτονομία του Κράτους, που θεωρείται εδώ απόλυτη, ανάγεται στη θέλησή του ως εκλογικευτική αρχή της κοινωνίας των ιδιωτών*³²¹. Αν στην πρώτη αντίληψη το Κράτος διεμβολίζεται από κάθε τάξη που καθίσταται κυρίαρχη, στη δεύτερη αυτή προβληματική, το Κράτος αποτυπώνεται σαν μια μηχανή αναπαραγωγής της αστικής ταξικής εξουσίας (ή της εξουσίας εν γένει), η οποία παραμένει αλώβητη από τους κοινωνικούς αγώνες και την ταξική πάλη, απομονωμένη στην ολύμπια ηρεμία της απόστασης από τη συγκυρία.

Η υπαρκτή αντίφαση του παραπάνω ορισμού του κράτους, παρά τα πολλά θετικά του είναι η εξής: ο Πουλαντζάς σε όλη του τη θεωρητική διαδρομή αντιπαρατέθηκε, ορθά, στο Κράτος-Πράγμα, όπως ο ίδιος έλεγε, ένα Κράτος μονομπλόκ, όπου οι έννοιες, της πολιτικής κυριαρχίας και του κρατικού μηχανισμού, συνενώνονται σε μία. Από την άλλη πλευρά, η ύστερη θέση του, ως υλική συμπύκνωση ενός συσχετισμού δυνάμεων, αν κατανοηθεί στα όριά της, δημιουργεί την εντύπωση ενός *κράτους-εκκρεμούς*³²², όπου μπορεί το λαϊκό κίνημα τελικά να το στρέψει τελείως προς όφελός του, θεώρηση που καταλήγει ακριβώς σε αυτό που αντιμαχόταν, καθώς το Κράτος ξανάγινε εργαλείο. Το Κράτος, σε τελική ανάλυση, συμπυκνώνει τελικά κοινωνικούς συσχετισμούς, αλλά υπάρχει και κάποιο όριο, κάποια δεσπόζουσα, κάποιος επικαθορισμός σε τελευταία ανάλυση, όπως θα έλεγε και ο Αλτουσέρ.

Άλλωστε, όπως έχει δείξει ο Πουλαντζάς, αυτό που έχει σημασία είναι ότι ανάλογα με την όξυνση της ταξικής πάλης, οι ηγεμονικές τάξεις μπορούν να οχυρώνονται στο κομμάτι των κρατικών μηχανισμών, το οποίο μένει αλώβητο, στεγανοποιημένο από τους κοινωνικούς αγώνες ή όπως το θέτει ο Ανρί Βεμπέρ *«οι κοινωνικές τάξεις δε διαθέτουν ούτε μπορούν να διαθέτουν ισοδύναμες θέσεις μέσα στο κράτος, οι κυρίαρχες τάξεις ελέγχουν τα στρατηγικά σημεία του κράτους, κατέχουν την πραγματικότητα της εξουσίας, ενώ οι κυριαρχούμενες τάξεις κατέχουν ή μπορούν να κατακτήσουν κατώτερες θέσεις»*³²³. Αλλά και με τα λόγια του ίδιου του Πουλαντζά, *η ενότητα-κεντριοποίηση του Κράτους [...] εδραιώνεται επομένως με μια σύνθετη διαδικασία: με θεσμικές μεταβολές του Κράτους, τέτοιες που ορισμένα κέντρα λήψης αποφάσεων, και ορισμένοι δεσπόζοντες μηχανισμοί και κόμβοι να είναι διαπεραστοί μόνο για τα μονοπωλιακά συμφέροντα, καθώς*

³²¹ Ό.π., σελ. 185

³²² Μπελαντής Δ., ό.π., 2014

³²³ Πουλαντζάς Νίκος & Βεμπέρ Ανρί, Το κράτος και η μετάβαση στο σοσιαλισμό, συζήτηση του Νίκου Πουλαντζά με τον Henri Weber, περιοδικό Θέσεις, τχ. 27, Απρίλιος-Ιούνιος 1989, σελ. 35

οργανώνονται σε κέντρα-διακλαδωτήρες της κρατικής πολιτικής και σε ανασταλτικούς φραγμούς στα μέτρα που αποφασίστηκαν «αλλού»³²⁴.

Σε αυτά τα κέντρα-διακλαδωτήρες οργανώθηκε η αστική τάξη στην περίπτωση της Χιλής του Αλλιέντε, όπου ο κυβερνητικός μηχανισμός παραδόθηκε στα χέρια του κόμματος της Λαϊκής Ενότητας, αλλά και σε παρόμοια κέντρα οργανώθηκε η εξουσία στις μεσογειακές δικτατορίες όταν καταλύθηκε το κοινοβούλιο. Και ακόμα και ο ύστερος Πουλαντζάς αναγνώριζε ότι η «συνέχεια του κράτους» στις δικτατορίες επιτυγχάνεται με τη *θεσμική διατήρηση ενός παράλληλου κρατικού δικτύου. Το δίκτυο αυτό δεν φαίνεται μέσα στις πολλές μορφές που έχει το αστικό κράτος, αλλά ούτε αυτό μπορεί να καταλυθεί χωρίς να σπάσουν οι κρατικοί μηχανισμοί, δηλαδή χωρίς τη μετάβαση στο σοσιαλισμό*³²⁵.

Κλείνοντας, ο Νίκος Πουλαντζάς αποτέλεσε ένα σημαντικό στοχαστή του αστικού Κράτους και παρόλες τις αμφιθυμίες του παρέμεινε στο έδαφος του μετασχηματιστικού εγχειρήματος. Μπορεί από τη μία να θεωρούσε ότι *το Κράτος δεν είναι ένα μονολιθικό συγκρότημα, αλλά ένα στρατηγικό πεδίο*³²⁶, στο οποίο συνομολογούσε όλο το ευρωκομμουνιστικό ρεύμα, αλλά ταυτόχρονα θεωρούσε ότι η διαδικασία μετάβασης στο σοσιαλισμό *δεν μπορεί ασφαλώς να σταματήσει στην κατάληψη της εξουσίας, αλλά πρέπει να επεκταθεί στον μετασχηματισμό των κρατικών μηχανισμών*³²⁷, θέτοντάς τον στο αριστερό άκρο του εν λόγω κινήματος.

Πέραν της Ευρώπης

Παράλληλα με το κομμουνιστικό κίνημα στην Ευρώπη και τις προσπάθειες εδραίωσης του σοσιαλιστικού συστήματος στην ΕΣΣΔ και το άμεσα εξαρτώμενο από αυτή ανατολικό μπλοκ, η λήξη του Β' Παγκόσμιου Πόλεμου οδήγησε και στο ξέσπασμα ενός μεγάλου κύματος αντι-αποικιακών αγώνων. Μέσα στα επόμενα 30 χρόνια μια σειρά από χώρες πέτυχαν την ανεξαρτησία τους μέσα από αγώνες που οδήγησαν σε ένα μείγμα μαρξισμού και προοδευτικού «εθνικισμού των αδύναμων», όπως η Βόρεια Κορέα το 1948, η Κίνα το 1949, η Κούβα το 1959, η Υεμένη το 1967, το Βιετνάμ, η Καμπότζη, το Λάος, η Μοζαμβίκη και η Αγκόλα το 1975. Αν σε αυτές συνυπολογίσουμε και την άνοδο του αραβικού εθνικισμού, όπου δημιουργήθηκαν καθεστώτα με σοσιαλίζοντα χαρακτηριστικά (κυρίως στην Αλγερία, την Τυνησία και τη Λιβύη και λιγότερο στην Αίγυπτο, τη Συρία

³²⁴ Πουλαντζάς Ν., Το κράτος, ..., ό.π., σελ.196

³²⁵ Πουλαντζάς Ν., Η κρίση των δικτατοριών, Πορτογαλία- Ελλάδα- Ισπανία, εκδόσεις Θεμέλιο, 2006, σελ. 90-91

³²⁶ Πουλαντζάς Ν., Το κράτος, ..., ό.π., σελ.199

³²⁷ Ό.π., σελ. 198

και το Ιράκ) και το λατινικό λαϊκισμό της εποχής (Αργεντινή, Βραζιλία) και το πείραμα Αλλιέντε στη Χιλή, τότε μπορούμε με βεβαιότητα να ισχυριστούμε ότι στο μεταπολεμικό κόσμο το στοίχημα για αλλαγή κοινωνικού μοντέλου δεν ήταν απλά μια φαντασίωση στα μυαλά κάποιων ιδεολόγων επαναστατών.

Αυτό που εύκολα παρατηρούμε είναι ότι το τρίτο κύμα της εδραίωσης του σοσιαλισμού μέσα από τον αντι-αποικιακό αγώνα διατηρεί βασικά στοιχεία του λαϊκομετωπισμού, όπως η συγχώνευση του ταξικού με τον εθνικό αγώνα καθώς και η στόχευση στη μεταρρυθμιστική πλευρά του εγχειρήματος της κοινωνικής αλλαγής (με εξαίρεση την Κίνα και την Κούβα). Ταυτόχρονα, η ανάδειξη της ΕΣΣΔ ως παγκόσμιας υπερδύναμης και η αυτόματη δημιουργία δικών της αυτοτελών κρατικών συμφερόντων, τα οποία πολλές φορές έρχονταν σε αντιπαράθεση με τοπικούς ή εθνικούς αγώνες, την καθιστούσε περισσότερο έναν ισχυρό παίκτη εντός του διεθνούς σκηνικού, παρά κοιτίδα της παγκόσμιας επανάστασης. Με παρόμοιο τρόπο, πολλές Λαϊκές Δημοκρατίες δημιουργήθηκαν και διατηρήθηκαν περισσότερο ως εξάρτημα της εξωτερικής πολιτικής της ΕΣΣΔ, παρά ως γνήσια τέκνα της κοινωνικής αλλαγής.

Η Κινέζικη Επανάσταση

Σε αντίθεση με τις περισσότερες περιπτώσεις του τρίτου κύματος, η Κίνα υπήρξε η περίπτωση που το λαϊκό κίνημα κάτω από την καθοδήγηση ενός κομμουνιστικού κόμματος με μακρά ιστορία αγώνων, οδήγησε σε μια νικηφόρα επανάσταση. Η έκταση και ο πληθυσμός της χώρας, μαζί με το βάθος της κοινωνικής ρήξης κατέστησαν το κινέζικο μοντέλο σημείο αναφοράς για τον κομμουνισμό του μεταπολέμου.

Μετά από ένα εικοσαετή εμφύλιο (1927-1949), με τον οποίο διαπλέχθηκε και ο Β' Σινοϊαπωνικός Πόλεμος (1937-1945), το Κομμουνιστικό Κόμμα της Κίνας υπό την ηγεσία του Μάο Τσε Τουνγκ υπερίσχυσε του Εθνικιστικού Κόμματος (Kuomintang) σημαίνοντας την έναρξη της οικοδόμησης της Λαϊκής Δημοκρατίας της Κίνας, εκτός της επικράτειας της οποίας *έμεινε η Ταϊβάν, όπου κατέφυγαν τα στρατεύματα του Τσανγκ Κάι Σεκ υπό την προστασία ουσιαστικά των ΗΠΑ*³²⁸.

Η σοσιαλιστική επανάσταση πέτυχε για δεύτερη φορά σε ένα αχανές κράτος, με κατά κύριο λόγο αγροτικό πληθυσμό και με ένα μείγμα καπιταλιστικών και προκαπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής. Και στην περίπτωση της Κίνας, όπως και στην ΕΣΣΔ, υπήρξαν δυο στρατόπεδα ως προς

³²⁸ Καλτσώνης Δημήτρης, Το κράτος στην Κίνα 1949-2019, εκδόσεις Τόπος, 2019, σελ. 43

το δρόμο ανάπτυξης που θα έπρεπε να ακολουθηθεί: η γρήγορη κollectιβοποίηση της υπαίθρου υπό το Μάο Τσε Τουνγκ και μια πιο αργή διαδικασία, με περιθώρια ανάπτυξης και περιορισμένων εμπορευματικών σχέσεων υπό το Λιου Σάο Σι (Liu Shaoqi), τον Τσεν Γιουν (Chen Yun) και το μετέπειτα γενικό γραμματέα του Κ.Κ.Κ. και πρόεδρο της Κίνας Ντενγκ Σιαοπίνγκ (Deng Xiaoping).

Μέχρι το 1958 ακολουθήθηκε το μοντέλο της ομαλής κollectιβοποίησης της αγροτικής παραγωγής και της σταδιακής εκβιομηχάνισης, ενώ από το 1958 με το «μεγάλο άλμα προς τα εμπρός» επικρατεί η τάση του Μάο για μια αύξηση των ρυθμών ανάπτυξης της βαριάς βιομηχανίας, για μια «ποιοτική μεταστροφή χωρίς προηγούμενο»³²⁹. Συνέπεια αυτής της πολιτικής υπήρξε και ο καταστροφικός λιμός του 1958-62, ο οποίος ανάγκασε το Μάο να παραιτηθεί από το αξίωμα του Προέδρου της Κίνας το Δεκέμβριο του 1958, όπου τον αντικατέστησε ο Λιου Σάο Σι.

Παρ' όλες τις αδυναμίες του, βέβαια, το κινέζικο πρότυπο εκβιομηχάνισης διαφοροποιήθηκε από τη βίαιη κollectιβοποίηση της ΕΣΣΔ, καθώς προσπάθησε να ψηλαφίσει ένα δρόμο διαφορετικό από αυτόν της ΕΣΣΔ, πέραν του οικονομίστικου διπόλου, αποδοχή της φιλελευθεροποίησης της οικονομίας (μπουχαρινική εκδοχή της ΝΕΠ)- άμεση κollectιβοποίηση όλης της αγροτικής και βιομηχανικής παραγωγής μακριά από τις διαθέσεις της εργατικής τάξης και των αγροτών (σταλινική εκδοχή της εκβιομηχάνισης). Αντίθετα, αυτό που είναι σημαντικό στην εμπειρία του μεγάλου άλματος προς τα εμπρός, και γενικά στον κινέζικο τύπο εκβιομηχάνισης, είναι η εμπιστοσύνη που δόθηκε στις μάζες και ειδικά στις αγροτικές μάζες³³⁰.

Η θεωρία της εξάρτησης

Η σταδιακή μετατόπιση από τον επαναστατικό μετασχηματισμό στην προοδευτική, φιλολαϊκή διαχείριση διαφόρων κρατικών οντοτήτων δεν άφησε ανεπηρέαστη τη μαρξιστική ιδεολογία. Η άνοδος του αντι-αποικιακού αγώνα, με τη σύμπραξη της εργατικής τάξης με τους αγρότες, αλλά και τμήματα της αστικής τάξης ενάντια στις αποικιοκρατικές δυνάμεις οδήγησε στη θεωρητικοποίηση αυτού του πολιτικού φαινομένου. Πρόκειται για τη θεωρία της εξάρτησης (dependency theory), η οποία άνθησε τη δεκαετία του '60 και '70 και πολλοί θεωρητικοί της συσπειρώθηκαν γύρω από το περιοδικό Monthly Review (Paul A. Baran, Paul M. Sweezy κ.ά.).

Σημαίνουσα θεωρητική μορφή του εν λόγω ρεύματος υπήρξε, βέβαια, ο οικονομολόγος και πολιτικός στοχαστής Σαμίρ Αμίν, ο οποίος στο έργο του «Η άνιση ανάπτυξη», που εκδόθηκε το 1973,

³²⁹ Ό.π., σελ. 130

³³⁰ Μπετελέμ Σαρλ, μελέτες και άρθρα, Κίνα και ΕΣΣΔ: δυο πρότυπα εκβιομηχάνισης, εκδόσεις Στοχαστής, 1974, σελ. 80

υποστήριζε ότι ο κόσμος είχε χωριστεί σε δυο βασικά στρατόπεδα, τις (ιμπεριαλιστικές) μητροπόλεις και την περιφέρεια του πλανήτη, οι εθνικοί σχηματισμοί της οποίας *συγκλίνουν προς ένα όμοιο ουσιαστικά μοντέλο* με τα εξής χαρακτηριστικά: «1) την πρωτοκαθεδρία του αγροτικού καπιταλισμού στον εθνικό τομέα, 2) το σχηματισμό της ντόπιας αστικής τάξης, που είναι κυρίως εμπορική, στη σκιά του κυρίαρχου ξένου κεφαλαίου, 3) την τάση για μια ιδιότυπη γραφειοκρατική ανάπτυξη, 4) τον ατελή και ιδιόμορφο χαρακτήρα των φαινομένων προλεταριοποίησης»³³¹.

Η θεωρία της εξάρτησης αναπαράγει το μοντέλο του παγκόσμιου καπιταλισμού (Χίλφερντινγκ, Λούξεμπουργκ, Μπουχάριν), μόνο που αυτή τη φορά αντί για την αντίθεση ανάμεσα σε παγκόσμια αστική και παγκόσμια εργατική τάξη, η αντίθεση παίρνει τη μορφή ιμπεριαλιστικές μητροπόλεις- αποικιοκρατούμενη περιφέρεια, εξοβελίζοντας την κυρίαρχη ταξική αντίθεση της μαρξιστικής θεωρίας. Η υποταγή της ταξικής αντίθεσης στην αντίθεση μητρόπολης- περιφέρειας οδηγούσε στη διαίρεση της αστικής τάξης της περιφέρειας σε δυο τμήματα: το κομμάτι που συνδεόταν με την αστική τάξη της μητρόπολης (συνήθως εμπορικό κεφάλαιο) και πρόδιδε με αυτόν τον τρόπο το έθνος (ξενόδουλη, παρασιτική ή κομπραδόρικη σε άλλες εκδοχές) και η αστική τάξη, που όντας αγροτο-βιομηχανική, «καταπιεζόταν» από την αστική τάξη της μητρόπολης. Σύμφωνα, με αυτό, λοιπόν, το θεωρητικό σχήμα, ήταν αναγκαία η συγκρότηση μετώπων ανάμεσα στα εργατικά και μικροαστικά στρώματα της περιφέρειας με τη μη ξενόδουλη αστική τάξη, η οποία αφού υφίστατο καταπίεση από τους «ξένους», διατηρούσε ακόμα κάποια εθνική συνείδηση³³².

Τελικά, η θεωρία της εξάρτησης, πέραν από τα λάθη που αναπαρήγαγε στο οικονομικό επίπεδο, υπήρξε μια οριακή εκδοχή μαρξισμού, που ενώ συνομιλούσε με το κυρίαρχο τότε δόγμα του λαϊκομετωπισμού, κινούνταν ακόμη δεξιότερα, προβάλλοντας την ανάγκη ενός υπερταξικού εθνικού μετώπου, επιβεβαιώνοντας περισσότερο κάποια προοδευτικά εθνικιστικά καθεστώτα, όπως αυτά του κοσμικού αραβικού εθνικισμού, παρά τις αυθεντικές αντιιμπεριαλιστικές επαναστάσεις, που είχαν κομμουνιστική αναφορά (Κίνα, Κούβα).

Οι κομμουνιστές απέναντι στο εθνικό ζήτημα: ανάμεσα στο λαϊκομετωπισμό και την αριστεριστική απογείωση

³³¹ Αναφέρονται στα άρθρα Μηλιός Γ., Το ρεύμα μητρόπολης-περιφέρειας, συγκλίνουσες θεωρίες και αντιφάσεις, περιοδικό Θέσεις, τχ. 4, Ιούλιος- Σεπτέμβριος 1983 και Μηλιός Γ., Ο ιμπεριαλισμός και οι θεωρίες μητρόπολης-περιφέρειας, τχ.5, Οκτώβριος- Δεκέμβριος 1983., στα οποία γίνεται εκτενής κριτική στη *Θεωρία της Εξάρτησης*.

³³² Αρβανίτης Δ., ό.π., ..., σελ. 38

Η μαρξιστική θεωρητική παράδοση βρέθηκε πάρα πολλές φορές σε αμηχανία όταν έπρεπε να εντάξει το έθνος-κράτος στις αναλύσεις της. Η εκκίνηση από το δομικό κοινωνικό ανταγωνισμό των καπιταλιστικών κοινωνιών, η επιβεβαίωση, δηλαδή, της θέσης ότι «*η ιστορία όλων των ως τα τώρα κοινωνιών είναι ιστορία ταξικών αγώνων*»³³³ φάνταζε ως υπερβολική αξίωση σε στιγμές, όπου οι εργαζόμενες μάζες διαπνέονταν από ένα αίσθημα υπεράσπισης της κοινότητας στην οποία ζουν, της εθνικής τους πατρίδας. Το ιστορικό εκκρεμές του κομμουνιστικού κινήματος καθ' όλη τη διάρκεια του 20ου αιώνα βρισκόταν ανάμεσα σε δυο ακραίες θέσεις: την πλήρη αδιαφορία για το εθνικό ζήτημα, με τη αιτιολόγηση ότι *το έθνος αποτελεί μια φανταστική κατασκευή ή επινόηση, μια πανουργία της αστικής τάξης απέναντι στα υποτελή στρώματα και τάξεις*³³⁴ από τη μία και την μερική υποταγή στην εθνικιστική ιδεολογία, η οποία ενδεδυμένη με μαρξιστική και αντιιμπεριαλιστική φρασεολογία, οδηγούσε σε διάφορες παραλλαγές ενός αριστερού «εθνοκεντρισμού»³³⁵.

Η πρώτη απάντηση στηρίχτηκε σε μια ανάγνωση του μαρξισμού, όπου στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής (ΚΤΠ) κυριαρχεί με -απόλυτο τρόπο- η βασική αντίθεση κεφαλαίου-εργασίας, μην αναγνωρίζοντας καμία άλλη έξω απ' αυτή. Σε μια τέτοια ανάγνωση, στην οποία η σαρτοριανή «κλίμακα αφαίρεσης»³³⁶ βρίσκεται σε πολύ υψηλά επίπεδα, η πραγματικότητα ταυτίζεται απόλυτα με το θεωρητικό μαρξικό σχήμα, στο οποίο επικρατούν ιδεώδεις καταστάσεις, όπως πλήρης επικράτηση του ΚΤΠ έναντι μιας πλειάδας παλαιότερων (π.χ. φεουδαρχικός τρόπος παραγωγής) ή νεωτερικών που φέρουν στοιχεία παλαιότερων (π.χ. ασιατικός τρόπος παραγωγής). Επίσης, η εγγενής τάση του καπιταλισμού για αναπαραγωγή των δυο βασικών τάξεων (αστική και εργατική) κατανοείται στα όριά της, παραγνωρίζοντας ενδιάμεσα στρώματα ή τάξεις.

Σε ένα τέτοιο πλαίσιο, κάθε κοινωνικός ανταγωνισμός μπορεί με καθαρό τρόπο να αναχθεί σε μία από τις δυο βασικές κοινωνικές τάξεις με συνέπεια, ο κάθε πόλεμος να μπορεί να χαρακτηριστεί είτε ως ενδοϊμπεριαλιστικός είτε ως εργατική επανάσταση. Με τα λόγια του Λένιν, κατά τη διάρκεια του Α' Παγκόσμιου Πόλεμου: «*ο σοσιαλιστής, ο επαναστάτης προλετάριος, ο διεθνιστής σκέφτεται*

³³³ Μαρξ Καρλ & Ένγκελς Φρίντριχ, Το Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος, εκδόσεις Θεμέλιο, 2004

³³⁴ Αρβανίτης Δημήτρης, διπλωματική εργασία στο ΠΜΣ του τμήματος Πολιτικών Επιστημών του Α.Π.Θ. με τίτλο «Η Αριστερά στη δίνη της οικονομικής κρίσης: από τη συνέπεια της ταξικής τοποθέτησης στη διεκδίκηση του έθνους», 2016, σελ. 22

³³⁵ Συμφωνώντας με το Δημήτρη Μπελαντή, χρησιμοποιούμε τον όρο «εθνοκεντρισμός» και όχι «εθνικισμός», για να δηλώσουμε ότι η υποταγή στην εθνικιστική ιδεολογία δεν είναι ολοκληρωτική, όταν υπάρχουν κεντρικές αναφορές περί ταξικής διάρθρωσης της κοινωνίας. Όπως αναφέρει και ο Μπελαντής, αναφερόμενος στο Κ.Κ.Ε. της δεκαετίας του '90, «... πρότεινα τον όρο «εθνοκεντρισμός», ο οποίος υποδηλώνει τάσεις ηγεμόνευσης από την εθνικιστική ιδεολογία (όχι άσχετες από τη μικροαστική ηγεμονία ή τις μικροαστικές συμμαχίες), αλλά και τη μη ολοκλήρωση/ τελική υπόσταση ενός εθνικιστικού χαρακτήρα για αυτό το κόμμα...» (Μπελαντής 2001).

³³⁶ Sartori G., Σημασιολογία, Έννοιες, Συγκριτική μέθοδος, ..., ό.π., σελ. 146-161

διαφορετικά: ο χαρακτήρας ενός πολέμου (αν είναι αντιδραστικός ή επαναστατικός) δεν εξαρτάται από το ποιος επιτέθηκε και σε τίνος χώρα βρίσκεται ο «εχθρός», αλλά από το ποια τάξη διεξάγει τον πόλεμο, ποιας πολιτικής συνέχεια αποτελεί ο πόλεμος αυτός. Αν ο πόλεμος αυτός είναι αντιδραστικός ιμπεριαλιστικός πόλεμος, αν δηλαδή διεξάγεται ανάμεσα σε δυο παγκόσμιες ομάδες της ιμπεριαλιστικής, καταπιεστικής, ληστρικής αντιδραστικής αστικής τάξης, τότε κάθε αστική τάξη (ακόμη και μιας μικρής χώρας) μετατρέπεται σε μέτοχο της ληστείας, και το καθήκον μου, καθήκον εκπροσώπου του επαναστατικού προλεταριάτου, είναι να προετοιμάσω την παγκόσμια προλεταριακή επανάσταση, μοναδική σανίδα σωτηρίας από τις φρικαλεότητες του παγκόσμιου μακελειού»³³⁷.

Από την άλλη, υπήρξε ιστορικά μια αντίληψη, για την οποία το έθνος-κράτος και η θέση του στο διεθνές στερέωμα, αποτελούσε θεμελιακό στοιχείο για την επεξεργασία του πολιτικού προτάγματος της Αριστεράς. Η αντίληψη αυτή αντιμετώπιζε ουσιοκρατικά το έθνος, βγάζοντάς το από την εκάστοτε συγκυρία, υπεριστορικοποιώντας το και δίνοντάς του ιδιότητες αναλλοίωτες, που δομούν δήθεν τον πυρήνα του έθνους. Η «αντιστασιακή φύση του ελληνικού έθνους» που έγραφε και ο Σβορώνος είναι χαρακτηριστική περίπτωση ουσιοκρατικής αντίληψης του έθνους στον ελλαδικό χώρο. Αυτός ο αριστερής όψης εθνικισμός συχνά συγχρωτιζόταν με τις θεωρίες της εξάρτησης, στις περιπτώσεις εθνών-κρατών που δεν βρίσκονται υψηλά στην ιμπεριαλιστική αλυσίδα, ενώ στις περιπτώσεις πολύ αναπτυγμένων κρατών συνδεόταν με κάποια μεγάλης ιστορικής σημασίας επαναστατικά γεγονότα, τα οποία και επηρέασαν ανεξίτηλα την εθνο-λαϊκή παράδοση, σύμφωνα με τις εν λόγω θεωρίες³³⁸.

Στην δεύτερη αυτή περίπτωση, η σαρτοριανή «κλίμακα αφαίρεσης» κατεβαίνει τόσο χαμηλά που αφομοιώνεται από την πραγματικότητα, αδυνατώντας να στοχαστεί πάνω σε αυτή με πιο θεωρητικούς όρους. Το έθνος, οι σχέσεις (υλικές και φαντασιακές) που αυτό αναπαράγει εντός ενός εθνικού κοινωνικού σχηματισμού υποτάσσουν την πολιτική επεξεργασία, δημιουργώντας θεωρίες με μαρξιστικό μανδύα, αλλά, σε τελική ανάλυση, εθνικιστικό περιεχόμενο³³⁹.

Ο κοινοβουλευτικός δρόμος προς το σοσιαλισμό

³³⁷ Λένιν Β.Ι., Η προλεταριακή επανάσταση και ο αποστάτης Κάουτσκι, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, 2004, σελ. 88

³³⁸ Για παράδειγμα, η ροπή της γαλλικής αριστεράς προς αυτόν τον ιδιότυπο «επαναστατικό» εθνικισμό αντλεί τις παραδοχές της από τα γεγονότα της Γαλλικής Επανάστασης, της Παρισινής Κομμούνας και όλη γενικά την επαναστατική παράδοση του 19^{ου} αιώνα στη Γαλλία.

³³⁹ Δεν εννοούμε, βέβαια, τον εθνικισμό στην επιθετική του μορφή, αλλά ως αποδοχή της ύπαρξης ενιαίων εθνικών συμφερόντων εντός ενός κοινωνικού σχηματισμού.

Τη δεκαετία του '60 και '70, το κομμουνιστικό κίνημα είχε επεκταθεί σε πολύ μεγάλο μέρος του πλανήτη. Είτε μέσω κοινωνικών επαναστάσεων, είτε μέσω του ανταποικιοκρατικού κινήματος, είτε μέσω πολιτικών κρίσεων σε χώρες με μη δημοκρατική παράδοση το αποτέλεσμα ήταν η πρωτοφανής εξάπλωση των Λαϊκών Δημοκρατιών. Το μόνο μέσο το οποίο δεν είχε αποβεί ακόμα ελκυστικό για τη διαδικασία της μετάβασης σε ένα μετακαπιταλιστικό κόσμο ήταν οι εκλογικές διαδικασίες σε χώρες του αναπτυγμένου καπιταλισμού.

Μέσα σε αυτό το τοπίο, το Σεπτέμβριο του 1970, στη Χιλή, χώρα με ιδιαίτερη δημοκρατική παράδοση στη Λατινική Αμερική, ο συνασπισμός της Λαϊκής Ενότητας (Unidad Popular) υπό το Σαλβαδόρ Αλιέντε κέρδισε την εκλογική αναμέτρηση με ποσοστό λίγο πάνω από 36%, αλλά ευρεία κοινοβουλευτική πλειοψηφία. Η Λαϊκή Ενότητα, που αποτελείται από το Σοσιαλιστικό Κόμμα της Χιλής, το Κομμουνιστικό Κόμμα της Χιλής μαζί με άλλα μικρά αριστερά και κεντροαριστερά κόμματα, ήθελε να προχωρήσει σε ένα σημαντικό πρόγραμμα κρατικοποιήσεων και μια προσπάθεια παρέμβασης του κράτους στη αναδιανομή υπέρ των φτωχότερων τμημάτων του πληθυσμού. Η στρατηγική της απέβλεπε *στο να χρησιμοποιήσει τις υπερεξουσίες του Προέδρου για να κατανικήσει τις αντιστάσεις της Δεξιάς στον κρατικό μηχανισμό*³⁴⁰.

Από την πρώτη στιγμή της συγκρότησής της, στη Λαϊκή Ενότητα παρατηρούνται διαφορετικές προσεγγίσεις ως προς την υλοποίηση του προγράμματος, ειδικά από τη στιγμή που η αστική τάξη της Χιλής ξεκινάει έναν εκτεταμένο πόλεμο με συνεχή λοκ άουτ στις επιχειρήσεις για να δημιουργήσει μια κατάσταση δυσαρέσκειας στα στρώματα που εκπροσωπεί η Λαϊκή Ενότητα. Από τη μία, *η πτέρυγα της «Δεξιάς» του Σοσιαλιστικού Κόμματος (υπό τον ίδιο τον Αλιέντε) αλλά και του Κομμουνιστικού Κόμματος Χιλής επιχειρεί μεν τομές στην οικονομία (εθνικοποιήσεις), όμως, από ένα σημείο και έπειτα, μειώνει την ένταση και το ρυθμό των αλλαγών με τη λογική «πρώτα παγιώνουμε και μετά προχωράμε»*³⁴¹. Από την άλλη, η αριστερά της Λαϊκής Ενότητας (υπό το γραμματέα του Σοσιαλιστικού Κόμματος Χιλής Carlos Altamirano) επιζητά πιο επιθετικές κινήσεις από τον αριστερό συνασπισμό, ενδεχομένως, για να προλάβει της αντιδράσεις των κρατικών μηχανισμών, όπως η συγκρότηση οργάνων λαϊκής αυτοοργάνωσης, απέναντι στους κρατικούς μηχανισμούς.

Η έλλειψη αποφασιστικότητας από τον Αλιέντε και τη Λαϊκή Ενότητα στην πάλη με τη συσπείρωση των δυνάμεων της αστικής τάξης γύρω από το Στρατό και τα κόμματα της Δεξιάς, αλλά και μια απλουστευτική και αισιόδοξη αντίληψη της μετάβασης *ως μια διαδικασία ωθήσεων,*

³⁴⁰ Μπελαντής Δ., Αριστερά και Εξουσία, ό.π., ..., 2014, σελ. 150

³⁴¹ Ό.π., σελ. 150

οπισθοχωρήσεων και περικύκλωσης των αντιδραστικών μέσα από την πίεση της μεγάλης κοινωνικής πλειοψηφίας³⁴² οδήγησε στο στρατιωτικό πραξικόπημα του Πινοσέτ, στις 11 Σεπτεμβρίου 1973.

Αν κάτι μπορεί να βγει ως συμπέρασμα από τα τραγικά γεγονότα στη Χιλή είναι δυο κυρίως στοιχεία. Πρώτον, όπως έδειξε και ο Πουλαντζάς, *η αστική τάξη μετατοπίζει το κέντρο της εξουσίας της, όταν η Αριστερά καταλάβει την κορυφή της εκτελεστικής εξουσίας*³⁴³, αποδεικνύοντας ότι το αστικό Κράτος έχει τη δυνατότητα μετατόπισης της πραγματικής εξουσίας, όταν αυτό απαιτείται. Και δεύτερον, ακόμα και αν οι λαϊκές μάζες καταλάβουν την εξουσία με ειρηνικό ή κοινοβουλευτικό τρόπο, κάποια στιγμή θα έρθει η ώρα της βίαιης σύγκρουσης των αντιμαχόμενων κοινωνικών μπλοκ, για το λόγο αυτό η προετοιμασία για την στιγμή εκείνη οφείλει να είναι εξαρχής εντός του πολιτικού ορίζοντα της μεταβατικής διαδικασίας. Η δυαδική εξουσία, με την έννοια αυτή δεν είναι μια επιλογή των επαναστατημένων μαζών, αλλά μια αντικειμενική διαδικασία συγκρότησης αντιπαρατιθέμενων κοινωνικών μπλοκ, μέσα από την όξυνση της ταξικής αντιπαράθεσης.

Λίγα χρόνια αργότερα, το εκλογικό μέτωπο του Σοσιαλιστικού Κόμματος της Γαλλίας υπό τον Φρανσουά Μιτεράν και του Κομμουνιστικού Κόμματος υπό το Ζωρζ Μαρσαί κυβέρνησε τη Γαλλία για τρία χρόνια, από το 1981 έως το 1984, δίνοντας τη δυνατότητα στους Γάλλους κομμουνιστές να βρεθούν σε κυβερνητικό σχήμα, μετά από 35 περίπου χρόνια, δηλαδή από την περίοδο των σύντομων μεταπολεμικών, αντιφασιστικών κυβερνήσεων. Η συνεργασία του Σοσιαλιστικού με το Κομμουνιστικό Κόμμα, στη βάση του Κοινού προγράμματος της Αριστεράς (1972), δεν αποτέλεσε βέβαια το γαλλικό ομοίωμα του Ιστορικού Συμβιβασμού, αλλά την τελευταία επαναφορά της λαϊκομετωπικής λογικής πριν τα γεγονότα του 1989, που θα άλλαζαν τον κόσμο και μαζί με αυτόν την αριστερά.

Ο κομμουνισμός του 20^{ου} αιώνα

Κλείνοντας αυτό το κεφάλαιο, θα μπορούσαμε να διατυπώσουμε εκ νέου κάποια σύντομα συμπεράσματα για τον λαϊκομετωπισμό, ως το κυρίαρχο Παράδειγμα του σοσιαλισμού του 20^{ου} αιώνα και την προσπάθειά του (μάλλον ανεπιτυχή) να αναζητήσει νέους δρόμους μετασχηματισμού του αστικού κράτους.

Πρώτον, οι συζητήσεις για το κράτος και την Πολιτική Εξουσία πήραν υλικές διαστάσεις σε δυο περιόδους κατά τον προηγούμενο αιώνα: τη δεκαετία που ακολούθησε την Οκτωβριανή

³⁴² Ό.π., σελ. 151

³⁴³ Ό.π., σελ. 152

Επανάσταση, ως επακόλουθο της συγκρότησης του πρώτου σοσιαλιστικού κράτους και της απομόνωσής του μετά το κύμα των αποτυχημένων επαναστάσεων των αρχών του 1920 και τη δεκαετία του 1970, όταν είχε γίνει πια σαφές ότι η παγκόσμια εξάπλωση του κομμουνιστικού κινήματος, δεν οδηγεί αυτόματα στο στρατηγικό ορίζοντα του κομμουνισμού. Σε αυτό το πλαίσιο, η πολιτική των Λαϊκών Μετώπων τη δεκαετία του 1930, προκλήθηκε μέσα από τη δυναμική της Πολιτικής, χωρίς κάποια νομιμοποιητική θεωρία³⁴⁴ προς υποστήριξη της μεγάλης μεταστροφής.

Επίσης, από θεωρητική σκοπιά, αν το πρώτο κύμα των στοχαστών της δεκαετίας του 1910 και 1920, θεωρούσε το κράτος ως απλό εργαλείο της αστικής τάξης και πρότεινε μια στρατηγικής δυαδικής εξουσίας, τη δημιουργία ενός απόλυτου αντι-κράτους, εργαλειοποιώντας πλήρως το μηχανισμό του κράτους, τη δεκαετία του 1970 φαίνεται τελικά να επικρατεί σταδιακά μια άποψη που το κράτος γίνεται τελείως ουδέτερο, άρα ένα δυνάμει εύχρηστο εργαλείο στα χέρια των καταπιεζόμενων τάξεων, ιδίως σε κοινωνίες με δημοκρατικές παραδόσεις και ισχυρές κοινωνίες των πολιτών. Η άποψη αυτή, που παραμένει εργαλειακή όπως και η πρώτη, συνοδεύεται από την πλήρη ρήξη με τις επαναστατικές παραδόσεις του κομμουνιστικού κινήματος, γραμμή η οποία επιβεβαιώνεται εντός και εκτός του σοβιετικού κέντρου.

Με αυτή την άποψη συμπλέουν όλα τα ρεύματα του κομμουνιστικού κινήματος. Μπορεί εντός του ψυχροπολεμικού πλαισίου, ο κομμουνισμός να εμφανιζόταν ως μια επαναστατική πολιτική θεωρία που προσπαθούσε να ανατρέψει το κυρίαρχο status quo, παρόλα αυτά αυτή η έντονα αυτή επιθετική θέση αντανakλούσε περισσότερο τις διακρατικές αντιθέσεις ΗΠΑ-Δύσης και Σοβιετικής Ένωσης παρά αποτελεί μια ψύχραιμη αποτύπωση της πραγματικότητας. Αν κάτι φόβιζε τη Δύση δεν ήταν η επαναστατική φύση της ΕΣΣΔ, αλλά η διαθλασμένη εικόνα της εντός των πόθων και των ονείρων των εργατικών μαζών σε όλη την υφήλιο. Η φαντασιακή απεικόνιση της ΕΣΣΔ αποτέλεσε μεγαλύτερο κίνδυνο για το παγκόσμιο καπιταλιστικό σύστημα από την ίδια.

Ο σοσιαλισμός-κομμουνισμός του 20^{ου} αιώνα υπήρξε ένα σύστημα ιδεών, που αναπαρήγαγε κάποια κλασικά μοτίβα από τον προηγούμενο συγκρουσιακό κύκλο, την πίστη στην τεχνολογική πρόοδο, τον κεντρικό σχεδιασμό, την εκβιομηχάνιση, την εθνική οικονομική ανάπτυξη, μαζί με την αταλάντευτη θεώρηση της ΕΣΣΔ ως κοιτίδας της ανθρώπινης προόδου. Αυτό το σύνολο ιδεολογικών μοτίβων μπορούσε να χωρέσει στα μαζικά αριστερά κόμματα της Δύσης, αλλά και στους

³⁴⁴ Moschonas G., *European Social Democracy...*, σελ. 542

αντιαποικιακούς αγώνες της Ανατολής, παρόλα αυτά δεν επικοινωνούσε καθόλου με το μαρξικό όραμα της κατάργησης του αστικού κράτους.

Συνέπεια αυτής της ζωντανής αντίφασης θεωρίας και πράξης του κομμουνισμού του 20^{ου} αιώνα, υπήρξε η βραχυκύκλωση των κομμουνιστών τις στιγμές που ένα πραγματικά εξεγερσιακό φαινόμενο λάμβανε χώρα. Η επαναστατική κατάσταση της Ισπανίας το 1936, η επανάσταση στην Κούβα το 1959, οι ακρότητες των εργατών και φοιτητών στη Δύση, οι «αριστερισμοί» του Χότζα και του Μάο, υπήρξαν γεγονότα που έφεραν σε δύσκολη θέση τους ηγέτες της Σοβιετικής Ένωσης, αλλά και των υπόλοιπων ορθόδοξων κομμουνιστικών κομμάτων.

Ακόμα όμως και αν αποδεχτούμε αυτή τη συνολική σύγκλιση, το ευρωκομμουνιστικό κίνημα πηγαίνει πιο μακριά από το ορθόδοξο ρεύμα, αποδεχόμενο πλήρως όψεις φιλελεύθερων πολιτικών, παρόλο που στο οικονομικό επίπεδο παρόμοιες πολιτικές εφαρμόζονται και στη Σοβιετική Ένωση. Ακόμα και αν στο PCF, η πίστη του στον κεντρικό ρόλο της Σοβιετικής Ένωσης, το κάνει να αναδιπλώνεται άμεσα μετά από κάθε στροφή φιλελευθεροποίησης, οδηγώντας το σε μια συνεχή ταλάντευση, το PCI φαίνεται να κινείται αργά αλλά σταθερά σε μια πορεία σοσιαλδημοκρατικοποίησης, η οποία θα ολοκληρωθεί ακριβώς μετά την κατάρρευση του ανατολικού μπλοκ.

Τι όμως κατέστησε αδύνατη την ολοκληρωτική σοσιαλδημοκρατικοποίηση των ευρωκομμουνιστικών κομμάτων; Τι έκανε το βήμα τους αυτό μετέωρο; Χωρίς να διεκδικούμε ότι η Ιστορία δε θα μπορούσε να είχε γραφτεί αλλιώς, ένα γεγονός είναι σίγουρο: η νεωτερική πολιτική, ως αυτενέργεια των μαζών, ως εισβολή τους στο πολιτικό επίπεδο, δεν συγκροτείται μόνο μέσα από ορθολογικές πρακτικές, όπως τα πολιτικά προγράμματα ή οι κομματικές στρατηγικές, αλλά και σε συμβολικό επίπεδο. Η κατάσταση μετά το 1989, η καταστροφή των συμβόλων του 20^{ου} αιώνα, η κατίσχυση υπέρ ενός αντιπάλου, που για σχεδόν 80 χρόνια προκάλεσε το καπιταλιστικό σύστημα, τον αμερικάνικο ιμπεριαλισμό, αλλά και τις δυτικές παραδόσεις υπήρξε η στιγμή που θα μπορούσε να γίνει πράξη ο Ιστορικός Συμβιβασμός, που ευαγγελίστηκε ο Μπερλινγκουέρ.

Παρόλα αυτά, θα μπορούσαμε να αναγνωρίσουμε και μια άλλη πλευρά του ευρωκομμουνισμού, που δεν επένδυσε στο συμβιβασμό και τη μετριοπάθεια. Μπορούμε, δηλαδή, να αναγνωρίσουμε, στην αριστερή εκδοχή αυτού του κινήματος, μια προσπάθεια, αντίστοιχη με αυτή που έκανε ο Γκράμσι στα τέλη της δεκαετίας του 1920, αναγνώρισης των διαφορετικών συνθηκών που υπάρχουν στη Δυτική Ευρώπη και ψηλάφησης μιας γραμμής υπέρβασης του

καπιταλισμού στις αναπτυγμένες δημοκρατίες του, πιο σύνθετη, πιο χρονοβόρα και σε τελική ανάλυση πιο αποτελεσματική. Ο Πουλαντζάς, ο Ινγκράο, η ομάδα του II Manifesto είναι μόνο ενδεικτικές μορφές του αριστερού αυτού ευρωκομμουνισμού, που με τα γραπτά τους και τη στάση τους θέλησαν να μας υπενθυμίσουν ότι το καπιταλιστικό κράτος της Δύσης δεν είναι μια χάρτινη τίγρη, όπως έλεγε ο Μεγάλος Τιμονιέρης, αλλά είναι τόσο δαιδαλώδες που έχει παρεισφρήσει σε όλα τα διάκενα της κοινωνικής ζωής. Ως εκ τούτου και η διαδικασία μετασχηματισμού του δε θα είναι μια επανάληψη της κινηματογραφικής εφόδου στα χειμερινά ανάκτορα, αλλά μια μεγάλη -σε διάρκεια- διαδικασία, που πραγματοποιείται άλλες φορές με άλματα και άλλες με απλά βήματα, άλλες στιγμές με προχωρήματα, αλλά και άλλες στιγμές με οπισθοχωρήσεις. Άλλωστε, όπως έλεγε και ο Γάλλος κομμουνιστής φιλόσοφος Λουί Αλτουσέρ, *το μέλλον διαρκεί πολύ*.

4. Ισπανία, Κούβα, Πολιτιστική Επανάσταση και Μάης του '68: η γέννηση της Νέας Αριστεράς

Κάθε βήμα του πραγματικού κινήματος είναι πιο σπουδαίο από μια ντουζίνα προγράμματα.

Κ. Μαρξ, Κριτική του προγράμματος της Γκότα

Τα θερμά ρεύματα του μαρξισμού

Όπως εύστοχα είχε παρατηρήσει ο Ερνστ Μπλοχ, στον μαρξισμό δυο ρεύματα, ένα ψυχρό και ένα θερμό, τρέχουν παράλληλα³⁴⁵. Το ψυχρό περιλαμβάνει το μαρξικό έργο, τις προσπάθειες «επιστημονικής» κατανόησης του καπιταλισμού, τις οικονομικές αναλύσεις του νόμου της αξίας, τη διερεύνηση των οικονομικών κρίσεων, αλλά και τον πολιτικό πραγματισμό των ηγεσιών των επαναστατικών κομμάτων κόντρα στις νεφελοκοκκυγίες της *αφηρημένης ουτοπίας*. Από την άλλη, ακριβώς επειδή το Αντικείμενο της κοινωνικής αλλαγής ταυτίζεται με το ίδιο το Υποκείμενο, που δεν είναι άλλο από τον άνθρωπο και τις κοινωνικές σχέσεις που τον περιβάλλουν, η «επιστήμη» της κοινωνικής αλλαγής δεν είχε τη δομική ακαμψία των θετικών επιστημών. Σε αυτές τις ταλαντεύσεις βρίσκουν χώρο, τα θερμά ρεύματα του μαρξισμού, οι «υποκειμενικές» ερμηνείες του καπιταλισμού, η ρομαντική βουλησιαρχία των επαναστατών, τα μαζικά εξεγερτικά γεγονότα που διαπερνούν τις συμπαγείς αντικειμενικές δομές, η *συγκεκριμένη ουτοπία*, κατά Μπλοχ, που συμφωνεί με την *πραγματικότητα χωρίς να χάνει τη θέα του ιδεώδους*³⁴⁶.

Και αν η Πολιτική συχνά ταυτίζεται με τις θεσμικές όψεις της, καθόλου δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι ο *Maurice Duverger*, στο κλασικό του *Introduction à la politique* (1964), επεσήμανε πως η πολιτική είναι *ιανική, δισυπόστατη*. Υφίσταται *βεβαίως ως τέχνη του κυβερνάν, υφίσταται όμως και ως αγώνας*³⁴⁷. Και στο σημείο αυτό, οι νομικιστικές αφετηρίες της Πολιτικής Επιστήμης στενεύουν τη δυνατότητα σοβαρότερων κρίσεων πάνω στο Πολιτικό. Μπορεί, όπως έχουμε αναφέρει πολλές φορές, ο σκοπός του Πολιτικού να είναι η πάλη για την Πολιτική Εξουσία, αυτό όμως δε σημαίνει ότι η πάλη αυτή κινείται μόνο στις ασφαλείς θεσμικές οδούς, αλλά συχνά εκτρέπεται έξω από αυτές, στο

³⁴⁵ Bloch Ernst, Ουτοπία και Επανάσταση, εκδόσεις Έρασμος, 2017, σελ. 25

³⁴⁶ Ό.π., σελ. 26

³⁴⁷ Σεφεριάδης Σεραφείμ, Οι συλλογικές δράσεις ως εστία μελέτης του πολιτικού: συντεταγμένες για μια συμπεριληπτική πολιτική κοινωνιολογία, πρόλογος στο Della Porta Donatella, Diani Mario, Κοινωνικά κινήματα, μια εισαγωγή, εκδόσεις Κριτική, 2010, σελ. 12-13

χαοτικά αχανές κοινωνικό επίπεδο, εντός του οποίου τα κινήματα δεν αποτελούν μια παθογενή παρέκκλιση, αλλά την έκφραση των βαθιών και διαρκών κοινωνικών ανισοτήτων της κοινωνίας. Άλλωστε, τα κινήματα δεν αποτελούν «κοινωνικό εταίρο», ένα ακόμη θεσμικό παρακολούθημα, έστω ιδιόρρυθμο· η πολιτική τους ύπαρξη είναι μια καταστατικά συγκρουσιακή ύπαρξη που αποσκοπεί στο θεσμικό μετασχηματισμό³⁴⁸.

Έχοντας κατά νου τα παραπάνω, οφείλουμε να παραδεχτούμε ότι στο προηγούμενο κεφάλαιο πραγματοποιήσαμε μια ιστορική λαθροχειρία. Το μεγαλύτερο προγραμματικό κύμα του κομμουνισμού του περασμένου αιώνα, ο λαϊκομετωπισμός, αποτέλεσε πολιτικό Παράδειγμα όλων των ρευμάτων του, από το ορθόδοξο κομμουνιστικό μέχρι το ανταποικιακό κίνημα και τη σοσιαλδημοκρατία, από το 1935 έως και την κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού το 1989-92. Η λαθροχειρία έγκειται στο γεγονός ότι εντός αυτής της μεγάλης ιστορικής περιόδου υπήρξαν τουλάχιστον τέσσερις στιγμές όπου το διεθνές επαναστατικό κίνημα προσπάθησε να διασπάσει το αδιαπέραστο τοίχος του λαϊκομετωπισμού του κυρίαρχου ρεύματος και να μπολιάσει το ψυχρό ρεύμα του μαρξισμού με πιο θερμά και βουλησιαρχικά χαρακτηριστικά. Οι στιγμές αυτές ήταν αναμφίβολα η Ισπανική Επανάσταση του 1936-39, η Κουβανική Επανάσταση του 1959, η Πολιτιστική Επανάσταση στην Κίνα την περίοδο 1966-69 και βεβαίως ο Παγκόσμιος Μάης του 1968.

Οι στιγμές αυτές, απέχουν μεγάλα χρονικά διαστήματα. Η πρώτη πραγματοποιήθηκε στις αρχές του λαϊκομετωπικού ρεφορμιστικού εγχειρήματος και αποτέλεσε δείκτη ριζοσπαστικοποίησης της τακτικής του Λαϊκού Μετώπου. Η δεύτερη αποτέλεσε την πιο ριζοσπαστική εκδοχή του ανταποικιακού αγώνα. Η τρίτη και η τέταρτη μπορούν να ανιχνευτούν στην κορύφωση της πιο «απείθαρχης» δεκαετίας στο μεταπολεμικό τοπίο, δεκαετία που συγκροτεί ένα ισχυρό παγκόσμιο συγκρουσιακό κύκλο. Οι παραπάνω στιγμές, αναμφίβολα σημαντικές, δεν κατάφεραν να δώσουν ένα ολοκληρωμένο αντι-παράδειγμα στο κυρίαρχο μεταρρυθμιστικό εθνοκεντρισμό της Αριστεράς, πλην όμως δημιούργησαν νέα πεδία παρέμβασης, άνοιξαν νέες θύρες για τον τρόπο με τον οποίο σκέφτονταν και δρούσαν οι δυνάμεις που επιζητούσαν την κοινωνική αλλαγή και αποτέλεσαν την αυγή του ρεύματος που ονομάστηκε Νέα Αριστερά.

Ισπανία 1936

³⁴⁸ Ό.π., σελ. 16

Στις 16 Φεβρουαρίου του 1936, πραγματοποιήθηκαν στην Ισπανία εκλογές στις οποίες το Λαϊκό Μέτωπο, μια σύμπραξη Σοσιαλιστών, Κομμουνιστών και μετριοπαθών δημοκρατικών δυνάμεων, κέρδισε τη σύμπραξη της φιλομοναρχικής, καθολικής, συντηρητικής Δεξιάς. Τρεις μέρες αργότερα, ο Μανουέλ Αθάνια (Manuel Azaña) ορκίστηκε ως πρωθυπουργός της Ισπανίας. Αυτή υπήρξε η δεύτερη φορά που η Αριστερά στην Ισπανία αναλάμβανε τη διακυβέρνηση της χώρας μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα, ύστερα από τη σύντομη διετία των ετών 1931-1933, όπου ένα ασταθές κυβερνητικό εγχείρημα ανέλαβε την κυβέρνηση μετά την πτώση της δικτατορίας του Primo de Rivera (1923-1930).

Τα πρωταρχικά καθήκοντα της νέας κυβέρνησης είχαν αυστηρά ιακωβίνικο χαρακτήρα: απαλλοτρίωση των μεγάλων κτηματικών περιουσιών, λήψη αποτελεσματικών μέτρων για τη διαχείριση της βαθιάς οικονομικής κρίσης, περιορισμός του ρόλου του στρατού στην πολιτική ζωή και μείωση του ελέγχου που ασκούσε η εκκλησία στην ισπανική κοινωνία³⁴⁹. Παρά, όμως, τη δυναμική των νέων μέτρων, η Ισπανική κοινωνία είχε μια δυναμική που δε μπορούσε να χωρέσει στους διαύλους της κοινωνικής εκπροσώπησης.

Η Ισπανία από καιρό φαινόταν να συμπυκνώνει μια κατάσταση όξυνσης των ταξικών ανταγωνισμών, με την επιπλέον ιδιαιτερότητα, ότι στον αγώνα αυτό δεν ηγείτο το αδύναμο Ισπανικό Κομμουνιστικό Κόμμα ή το πολύ μετριοπαθές Σοσιαλιστικό Κόμμα, αλλά το αναρχικό κίνημα υπό την CNT, την εργατική συννομοσπονδία που βρισκόταν υπό τον έλεγχό τους, αλλά και τη FAI μια Ιβηρική αναρχική οργάνωση, που δημιουργήθηκε το 1927. Στις εκλογές του 1933 οι αναρχικοί επιχείρησαν μια πολύ αποτελεσματική αντιεκλογική εκστρατεία με τίτλο «No Votar», η οποία κορυφώθηκε με ένα τεράστιο αντιεκλογικό συλλαλητήριο στην αρένα της Βαρκελώνης, όπου συμμετείχαν 75.000 εργάτες³⁵⁰. Η ήττα των δημοκρατικών δυνάμεων στις εκλογές αυτές δίχασε εκ νέου τις δυνάμεις των αναρχικών, ανάμεσα σε μια πιο αριστερίστικη «ιδεολογική» τάση και μια πιο πραγματιστική, που αντλούσε τις πολιτικές της αναφορές από το πρώην ηγετικό στέλεχος της CNT, Ángel Pestaña, ο οποίος διεγράφη το 1932.

Η αυξημένη επαναστατική δραστηριότητα της Ισπανικής εργατικής τάξης και της αγροτιάς, είχε οδηγήσει σε επαγρύπνηση και την αντεπαναστατική πλευρά της χώρας, όπου μετά την πατερναλιστική, παραδοσιακή δικτατορία του Πρίμο ντε Ριβέρα, η οποία έτεινε προς το βοναπαρτιστικό χαρακτήρα του αστικού κράτους, έψαχνε μια πιο επιθετική εκδοχή πολιτικής λύσης.

³⁴⁹ Μπούκτσιν Μάρεϊ, Οι Ισπανοί Αναρχικοί, τα ηρωικά χρόνια 1868-1936, εκδόσεις Βιβλιοπέλαγος, 2011, σελ. 384

³⁵⁰ Ό.π., σελ. 427

Η λύση που τελικά επιλέχτηκε ήταν το *pronunciamiento*, η στάση κάποιων βασικών στρατιωτικών αξιωματικών, υπό το στρατηγό José Sanjurjo, μαζί με την κινητοποίηση των βασικών λαϊκών ερεισμάτων που είχε η Δεξιά. Το *pronunciamiento* *διαφοροποιείται* από το κλασικό πραξικόπημα, στο οποίο οι λαϊκές μάζες δεν έχουν καμία συμμετοχή, αλλά και το φασιστικό φαινόμενο, το οποίο αποτελεί αυτοτελή οργανωτικά μαζική οργάνωση, με τελείως διαφορετικά χαρακτηριστικά, τα οποία δεν υπήρχαν στην ισπανική συγκυρία.

Παρόλα αυτά, όπως επισημαίνει και ο Hobsbawm, *το κλασικό pronunciamiento είναι ένα παιχνίδι που παίζεται καλύτερα σε συνθήκες κατά τις οποίες η μαζική κινητοποίηση έχει κοπάσει ή οι κυβερνήσεις έχουν χάσει τη νομιμοποιητική βάση τους*³⁵¹. Κάτι τέτοιο δε συνέβαινε επ' ουδενί στην Ισπανία το 1936, όπου τα δυο αντιμαχόμενα κοινωνικά μπλοκ, βρίσκονταν σε μια κατάσταση διαμόρφωσης και υπό έντονη κινητικότητα, με αποτέλεσμα το πραξικόπημα της 17^{ης} Ιουλίου του 1936 να πετύχει εν μέρει σε διάφορες πόλεις του Νότου και του Βορρά, αλλά να βρει απρόσμενη αντίσταση από τις δημοκρατικές δυνάμεις σε άλλες πόλεις και κυρίως στις δυο μεγαλύτερες πόλεις της Ισπανίας, στην πρωτεύουσα Μαδρίτη και τη Βαρκελώνη.

Η απρόσμενη συντριβή του αεροσκάφους του στρατηγού Sanjurjo, τρεις μέρες αργότερα, άφησε τις αντεπαναστατικές δυνάμεις ακέφαλες, με το στρατηγό Emilio Mola να ηγείται των στρατευμάτων στο Βορρά και τον ικανότερο από τους τρεις της πραξικοπηματικής τριανδρίας, στρατηγό Francisco Franco να ηγείται της αντεπανάστασης στο ισπανικό Νότο. Ήταν φανερό ότι η αποτυχία του πραξικοπήματος να οργανώσει τη νέα αντεπαναστατική Τάξη, οδηγούσε αναπόφευκτα σε ένα εμφύλιο πόλεμο μακράς διάρκειας, όπου ο νικητής θα κρινόταν, εκτός από το πολεμικό επίπεδο, και στη διαμόρφωση κατάλληλων ηγεμονικών πρακτικών.

Ο Ισπανικός εμφύλιος, όχι άδικα, έχει χαρακτηριστεί ως το πρελούδιο του Β' Παγκόσμιου Πολέμου. Σε αυτόν αναμείθηκαν άμεσα η φασιστική Ιταλία και η ναζιστική Γερμανία, οι οποίες έστειλαν άμεσα όπλα, αλλά όχι έμπυχο δυναμικό³⁵², ενώ οι επαναστατικές και δημοκρατικές δυνάμεις δέχτηκαν οπλισμό από τη Γαλλία και τη Σοβιετική Ένωση, αλλά αυτό συνέβη υπόγεια και με καθυστέρηση, αφού στο διεθνές επίπεδο είχαν υπογράψει σύμφωνα μη συμμετοχής. Από την άλλη, η συγκρότηση των Διεθνών Ταξιαρχιών, όπου *πάνω από σαράντα χιλιάδες νεαροί εθελοντές*

³⁵¹ Hobsbawm E., Η εποχή των άκρων, ο σύντομος εικοστός αιώνας 1914-1991, εκδόσεις Θεμέλιο, 2010, σελ. 206

³⁵² Στο πλευρό του Φράνκο δεν πολέμησαν πάνω από 1.000 ξένοι εθελοντές (Hobsbawm E., Η εποχή των άκρων, ο σύντομος εικοστός αιώνας 1914-1991, εκδόσεις Θεμέλιο, 2010, σελ. 208).

από πενήντα και πλέον χώρες πήγαν στην Ισπανία να πολεμήσουν και πολλοί να πεθάνουν³⁵³, δημιούργησε το μύθο της Ισπανικής επανάστασης, μιας επανάστασης έμπρακτα διεθνιστικής, με δόσεις απaráμιλλης αυταπάρησης.

Το κίνημα της αντίστασης στο φρανκικό πραξικόπημα αναπτύχθηκε υπό την ηγεσία της CNT, της αναρχικής οργάνωσης, και του POUM, του Εργατικού Κόμματος Μαρξιστικής Ενοποίησης [*Partido Obrero de Unificacion Marxista*], το οποίο ιδρύθηκε το 1935 από τη συγχώνευση του Εργατοαγροτικού Μπλοκ –οργάνωσης κομμουνιστών διαφωνούντων της οποίας ηγείτο ο Χοακίν Μαουρίν- και της Κομμουνιστικής Αριστεράς, του τροτσκιστικού κινήματος του Αντρές Νιν³⁵⁴, αλλά και του Ισπανικού Κομμουνιστικού Κόμματος, την καθοδήγηση του οποίου είχε αναλάβει ο Παλμίρο Τολιάτι. Το POUM, αν και τροτσκιστικού προσανατολισμού, είχε έντονα αποδοκιμαστεί από τον Τρότσκι, σε μια ακόμα εκδήλωση αριστερίστικων αντανάκλαστικών, λόγω των σχέσεων του Μαουρίν με τη μπουχαρινική δεξιά στη Σοβιετική Ένωση.

Μπορούμε να αναγνωρίσουμε δυο βασικά στοιχεία που διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο στην ήττα των δημοκρατικών δυνάμεων στην Ισπανία. Καταρχάς, η εγγενής αδυναμία του αναρχικού κινήματος να καταστρώσει ένα σχέδιο συνολικής απάντησης στο αστικό υπερσυντηρητικό καθεστώς, χωρίς αυτό να γίνεται αντιληπτό ως ιδεολογική επίκληση σε κάποιο στρατηγικό όραμα, όπως ο ελευθεριακός κομμουνισμός. Η υποτίμηση αυτή φάνηκε εξ' αρχής όταν κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού του 1936, η CNT αφήνει τη δημοκρατική κυβέρνηση του σοσιαλιστή Λάργκο Καμπαγέρο να αναλάβει, με την ιδέα ότι η τελευταία δεν επρόκειτο να κάνει τίποτα περισσότερο από το να επικυρώνει τις αποφάσεις που θα λαμβάνονται από τη βάση³⁵⁵.

Πράγματι, μετά από δύο περίπου μήνες πρωτοβουλιών και συζητήσεων, στις 4 Σεπτεμβρίου του 1936 συγκροτήθηκε η κυβέρνηση των δημοκρατικών δυνάμεων υπό το Λάργκο Καμπαγέρο, ηγέτη της αριστερής πτέρυγας του Ισπανικού Σοσιαλιστικού Κόμματος (PSOE), όπου αρχικά οι αναρχικοί επιλέγουν τη μη συμμετοχή, ενώ δυο μήνες αργότερα η CNT εισχώρησε στην κυβέρνηση μέσω τεσσάρων υπουργών. Η διαδικασία αυτή σήμανε την ανάληψη από τη δεξιά πλευρά του δημοκρατικού κινήματος (PSOE) πολύ μεγαλύτερα καθήκοντα από αυτά που θα είχε βάσει των πραγματικών συσχετισμών εντός των χαρακωμάτων. Ταυτόχρονα, η καθυστερημένη συμμετοχή των αναρχικών στην κυβέρνηση δείχνει και την πίεση που ασκεί η συγκυρία σε όλες τις πλευρές να

³⁵³ Ό.π., σελ. 208

³⁵⁴ Besancenot Olivier & Löwy Michael, Επαναστατικές συγγένειες, Τα κόκκινα και τα μαύρα αστέρια μας, εκδόσεις Ακυβέρνητες Πολιτείες, 2016, σελ. 44-45

³⁵⁵ Ό.π., σελ. 45

τοποθετηθούν εντός πραγματικών διακυβευμάτων, που μπορεί συχνά να είναι τελείως έξω από τον ιδεολογικό πυρήνα τους.

Παρόλα αυτά, η υποτίμηση της κυβερνητικής συμμετοχής από τους αναρχικούς έδινε όλο και περισσότερο χώρο στις πιο θεσμικές πλευρές του Σοσιαλιστικού Κόμματος. Στις 17 Μαΐου 1937 ανέλαβε την πρωθυπουργία ο Juan Negrín, ηγετικό στέλεχος του PSOE, αλλά σαφώς πιο δεξιά τοποθετημένος από τον Καμπαγέρο, χωρίς να συμπεριλάβει τη CNT στο νέο κυβερνητικό σχήμα. Ήταν φανερό ότι, ενώ η κοινωνική αντιπαράθεση κορυφωνόταν και η αντεπαναστατική πλευρά όξυνε την αντιπαράθεση αυτή, το δημοκρατικό στρατόπεδο μετατοπιζόταν σε πιο μετριοπαθείς θέσεις, με βασικό πυλώνα το PSOE και το κομμουνιστικό κόμμα, αδυνατώντας να αφουγκραστεί τις επαναστατημένες μάζες.

Το δεύτερο βασικό στοιχείο ήταν η στάση του Κομμουνιστικού Κόμματος της Ισπανίας (PCE), το οποίο αν και συμμετείχε ενεργά στο πολεμικό μέτωπο, φάνηκε να υποτάσσεται στα συμφέροντα της εξωτερικής πολιτικής της Σοβιετικής Ένωσης, τα οποία από το 7^ο Συνέδριο της Κομμουνιστικής Διεθνούς το 1935 δεν συνέπιπταν με την υποστήριξη άνευ όρων των επαναστατικών διαδικασιών, αλλά αντιθέτως επεδίωκε το καναλιζάρισμά τους σε θεσμικές δημοκρατικές μορφές, όπως η κυβερνήσεις σοσιαλιστών και κομμουνιστών και πάντα υπό την προϋπόθεση ότι αυτές οι μετριοπαθείς κυβερνήσεις δε θα διατάρασσαν τις διεθνείς της σχέσεις.

Οι αντιθέσεις στο δημοκρατικό μέτωπο εντεινόνταν όσο περνούσε ο καιρός, με αποκορύφωμα την εκδίωξη του ΡΟUM από την καταλανική κυβέρνηση το Δεκέμβριο του 1936. Όταν στις 20 Ιουνίου του 1937, πράκτορες της NKVD δολοφόνησαν τον ηγέτη του ΡΟUM, Αντρές Νιν, έγινε ξεκάθαρο ότι η Δημοκρατία, αργά ή γρήγορα, θα έχανε τη μάχη απέναντι στο συμπαγές αντίπαλο στρατόπεδο, με τρόπο μάλιστα που θα άφηνε ένα αποτύπωμα πολύ χειρότερης ήττας από αυτή στο στρατιωτικό επίπεδο.

Από τα παραπάνω φαίνεται ξεκάθαρα ότι η *Ισπανική Επανάσταση δεν είναι, λοιπόν, μια ονειρεμένη σύνθεση των μαρξιστών με τους ελευθεριακούς- κάθε άλλο*³⁵⁶. Παρά, όμως, το βαθύ τραύμα που άφησε η ισπανική εμπειρία, τα αδικαιώτα ριζοσπαστικά προτάγματα της άφησαν μια γλυκόπικρη γεύση στο μετέπειτα επαναστατικό κίνημα. Η Ισπανική Επανάσταση υπήρξε μοναδικό γεγονός έξαψης του επαναστατικού φαντασιακού, στο βαθμό που ο τρόπος που ηττήθηκε ήταν περισσότερο μια από τα μέσα δυστοκία, παρά μια ξεκάθαρη στρατιωτική και πολιτική ήττα.

³⁵⁶ Ό.π., σελ. 47

Η ανάμνησή της δημιούργησε ένα πεδίο νέων διεκδικήσεων για το επαναστατικό κίνημα, όπως η εμπέδωση της διεκδίκησης μια πιο αντιεραρχικής και αντιγραφειοκρατικής Αριστεράς, μιας Αριστεράς που δε θα κινείται στα ρυάκια των θεσμικών οδών κοινωνικής ενσωμάτωσης. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει και ο Ιταλός φιλόσοφος Enzo Traverso, *ο Ράινχαρτ Κοζέλεκ, ο ιδρυτής της εννοιολογικής ιστορίας, έθεσε σαν αρχή την επιστημολογική υπεροχή των ηττημένων στην ερμηνεία του παρελθόντος: «Βραχυπρόθεσμα, μπορεί η ιστορία να γράφεται από τους νικητές αλλά, σε βάθος χρόνου, τα ιστορικά κέρδη στο πεδίο της γνώσης προέρχονται από τους ηττημένους»*³⁵⁷. Η Ισπανική Επανάσταση κατέστησε σαφές ότι το πως ηττάται ένα επαναστατικό κίνημα, αφήνει και ανάλογο ιστορικό αποτύπωμα.

Η Επανάσταση στην Κούβα

Η επανάσταση στην Κούβα την 1^η Ιανουαρίου 1959 υπήρξε το τέκνο μιας διαδικασίας ένοπλων προσπαθειών ανατροπής του υποστηριζόμενου από τις ΗΠΑ δικτάτορα Φουλχένσιο Μπατίστα, ο οποίος κατέλυσε την ήδη προβληματική κουβανική δημοκρατία, στις 10 Μαρτίου του 1952. *Η Κουβανική Επανάσταση αρχίζει, λοιπόν, σαν ένα φιλελεύθερο κίνημα εναντίον του δικτατορικού καθεστώτος του Μπατίστα. Δεν πυροδοτείται από μια κομμουνιστική εξέγερση ούτε από κάποια γενική απεργία, αλλά από μια ένοπλη ενέργεια που σχεδίασαν και εκτέλεσαν νεαροί αγωνιστές, οι οποίοι ανήκουν στη μεσαία τάξη*³⁵⁸.

Εντός αυτού του πλαισίου φαίνεται κατανοητό το γεγονός ότι ο ηγέτης της Κουβανικής Επανάστασης, Φιντέλ Κάστρο, σε μια πρώτη φάση [...] δοκιμάζει να εξομαλύνει τις σχέσεις της χώρας με τις *Ηνωμένες Πολιτείες, που αναγνώρισαν το επαναστατικό καθεστώς ήδη από τον Ιανουάριο του 1959*³⁵⁹. Παρόλα αυτά, η ιστορική πλαισίωση του Ψυχρού Πολέμου δεν άφηνε πολλές δυνατότητες στην ηγέτιδα δύναμη της ιμπεριαλιστικής αλυσίδας, η οποία δε θα μπορούσε να αφήσει τα συμφέροντά της σε έναν συνεχώς ριζοσπαστικοποιούμενο αντι-ιμπεριαλιστή, νεαρό φιλελεύθερο, στο κίνημα του οποίου υπήρχαν και δεδηλωμένοι κομμουνιστές (Ραούλ Κάστρο, Τσε Γκεβάρα) και υπό αυτήν την αλυσίδα γεγονότων οδηγούμαστε στη περίφημη δήλωση του Φιντέλ Κάστρο το

³⁵⁷ Traverso Enzo, Αριστερή μελαγχολία, η δύναμη μιας κρυφής παράδοσης, εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, 2017, σελ. 51

³⁵⁸ Palieraki Eugenia, Η Κουβανική Επανάσταση, Hasta la Victoria, siempre!, στο συλλογικό τόμο Επαναστάσεις, όταν οι λαοί γράφουν ιστορία, Chartreux Felix, Chirio Maud, Larrere Mathilde, Lemire Vincent, Palieraki Eugenia, εκδόσεις Διόπτρα, 2019, σελ. 206

³⁵⁹ Ό.π., σελ. 213

Δεκέμβριο του 1961, τρία χρόνια από την επικράτησή της, ότι η Κουβανική Επανάσταση είναι «μια επανάσταση μαρξιστική-λενινιστική»³⁶⁰.

Ήδη από την εκκίνησή της, η Κουβανική Επανάσταση φαινόταν να διαφέρει από τις προηγούμενες δυο πετυχημένες επαναστάσεις του 20^{ου} αιώνα (Ρώσικη, Κινέζικη). Καταρχάς, η Κούβα, μια χώρα επτά περίπου εκατομμυρίων, τη στιγμή της Επανάστασης, και σε απόσταση μικρότερη των εκατό ναυτικών μιλίων από τη περιφέρεια της Φλόριντα των Η.Π.Α. ανέτρεπε την πεποίθηση ότι ο ιμπεριαλισμός νικιέται μόνο από πολυάριθμες ορδές φτωχών αγροτικών πληθυσμών και σε ασφαλή απόσταση από το ιμπεριαλιστικό κέντρο. Το γεγονός αυτό έδινε ελπίδες σε μια σειρά μικρών αποικιοκρατούμενων ή μισοαποικιοκρατούμενων κρατών για εθνική ανεξαρτησία, που στα χρόνια του Ψυχρού Πολέμου ταυτιζόταν με την πρόσδεση στο σοσιαλιστικό μπλοκ.

Ταυτόχρονα, η Επανάσταση ως υπόθεση της οργανωμένης εργατικής τάξης, φαινόταν να μην ταιριάζει παρά στο δυτικό αναπτυγμένο κόσμο. Ως εκ τούτου, η νίκη του κουβανικού λαού υπήρξε και παράγοντας για την αναθεώρηση παλιών δογμάτων σχετικά με τη συμπεριφορά των λαϊκών μαζών³⁶¹. Με τα λόγια του ίδιου του Τσε Γκεβάρα, σε τρία θεμελιώδη σημεία συνέβαλε η Κουβανέζικη Επανάσταση στην πρακτική των επαναστατικών κινημάτων:

1. Οι λαϊκές δυνάμεις μπορούν να κερδίσουν έναν πόλεμο ενάντια στο στρατό.
2. Δεν είναι πάντα απαραίτητο να περιμένουμε να δημιουργηθούν όλες οι συνθήκες για την επανάσταση· μια εστία εξέγερσης μπορεί να τις δημιουργήσει.
3. Στην υπανάπτυκτη Αμερική, το πεδίο του ένοπλου αγώναπρέπει βασικά να είναι η ύπαιθρος³⁶².

Ο γκεβαρισμός με τη θεωρία της «εστίας αντάρτικου- φοκισμού», φάνηκε να συνδέεται περισσότερο με τις διαθέσεις του αντι-αποικιακού αγώνα, καθώς και του τότε ραγδαία αναπτυσσόμενου φοιτητικού κινήματος στις δυτικές χώρες, που δεν έδιναν μεγάλη σημασία στις ατσάλινες αντικειμενικές συνθήκες, για τις οποίες μιλούσε η γραφειοκρατία του Κρεμλίνου, το οποίο είχε φθαρεί ανεπανόρθωτα μετά τις επεμβάσεις στη Βουδαπέστη (1956) και την Πράγα (1968).

Επίσης, η ίδια η άμεση σχέση της διαδικασίας οικοδόμησης του σοσιαλισμού με τις εργαζόμενες τάξεις, η οποία δεν μπορεί να προχωρήσει αν κάθε της κατάκτηση, κάθε της βήμα δεν γίνεται από το

³⁶⁰ Ό.π., σελ. 213

³⁶¹ Τσε Γκεβάρα Ερνέστο, Κείμενα, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, 2009, σελ. 32

³⁶² Ό.π., σελ. 32

σύνολο των πολιτών, από όλες τις μάζες του λαού³⁶³ και η έγνοια της για την πολιτιστική πλευρά της οικοδόμησης ενός νέου ανθρώπου, την έκανε να φαντάζει πιο ριζοσπαστική εκδοχή από την ΕΣΣΔ, η επανάσταση της οποίας φάνταζε ως μια επανάσταση που έχει κακογεράσει και γραφειοκρατικοποιηθεί³⁶⁴.

Η αναγνώριση ότι η επιτυχία του σοσιαλιστικού πειράματος δεν εξαντλείται στην κατοχή των μέσων παραγωγής από ένα κόμμα ή κράτος των εργαζόμενων τάξεων, αλλά απαιτείται η διαπαιδαγώγηση των ίδιων των εργατικών μαζών, που αναλαμβάνουν την οικοδόμηση του σοσιαλισμού, οι οποίες δεν είναι αγνές, αφού αποτελούνται από ανθρώπινες υπάρξεις που κουβαλούν επίσης μαζί τους μια ολόκληρη σειρά κακών συνηθειών που κληρονόμησαν από το παρελθόν³⁶⁵ υπήρξε μια σημαντική παρακαταθήκη και φαίνεται μια άρρητη συνομιλία της κουβανικής εμπειρίας με την Κινέζικη Επανάσταση, αλλά και τα αντιγραφειοκρατικά ρεύματα της ΕΣΣΔ.

Τέλος, κόντρα στην πραγματιστική εξωτερική πολιτική της ΕΣΣΔ, που μόνο υπόγεια και με φειδωλό τρόπο ευνοούσε επαναστατικά κινήματα σε ολόκληρο τον κόσμο και μόνο στο βαθμό που συνέπιπταν με τα συμφέροντα του σοβιετικού κράτους, η Κούβα υπήρξε ακραίο παράδειγμα χώρας που εξάγει την επανάσταση, όχι μόνο με θεωρητικούς όρους αλληλεγγύης στις εξεγερμένες χώρες, αλλά και εμπράκτως με τη συνεισφορά χιλιάδων στρατιωτών στην Αφρική και τη Λατινική Αμερική. Η καταγγελία του Γκεβάρα της ΕΣΣΔ για *συμπαιγνία με τον ιμπεριαλισμό*³⁶⁶ στο Αλγέρι το 1965 και η προσέγγιση με τη Λαϊκή Κίνα, επιβεβαίωνε απλώς την αίσθηση ότι η σοβιετική γραφειοκρατία είχε πάψει προ πολλού να αποτελεί την επαναστατική μήτρα του παρελθόντος.

Η Σινο-σοβιετική ρήξη

Η Λαϊκή Κίνα, όπως προαναφέραμε, δημιουργείται αμέσως μετά τη λήξη του Β' Παγκόσμιου Πολέμου, το 1949, επτά χρόνια πριν το συνέδριο της «αποσταλινοποίησης», το οποίο σήμανε μια σημαντική στροφή της ΕΣΣΔ στην φιλελευθεροποίηση της οικονομίας και της πολιτικής ζωής της χώρας και την δραστική μετριοπάθεια στην εξωτερική πολιτική. Σε αντιστοιχία με το 20^ο Συνέδριο,

³⁶³ Ό.π., σελ. 39

³⁶⁴ Palieraki Eugenia, Η Κουβανική Επανάσταση, Hasta la Victoria, siempre!, στο συλλογικό τόμο Επαναστάσεις, όταν οι λαοί γράφουν ιστορία, Chartreux Felix, Chirio Maud, Larrere Mathilde, Lemire Vincent, Palieraki Eugenia, εκδόσεις Διόπτρα, 2019, σελ. 215

³⁶⁵ Τσε Γκεβάρα Ε., ..., ό.π., σελ. 78

³⁶⁶ Palieraki Eugenia, ..., ό.π., σελ. 214

στη Λαϊκή Κίνα, το 1956, προωθήθηκε «η καμπάνια των 100 λουλουδιών», με την οποία ευνοήθηκε μια ατμόσφαιρα δημόσιου διαλόγου³⁶⁷ στη χώρα.

Παρόλα αυτά, πολύ γρήγορα ο Μάο διαφοροποιήθηκε έντονα από το χρουτσοφικό πρόγραμμα της «ειρηνικής συνύπαρξης». Ήδη, από την εφαρμογή του «μεγάλου άλματος προς τα εμπρός», η αντίθεση του σοβιετικού με το κινέζικο μοντέλο ήταν εμφανής. Σε μια πρώτη φάση, η αντίθεση στο «χρουτσοφικό ρεβιζιονισμό» εμφανίστηκε ως υπεράσπιση της σταλινικής περιόδου της ΕΣΣΔ και του ίδιου του Στάλιν προσωπικά. Οι πρώτες αποσκιρτήσεις υπήρξαν η Κίνα και το σοσιαλιστικό καθεστώς της Αλβανίας υπό τον Εμβέρ Χότζα, ενώ η φιλελευθεροποίηση της ΕΣΣΔ εξομάλυνε τις σχέσεις της με τη Γιουγκοσλαβία, η οποία εντάχθηκε στο Σύμφωνο της Βαρσοβίας, επιβεβαιώνοντας το νέο «αντι-σταλινικό» προσανατολισμό.

Το 1960, όταν η σινοσοβιετική ρήξη είναι πλέον γεγονός, η Αλβανία επιλέγει επισήμως την κινέζικη γραμμή. Τρία χρόνια αργότερα, το Κινέζικο Κομμουνιστικό Κόμμα επιλέγει τον προσηλυτισμό και δημοσιεύει ένα πρόγραμμα με εικοσιπέντε σημεία, καλώντας τα αδελφά κόμματα να αποδεχτούν την επανάστασή του ως τη μόνη αυθεντικά μαρξιστική-λενινιστική³⁶⁸. Δεκάδες κομμουνιστικά κόμματα υφίστανται διασπάσεις, οι οποίες αποτελούν την απαρχή του μ-λ ρεύματος, το οποίο από τη γέννησή του χαρακτηρίζεται από μια μίξη σταλινισμού και πρώιμου μαοϊσμού.

Η κριτική του Κομμουνιστικού Κόμματος της Κίνας (Κ.Κ.Κ.) προς «το χρουτσοφικό ψευδοκομμουνισμό»³⁶⁹ φτάνει στο σημείο να χαρακτηρίσει την ΕΣΣΔ ως «κρατικό καπιταλισμό» και το ηγετικό στρώμα ως «γραφειοκρατική αστική τάξη»³⁷⁰, υπενθυμίζοντας την μεσοπολεμική αριστερή κριτική του τροτσκισμού στο σταλινικό καθεστώς. Η απλή γραμμική θεώρηση της σταλινικής περιόδου ως αριστερής σε σχέση με την περίοδο Χρουτσώφ, που συνέχιζε και μετασχημάτιζε την κλασική διαμάχη του κομμουνισμού του 20ου αιώνα, τη διαμάχη της δεξιάς ΝΕΠ με τη αριστερή γρήγορη κολλεκτιβοποίηση έδειξε τα όρια της το 1966, με την έναρξη της Πολιτιστικής Επανάστασης, που προσπάθησε, τελικά ανεπιτυχώς, την επαναθεμελίωση της επαναστατικής στρατηγικής.

Η Μεγάλη Προλεταριακή Πολιτιστική Επανάσταση (ΜΠΠΕ) στην Κίνα (1966-1976)

³⁶⁷ Καλτσώνης Δ., ό.π., ..., σελ. 75

³⁶⁸ Palieraki Eugenia, ..., ό.π., σελ. 202

³⁶⁹ Άρθρο της Σύνταξης της Λαϊκής Ημερησίας και της Σύνταξης της Κόκκινης Σημαίας, που δημοσιεύθηκε στις 13/7/1964, αναφέρεται στο Καλτσώνης Δ., ό.π., ..., σελ. 123

³⁷⁰ Καλτσώνης Δ., ό.π., ..., σελ. 123

Το Μάιο του 1966, ο Γιάο Βεν-Γιουάν (Yao Wenyuán), στέλεχος της αριστερής πτέρυγας του Κ.Κ.Κ. γράφει ένα κείμενο, που ασκούσε κριτική στο έργο του Βου Χαν, αντιδημάρχου του Πεκίνου, με τίτλο «Ο Χάι Τζιούι καθαιρέθηκε»³⁷¹. Ακολούθησε ανοιχτή κριτική της Κεντρικής Επιτροπής σε στελέχη και πρακτικές «που είχαν πάρει τον καπιταλιστικό δρόμο ανάπτυξης» και εντός λίγων εβδομάδων η σύγκρουση μεταφέρεται στα πανεπιστήμια, όπου οργανώνονται δράσεις κατά των δεξιών στελεχών.

Στις αρχές Αυγούστου 1966 η Κεντρική Επιτροπή παίρνει μια ακόμη σημαντική απόφαση για την Πολιτιστική Επανάσταση (που έμεινε γνωστή ως «16 σημεία») και δίνει τον τόνο της κλιμάκωσης των επαναστατικών προσπαθειών, ονομάζοντας την Πολιτιστική Επανάσταση «ένα νέο στάδιο στην ανάπτυξη της σοσιαλιστικής επανάστασης»³⁷². Η παρέμβαση της Κ.Ε. υπέρ την αναδυόμενης ριζοσπαστικοποίησης οδηγεί στην εξάπλωση αυτής της, μοναδικής στην ιστορία, «επανάστασης μέσα στην επανάσταση» εκτός των πανεπιστημίων με τη δημιουργία των ερυθροφρουρών, ένοπλων εργατών και φοιτητών που υποστηρίζουν την ΜΠΠΕ, καθώς πληθώρας εργοστασιακών επιτροπών.

Εντός των διαφόρων τάσεων των ερυθροφρουρών επικρατεί μια απολύτως εκπληκτική ελευθερία, οι τάσεις συγκρούονται ανοιχτά, οι εφημερίδες, τα φυλλάδια, τα πανό, οι ατέλειωτες αφίσες τοίχων πολλαπλασιάζουν τις αποκαλύψεις κάθε είδους, σε συνδυασμό με τις πολιτικές διακυρήξεις³⁷³. Από την άλλη, η τάση προς τη στρατιωτικοποίηση, η ανεξέλεγκτη δράση των ομάδων κρούσης εμφανίστηκε πολύ νωρίς³⁷⁴. Οι επαναστάτες κάτω από το σύνθημα «η πάλη του νέου ενάντια στο παλιό» υπέκυψαν σε μια τάση (αρνητική) πολύ γνωστή στις επαναστάσεις: στην εικονοκλασία, στη δίωξη των ανθρώπων για ασήμαντες αιτίες, σε ένα είδος ενσυνείδητης βαρβαρότητας³⁷⁵. Η καταδίωξη διανοουμένων, καθηγητών και στελεχών που εναντιώνονταν στην Πολιτιστική Επανάσταση, κοριτσιών με κοτσίδες ως υποταγμένες στην παράδοση, η λεηλασία βιβλιοθηκών και μουσείων, ως χώροι-θεματοφύλακες της παράδοσης υπήρξαν χαρακτηριστικά στοιχεία της προαναφερθείσας τάσης.

Αποκορύφωμα της πρωτοφανούς αυτής επαναστατικής διαδικασίας ήταν η συγκρότηση της Κομμούνας της Σαγκάης, τον Ιανουάριο του 1967, ως επαναστατικής εξουσίας ενάντια στις νόμιμες τοπικές αρχές και οι επακόλουθες «καταλήψεις εξουσίας», που ανέτρεπαν τις αντιμαοϊκές δημοτικές

³⁷¹ Κουτσούμπα Δέσποινα & Σωτήρης Παναγιώτης, «Μη φοβάστε την αναταραχή», περιοδικό Εκτός γραμμής, τ.χ. 11, Απρίλιος 2006, σελ. 20

³⁷² Ό.π., σελ. 21

³⁷³ Badiou Alain, Η κομμουνιστική υπόθεση, εκδόσεις Πατάκη, 2009, σελ. 128

³⁷⁴ Ό.π., σελ. 128

³⁷⁵ Ό.π., σελ. 129-130

αρχές σε πολλά σημεία της χώρας. Η Κομμούνα της Σαγκάης αποτελεί αναμφίβολα κορυφαία στιγμή στη διαδικασία του σοσιαλιστικού μετασχηματισμού που επιχειρήθηκε τον προηγούμενο αιώνα, θέτοντας ως στόχο όχι την άσκηση πίεσης στο σοσιαλιστικό κράτος για τη συνέχιση της οικοδόμησης μιας πιο δίκαιης κοινωνίας, αλλά προβάλλοντας την αναγκαιότητα των αυτοοργανωμένων μαζών να συμμετέχουν άμεσα στο βάθεμα του σοσιαλιστικού μετασχηματισμού. Υπήρξε ταυτόχρονα και ένα όριο, το οποίο στάθηκε αδύνατον να ξεπεραστεί. Το πρότυπο του κόμματος-κράτους, κληροδοτημένο από όλες τις επαναστάσεις του 20^{ου} αιώνα, υπήρξε ο πραγματικός οργανωτικός ανταγωνιστής όλων των αναδυόμενων «καταλήψεων εξουσίας», οι οποίες, όμως, ούσες στον αντίποδα του συγκεντρωτικού μηχανισμού και αποτελώντας ένα συνασπισμό ανόμοιων οργανώσεων, αδυνατούσαν να αναπτυχθούν σε εθνική κλίμακα.

Με τη συγκρότηση της Κομμούνας της Σαγκάης ο ταξικός ανταγωνισμός εντός του Κινέζικου κοινωνικού σχηματισμού έφτασε σε τέτοιο σημείο, που ακόμα και η ηγετική ομάδα γύρω από το Μάο, δε μπορούσε να διαχειριστεί. Ήδη, από το Σεπτέμβριο του 1967, ο Μάο, αποφασίζει υπέρ της γραμμής της «ανοικοδόμησης». Ο Τσου Εν Λάι (Zhou Enlai), ως ηγέτης του κέντρου του Κ.Κ.Κ., αφού η δεξιά τάση είχε συντριβεί με την εκδήλωση της Πολιτιστικής Επανάστασης (ειδικά μετά τη φυλάκιση και το θάνατο μέσα στη φυλακή του Λιου Σάο Σι), ηγήθηκε της καταστολής των εξεγερμένων, σε σύμπραξη, όμως, και με την ηγετική ομάδα του Μάο.

Λίγα χρόνια αργότερα, το 1976, με το θάνατο του Μάο, αλλά και του Τσου Εν Λάι, λίγους μήνες νωρίτερα, θα έμπαινε (και τυπικά) τέλος στην Πολιτιστική Επανάσταση, η οποία έκτοτε περιγράφεται ως μια στιγμή είτε τυχοδιωκτισμού είτε παραφροσύνης του προέδρου Μάο, αγνοώντας τα εκατομμύρια αγωνιστών που συμμετείχαν σε αυτήν. Η τετράδα γύρω από το Μάο (Wang Hongwen, Zhang Chunqiao, Γιαό Βεν Γιουάν και η χήρα του Μάο, Τσιάνγκ Τσινγκ), που έμεινε στην ιστορία ως «συμμορία των 4», οδηγήθηκαν στη φυλακή κατηγορούμενοι για προδοσία, μετά από δίκη που πραγματοποιήθηκε το 1980, η οποία καλύφθηκε τηλεοπτικά και τους επιβλήθηκε ισόβια κάθειρξη. Έκτοτε, το δόγμα του Ντενγκ Σιαοπίνγκ, που συνδύαζε τον κρατικό παρεμβατισμό, το πολιτικό μονοπώλιο και τα συνεχή ανοίγματα στον καπιταλιστικό δρόμο, θα οδηγήσει την Κίνα σε μια άνευ προηγουμένου ανάπτυξη, έχοντας, βέβαια, καταστήσει το σοσιαλισμό κενό γράμμα.

Κίνα και ΕΣΣΔ: δυο πρότυπα εκβιομηχάνισης

Τελικά, το ερώτημα παραμένει: σε τι συνίσταται η διαφορετικότητα της οικοδόμησης του σοσιαλισμού στην ΕΣΣΔ και την Κίνα; Η Πολιτιστική Επανάσταση μας προσέφερε κάτι, πέρα από την επαναφορά μιας εικονοκλαστικής αφήγησης της νεολαιϊστικής εξεγερτικότητας, η οποία υφίσταται ως εγγενές στοιχείο της ταυτότητάς της, αλλά ταυτόχρονα ανίκανη να οδηγήσει τα πράγματα σε μια νέα υφιστάμενη κατάσταση; Στα παραπάνω δύσκολα ερωτήματα θα προσπαθήσουμε να απαντήσουμε, παίρνοντας αποστάσεις από έναν ουτοπικό ρομαντισμό της εξέγερσης ως αυταξίας και προσπαθώντας να δούμε ποιο ήταν εκείνο το στοιχείο, που ενέπνευσε χιλιάδες ανθρώπους στο κινέζικο πείραμα.

Όπως έχουμε προαναφέρει, η κυρίαρχη αντιπαράθεση για το σοσιαλιστικό μετασχηματισμό του 20^{ου} αιώνα, περιορίστηκε στις συμπληγάδες μιας ήπιας εκβιομηχάνισης τύπου ΝΕΠ και μιας γρήγορης κολλεκτιβοποίησης, που θα συνέτριβε τον ηττημένο, αλλά πάντα παρών καπιταλισμό. Και στις δυο αφηγήσεις, αυτό που κρινόταν αναγκαίο είναι ότι ο μετασχηματισμός θα μπορούσε να λάβει χώρα, μόνο στο βαθμό που θα αναπτύσσονταν οι παραγωγικές δυνάμεις τις εκάστοτε χώρας. Οι υποστηρικτές της ΝΕΠ, τόνιζαν την αναγκαιότητα συμπόρευσης με τις καθυστερημένες αγροτικές μάζες (και σε αυτό το σημείο είχαν εν μέρει δίκιο), ενώ το άλλο μοντέλο, θεωρητικά πιο συμπαγές, θεωρούσε ότι ο μετασχηματισμός μιας αγροτικής χώρας σε βιομηχανική, θα είχε κάποια αναγκαία κόσθη, μέσα στα οποία συμπεριλάμβανε και ανθρώπινο δυναμικό (κυρίως αγροτικό).

Η Κινέζικη περίπτωση προσπάθησε, όχι προφανώς χωρίς αντιφάσεις, να υπερβεί αυτή τη διάκριση και να δώσει προτεραιότητα όχι στην οικονομική ανάπτυξη, αλλά στη ριζική αλλαγή των παραγωγικών σχέσεων. Αντίθετα, λοιπόν, με μια ορισμένη φιλολογία, που τοποθετούσε την Πολιτιστική Επανάσταση μόνο ως μια επανάσταση στο «εποικοδόμημα», δίνοντας την εντύπωση ενός *Μάο εναντίον Μαρξ*, [...] νομίζουμε ότι με τρόπο καθαρά μαρξιστικό, η κινέζικη επανάσταση προτείνει ξανά μέσα στην πολυπλοκότητά της, το πρόβλημα της «βάσης» και επομένως του αντικειμένου πάνω στο οποίο παίζεται το πεπρωμένο της μεταβατικής κοινωνίας³⁷⁶.

Με ποιο τρόπο, όμως, παρενέβη η Κινέζικη Επανάσταση στην σοσιαλιστική οικονομική βάση; Κατά βάση με δυο τρόπους: καταρχάς, για πρώτη φορά στη διαδικασία μετάβασης σε ένα μετα-καπιταλιστικό σύστημα, ο μετασχηματισμός δεν αφορούσε ένα ιδεολογικό πλάνο που πρέπει «αντικειμενικά» να εφαρμοστεί ασχέτως συνεπειών, αλλά η εκβιομηχάνιση δεν έγινε σε βάρος του

³⁷⁶ Ροσσάντα Ροσσάνα, Ο μαρξισμός του Μάο Τσε Τουνγκ στο Ροσσάντα Ροσσάνα & Μπετελέμ Σαρλ, Ο μαρξισμός του Μάο Τσε Τουνγκ και η διαλεκτική, εκδόσεις Στοχαστής, 1978, σελ. 30

επιπέδου ζωής των μαζών³⁷⁷. Ο πρωτοφανέρωτος αντι-οινομισμός του Μάο φαίνεται χαρακτηριστικά στον τονισμό της σημασίας της διαπαιδαγώγησης, της οργάνωσης και της ιδεολογίας³⁷⁸, όχι ως διακοσμητικό ή στην καλύτερη περίπτωση ως συμπληρωματικό στοιχείο της «σοσιαλιστικής» οικονομικής ανάπτυξης, αλλά ως πρωτεύουσα δραστηριότητα στη διαμόρφωση μιας νέας κλίμακας αξιών στη Λαϊκή Κίνα.

*Η προσπάθεια για μια πελώρια κοινωνική συμμετοχή του πληθυσμού, που ξεχύθηκε από τις πόλεις στις επαρχίες, δεν είναι παρά η κοινωνιολογική πλευρά· αλλά πριν από αυτό και κάτω από αυτό, βρίσκεται η προσπάθεια μιας καθολικής σύλληψης της ανάπτυξης, ότι, προωθώντας μαζί όλη την κοινωνία κομματιάζεις από την ρίζα την ανισότητα της ανάπτυξης που είναι ανισότητα κοινωνική άρα παραγωγική*³⁷⁹. Αυτή ήταν η πρώτη πλευρά της διαφορετικής αυτής εκβιομηχάνισης.

Σε συμπλήρωμα, όμως, της μαζικής συμμετοχής υπήρξε και το δεύτερο στοιχείο του κινέζικου προτύπου εκβιομηχάνισης. Αυτό συνίστατο στη σύλληψη του σοσιαλισμού, ως εκείνου του σταδίου όπου συνυπάρχουν, όπως έλεγαν και οι Κινέζοι κομμουνιστές, «και ο σοσιαλιστικός και ο καπιταλιστικός δρόμος ανάπτυξης», όπου μαζί με τις κομμουνιστικές σχέσεις παραγωγής αναπτύσσονται και καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής (έστω σε υποτελή μορφή), με την πιο κλασική μαρξιστική ορολογία. Η ανάπτυξη των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής δεν εισέρχεται στον σοσιαλιστικό σχεδιασμό μέσα μόνο από τα υπολείμματα της αστικής τάξης ή από το εξωτερικό καπιταλιστικό περιβάλλον, όπως θεωρούσε ο Στάλιν, αλλά και συνολικά ο σοβιετικός μαρξισμός, αλλά και από την ίδια την αντιφατική σοσιαλιστική παραγωγή.

Όπως χαρακτηριστικά έλεγαν κάποιοι «θεωρητικοί εργάτες» στη Σαγκάη, το 1975: ο άνισος χαρακτήρας των μισθών μπορεί να καταπολεμηθεί με διάφορους τρόπους, αλλά στη βάση της ανισότητας παραμένει η «διαφορά τεχνικών αρμοδιοτήτων» και αυτή βασικά πρέπει να καταπολεμηθεί και να περιοριστεί³⁸⁰. Η ύπαρξη στελεχών και εργατών στην παραγωγή, η μη ιδιοποίηση της παραγωγής από τους ίδιους τους εργάτες, τα υλικά κίνητρα και τα πριμ στην εργασία, η αποδοχή της διαδικασίας της συσσώρευσης και της ανάπτυξης από τις σοσιαλιστικές ελίτ, η διάκριση πόλης και υπαίθρου, ως τόποι διαφορετικών τύπων ανάπτυξης δεν είναι ουδέτερες διαδικασίες. Το αντίθετο. Αποτελούν τρόπους αυθόρμητης αναπαραγωγής «καπιταλιστικών

³⁷⁷ Μπετελέμ Σαρλ, μελέτες και άρθρα, Κίνα και ΕΣΣΔ: δυο πρότυπα εκβιομηχάνισης, εκδόσεις Στοχαστής, 1974, σελ. 79

³⁷⁸ Μπετελέμ Σαρλ και Σαριέρ Ζακ, Ένα ιδιαίτερο στυλ οικοδόμησης του Σοσιαλισμού, στον τόμο Μπετελέμ Σαρλ, Η οικοδόμηση του σοσιαλισμού στην Κίνα, εκδόσεις Στοχαστής, 1976, σελ. 201

³⁷⁹ Ροσσάντα Ροσσάνα, ό.π., σελ. 40

³⁸⁰ Κοριά Μπενζαμέν, Τα εργοστασιακά πανεπιστήμια στην Κίνα στην Πολιτιστική Επανάσταση, εκδόσεις Α/συνέχεια, 1985, σελ. 22

δρόμων», υπόγειες πολλές φορές, που μπορούν να οδηγήσουν όπως φάνηκε σε πρωτότυπες μορφές καπιταλιστικής εκμετάλλευσης.

Η προσπάθεια επίλυσης της αντίθεσης χειρωνακτικής- πνευματικής εργασίας, μέσα από τη συμμετοχή των στελεχών στη χειρωνακτική δουλειά³⁸¹ και των λαϊκών μαζών σε εποπτικές θέσεις στην παραγωγή, ο περιορισμός του ρόλου των υλικών κινήτρων³⁸², η απόρριψη των αξιών της «καταναλωτικής κοινωνίας» και η κυριαρχία των ανθρώπων πάνω στα προϊόντα εργασίας τους³⁸³, που πραγματοποιήθηκαν στην κομμουνιστική Κίνα, υπήρξαν στοιχεία καινοτόμα για το ερευνητικό πρόγραμμα της Μετάβασης του προηγούμενου αιώνα.

Σε τελευταία ανάλυση, η σοβιετική περίπτωση έκανε φανερό το γεγονός ότι η κατάληψη της πολιτικής εξουσίας και η κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής δεν είναι παρά η αναγκαία, αλλά όχι ικανή συνθήκη για ένα μετασχηματισμό της βάσης, με τη σοσιαλιστική έννοια³⁸⁴. Συνεπώς, για να διασφαλιστεί το μέλλον του [σοσιαλισμού] και για να προστατεύεται διαρκώς από κάθε κίνδυνο οπισθοδρόμησης, πρέπει να προστεθεί στην πολιτική επανάσταση, και στην οικονομική επανάσταση, μια τρίτη επανάσταση: η μαζική ιδεολογική επανάσταση³⁸⁵.

Τα προεόρτια του Μαή

Αν τα σοσιαλιστικά καθεστώτα του κόσμου, τη δεκαετία του '60, θορυβήθηκαν από τις αριστερίστικες υπερβολές του Μάο, η καπιταλιστική Δύση συνταράχθηκε την ίδια περίοδο από ένα εξίσου εντυπωσιακό γεγονός: τον Παγκόσμιο Μάη του 1968. Αν όμως κάποιος προσπαθήσει να δει τη «στιγμή» του Μάη λίγο πιο βαθιά, θα καταλάβει ότι οι ρίζες της υπήρξαν αρκετά πιο βαθιές από την εικόνα ενός απρόοπτου και εν πολλοίς ανεξήγητου γεγονότος και συνδέονται με τις προσπάθειες απάντησης των κινημάτων σε ζητήματα που η θεσμική πλευρά της πολιτικής (συμπεριλαμβανομένης σε αυτή και την τότε κομμουνιστική Αριστερά) είχε αφήσει στο περιθώριο.

Πράγματι, η μακρά δεκαετία του 1960, υπήρξε εκείνη η περίοδος, όπου μια πλειάδα ερωτημάτων ζητούσαν απάντηση, ερωτήματα που από τον τότε δογματικό τριτοδιεθνιστικό μαρξισμό θεωρούνταν δευτερεύοντα, εφόσον δεν ήταν απλές αναγωγές της ταξικής αντιπαράθεσης. Το 1954, ο γερουσιαστής Τζόζεφ Μακάρθου εξαναγκάζεται σε παραίτηση και με

³⁸¹ Μπετελέμ Σαρλ και Σαριέρ Ζακ, ό.π., σελ. 202

³⁸² Ό.π., σελ. 205

³⁸³ Ό.π., σελ. 211

³⁸⁴ Ροσσάντα Ροσσάνα, ό.π., σελ. 33

³⁸⁵ Althusser Louis, Για την πολιτιστική επανάσταση, εκδόσεις Εκτός Γραμμής, 2009, σελ. 21

αυτόν τον τρόπο τίθεται τέλος στον αντικομμουνιστικό παροξυσμό, τη θεσμοποιημένη λογοκρισία και τη συντηρητική αναδίπλωση της προηγούμενης περιόδου. Ένα χρόνο αργότερα, η έγχρωμη μοδίστρα Ρόζα Παρκς από το Μοντγκόμερυ της Αλαμπάμα αρνείται να δώσει τη θέση της στο λεωφορείο σε ένα λευκό άντρα, μην πειθαρχώντας στους νόμους φυλετικών διακρίσεων που ίσχυαν τότε στις Η.Π.Α. Την πράξη της ακολουθούν κινητοποιήσεις υπέρ της κατάργησης των φυλετικών διακρίσεων.

Η άνοδος του κινήματος των μαύρων συνεχίστηκε με εμβληματικές μορφές τον Μάλκολμ Χ, αλλά και τον νεαρό πάστορα Μάρτιν Λούθερ Κινγκ, ο οποίος από τις αρχές της δεκαετίας του '60 σκέφτεται να ξεκινήσει μια καμπάνια για την εγγραφή των μαύρων στους εκλογικούς καταλόγους, να οργανώσει μαζικές διαδηλώσεις ενάντια στις φυλετικές διακρίσεις και, στο άμεσο μέλλον, να μυήσει τους μαύρους ηγέτες στην «τεχνική της κοινωνικής αλλαγής με μέσο τη μη-βίαιη αντίσταση»³⁸⁶. Το 1963, ο Μάρτιν Λούθερ Κινγκ, επιμένοντας στη μη-βία, εκφωνεί τον ιστορικό του λόγο, που είχε τίτλο «Έχω ένα όνειρο», στο National Mall στην Ουάσιγκτον, ο οποίος αποτέλεσε ένα στομφώδες δοκίμιο για το πραγματοποιήσιμο μιας σταθερής πορείας αλλαγής και βελτίωσης μέσα στα πλαίσια και τους κανόνες της κατεστημένης τάξεως πραγμάτων³⁸⁷. Ο θάνατός του, τον Απρίλιο του 1968, υπό συνθήκες που άφηναν ερωτήματα για εμπλοκή των μυστικών υπηρεσιών των Η.Π.Α., ένα μήνα πριν ξεσπάσουν οι ταραχές στο πανεπιστήμιο της Ναντέρ στο Παρίσι, μπορεί να χαρακτηριστεί ως θρυαλλίδα των επερχόμενων συνταρακτικών γεγονότων.

Την ίδια περίπου στιγμή, το 1962, ο Νέλσον Μαντέλα συλλαμβάνεται από το ρατσιστικό καθεστώς θεσμικών διακρίσεων ενάντια στους μαύρους της Νότιας Αφρικής (απαρτχάιντ), διωκόμενος για τη δράση του και θα φυλακιστεί μέχρι το 1990. Για δεκαετίες, ο Μαντέλα θα γίνει σύμβολο της δυτικής νεολαίας, η οποία μην έχοντας ζήσει το φασισμό, παρατηρούσε ζωντανές επιβιώσεις του και έκτοτε θα μπολιάσει το κοινωνικό κίνημα με το ζήτημα του αντι-ρατσισμού και της δημοκρατίας.

Ταυτόχρονα, ένας πλουραλισμός κοινωνικών εκφράσεων που τάσσονται ενάντια στις κυρίαρχες σεξουαλικές νόρμες, τη γονεϊκή καταπίεση και διάφορα άλλα ζητήματα καθημερινότητας, εκφράζονται μέσα από τοπικά κινήματα, σποραδικές αντιστάσεις αλλά και μουσικές κινήματα, όπως η ροκ και με διαφορετικό τρόπο, οι χίπις.

³⁸⁶ Γκρανζόν Μαρί-Κριστίν, Τα προανακρούσματα του κινήματος (1955-1960), στο συλλογικό τόμο *The Movement*, το αμερικάνικο '68, εκδόσεις Κομμούνα, 1988, σελ. 37

³⁸⁷ Φήβερ Τζωρτζ, Μαύρη Δύναμη, στο συλλογικό τόμο *Σύγχρονα Επαναστατικά Κινήματα*, Η Νέα Αριστερά, Γκεβάρα, Σαρτρ, Μαρκούζε, Φανόν, Μπλακ Πάουερ, Λαϊνγκ, εκδόσεις Αρσενίδης, σελ. 191

Ο πόλεμος του Βιετνάμ

Πέραν όμως των υπολοίπων, το γεγονός που καθόρισε όσο τίποτα άλλο το περιβάλλον μέσα στο οποίο ξέσπασε ο Μάης του '68 ήταν το αντιπολεμικό κίνημα ενάντια στον πόλεμο του Βιετνάμ, το οποίο αγκάλιασε πολύ πλατιά κομμάτια εργαζομένων και νεολαίας σε ολόκληρο τον πλανήτη.

Ο διαχωρισμός της Κορέας το 1945 ανάμεσα στον κομμουνιστικό Βορρά και τον αντικομμουνιστικό Νότο στον 38°Παράλληλο, ύστερα από την κατοχή τους από τα σοβιετικά και αμερικάνικα στρατεύματα αντίστοιχα, μετά τη λήξη του Β' Παγκόσμιου Πόλεμου, αλλά και η νίκη των κομμουνιστών υπό το Μάο στην Κίνα το 1949 δημιουργούσε ιδιαίτερα προβλήματα στις Η.Π.Α και τους συμμάχους της. *Το πολιτικό πρόβλημα οξυνόταν και έγινε εμφανές σε όλες τις εμπλεκόμενες πλευρές, ειδικά μετά την έναρξη του Πολέμου της Κορέας (1950) και τους συνακόλουθους φόβους της αμερικάνικης ηγεσίας για επέκταση του κομμουνισμού σε όλη την Ασία*³⁸⁸.

Η λήξη του πολέμου της Κορέας το 1953 δεν άλλαξε ιδιαίτερα την κατάσταση, τροποποιώντας ελαφρώς τα σύνορα και παγιώνοντας τη διαίρεση της χώρας. Ταυτόχρονα, από το 1945, στο νοτιοανατολικό άκρο της Ασίας είχε ανακύψει και ένα ακόμα πρόβλημα. Το αντάρτικο των Βιετμινχ υπό το κομμουνιστή Χο Τσι Μινχ είχε καταφέρει να ελέγξει σημαντικό τμήμα του βόρειου σημερινού Βιετνάμ και να ανακηρύξει το Ανόι ως πρωτεύουσα της Δημοκρατίας του Βιετνάμ. Η περιοχή της Ινδοκίνας, μια περιοχή πολλών εθνοτικών και θρησκευτικών πληθυσμών, υπήρξε μια περιοχή όπου Γάλλοι αποικιοκράτες προσπαθούσαν να επιβληθούν, Ιάπωνες και Κινέζοι να προσεταιριστούν και τοπικοί φύλαρχοι να διοικήσουν.

Ο Χο Τσι Μινχ, περιπλανημένος για τριάντα χρόνια σε διάφορες χώρες της Δύσης (Η.Π.Α., Γαλλία, Βρετανία), προσέγγιζε το μαρξισμό υπό το πρίσμα *δυο αλληλοσυμπληρούμενων στόχων: ο πρώτος ήταν η απόλυτη προτεραιότητα του εθνικού αγώνα, δηλαδή η απελευθέρωση από τους Γάλλους αποικιοκράτες, και ο δεύτερος ένα ριζικό πρόγραμμα αναδιανομής της γης, καθώς η χώρα παρέμενε κυρίως αγροτική*³⁸⁹.

Οι Γάλλοι, αποφασισμένοι να μην αφήσουν τα προνόμια που, για σχεδόν ένα αιώνα, είχαν θέλουν να συγκρουστούν αποφασιστικά με τους Βιετμινχ, οι οποίοι στρατιωτικά ηγούνταν από έναν από τους κορυφαίους στρατηγούς του ανταρτοπολέμου, το Βο Νγκουεν Γκαμπ, δάσκαλο της γαλλικής γλώσσας στο επάγγελμα. Η σύγκρουση των γαλλικών στρατευμάτων με τους αντάρτες στην

³⁸⁸ Τζούκας Βαγγέλης, Ανταρτοπόλεμος: Επαναστάτες, Παρτιζάνοι, Μαχητές, εκδόσεις ΕΑΠ, 2019, σελ. 70

³⁸⁹ Ό.π., σελ. 67

κοιλάδα του Ντιε Μπιεν Φου, την άνοιξη του 1954, οδήγησε στην καταστροφική ήττα των Γάλλων και την αποχώρησή τους από την Ινδοκίνα. Η σύσκεψη της Γενεύης, το καλοκαίρι του 1954, επικύρωσε τη νίκη των Βιετμίνχ στο βόρειο τμήμα του Βιετνάμ και οδήγησε στην επανάληψη της διαίρεσης που συνέβη και στην Κορεατική Χερσόνησο, ανάμεσα στον κομμουνιστικό βορρά του Βιετναμ και τον αντικομμουνιστικό φιλοαμερικάνικο Νότο, κατά μήκος του 17^{ου} Παράλληλου.

Η μεγάλη διαφορά σε σχέση με την περίπτωση της Κορέας ήταν ότι το εθνικοαπελευθερωτικό μέτωπο του Χο Τσι Μινχ είχε υποστηρικτές και στο νότιο τμήμα του Βιετνάμ, γεγονός που ανάγκασε την άμεση εμπλοκή των Αμερικάνων, προς αποφυγή μιας ενοποίησης του Βιετνάμ υπό τους κομμουνιστές. Πράγματι, με την πάροδο των ετών η πολιτική κατάσταση επιδεινώθηκε ραγδαία, με τη συγκρότηση στο Νότο των ομάδων ανταρτών, των λεγόμενων Βιετκόνγκ (*Vietcong*), ονομασία που καθιερώθηκε από τους Νότιους και η οποία παραπέμπει σε «κομμουνιστές προδότες της πατρίδας»³⁹⁰.

Από το 1965 στρατιώτες και πεζοναύτες των Η.Π.Α. αποβιβάζονταν διαρκώς στη χώρα, με βασική αποστολή την καταδίωξη και εξόντωση των Βιετκόνγκ, την αντιμετώπιση των τακτικών βορειοβιετναμέζικων στρατευμάτων που επιχειρούσαν στο Νότο³⁹¹, εκτός από την υποστήριξη των στρατευμάτων του Νότιου Βιετνάμ, δείχνοντας ότι η αμερικάνικη εμπλοκή στον πόλεμο ήταν τέτοια, που δεν υπήρχε πλέον στον ορίζοντα ο συμβιβασμός και θα μπορούσε να λήξει μόνο με την ολοκληρωτική επικράτηση του ενός εκ των δυο αντίπαλων μερών.

Η χρήση πρωτοφανούς ποσότητας βομβών, που ξεπέρασε αυτές που χρησιμοποιήθηκαν σε ολόκληρο το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, οι τυφλοί αεροπορικοί βομβαρδισμοί σε άμαχους πληθυσμούς, αλλά και οι αυξανόμενες απώλειες Αμερικανών στρατιωτών, οδηγούσε στη γιγάντωση των αντιδράσεων απέναντι στην υπερδύναμη. Η συντονισμένη επίθεση των βορειοβιετναμέζων σε πολλαπλούς στόχους, από τη συνοριακή γραμμή μέχρι και σε εδάφη του Νότιου Βιετνάμ, αλλά και στη ίδια τη Σαιγκόν, πρωτεύουσα του νότιου τμήματος, στις 30 Ιανουαρίου του 1968, γνωστή ως επίθεση Τετ, μπορεί να αποκρούστηκε από τις δυνάμεις των Η.Π.Α. και του Νότιου Βιετνάμ, αλλά έδειξε ότι μακροπρόθεσμα η ζυγαριά είχε γύρει υπέρ των δυνάμεων του Βόρειου Βιετνάμ.

Μάης του 1968

³⁹⁰ Ό.π., σελ. 97

³⁹¹ Ό.π., σελ. 98

Σε ένα τέτοιο τοπίο, που έμοιαζε με καζάνι έτοιμο να εκραγεί, ήρθε και η μεγαλύτερη εξέγερση του περασμένου αιώνα, με επίκεντρο τη Γαλλία, χώρα καταλύτη των ευρωπαϊκών εξεγερτικών κοινωνικών φαινομένων, που αγκάλιασε όμως και πολλές άλλες χώρες, ενδεικτικό της διεθνοποίησης της κοινωνικής αναταραχής. Το φαινομενικά ασήμαντο γεγονός της κατάληψης των κτιρίων διοίκησης του Πανεπιστημίου της Ναντέρ, στο δυτικό Παρίσι, από φοιτητές που εναντιώνονταν στη σύλληψη φοιτητών που ανήκαν στην Εθνική Επιτροπή για το Βιετνάμ (CNV) και η δημιουργία της επιτροπής «Κίνημα 22 Μάρτη», θα μπορούσαν σε πολλές άλλες περιπτώσεις να αποτελέσουν εφήμερα περιστατικά, στα οποία ελάχιστοι θα έδιναν κάποια αξία.

Τα γεγονότα, όμως, διαδέχονται το ένα το άλλο. Οι φοιτητές ξεκινούν μαζικές διαδηλώσεις, ο κοσμήτορας της Ναντέρ κλείνει το πανεπιστήμιο, η αστυνομία καταλαμβάνει τα πανεπιστήμια και οι κινητοποιήσεις οδηγούν σε άγρια καταστολή. Στις 10 Μαΐου στήνονται τα πρώτα οδοφράγματα και οι φοιτητές απαιτούν την άμεση απομάκρυνση της αστυνομίας από τα πανεπιστήμια. Το Γαλλικό Κομμουνιστικό Κόμμα, μη μπορώντας να διαχειριστεί την αναρχο-ελευθεριακή διάσταση της εξέγερσης στην αρχή την καταγγέλλει ως δρώσα αντικειμενικά υπέρ του Ντε Γκωλ. Οι δυνάμεις καταστολής απομακρύνονται από τη Σορβόνη, η οποία έκτοτε και για τις επόμενες εβδομάδες θα αποτελέσει ένα εργαστήριο πολιτικών και θεωρητικών ζυμώσεων.

Στα μέσα του Μαΐου η κατάσταση βαίνει εκτός ελέγχου για το γαλλικό κράτος και το Ντε Γκωλ. Τη συγκλονιστική πορεία της 13^{ης} Μαΐου ακολουθούν απεργίες εργαζομένων, οι οποίες αυξάνονται με τρομερά γρήγορους ρυθμούς. Οι απεργοί ξεπερνούν τα 10 εκατομμύρια και η γαλλική οικονομία έχει κυριολεκτικά παραλύσει. Η αναγγελία δημοψηφίσματος από το Ντε Γκωλ δεν φαίνεται να εξομαλύνει τα πράγματα, ενώ η φυγή του προς τη Γερμανία, στις 29 Μαΐου δείχνει εικόνα διαλυμένου κράτους.

Η προκήρυξη εκλογών για τις 23 Ιουνίου δε λειτούργησε ως μοχλός ομαλοποίησης της κοινωνικής κατάστασης. Οι κινητοποιήσεις συνεχίστηκαν με ένταση και όλο τον Ιούνιο, αλλά γινόταν ευδιάκριτο ότι όσο δεν δινόταν λύση στο πολιτικό επίπεδο, το κοινωνικό κίνημα κάποια στιγμή θα σταματούσε να παρέχει τροφοδότηση στην κοινωνική ένταση. Η σαρωτική νίκη της γκωλικής Δεξιάς στις 23 και 30 Ιουνίου (α' και β' γύρος) απέδειξε ότι παρόλη τη πολύ σημαντική συνεισφορά των κινημάτων, αλλά και των εξεγερτικών φαινομένων, αν αυτά δε μπορούν να συνολικοποιηθούν σε κάποιο πολιτικό σχέδιο και να κεφαλαιοποιηθούν από κάποιο συγκροτημένο πολιτικό υποκείμενο, θα παραμένουν πάντα πολιτικά μετέωρα.

Αν ο Μάης του 1968 ήταν από μόνος του ένα μεγάλο ιστορικό γεγονός, οι πολλαπλές ανακατασκευές του από τους διάφορους πολιτικούς δρώντες, την επαύριο του Μάη, υπήρξε ακόμα πιο αξιοσημείωτη. Ήταν ο Μάης του '68 φοιτητικός» ή «εργατικός»; Υπήρξε προοίμιο της σοσιαλιστικής επανάστασης ή επέτεινε τα χαρακτηριστικά του καταναλωτικού, ατομικιστικού νεοκαπιταλισμού της εποχής; Ηγεμόνευσαν οι κομμουνιστικές, οι αναρχοελευθεριακές ή οι φιλελεύθερες τάσεις του; Ποια ήταν η κληρονομιά του;

Στα ιδιαίτερα σημαντικά αυτά ερωτήματα οι απαντήσεις υπήρξαν πλήρως αντιθετικές και σχετίζονταν με το εκάστοτε πολιτικό σχέδιο στο οποίο εντασσόταν η συζήτηση περί Μάη του 1968. Οι αναρχοελευθεριακές δυνάμεις, οι οποίες πρωταγωνίστησαν αναμφίβολα στην εξέγερση, εγκλωβισμένες στην εμμονή τους με το κοινωνικό επίπεδο, αισθητικοποίησαν τη βία του Μάη και την τοποθέτησαν σε μια γενεαλογία ηττημένων εξεγέρσεων, όπου η συμμετοχή σε έναν αγώνα αξίζει περισσότερο από τα αποτελέσματα που αυτός φέρει.

Το Γαλλικό Κομμουνιστικό Κόμμα, όντας πολύ κριτικό απέναντι στα «μικροαστικά» ξεσπάσματα της νεολαίας τόνιζε αναμφίβολα την εργατική συνιστώσα του Μάη. Η μαζικότητα των απεργιών (τουλάχιστον δυο στους τρεις συνδικαλιζόμενους εργάτες απήργησε το Μάη), αλλά και η πειθαρχία όσων τουλάχιστον ακολούθησαν τη CGT³⁹², δε θα όξυνε περαιτέρω την κοινωνική σύγκρουση, αλλά θα μπορούσε υπό άλλες συνθήκες να προωθήσει ευνοικότερους πολιτικούς συσχετισμούς για το Γ.Κ.Κ. , εντός του Γαλλικού πολιτικού συστήματος. Υπήρξαν, βέβαια, και φωνές εντός του Γ.Κ.Κ., που λόγω της ιδιαίτερης θεωρητικής τους αναφοράς, κατανόησαν ότι *τα Κ.Κ. έχασαν την επαφή με την εξέγερση της νεολαίας*³⁹³, όπως ο Λουί Αλτουσέρ, που σε αντίθεση με το Γ.Κ.Κ. (του οποίου ήταν μέλος) δεν αντιλαμβανόταν την κοινωνική κατηγορία της νεολαίας ως μη-κατηγορία, ως κατηγορία απλής προετοιμασίας ένταξης σε κάποια κοινωνική τάξη, αλλά αντίθετα ως εκείνο το διαταξικό στρώμα, το οποίο εντασσόμενο στο εκπαιδευτικό μηχανισμό του κράτους, δημιουργεί δυνάμει ενιαία συμφέροντα, σύμμαχα με τα υπόλοιπα καταπιεζόμενα στρώματα. Ασφαλώς και για τον Αλτουσέρ, *η γενική απεργία κατά τρόπο συντριπτικό ήταν το απολύτως καθοριστικό φαινόμενο, ενώ η δράση των φοιτητών, των μαθητών και των «διανοομένων», που χρονικά προηγήθηκε, ήταν ένα νεό γεγονός, τεράστιας μεν σημασίας, ωστόσο υποκείμενο στο πρώτο*³⁹⁴. Παρόλα αυτά, μακριά

³⁹² Η γαλλική εργατική Συνομοσπονδία που ελέγχεται από το Γ.Κ.Κ.

³⁹³ Αλτουσέρ Λουί, Μάης «φοιτητικός» ή «εργατικός», περιοδικό Ο Πολίτης, τ.χ. 164, Μάρτιος 2008, σελ. 27

³⁹⁴ Ό.π., σελ. 24

απο οικονομίστικες στρεβλώσεις καλούσε το Κόμμα να αναγνωρίσει την *προοδευτική σημασία της ιδεολογικής εξέγερσης της σπουδάζουσας και διανοούμενης νεολαίας*.³⁹⁵

Από την άλλη πλευρά, οι οργανώσεις των αριστεριστών –κατά βάση τροτσκιστές-, έχοντας αναβαθμιστεί από τα γεγονότα του Μάη, πέραν πό τους βερμπαλισμούς περί κοινωνικής επανάστασης, αναγνώρισαν ορθά ότι ο καπιταλισμός, ακόμα και εκεί που είναι οργανωμένος, προκαλεί όξυνση των κοινωνικών ανταγωνισμών, αντιλήφθηκαν έγκαιρα τη σημασία της νεολαίας ως αυτόνομη κοινωνική κατηγορία, με δικά της αυτοτελή αιτήματα, ενώ κατηγόρησαν το Γ.Κ.Κ. για τον *εγκλωβισμό της εργατικής τάξης*³⁹⁶ και το «πνίξιμο» της δημοκρατίας στα συνδικάτα.

Παρόλα αυτά, η κυρίαρχη αφήγηση για το Γαλλικό Μάη, δεν υπήρξε αυτή των άμεσα δρώντων, αλλά η απέναντι πλευρά. Σταδιακά, απαλείφθηκαν από το Μάη οι κοινωνικές συγκρούσεις, η ταξική του διάσταση, η επιμονή των εξεγερμένων απέναντι στους κατασταλτικούς μηχανισμούς, η εφευρετική μαχητικότητά του και δόθηκε έμφαση στη φιλελεύθερη τάση του, εστιάζοντας στη σεξουαλική απελευθέρωση απέναντι στα ως τότε πρότυπα, τον ναρκισσιστικό ηδονισμό απέναντι στην παραδοσιακή κοινωνία, τον ατομικισμό απέναντι στον κοινοτισμό, όλα εκείνα τα σημεία που ο Ronald Inglehart ονόμασε «σιωπηλή επανάσταση» (“the silent revolution”) και συγκρότησαν τις μεταϋλιστικές ατζέντες της επόμενης περιόδου.

Προφανώς, αυτή η εκλεκτικιστική αφήγηση του Μάη, δεν υπήρξε καθόλου πολιτικά ουδέτερη. Το αντίθετο. Οι ευρωπαϊκές ελίτ, τρομαγμένες από τη βίαιη εισβολή του λαϊκού παράγοντα, την ιδιοποίηση της Πολιτικής από τους εξεγερμένους, θέλησε να ξορκίσει όλες εκείνες τις αιχμές του Μάη, που θα μπορούσαν να θυμίζουν ότι το 1968 το κοινωνικό θερμόμετρο ανέβηκε τόσο πολύ, που διαδραματίστηκε στις δυτικές κοινωνίες ένα επεισόδιο ό,τι πιο κοντινό στην έννοια (και την ουσία) του επαναστατικού φαινομένου.

Το ιταλικό «θερμό φθινόπωρο»

Κλείνοντας την περίοδο της δεκαετίας του 1960, που γέννησε το πλατύ ρεύμα που ονομάζουμε Νέα Αριστερά, δε θα μπορούσαμε να μην κάνουμε μια σύντομη αναφορά και στον εικοσαετή σχεδόν αναβρασμό στην Ιταλία. Η τεράστια μεταπολεμική πολιτική και οργανωτική ανάπτυξη του Ιταλικού Κομμουνιστικού Κόμματος σε συνδυασμό με την σαφή στροφή του προς μια

³⁹⁵ Ό.π., σελ. 28

³⁹⁶ Φρανκ Πιερ, Μάης 1968: πρώτη φάση της γαλλικής σοσιαλιστικής επανάστασης, στο Φρανκ Πιερ και Μαντέλ Ερνέστ, Δυο μελέτες για το γαλλικό Μάη του 1968, εκδόσεις Θεωρία 1982, σελ. 38

πιο «εθνικά υπεύθυνη» πολιτική δύναμη δημιουργούσε αποτέλεσε τον καταλύτη της δημιουργίας από τη μία μιας διεύρυνσης του διεκδικητικού πεδίου, αλλά και ταυτόχρονα ένα κενό στο διεκδικητικό ριζοσπαστισμό.

Δε θα ήταν υπερβολή αν λέγαμε ότι ο *τολιατισμός* (όχι η δεξιόστροφη μετάλλαξή του από το Ενρίκο Μπερλιγκουέρ) αποτέλεσε τον ιδεότυπο του μεταπολεμικού κομμουνισμού, ένα μείγμα αντιφάσεων μεταξύ επαναστατικής ρήξης και πολιτικής ενσωμάτωσης:

α) η μεγάλη απήχηση των κομμουνιστικών ιδεών στην μεταπολεμική Ιταλία αντανakλούσε τη διεύρυνση του κομμουνιστικού στρατοπέδου την περίοδο μετά τη λήξη του Β' Παγκόσμιου Πόλεμου, β) η «στροφή του Σαλέρνο» αποτύπωνε την ιταλική εκδοχή ενός εθνικού μεταρρυθμισμού στο πλαίσιο του επικρατούντος λαϊκομετωπισμού και η φανερότητα του προς τις αριστεριστικές υπερβολές αντισταθμίζονταν από το προγενέστερο επαναστατικό παρελθόν του, την αντιφασιστική του δράση, την εξορία, ακόμα και την επιβίωση από την απόπειρα δολοφονίας του το 1948 και γ) πίστη του στη Σοβιετική Ένωση υπήρξε δεδομένη, ακόμα και στη σινοσοβιετική ρήξη του 1963, ενώ η δειλή προσπάθειά του για εξοστρακισμό του σφιχτού εναγκαλισμού από την ΕΣΣΔ, έδειχνε και την τάση της εποχής για ένα πιο πολυκεντρικό κομμουνισμό.

Μέσα σε αυτό το ιταλικό πλαίσιο, ο Ψυχρός Πόλεμος από τη μία και η διεύρυνση της απήχησης των κομμουνιστών στην Ιταλία οδηγούσε κοινωνικές ρηγματώσεις, τις οποίες το PCI δεν ήθελε να οδηγήσει στα άκρα. Το πολιτικό αυτό κενό οδήγησε σε μια πρωτότυπη ριζοσπαστικοποίηση, τοποθετημένη στα αριστερά του PCI, που περιλάμβανε αριστερές διασπάσεις του PCI (Il manifesto) και του Ιταλικού Σοσιαλιστικού Κόμματος (Ιταλικό Σοσιαλιστικό Κόμμα Προλεταριακής Ενότητας- PSIUP), λενινιστικές οργανώσεις κινηματίστικου προσανατολισμού (Avanguardia Operaia), αριστεριστικές οργανώσεις υπέρ του κινηματικού αυθορμητισμού (Lotta Continua), αλλά και οργανώσεις ενός πρωτότυπου ρεύματος, του εργατισμού, που συνέβαλε καθοριστικά στις ριζοσπαστικές αναζητήσεις της εποχής (Potere Operaio).

Ο Μάης του 1968 βρίσκει το ιταλικό κίνημα σε πλήρη έξαρση. Ήδη από το 1967, οι φοιτητές χρησιμοποιούν ως πολιτικό όπλο την κατάληψη σε μια πλειάδα ιταλικών πανεπιστημιούπολεων, όπως την Πίζα, τη Μπολόνια, το Κάλιαρι, το Τορίνο και τη Νάπολη, όπου η ριζοσπαστικοποίηση αποτυπώνεται σε τοποθετήσεις που προχωρούν σε μια όλο και πιο βαθιά κριτική του εκπαιδευτικού μηχανισμού, στην αμφισβήτηση του ρόλου του στην αναπαραγωγή της κοινωνικής ιεραρχίας, στην άρνηση του καταπιεστικού, εκμεταλλευτικού και αλλοτριωτικού χαρακτήρα της σύγχρονης κοινωνίας

και στην αναζήτηση όρων σύνδεσης με άλλα κινήματα εκτός πανεπιστημίου. Αποτυπώνεται, επίσης, σε όλο τον πλούτο των πρακτικών που θα δοκιμάσει, με την ολόπλευρη και έμπρακτη αμφισβήτηση της καθηγητικής εξουσίας, τα αντιμαθήματα, το συνεχές άνοιγμα προς την κοινωνία, τον βαθιά δημοκρατικό χαρακτήρα που θα πάρει³⁹⁷.

Παρόλα αυτά, η ιδιαιτερότητα του ιταλικού Μάη υπήρξε η μαχητικότητα των εργατικών αγώνων και η προβολή αιτημάτων που υπερέβαιναν τον παραδοσιακό οικονομισμό των συνδικάτων³⁹⁸, όπως η ρήξη της σχέσης μισθός-παραγωγικότητα (είτε σε επίπεδο επιχείρησης: αγώνας εναντίον των κινήτρων, εξισωτισμός κ.ο.κ.· είτε σε γενικό επίπεδο: αγώνας για τον κοινωνικό μισθό κ.ο.κ.)³⁹⁹. Αυτή η «υποκειμενική» ερμηνεία των επαναστατικών διαδικασιών θα δώσει μια μεγάλη ώθηση στο ιταλικό κίνημα, το οποίο τη στιγμή του '68 φαίνεται να είναι σε καλύτερες θέσεις μάχης από το γαλλικό, ειδικά μετά την τεράστια απογοήτευση που επέφεραν οι εκλογές του Ιουνίου του 1968 στη Γαλλία. Την άνοιξη του 1969, οι εργαζόμενοι της FIAT, της Pirelli και άλλων μεγάλων βιομηχανιών κατεβαίνουν σε γενική απεργία 50 ημερών, προκαλώντας πρωτόγνωρες ρηγματώσεις στο μπλοκ εξουσίας. Το φθινόπωρο του 1969, στη γενική απεργία του στις 19 Νοέμβρη του 1969 συμμετέχουν 20 εκατομμύρια εργαζόμενοι⁴⁰⁰. Μέχρι και το 1973, η Ιταλία είναι μια χώρα εν βρασμώ. Οι απεργίες, οι καταλήψεις πανεπιστημίων, αλλά και εργοστασίων (Mirafiori FIAT 1973), η συνεχής μαζικοποίηση των επαναστατικών οργανώσεων, οι συνελεύσεις βάσεις συντονισμού του αγώνα υπήρξαν η βαθύτερη ριζοσπαστικοποίηση χώρας του δυτικού κόσμου μεταπολεμικά. Οι διεκδικήσεις αυτές έφεραν σημαντικά αποτελέσματα και ουσιαστικά μετασχημάτισαν αποφασιστικά την ιταλική κοινωνία της δεκαετίας του '70. Οι αυξήσεις των μισθών, η πληρωμένη άδεια για σπουδές, αλλά και αιτήματα πέραν του οικονομικού επιπέδου, όπως η νίκη στο δημοψήφισμα για το διαζύγιο το 1974, υπήρξαν αποτελέσματα ενός επίμονου αγώνα, που φανέρωνε ότι η όξυνση της ταξικής πάλης στην Ιταλία [έφτασε] σε ένα βαθμό χωρίς σύγκριση σε όλη την Ευρώπη⁴⁰¹.

Αυτό το αντιλήφθηκε έγκαιρα η αστική τάξη της Ιταλίας, οργανώνοντας μια συμμαχία του ιταλικού (παρα)κράτους και της CIA με την ιταλική ακροδεξιά, η οποία οδήγησε σε μια άνευ προηγουμένου επιχείρηση πολύνεκρων τρομοκρατικών ενεργειών, όπως η επίθεση στην Piazza

³⁹⁷ Σωτήρης Παναγιώτης, *La rossa primavera*, (Σημειώσεις για τον ιταλικό Μάη), περιοδικό Θέσεις, τ.χ. 104, Ιούλιος-Σεπτέμβριος 2008

³⁹⁸ Σωτήρης Παναγιώτης, *Ιταλία: το μεγάλο «Καυτό Φθινόπωρο»*, περιοδικό Εκτός Γραμμής, τ.χ. 19, Μάιος 2008, σελ. 30

³⁹⁹ Balestrini Nanni & Moroni Primo, *Η Χρυσή ορδή, Σύντομη Ιστορία της Ιταλικής Εργατικής Αυτονομίας*, εκδόσεις Ελευθεριακή Κουλτούρα, 2004, σελ. 12

⁴⁰⁰ Σωτήρης Π., *La rossa primavera*, ..., ό.π.

⁴⁰¹ Ό.π.

Fontana του Μιλάνου (1969), στην Piazza della Loggia στη Μπρέσια (1974), σε τρένο της γραμμής Μπολόνια- Φλωρεντία (1974), στον κεντρικόσταθμό των τρένων της Μπολόνια (1980), ενέργειες οι οποίες αποκαλύφθηκαν το 1990, καθώς εκείνη την εποχή αποδόθηκαν στην άκρα αριστερά και τον αναρχικό χώρο.

Ταυτόχρονα, οι οργανώσεις της επαναστατικής αριστεράς καλούνται να αναβαθμίσουν το στρατηγικό τους ρόλο. Το κίνημα του εργατισμού, το οποίο ανέλυσε με εκπληκτική σαφήνεια τη νέα φιγούρα εργάτη που εμφανιζόταν με τη μαζική μετανάστευση ανειδίκευτων εργατών του Νότου προς τον ιταλικό Βορρά, με τον όρο εργάτης-μάζα, περνάει μια πρώτη περίοδο κρίσης, καθώς επιφανή στελέχη του, όπως ο Mario Tronti προσεγγίζουν το PCI⁴⁰². Η μαζική οργάνωση του εν λόγω ρεύματος, Potere Operaio, θα διαλυθεί το 1973, όταν το ρεύμα του εργατισμού θα μετατοπιστεί σε θέσεις πέραν της μαρξιστικής παράδοσης, έστω και αν μέχρι τέλους αυτοαποκαλούνταν νέο-λενινιστική οργάνωση, συνομιλώντας πολιτικά περισσότερο με τα ρεύματα της ιταλικής αυτονομίας.

Από τη άλλη, το 1969, μετά το 12^ο Συνέδριο του PCI, το κόμμα διαγράφει την ομάδα του Il Manifesto, η οποία υποστήριξε τη νεολαιϊστική και εργατική μαχητικότητα του 1968, η οποία έκτοτε θα λειτουργήσει σαν πολιτική οργάνωση. Η οργάνωση με τις πιο προχωρημένες θέσεις για τα στρατηγικά ερωτήματα του κομμουνιστικού κινήματος της εποχής, θα παραμείνει δέσμια της αντίληψης ότι χωρίς τη μετατόπιση του PCI δεν μπορεί να προχωρήσει το ιταλικό επαναστατικό κίνημα. Το 1974, ενοποιείται με την αριστερά του PSIUP⁴⁰³ δημιουργώντας το PDUP (Κόμμα Προλεταριακής Ενότητας για τον Κομμουνισμό), κατεβαίνοντας στις εκλογές του 1976 με το όνομα Προλεταριακή Ενότητα (DP), στην οποία συσπειρώνεται και η Avanguardia Operaia και η Lotta Continua, αποσπώντας 550.000 ψήφους (1,52%) και εκλέγοντας 6 βουλευτές. Παρόλη την αρχική επιτυχία, οι αντιθέσεις των οργανώσεων που το δημιούργησαν, αλλά και το κλίμα της εποχής το οδήγησε γρήγορα σε πολιτικό αφανισμό.

Η μαζικότερη πολιτική οργάνωση της επαναστατικής Αριστεράς, η Lotta Continua, με ηγέτη τον Adriano Sofri, η οποία έχει προκύψει μέσα από τις συνελεύσεις εργατών και φοιτητών του κινήματος του 1968-69 στο Τορίνο (όπου και το όνομα αρχικά θα είναι απλώς το *μότο των προκηρύξεων που έβγαζε η Συνέλευση*⁴⁰⁴), θα είναι αρχικά η οργάνωση εκείνη που θα έχει την αντίληψη της κομματικής οικοδόμησης ως ανοιχτής διαδικασίας, που έδινε λόγο και περιθώριο και

⁴⁰² Το άλλο επιφανές στέλεχος του εργατισμού, Raniero Panzieri, πέθανε το 1964.

⁴⁰³ Το PSIUP αποτέλεσε αριστερή διάσπαση του Ιταλικού Σοσιαλιστικού Κόμματος το 1964. Η πλειοψηφία του το 1972 εντάχθηκε στο PCI.

⁴⁰⁴ Σωτήρης Π., La rossa primavera, ..., ό.π.

στα ίδια τα κινήματα, με την έννοια ότι το κόμμα έπρεπε να μπορέσει να συγκεντρώσει τις πραγματικές πρωτοπορίες που αναδύονταν μέσα στους εργατικούς αγώνες, έστω και αν τελικά θα καταλήξει να έχει μια αρκετά ιεραρχική και συγκεντρωτική δομή⁴⁰⁵. Τελικά, μετά τις εκλογές του 1976 θα οδηγηθεί και αυτή με τη σειρά της στην οργανωτική διάλυση.

Τα «κόκκινα τετράδια» και το ρεύμα του εργατισμού

Την επαύριον του Β' Παγκόσμιου Πόλεμου, η Ιταλία πέρασε σε μια απότομη φάση ανάπτυξης, όπως και η πλειοψηφία των κατεστραμμένων οικονομιών της Ευρώπης. Παρά, όμως, το μεταπολεμικό κύκλο συσσώρευσης, πολλοί εντός της Ιταλικής Αριστεράς συνέχισαν να βλέπουν τις έννοιες του «καπιταλισμού» και της «ανάπτυξης» ως διαμετρικά αντίθετους⁴⁰⁶. Πιστοί στον εθνοκεντρικό χαρακτήρα του κυρίαρχου μετωπισμού, αλλά και αναπαράγοντας όψεις της θεωρίας της εξάρτησης, είχαν την άποψη για την Ιταλία ότι συγκρατήθηκε από τις στάσιμες δυνάμεις του τοπικού [της] κεφαλαίου, κάτι που την κατέστησε ευάλωτη στις τάσεις μιας έντονα κρισιακής διεθνούς οικονομίας⁴⁰⁷.

Απέναντι σε αυτές τις αντιλήψεις, αναπτύχθηκε ένας γενικότερος προβληματισμός για την ανανέωση του εργατικού κινήματος, στο οποίο πρωτοστάτησαν αριστερές τάσεις του Σοσιαλιστικού Κόμματος και διανοούμενοι εκτός της επιρροής του PCI. Με αφετηρία το Rodolfo Morandi, μέλος του PSI και υπουργό βιομηχανίας στη δεύτερη μεταπολεμική κυβέρνηση υπό το De Gasperi, ο οποίος προσπάθησε να προωθήσει ένα ριζοσπαστικό μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα, με ενεργό το εργατικό κίνημα και σε πλήρη σύμπνοια με το μεταρρυθμιστικό πνεύμα του Τολιάτι, αναπτύχθηκε ένας πρώτος πυρήνας αριστερών σοσιαλιστών, με το βλέμμα στραμμένο στην επικαιροποίηση του μαρξικού έργου.

Εμβληματική μορφή υπήρξε, βεβαίως, ο Raniero Panzieri, μέλος του Σοσιαλιστικού Κόμματος στη Ρώμη και της Κεντρικής Επιτροπής του από το 1953 έως το 1959, οπότε και αποχώρησε από αυτό. Κατά την άποψη του Panzieri, η θεωρητική αναζωογόνηση του μαρξισμού πήγαινε χέρι-χέρι με την πολιτική ανανέωση του εργατικού κινήματος και ήταν φυσικό να θεωρεί ως αφετηριακό σημείο αναφοράς τα θέματα της άμεσης δημοκρατίας και του στόχου της ενότητας Σοσιαλιστών και

⁴⁰⁵ Ό.π.

⁴⁰⁶ Wright Steve, *Storming Heaven, Class Composition and Struggle in Italian Autonomist Marxism*, Pluto Press, 2002, σελ. 36

⁴⁰⁷ Ό.π., σελ. 36. Ταυτόχρονα, εκτός από αυτήν την αντίληψη, υπήρξε και μια πιο αριστερή φιλελεύθερη αντίληψη στο PCI και το PSI, η οποία θεωρούσε ότι το μεταπολεμικό «Ιταλικό θαύμα» υπήρξε προϊόν της ουδέτερης τεχνολογικής ανάπτυξης, η οποία δεν έχει καμία σχέση με το πνεύμα του καπιταλισμού, στο ίδιο, σελ. 36.

*Κομμουνιστών, που είχε διατυπώσει ο Morandi*⁴⁰⁸. Ο Panzieri, αφότου απομακρύνθηκε από το PSI, εγκαταστάθηκε στο Τορίνο και μαζί με τους σοσιαλιστές Lucio Libertini και Danilo Montaldi, τους νεότερους Romano Alquati και Antonio Negri, καθώς και τον προερχόμενο από το PCI Mario Tronti δημιούργησαν το περιοδικό «Κόκκινα Τετράδια» (*Quaderni Rossi*).

Τα «Κόκκινα Τετράδια» αποτέλεσαν τον προπομπό μιας αντίληψης «επιστροφής στο εργοστάσιο» και θεωρητικής ανανέωσης του μαρξισμού, απαλλαγμένου από το σοβιετικό πρότυπο της εκ των άνω πολιτικής καθοδήγησης του προλεταριάτου και της τριτοκοσμικής αντίληψης του μαρξισμού. Εκκινώντας από μια κοινωνιολογική αντίληψη της πολιτικής θεωρίας, τα Κόκκινα Τετράδια αποτέλεσαν τον προμαχώνα της άποψης ότι η θεωρία οφείλει να μην είναι αυτοαναφορική μέσα στον απομονωτισμό της και να παρουσιαστεί μέσα στον ταξικό ανταγωνισμό, αφού «ο μόνος τρόπος για να κατανοήσουμε το σύστημα είναι η σύλληψη της καταστροφής του»⁴⁰⁹. Ταυτόχρονα, ενάντια στη δεσπόζουσα θεωρία της εξάρτησης, ο Panzieri, ανέφερε σε μια συνάντηση της συντακτικής ομάδας τον Αύγουστο του 1961, ότι «θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι δύο όροι, καπιταλισμός και ανάπτυξη, είναι το ίδιο πράγμα»⁴¹⁰.

Ήταν αλήθεια, λόγω του γεγονότος ότι ο υπαρκτός σοσιαλισμός είχε πετύχει σε χώρες μέσης και χαμηλής ανάπτυξης, ότι ο μαρξισμός είχε εν πολλοίς ξεχάσει ότι ο ίδιος ο Μαρξ αντιλαμβανόταν τον καπιταλισμό ως ένα δυναμικό σύστημα, που αναπτύσσεται συνεχώς (μέχρι οι κρίσεις υπερσυσσώρευσης να οδηγήσουν σε μια σταδιακή ύφεση). Επηρεασμένοι από το γεγονός ότι στις χώρες χαμηλής παραγωγικότητας, εμφανίζονταν παρασιτικά φαινόμενα πολύ πιο έντονα σε σχέση με τις αναπτυγμένες χώρες, η στρεβλή συσσώρευση, ο παρασιτισμός των γραφειοκρατικών ελίτ, οι συνεχείς κρίσεις (πολιτικές και οικονομικές), ξαφνικά έγιναν για το μεταπολεμικό μαρξισμό το επίσημο πολιτικό δόγμα, αγνοώντας με αυτόν τον τρόπο τις βασικές αφετηρίες του μαρξικού έργου.

Απέναντι στις κυριαρχούσες θεωρίες της εξάρτησης, ο ιταλικός εργατισμός αντιλήφθηκε σωστά το θεωρητικό κενό. Εκεί που η θεωρία της εξάρτησης έβλεπε ένα καπιταλισμό που ολοένα και σαπίζει, ο ιταλικός εργατισμός έβλεπε ένα ιστορικο-κοινωνικό σύστημα εξαιρετικά δυναμικό [που] ζει από και με την προαγωγή της συνεχούς εξάπλωσης των οικονομικών δυνατοτήτων⁴¹¹. Αντίστοιχα εκεί που οι θεωρίες της εξάρτησης καλούσαν σε συμπόρευση την εργατική τάξη με τη μικροαστική,

⁴⁰⁸ Ό.π., σελ. 17

⁴⁰⁹ Ό.π., σελ. 29

⁴¹⁰ Ό.π., σελ. 36

⁴¹¹ Παντισιέρι Ρανιέρο, Για το νεοκαπιταλισμό, στο Παντισιέρι Ρανιέρο, Νέγκρι Αντόνιο, Τρόντι Μάριο, Νεοκαπιταλισμός και επαναστατικό κίνημα, εκδόσεις Κομμούνα, σελ. 31

αλλά και τμήματα της αστικής τάξης με στόχο μια «εθνική» ανάπτυξη, ο Panzieri, επαναλαμβάνοντας το Μαρξ, επισημαίνει ότι *οι δυο κατηγορίες, κεφάλαιο και μισθωτή εργασία, πάνε μαζί και για να καταργηθεί η μια πρέπει να καταργηθεί και η άλλη. Δεν υπάρχει ποσοτική αλλαγή που είναι δυνατόν να διατηρήσει τη μισθωτή εργασία και να καταργήσει το κεφάλαιο, αντίθετα και τα δυο βρίσκονται σε μια ζωτική σχέση μεταξύ τους*⁴¹².

Επιπλέον, η εστίαση του εν λόγω ρεύματος στις αναπτυσσόμενες χώρες το οδηγεί σε μια υποτίμηση του επαναστατικού κινήματος στις αποικιοκρατούμενες χώρες, ακριβώς τη στιγμή που ο ανταποικιοκρατικός αγώνας βρίσκεται σε ένα σημείο, όπου καθοδηγεί μεγάλες μάζες πληθυσμών στον αγώνα για εθνική ανεξαρτησία. Κατά τον Τρόντι, στο κλασικό κείμενο του εργατισμού, «ο Λένιν στην Αγγλία», αν η σύγχρονη επαναστατική οργάνωση αντιληφθεί τη σημασία του εργατικού αγώνα στις καπιταλιστικές μητροπόλεις *ίσως ανακαλύψουμε ότι «τα θαύματα της οργάνωσης» έχουν ήδη γίνει και γίνονται συνεχώς στο εσωτερικό αυτών των καταπληκτικών αγώνων της εργατικής τάξης, που κάνεις δεν γνωρίζει, κάνεις δε θέλει να γνωρίσει και που μόνοι τους δημιούργησαν και δημιουργούν την επαναστατική ιστορία, περισσότερο από όλες τις επαναστάσεις όλων των αποικιοκρατούμενων λαών μαζί*⁴¹³.

Ο εργατικός αγώνας των αναπτυσσόμενων καπιταλιστικών χωρών εμφανίζεται εκεί ακριβώς που συντελείται η δυναμική του ανάπτυξη του κεφαλαίου στο νεοκαπιταλισμό, στο ίδιο το χώρο παραγωγής, το σύγχρονο εργοστάσιο. Αυτό δε σημαίνει ότι η σφαίρα της αναπαραγωγής, για τον εργατισμό, δε συνιστά άξιο πεδίο πολιτικής παρέμβασης. Αντιθέτως, *είναι φανερό πως το μεγάλο σύγχρονο εργοστάσιο ψηλής τεχνολογίας έτσι όπως έχει ανάγκη τις πιο εκλεπτυσμένες διαδικασίες ορθολογικοποίησης που απαιτούν μια συμπεριφορά, μια ενσωμάτωση κάθε ταξικής δομής στην επιχειρησιακή συναίνεση, έτσι έχει ανάγκη από την προέκταση αυτής της ισχυρής ψευδαίσθησης και έξω από το εργοστάσιο*⁴¹⁴. Παρόλα αυτά, ο δεσποτισμός παντρεμένος με την επιστήμη⁴¹⁵, που ορθολογικοποιούν ολόένα και περισσότερο τη σύγχρονη καθυπόταξη, εκκινά πάντα από τη διαδικασία της παραγωγής.

Λόγω αυτής της διαδικασίας ο Παντσιέρι ωθείται στην υπεράσπιση άμεσων πρακτικών από την εργατική τάξη, χωρίς, βέβαια, να είναι αντίθετος στην οργάνωση της τάξης. Για τον Παντσιέρι, το

⁴¹² Ό.π., σελ. 35

⁴¹³ Τρόντι Μάριο, Ο Λένιν στην Αγγλία, στο Παντσιέρι Ρανιέρο, Νέγκρι Αντόνιο, Τρόντι Μάριο, Νεοκαπιταλισμός και επαναστατικό κίνημα, εκδόσεις Κομμούνα, σελ. 147-148

⁴¹⁴ Παντσιέρι Ρανιέρο, Για το νεοκαπιταλισμό, ό.π., ..., σελ. 74

⁴¹⁵ Ό.π., σελ. 79

σημείο ρήξης [...] εμφανίζεται όταν η εργατική τάξη διατυπώνει την ανάγκη, την διεκδίκηση διαχείρισης σαν άρνηση κάθε καρικατούρας κοινωνικού διακανονισμού της εργασιακής διαδικασίας, σαν επιβεβαίωση του γεγονότος ότι κοινωνικός διακανονισμός της εργασιακής διαδικασίας μπορεί να υπάρξει μόνο με την ριζική, την ολική ρήξη εκείνης, της καθορισμένης από τον καπιταλισμό, ενότητας μεταξύ ορθολογισμού και δεσποτισμού⁴¹⁶.

Τέλος, κεντρική θεωρητική πτυχή που διατρέχει τον εργατισμό, αλλά και τις μετέπειτα μεταλλάξεις του, είναι μια αντιστροφή του παραδοσιακού μαρξιστικού ρεύματος, όπου οι αγώνες της εργατικής τάξης υποτάσσονται στο καπιταλιστικό πλαίσιο, όσο κυριαρχεί το καπιταλιστικό σύστημα παραγωγής. Αν για τον Παντσιέρι, που υπήρξε πιο παραδοσιακός στις θεωρητικές του αφετηρίες, το κράτος, και τα όργανα του φυσικά, δεν είναι μια ουδέτερη σκηνή που πάνω της συγκρούονται αντίθετες δυνάμεις, το κράτος δεν είναι ένα κενό εξουσίας, το κράτος είναι όλο και περισσότερο γεμάτο από καθορισμένη εξουσία⁴¹⁷, για τους υπόλοιπους θεωρητικούς του ρεύματος, το κράτος και το κεφάλαιο μετασχηματίζονταν με βάση τους αγώνες της εργατικής τάξης και όχι το αντίθετο. Με τα λεγόμενα του ίδιου του Τρόντι: «... πρέπει να αντιστρέψουμε το πρόβλημα, αλλάζοντας την σηματοδότησή του, ξεκινώντας από την αρχή: και η αρχή είναι η πάλη της εργατικής τάξης. Στο στάδιο του εξελιγμένου κοινωνικού κεφάλαιου, η καπιταλιστική ανάπτυξη είναι υποταγμένη στους εργατικούς αγώνες, έρχεται μετά απ' αυτούς· είναι υποχρεωμένη να οδηγήσει σε αντιστοιχία μαζί τους τον ίδιο τον πολιτικό μηχανισμό, που είναι αυτή η ίδια η παραγωγή»⁴¹⁸.

Ομοίως για τον Νέγκρι, το «Κεφάλαιο» δεν είναι ένα κάποιο βιβλίο που περιέχει μια αντικειμενική θεωρία της καπιταλιστικής ανάπτυξης αλλά η επιστήμη του ταξικού ανταγωνισμού, ανταγωνισμού που διαπερνά όλα τα στάδια της καπιταλιστικής ανάπτυξης⁴¹⁹.

Αυτή η υποκειμενική ερμηνεία του κεφαλαίου υπήρξε, σε μεγάλο βαθμό, αναζωογονητική για το εργατικό κίνημα της βιομηχανικής Βόρειας Ιταλίας. Οι αγώνες του επόμενου διαστήματος σημαδεύτηκαν από το εν λόγω κίνημα, το οποίο με την προσήλωσή του στην εργατική πολιτική στο εργοστάσιο, ανέγνωσε πρώτο τη φιγούρα του εργάτη-μάζα, ο οποίος προεχόμενος κατά βάση από το Νότο, αποτέλεσε τη διαμετρικά αντίθετη φιγούρα από τον εξειδικευμένο εργάτη των συνδικάτων, που ήταν προσηλωμένος στο PCI. Ο εργάτης-μάζα, όντας πλήρως ανειδίκευτος και εκ των

⁴¹⁶ Ο.π., σελ. 83

⁴¹⁷ Ο.π., σελ. 77

⁴¹⁸ Τρόντι Μάριο, Ο Λένιν στην Αγγλία, στο Παντσιέρι Ρανιέρο, Νέγκρι Αντόνιο, Τρόντι Μάριο, Νεοκαπιταλισμός και επαναστατικό κίνημα, εκδόσεις Κομμούνα, ό.π., 141

⁴¹⁹ Νέγκρι Αντόνιο, Από τον εργάτη μάζα στον κοινωνικό εργάτη, Εναλλακτικές εκδόσεις, 2008, σελ. 91

πραγμάτων αναλώσιμος, μην έχοντας εκ των προτέρων κάποια κομματική ένταξη πολιτικοποιήθηκε μέσα στον εργατικό αγώνα της περιόδου και υπήρξε η κατεξοχήν συγκρουσιακή φιγούρα , των αμεσοδημοκρατικών συνελεύσεων βάσης.

Ταυτόχρονα, για πρώτη φορά στην ιστορία του εργατικού και κομμουνιστικού κινήματος ανιχνεύτηκε ένας διαφορετικός τρόπος συγκρότησης της οργάνωσης της εργατικής τάξης, του κόμματος. Κόντρα στη πρώιμη λενινιστική εκδοχή του κόμματος νέου τύπου, στις γραφειοκρατικές ελίτ του σοβιετικού κράτους, αλλά και στις επαναστατικές στρατιωτικές ιεραρχίες του ανταποικιακού κινήματος, η οργάνωση για πρώτη φορά δεν ήταν ένα στατικό και από τα πάνω, κλειστό κύκλωμα, αλλά μια ανοιχτή και δυναμική διαδικασία του ίδιου του κινήματος. Ανεξάρτητα, αν τίθεται υπό αμφισβήτηση η δημοκρατικότητά της, υπήρξε ένα πραγματικό εργαστήριο ζωντανής διαπάλης, με συνεισφορά πολύ μεγαλύτερη από τις θεωρητικές προκείμενες του εργατισμού.

Παρόλα αυτά, το ρεύμα αυτό, εκτός από πραγματικά προχωρήματα, οδήγησε το Ιταλικό κίνημα και σε αδιέξοδα, προερχόμενα από τις εσωτερικές αδυναμίες και αντιφάσεις του ιδίου. Πρώτον, η εναντίωση του στο μοντέλο μητρόπολης-περιφέρειας το οδήγησε σταδιακά στο εκ διαμέτρου αντίθετο λάθος, στην αποδοχή του μοντέλου του παγκόσμιου καπιταλισμού, ο οποίος τείνει να ενοποιήσει την ανθρωπότητα με οδηγό-πρότυπο τα μεγάλα καπιταλιστικά κράτη, όπου η αντίθεση κεφαλαίου-εργασίας δεν αποτελεί επιστημονική αφαίρεση, αλλά κυριολεκτικά πραγματικότητα. Η αποδοχή αυτού του παγκοσμιοποιημένου αγώνα γίνεται στη βάση της αποδοχής της ταξικής πάλης στον αναπτυγμένο κόσμο ως τον προμαχώνα της κοινωνικής επανάστασης, μη λαμβάνοντας υπόψη τη θεωρία της ανισόμετρης ανάπτυξης, υποτιμώντας πλήρως τον εν εξελίξει ανταποικιοκρατικό αγώνα, επαναλαμβάνοντας τις πλέον αδύναμες πλευρές του μαρξικού έργου και συγκεκριμένα το λανθάνων ευρωκεντρισμό του Μαρξ.

Επίσης, η αντιστροφή του κλασικού μοντέλου, όπου το κράτος-κεφάλαιο είναι το κυρίαρχο στη διπολική σχέση του με τις δυνάμεις της εργασίας και οι μετασχηματισμοί αποτελούν προϊόν του κοινωνικού ανταγωνισμού με δεσπόζον το συμφέρον της αναπαραγωγής του κεφαλαίου, αν και ζωντάνεψαν τον εργατικό κίνημα στη φάση που βρισκόταν υπό την καθοδήγηση του PCI, στη φάση της εργατικής επίθεσης μετά το 1968, το οδήγησαν σε ένα πολιτικό αδιέξοδο. Ο υποκειμενισμός της ταξικής σχέσης, ο υπέρμετρος «αντιγκραμισιανισμός» του, δεν οδηγούσε σε θεσμικές κατοχυρώσεις το εργατικό κίνημα, οι οποίες είναι αναγκαίες για την περίοδο της ύφεσής του. Αντίθετα, το σχήμα του εργατισμού, όπου κεφάλαιο και εργασία βρίσκονται πραγματικά (και όχι αφαιρετικά) σε μια

συνεχή πάλη μετατοπίσεων, δεν έβλεπε υφέσεις, παρά μόνο οξύνσεις της ταξικής αντιπαράθεσης. Αυτός ο συνεχής πόλεμος κινήσεων, οδήγησε σε μια πραγματική υποτίμηση των δυνάμεων του Ιταλικού κράτους, αλλά και σε μια απόσταση από τις πραγματικές διαθέσεις του εργατικού κινήματος, αντιφάσεις που οξύνθηκαν με το μετασχηματισμό του εργατισμού στο κίνημα της Ιταλικής Αυτονομίας.

Η ιταλική αυτονομία και το κράτος

Μετά το 1973, το *PCI* αρχίζει προοδευτικά να επιταχύνει την προπαγάνδισή της εισόδου του στην κυβέρνηση⁴²⁰ και ταυτόχρονα η *Potere Operaio* διαλύεται, ενώ τρία χρόνια αργότερα, μετά από την κρίση των οργανώσεων της ριζοσπαστικής αριστεράς, δημιουργείται η *Autonomia Operaia*. Στη φάση αυτή του κινήματος, ο Αντόνιο Νέγκρι γίνεται η κεντρική θεωρητική φιγούρα της Ιταλικής Αυτονομίας, αφού οι Τρόντι και Αζόρ Ρόζα εντάσσονται στο *PCI*. Ταυτόχρονα, θεωρητικοποιούνται ακόμα περισσότερο έννοιες που βρίσκονταν στον πυρήνα του ιταλικού εργατισμού.

Πρώτον, η συνεχής διαδικασία αντιπαράθεσης ανάμεσα στην «κομμουνιστική εξουσία» και το «κεφάλαιο» αντιλαμβάνεται με ακόμα ριζικότερο τρόπο. Για το ρεύμα της αυτονομίας η κομμουνιστική εξουσία διευρύνεται μέρα με τη μέρα στη σύγκρουση εργασίας και άρνησης της εργασίας, με μορφές και τρόπους ενίοτε διαφορετικούς και σ' αυτό το ίδιο επίπεδο πρέπει να τεθεί το πρόβλημα της τακτικής, σε σχέση μ' αυτό πρέπει να λυθεί το ζήτημα του κράτους⁴²¹. Άλλωστε, όπως έγραφε και ο Νέγκρι «για το προλεταριάτο δεν υπάρχει κενό. Κάθε χώρος που εγκαταλείπει ο αντίπαλος καταλαμβάνεται, γεμίζεται, ιδιοποιείται, καλύπτεται από μία επεκτατική δύναμη που δεν έχει όρια»⁴²².

Στην αναμέτρηση αυτή το κράτος ανήκει, πλέον, αποκλειστικά στις δυνάμεις του κεφαλαίου, ενώ η διαδικασία μέσα από την οποία η εργατική τάξη αντιμάχεται τις δυνάμεις του κεφαλαίου και παράγει πολιτικά αποτελέσματα, κοινωνικές μετατοπίσεις, αλλά και δημιουργεί μια συνείδηση για τον εαυτό της αποτελεί την «προλεταριακή αυτοαξιοποίηση». Συγκεκριμένα, η έννοια «προλεταριακή αυτοαξιοποίηση» είναι το αντίθετο της έννοιας «μορφή-Κράτος», είναι η μορφή που λαμβάνει η εξουσία από την αναπτυγμένη εργατική σκοπιά. Η προλεταριακή αυτοαξιοποίηση είναι άμεσα αποδιάρθρωση της εχθρικής εξουσίας, είναι διαδικασία δια μέσου της οποίας η πάλη της

⁴²⁰ Νέγκρι Αντόνιο, Από τον εργάτη μάζα στον κοινωνικό εργάτη, Εναλλακτικές εκδόσεις, 2008, σελ. 172

⁴²¹ Ό.π., Balestrini N. & Moroni P., Η Χρυσή ορδή, ..., σελ. 45

⁴²² Νέγκρι Αντόνιο, Κυριαρχία και Σαμποτάζ, στο Νέγκρι Αντόνιο & Γκουατταρί Φελίξ, Από το Κόκκινο στο Πράσινο, εκδόσεις Κομμούνα, 1986, σελ. 71

εργατικής τάξης πλήττει σήμερα άμεσα το σύστημα της εκμετάλλευσης και το πολιτικό του καθεστώ⁴²³. Η αντίληψη αυτή δεν είχε σχέση με τη θεωρία των δυο κοινωνιών, μιας «κανονικής» και μιας περιθωριακής, το θεωρητικό σχήμα του πρώην εργατιστή Άζορ Ρόζα, το οποίο αναπαράγόταν από το PCI., το οποίο όντας στατικό ερμήνευε μόνο τις φαινομενικές πλευρές [...] της διαδικασίας⁴²⁴ της κοινωνικής αντιπαράθεσης.

Σημαντική μετατόπιση σε σχέση με τον παλιό εργατισμό υπήρξε, η ομολογημένη, πλέον, αντιθεσμική άμεση δράση της εργατικής τάξης και των οργανώσεών της, χωρίς καμία εμπλοκή με το παλιό εργατικό κίνημα. Η ολομέτωπη επίθεση απέναντι στον καπιταλισμό δικαιολογήθηκε στη βάση της νέας φιγούρας του *κοινωνικού εργάτη*, ο οποίος αντιπαράτίθεται με κοινωνικούς όρους στο καπιταλιστικό σύστημα, χωρίς τον εγκλωβισμό του στις παλιές ιεραρχικές δομές της εργασιακής παραγωγής και των συνδικάτων. Η σύγχρονη τότε απαίτηση των καιρών ήταν η *διεύρυνση των χώρων εκεί όπου υπάρχουν ανοίγματα, καμία περίπτωση συγκέντρωσης των δυνάμεων γύρω από μια ελάχιστη και «αντιπροσωπευτική» ενότητα, αλλά διάνοιξη σε βάθος μέσα στην απομογενοποίηση, στις ασυνέχειες του ταξικού ιστού, αφού είναι γύρω από αυτές που αρθρώνεται η νέα εξουσία. Που είναι διάχυτη, διάσπαρτη, μη συνθετική*⁴²⁵. Σε αυτή την αντίληψη της «αντιεξουσίας», το πρόβλημα του κράτους μόνο περιθωριακά συνιστά τόπο κοινωνικής και πολιτικής ταυτότητας του κινήματος⁴²⁶.

Ένα άλλο σημείο που έχει ενδιαφέρον είναι ότι στην απλοποιημένη αυτή αντιπαράθεση της Ιταλικής Εργατικής Αυτονομίας δεν υπάρχουν ενδιάμεσα στρώματα, λες και η κοινωνική μάχη λαμβάνει χώρα όχι σε κάποιο κοινωνικό σχηματισμό (τον Ιταλικό εν προκειμένω), αλλά στον Καπιταλιστικό Τρόπο Παραγωγής, όπως αφαιρετικά τον συνέλαβε ο Μαρξ στο Κεφάλαιο. Ταυτόχρονα, μπορούμε να επισημάνουμε ότι και η αστική τάξη παρουσιάζεται ως μια ενιαία, χωρίς αντιφάσεις, ολότητα. Δεν υπάρχουν κυρίαρχα τμήματά της, ανάλογα με την συγκυρία, τη φάση ή το στάδιο. Αυτό δεν αποτελεί κάποιου είδους αβλεψία, αλλά βασική θεωρητική συνιστώσα, η οποία λιγότερο ρητά υπήρχε και στην περίοδο του εργατισμού. Για την Ιταλική Αυτονομία οι εσωτερικές αντιθέσεις της αστικής τάξης έχουν ολοκληρωτικά εξαφανιστεί, όπου οι μεγάλοι δημογραφικοί και γεωγραφικοί χώροι επιτρέπουν μια συνεχή αναδιάρθρωση, μια συνεχή κινητικότητα της εργατικής δύναμης⁴²⁷.

⁴²³ Ό.π., σελ. 35

⁴²⁴ Νέγκρι Αντόνιο, Από τον εργάτη μάζα ..., ό.π., σελ. 204

⁴²⁵ Ό.π., Balestrini N. & Moroni P., Η Χρυσή ορδή, ..., σελ. 45-46

⁴²⁶ Ό.π., ..., σελ. 48

⁴²⁷ Νέγκρι Αντόνιο, Από τον εργάτη μάζα στον κοινωνικό εργάτη, Εναλλακτικές εκδόσεις, 2008, σελ. 59

Τέλος, όπως, είναι λογικό, ο κοινωνικός μετασχηματισμός δεν ακολουθεί το παραδοσιακό μαρξιστικό σχήμα της κοινωνικής επανάστασης, του μεταβατικού σοσιαλιστικού σταδίου και ακολούθως την κομμουνιστική κοινωνία, αλλά μια πιο ρευστή κατάσταση, όπου η κοινωνικοποίηση της καπιταλιστικής ανάπτυξης επέτρεψε στην εργατική τάξη να μετατρέψει σε ενιαία διαδικασία και να ενοποιήσει σε ένα ενιαίο σχέδιο τις διαφορετικές στιγμές της κομμουνιστικής στρατηγικής, την εξέγερση και την απονέκρωση του κράτους⁴²⁸. Ο ίδιος ο Νέγκρι το είχε διατυπώσει, άλλωστε, χωρίς υπεκφυγές: «ελπίζω η επαναστατική διαδικασία να μην είναι τίποτε άλλο παρά μια διαδικασία συνεχών αποσυνθέσεων, μέχρι το σημείο εκείνο που η εργατική τάξη θα γίνει τελικά ικανή να συμπεριλάβει μέσα της ολόκληρη την κοινωνικότητα του τρόπου παραγωγής⁴²⁹».

Η σύντομη αυτή εξέταση των δυο ρευμάτων, του εργατισμού και της Εργατικής Αυτονομίας, έδειξε τις προφανείς αδυναμίες άρθρωσης ενός συνολικού εναλλακτικού σχεδίου στην καπιταλιστική ηγεμονία. Και τα δυο ρεύματα δεν βλέπουν ασυνέχειες στον κοινωνικό αγώνα, αλλά εμμένουν σε ένα σχήμα κατάληψης συνεχών πεδίων από το κράτος, συνομολογώντας άρρητα προφανώς σε μια περίεργη αντιστροφή του ύστερου πουλαντζικού σχήματος, χωρίς να το αναφέρουν, προφανώς, ποτέ ρητά.

Οι αδυναμίες στην Εργατική Αυτονομία γίνονται ακόμα πιο φανερές, καθότι το Κράτος φαίνεται να εξαυλώνεται ως συμπαγής μορφή, αφήνοντας στο παιχνίδι το Κεφάλαιο καθ' εαυτό, αδιαμεσολάβητο. Αν ο Πουλαντζάς, μέσα από την αποδοχή του κοινωνικού ανταγωνισμού ως ένα πολιτικό εκκρεμές, έβλεπε τη λύση στη συνεχή κατάληψη θεσμικών πεδίων, ο εργατισμός και η Αυτονομία, έβλεπαν σε αυτόν τον ανταγωνισμό τη συνεχή αποδιάρθρωση των θεσμικών μορφών.

Τελικά, η τεράστια λαϊκή έκρηξη του 1977 στην Ιταλία, παρότι η Εργατική Αυτονομία διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην προετοιμασία της, βρήκε το λαϊκό κίνημα παγιδευμένο στο θεωρητικο-πολιτικό εξοβελισμό της Πολιτικής και την αφελή πίστη πως μέσω του ριζοσπαστικού κινηματισμού θα επερχόταν η πλήρης αποδιάρθρωση του Κράτους-κεφαλαίου. Αυτή η υπέρμετρα αισιόδοξη οπτική της πολιτικής διαδικασίας, οδήγησε στην πλήρη υποτίμηση του κράτους ως μηχανισμός, ο οποίος μπορεί να διατηρεί θύλακες στεγανοποιημένους από τον κοινωνικό ανταγωνισμό, ακόμα και τη στιγμή που αυτό ετοιμαζόταν για τη μεγάλη αντεπίθεση του 1979-80 με τις χιλιάδες φυλακίσεις αγωνιστών της Αριστεράς.

⁴²⁸ Νέγκρι Αντόνιο, Κυριαρχία και Σαμποτάζ, ..., ό.π., σελ. 35

⁴²⁹ Νέγκρι Αντόνιο, Από τον εργάτη μάζα στον ..., ό.π., σελ. 57

Ακόμα περισσότερο, αυτή η πλήρης υποτίμηση στρατηγικών σταδίων στην αντιπαράθεση με το αστικό κράτος, οδήγησε πολλούς αγωνιστές της Εργατικής Αυτονομίας στην ακριβώς αντίθετη στάση, την ένταξή τους στις ένοπλες οργανώσεις της Ιταλικής Αριστεράς. Αν η Εργατική Αυτονομία έβλεπε στον αγώνα για την κοινωνική απελευθέρωση μια αέναη πάλη των εργατικών μαζών με το αστικό κράτος, με μετατοπίσεις εκατέρωθεν, ανάλογα την πολιτική συγκυρία, μια μάχη συσχετισμών χωρίς κανένα στρατηγικό σχεδιασμό, οι ένοπλες οργανώσεις, αντιλαμβανόμενες την ασυνέχεια του αγώνα, πρότειναν την αναζήτηση ενός στρατηγικού χτυπήματος, που θα αποδιάρθρωνε το Ιταλικό κράτος.

Οι ένοπλες οργανώσεις και το κράτος

Τμήμα του γενικότερου ιταλικού αναβρασμού υπήρξαν, δίχως άλλο, και οι ένοπλες οργανώσεις της Ιταλικής Αριστεράς, κυρίως οι Ερυθρές Ταξιαρχίες (Brigate Rosse) και η Πρώτη Γραμμή (Prima Linea). Και οι δυο οργανώσεις αποτέλεσαν τμήμα του εξεγερτικού κινήματος και ταυτόχρονα αποτέλεσμα του στρατηγικού αδιεξόδου της Ιταλικής Αριστεράς και ειδικότερα της Ιταλικής Αυτονομίας.

Οι Ερυθρές Ταξιαρχίες δημιουργήθηκαν το 1970 από τους Renato Curcio, Margherita Cagol και Alberto Franceschini και η δράση τους ξεκίνησε το 1974 έως και τη δεκαετία του 1980. Η συγκεκριμένη οργάνωση είχε κομμουνιστική αναφορά, τεράστια οργανωτική ανάπτυξη για ένοπλη οργάνωση και μετά τη σύλληψη της πρώτης γενιάς το 1974-76⁴³⁰, ακολούθησε πιο μιλιταριστικές πρακτικές υπό τη νέα ηγεσία του Mario Moretti και έγινε πολύ γνωστή λόγω της απαγωγής και εκτέλεσης του ηγέτη των Χριστιανοδημοκρατών και βασικό παράγοντα της σύγκλισης Χριστιανοδημοκρατικού και Κομμουνιστικού Κόμματος, Άλντο Μόρο, το 1978. Από την άλλη, η Πρώτη Γραμμή υπήρξε προϊόν της κρίσης των εξωκοινοβουλευτικών οργανώσεων Lotta Continua και Potere Operaio, νεολενινιστική στην κατεύθυνσή της και λιγότερο παραδοσιακή στις θεωρητικές της απολήξεις σε σχέση με τις ET, καθώς δημιουργήθηκε από μέλη των προαναφερθεισών οργανώσεων το 1976 και είχε μια αντίστοιχη πορεία με τις Ερυθρές Ταξιαρχίες μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του '80.

Η πορεία του ιταλικού αριστερού ένοπλου αγώνα υπήρξε χαρακτηριστική. Από την αντίληψη μιας ένοπλης προπαγάνδας, σε οργανική σχέση με το κίνημα, σε συνδυασμό με την παράλληλη

⁴³⁰ Η Margherita Cagol σκοτώθηκε σε ένοπλη σύρραξη με Ιταλούς αστυνομικούς το 1975.

*προσπάθεια οικοδόμησης ενός παράνομου μηχανισμού*⁴³¹ της πρώτης γενιάς, οδηγήθηκαν σταδιακά στην πλήρη παρανομία, με τη λογική ότι ο στόχος δεν είναι το ένοπλο χέρι του κινήματος, αλλά μια διαδικασία περάσματος του ίδιου του κινήματος προς την ένοπλη πάλη, με στόχο την κατάληψη της εξουσίας⁴³², της δεύτερης γενιάς, που οδήγησε στην πλήρη υποκατάσταση του κινήματος από την ένοπλη οργάνωση, η οποία τώρα δρούσε ενάντια στο πλήρως το «συμβιβασμένο» κοινωνικό κίνημα.

Η θεωρία του χτυπήματος στην «καρδιά του κράτους», φάνηκε, τελικά, να υποτιμά το ίδιο το Ιταλικό αστικό Κράτος. Αυτή η μετατόπιση από το Γκράμσι στο γκεβαρικό πρότυπο φάνηκε τελείως ακατάλληλη για τις συνθήκες μιας πολύ αναπτυγμένης οικονομικά, αλλά και πολιτικά, χώρας και σηματοδότησε την πορεία προς την ολοκληρωτική ήττα. Περίπου 60 χιλιάδες δικαστικές περιπέτειες για αγωνιστές της ευρύτερης Αριστεράς, 25 χιλιάδες καταδίκες και 6 χιλιάδες από αυτές με βαριές ποινές, μεταμέλειες ή ακόμα χειρότερα συνεργασίες με τις αρχές πρώην μελών ένοπλων οργανώσεων βάραιναν το ήδη βαρύ κλίμα της δεκαετίας του 1980. Η απόλυση 24.000 εργαζόμενων από τη FIAT, το 1980, απλά επισφράγισε την ήττα ενός αγώνα που διήρκησε από το 1968 έως το 1977 και αποτέλεσε τη μεγαλύτερη επαναστατική δραστηριότητα της μεταπολεμικής Ευρώπης. Η κατάληξη του δεκαετή Ιταλικού Μάη αποτέλεσε το προοίμιο των δραματικών εξελίξεων για την παγκόσμια Αριστερά τα επόμενα χρόνια, αλλά και άφησε βαριά σφραγίδα στις κατοπινές εξελίξεις στην Ιταλική Αριστερά, η οποία ακόμα και σήμερα δεν έχει συνέλθει από το βάρος της ήττας.

Οι επαναστατικές στιγμές του 20^{ου} αιώνα

Η συνύπαρξη των καθεστώτων του υπαρκτού σοσιαλισμού με τα θερμά ρεύματα που περιγράψαμε αποτέλεσε ένα δομικό στοιχείο του 20^{ου} αιώνα. Ήδη από το 1936 στην Ισπανία διαφάνηκε ένα σημείο το οποίο θα αποκτούσε μεγάλη σημασία και θα οδηγούσε σε μεγάλες εντάσεις στον 20^ο αιώνα. Η ύπαρξη σοσιαλιστικών κρατών οδηγούσε στη δημιουργία κρατικών συμφερόντων, με τη γεωπολιτική έννοια, τα οποία με τη σειρά τους δε συμβάδιζαν πάντοτε με τα επαναστατικά γεγονότα ανά τον κόσμο.

Με την έννοια αυτή, η θέση του Φερνάντο Κλαουντίν περί δομικής αντιπαράθεσης των συμφερόντων της Ε.Σ.Σ.Δ. με το παγκόσμιο εργατικό κίνημα να είχε δόσεις αλήθειας, μετά το 7^ο Συνέδριο της Κομμουνιστικής Διεθνούς και τη δεξιά στροφή του σοβιετικού κέντρου και κυρίως μετά το 1956 και την κύρηξη του δόγματος της ειρηνικής συνύπαρξης, παρόλα αυτά γινόταν φανερό ότι

⁴³¹ Σωτήρης Π., *La rossa primavera*, ..., ό.π.

⁴³² Ό.π.

οποιοδήποτε εργατικό κράτος δε μπορούσε πλέον απροϋπόθετα να στηρίζει οποιοδήποτε επαναστατικό γεγονός, χωρίς κάποια στάθμιση με τα υπαρκτά συμφέροντα του κράτους. Όπως το έθεσε και ο Κλαουντίν οι διαφορές περιεχομένου ανάμεσα στη σοσιαλιστική επανάσταση με την πλατιά έννοια και τη σοσιαλιστική επανάσταση με τη στενή έννοια, περιέχουν, ανάμεσα σ' άλλες βασικές πλευρές, διαφορές τόπου και χρόνου. Στην πρώτη περίπτωση ο τόπος είναι παγκόσμιος κι ο χρόνος καλύπτει μια ολόκληρη ιστορική εποχή· στη δεύτερη, ο τόπος είναι εθνικός (ή ακριβέστερα κρατικός) κι ο χρόνος περιορίζεται σε μια σύντομη ιστορική περίοδο⁴³³.

Ταυτόχρονα, η Ισπανική Επανάσταση ανέδειξε και πλευρές οργανωτικής συγκρότησης, πολύ διαφορετικές από τον κυρίαρχο ρώσικο μπολσεβικισμό. Οι πολιτοφυλακές στα χαρακώματα της Ισπανίας, με τον πολύ λιγότερο ιεραρχικό μοντέλο σε σχέση με τον Κόκκινο στρατό, η κουλτούρα ενός ριζοσπαστικού Δημοκρατικού Μετώπου (αναρχικοί, ΡΟUM, αριστεροί σοσιαλιστές, κουμμουνιστές) απέναντι στο επίσημο Ισπανικό Λαϊκό Μέτωπο και κυρίως η ρομαντική πλευρά των Διεθνών Ταξιαρχιών, μπορεί να αποτέλεσε κομμάτι της αφήγησης ενός ηττημένου εγχειρήματος, παρόλα αυτά υπήρξαν πρωτότυπες μορφές μιας ιστορικής εμπειρίας πολύ διαφορετικής από την Οκτωβριανή Επανάσταση.

Από την άλλη, μεταπολεμικά η Κούβα, αποτέλεσε ένα παράδειγμα που αποίκισε το επαναστατικό φαντασιακό, όντας μια χώρα με δημοκρατικά κινήματα, αλλά χωρίς κάποια ιδιαίτερη σοσιαλιστική παράδοση. Η Κούβα, μια μικρή χώρα δίπλα στην παγκόσμια υπερδύναμη και με ισχυρή μαρξιστική παράδοση, υπήρξε η ιστορική απόδειξη εδραίωσης μιας υπέρμετρης αισιοδοξίας για τους καταπιεσμένους λαούς σε όλο τον κόσμο, μια υπενθύμιση ότι όλα είναι δυνατά, αρκεί να υπάρξει επαναστατική θέληση.

Με την απόσταση που τώρα μας χωρίζει από την Κουβανική Επανάσταση, μπορούμε να στοχαστούμε πάνω στην Κούβα πιο ψύχραιμα. Μια τέτοια ιδιότυπη περίπτωση σοσιαλιστικής επανάστασης δε θα μπορούσε, σε καμία περίπτωση, να ανοίξει την αυλαία των κοινωνικών επαναστάσεων του 20^{ου} αιώνα. Όντας στο μεταίχμιο μιας σοσιαλιστικής επανάστασης σε μια μικρή αγροτική χώρα και τον αντιαποικιακό αγώνα, αποτέλεσε μια πολύ ριζοσπαστική εκδοχή του δεύτερου. Η προϋπαρξη των σοσιαλιστικών κρατών της Ρωσίας και της Κίνας, δυο «κοιμώμενων» πληθυσμιακών γιγάντων, αποτέλεσε το σημείο επιτυχίας κρατών όπως η Κούβα, η Αγκόλα ή η Καμπότζη. Ακόμα και έτσι, όμως, η Κούβα αποτελεί την απόδειξη ότι όταν ανοίγεται μια εποχή

⁴³³ Κλαουντίν Φερνάντο, Η κρίση του παγκόσμιου κομμουνιστικού κινήματος, Η κρίση της Κομμουνιστικής Διεθνούς, τόμος Α', Εκδόσεις Γράμματα, 1981, σελ. 51

κοινωνικών επαναστάσεων, οι όροι της κοινωνικής και πολιτικής συσσώρευσης δεν έχουν τον αργό βηματισμό άλλων ιστορικών περιόδων, αλλά ακολουθούν πολύ πιο γοργά μονοπάτια.

Η περίπτωση της, εν πολλοίς λαιδορημένης, Πολιτιστικής Επανάστασης στην Κίνα αποτελεί ένα γεγονός διαφορετικής τάξης. Δε θα ήταν υπερβολή να θεωρήσουμε ότι η Μεγάλη Προλεταριακή Πολιτιστική Επανάσταση αποτέλεσε το έσχατο όριο του σοσιαλιστικού μετασχηματισμού του 20^{ου} αιώνα. Η θέση της για την Επανάσταση ως διαδικασία που δεν τελειώνει με την κατάληψη της Πολιτικής Εξουσίας από ένα οργανωμένο κόμμα της εργατικής τάξης, στοιχειώνει ακόμα και σήμερα την οικονομίστικη αντίληψη του σοσιαλιστικού μετασχηματισμού, που θεωρεί την Επανάσταση ως μια στιγμή, σχεδόν μια *πολιτική πρωταρχική συσσώρευση*, η οποία αφού έχει εκπληρώσει τους στόχους της, αφήνει τη θέση της στον κεντρικό σχεδιασμό της οικονομίας από το συνειδητό τμήμα του προλεταριάτου.

Αντίθετα, οι κινέζοι κομμουνιστές, μέσα στις αντιφάσεις και την ενδεχόμενη άσκοπη ή και τυφλή πολλές φορές βία που εγκυμονεί κάθε επαναστατικό γεγονός, έσπασαν το σχεδόν φαναλιστικό χαρακτήρα κάθε επαναστατικής προσπάθειας του 20^{ου} αιώνα, που ακολουθούσε τη γραμμική πορεία Επανάσταση-κατάληψη της Πολιτικής εξουσίας-κρατικοποίηση της οικονομίας-εκφυλισμός. Η ριζοσπαστική επανιδιοποίηση της Πολιτικής εντός του σοσιαλιστικού σταδίου από τις λαϊκές μάζες, η υπενθύμιση ότι η ταξική πάλη συνεχίζει να υπάρχει καθόλη τη διάρκεια του σοσιαλιστικού μετασχηματισμού, η θεώρηση ότι οι αστικές ιδεολογικές αντιλήψεις και πρακτικές δεν αποτελούν προϊόντα του εξωτερικού καπιταλιστικού κόσμου, αλλά αντιθέτως εσωτερικώς αναπαραγόμενα ιδεολογικά σύνολα, υπήρξαν τα στοιχεία εκείνα που αντιπαρατέθηκαν με τον πιο βαθύ τρόπο στο κυριάρχο μαρξισμό του 20^{ου} αιώνα.

Τέλος, ο Μάης του 1968, αποτέλεσε την πιο παγκόσμια, αλλά ατελή σε τελική ανάλυση, υπενθύμιση ότι οι κοινωνικοί αγώνες μπορούν να είναι πολύ πιο προωθημένοι από τις καλοσχεδιασμένες πολιτικές αποφάσεις των εργατικών κομμάτων. Ειδικότερα στα καπιταλιστικά κέντρα, ο Παγκόσμιος Μάης ανέδειξε όλες τις παραμελημένες πτυχές του επαναστατικού σχεδίου. Η αντι-ιεραρχική οργάνωση, τα έμφυλα ζητήματα, το αντιπυρηνικό κίνημα ως πρώιμο οικολογικό ζήτημα, το αντιρατσιστικό κίνημα ενάντια στις φυλετικές διακρίσεις, ζητήματα καταστολής στις χώρες των δυτικών κοινοβουλευτικών δημοκρατιών, αποτέλεσαν τα κεντρικά μοτίβα μιας εξέγερσης που εναντιώθηκε τόσο στην καπιταλιστική ανάπτυξη όσο και στον σοβιετικό ολοκληρωτισμό.

Όποια και αν είναι η αφετηρία κριτικής του Μάη του 1968, αυτό που είναι πρόδηλο είναι ότι αποτέλεσε μια κλασική εξεγερτική στιγμή, όπου οι κοινωνικές δομές (ακόμα και οι εργατικές) δε μπορούν να τη χαλιναγωγήσουν εύκολα, καθώς διαρρηγνύει κάθε προθύστερη παράδοση της επαναστατικής παράδοσης. Άλλωστε, *εξόχως «υλικές», όπως μπορεί να είναι, οι δομές δεν προδικάζουν πραγματικά, ούτε φυσικά είναι σε θέση να «παράγουν» οτιδήποτε από μόνες τους*⁴³⁴.

Με αυτή την έννοια, ο Μάης του 1968 μπορεί να χαρακτηριστεί το ιστορικό ανάλογο των Επαναστάσεων του 1848, στον 20^ο αιώνα, όπως εύστοχα παρατήρησε ο Immanuel Wallerstein, στη δική του ιστορική περιοδολόγηση. Αν οι Επαναστάσεις του 1848, ανεδείξαν το οικουμενικό ζήτημα της εποχής που τις ακολούθησε, την αντιπαράθεση του καπιταλισμού με το εργατικό κίνημα, ο Μάης όρισε την εποχή μετά από αυτόν με παρόμοιο τρόπο, τονίζοντας ότι το οικουμενικό ζήτημα της μετά το 1968 εποχής αποτελούνταν από ένα γαλαξία τμηματικών διεκδικήσεων από τις εργατικές διεκδικήσεις, το οικολογικό ζήτημα μέχρι και τα κοινωνικά δικαιώματα που αναζητούσαν μια συνολική απάντηση.

Η συνεισφορά των θερμών απέναντι στα ψυχρά ρεύματα δεν μπορεί να περιοριστεί σε μια ρομαντική υπενθύμιση του επαναστατικού ιδεώδους, δεν πρόκειται δηλαδή απλά για μια αντιπαράθεση πραγματισμού και ουτοπίας. Οι επαναστατικές αυτές στιγμές αποτέλεσαν, όπως προσπαθήσαμε να περιγράψουμε, αφετηρίες συνολικότερης αμφισβήτησης, που προώθησαν με τον δικό τους τρόπο, την ιδέα της κοινωνικής αλλαγής, ανέδειξαν νέες πολιτικές ατζέντες και μετασχημάτισαν τις προηγούμενες.

Αυτή η σύνθετη διαπλοκή τους όρισε την προσπάθεια χειραφέτησης του κόσμου καθόλη τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα μέχρι το κρίσιμο 1989. Έκτοτε, η μη ύπαρξη του ενός σκέλους, των ψυχρών ρευμάτων του υπαρκτού σοσιαλισμού, ανέδειξε τα προβλήματα που έχει η μετασχηματιστική διαδικασία, όταν λείπουν πολιτικά διακυβεύματα που να φτάνουν στο ανώτατο επίπεδο, αυτό της Πολιτικής Εξουσίας και της προσπάθειας μετασχηματισμού του αστικού κράτους.

⁴³⁴ Seferiades Seraphim, 1968 an Epistemological Catalyst: Contentious Politics and Antinomies in the Study of Social Movements, *Historein*, 9, 2010, σελ. 101-115

5. Συμπεράσματα

Στην παρούσα εργασία προσπαθήσαμε να περιγράψουμε, μέσα από τα βασικά ιστορικά γεγονότα, τη διαδικασία της κοινωνικής αλλαγής, μετά τη γενέθλια πράξη της Παρισινής Κομμούνας. Η περίπλοκη αυτή διαδικασία φαίνεται να ακολουθούσε ένα μοτίβο, όπου συγκλονιστικά συγκρουσιακά γεγονότα με μεγάλη κοινωνική επιδραστικότητα, που επιτάχυναν την πάλη για μετασχηματισμό, έδιναν τη θέση τους σε μεγάλα, αλλά αργά, μεταρρυθμιστικά κύματα, στη διάρκεια των οποίων βασικά στοιχεία της προηγούμενης περιόδου οδηγούνταν σε εκφυλισμό, ενώ άλλα αναγεννιόντουσαν.

Η παραπάνω περιγραφή, βέβαια, δεν υπονοεί μια γραμμική διαδικασία, που μπορεί να περιέχει στιγμές επιτάχυνσης και στιγμές επιβράδυνσης, αλλά σε τελική ανάλυση οδηγεί με αναπόφευκτο τρόπο στο σοσιαλιστικό μέλλον. Η ίδια η τελική έκβαση 120 χρόνων κοινωνικού αγώνα δείχνει ότι η μεταφυσική στην Ιστορία, λίγα έχει να προσφέρει στην προσπάθεια για κοινωνική χειραφέτηση.

Αντίθετα, λοιπόν, σε μια τέτοια ιστορική-ιστορική θεώρηση, για την παρούσα εργασία, οι εκβάσεις του κοινωνικού αγώνα, οι προωθήσεις και τα οπισθοχωρήματα του μετασχηματιστικού σχεδίου, δεν υπάρχουν με ένα αδιαμεσολάβητο τρόπο, όπου τα κοινωνικά μπλοκ προσπαθούν κάθε στιγμή να κατοχυρώσουν θέσεις έναντι του αντιπάλου. Για να το πούμε εν είδει αξιώματος: οι συνέχειες και ασυνέχειες της κοινωνικής σύγκρουσης διαμεσολαβούνται με αντικειμενικό τρόπο από το (εθνικό) κράτος. Το κράτος δεν είναι απλά μια ιστορική συμπύκνωση των αντιμαχόμενων κοινωνικών συμφερόντων, αλλά και ο κυρίαρχος, έως σήμερα, τρόπος(και τόπος) αναπαραγωγής του καπιταλιστικού συστήματος.

Βάση αυτής της συλλογιστικής, δεν υπάρχει κοινωνικός αγώνας που στον ορίζοντά του να μην υπάρχει το πολιτικό όριο της Πολιτικής Εξουσίας. Σε τελική ανάλυση, ο αγώνας για κοινωνική χειραφέτηση δεν είναι ένας ιδεολογικός αγώνας, αν και έχει σημαντικά στοιχεία ιδεολογίας, αλλά αγώνας για την Πολιτική Εξουσία. Με άλλα λόγια, η αντιπαράθεση δεν αφορά το μαρξισμό, ως φιλοσοφία, με το φιλελευθερισμό, αλλά πρόκειται για μια, μεσολαβούμενη από πολιτικές θεωρίες, πολιτική πάλη των καταπιεσμένων στρωμάτων της κοινωνίας με τα κυρίαρχα. Άλλωστε, όπως το

έθεσε και ο Ντόναλντ Σασούν, οι «καθαρές» ιδεολογίες, που διαθέτουν εσωτερική συνέπεια, μπορεί να είναι διανοητικά ικανοποιητικές, αλλά μπορούν να είναι προνόμιο μόνο ασήμαντων αιρέσεων⁴³⁵.

Και αν στην Παρισινή Κομμούνα αυτό δεν ήταν ακόμα εμφανές, στον Οκτώβρη του 1917 το ζήτημα της Πολιτικής Εξουσίας αποτέλεσε το *sine qua non* της πολιτικής αντιπαράθεσης. Η συμβολή του Λένιν στι ζήτημα αυτό υπήρξε, αναμφισβήτητα, καθοριστική. Ο πολεμικός χαρακτήρας των γραπτών του επέβαλε τον καθορισμό της κοινωνικής αλλαγής ως συνώνυμο της κατάκτησης της Πολιτικής εξουσίας. Και αν αυτό σήμερα φαντάζει ως αυτονόητο κερκτημένο, την εποχή του Λένιν η ουτοπιστική παράδοση λειτουργούσε με τελείως διαφορετικές προσλαμβάνουσες.

Η Οκτωβριανή Επανάσταση δεν υπήρξε απλά ένα γεγονός παγκόσμιας ιστορικής εμβέλειας. Λειτουργήσε, με έναν πολλαπλασιαστικό τρόπο, και ως μια πραγματική στιγμή απέναντι στη «φενάκη» της ιδεολογίας. Με τον τρόπο αυτό η πράξη επικαθόρισε πολλαπλώς την ουτοπική ιδεολογία. Τα διδάγματα από το ιστορικό παράδοξο μπορούσαν να καθορίσουν για άλλη μια φορά την Ιστορία. Η ύπαρξη από το 1917 ενός εργατικού κράτους, για πρώτη φορά στην ιστορία, έβαλε νέα καθήκοντα στους απανταχού της γης επαναστάτες.

Το πολιτικό τίμημα υπήρξε πολύ βαρύ. Το ιστορικό ατύχημα της επικράτησης του σοσιαλισμού σε μια τεράστια χώρα με σημαντική οικονομική υστέρηση καθόρισε, σε μεγάλο βαθμό, και το σοσιαλισμό του 20^{ου} αιώνα. Ο καθορισμός υπήρξε ταυτόχρονα θετικός και αρνητικός. Από τη μία αποκαθήλωσε σημαντικά τις μαρξιστικές προβλέψεις περί συσχέτισης της οικονομικής ανάπτυξης της χώρας με την επαναστατική δραστηριότητά της, προβλέψεις με έντονες τις θετικιστικές αφετηρίες του Μαρξ και της εποχής του. Από την άλλη, η επιβίωση του εργατικού κράτους στη νεαρή Σοβιετική Ένωση οδήγησε και σε υπεραπλουστεύσεις σχετικά με τις δυνατότητες επιτυχούς έκβασης της Επανάστασης στις χώρες του αναπτυσσόμενου καπιταλισμού.

Και αν ο ύστερος Λένιν υπήρξε πραγματικά μια ιστορική μορφή που συνδύασε σε απaráμιλλο βαθμό την πραγματιστική πολιτική με την επαναστατική στρατηγική, ο μαρξιστής που αντιλήφθηκε πιο έγκαιρα τις διαφορετικές τακτικές για το εργατικό κίνημα ανάμεσα στη Δύση και την Ανατολή υπήρξε, αναμφισβήτητα, ο Αντόνιο Γκράμσι. Ο Γκράμσι, ενθουμούμενος την τακτική του Ενιαίου Μετώπου, προσπάθησε να απαντήσει στην υπεραριστερή γραμμή της Κομμουνιστικής Διεθνούς από το 1928, μέσα από ένα αντικειμενικά αποσπασματικό λόγο και ένα υπαινικτικό τρόπο, όντας στη φυλακή του ιταλικού φασιστικού καθεστώτος.

⁴³⁵ Σασούν Ντόναλντ, Εκατό χρόνια σοσιαλισμού, Η δυτικοευρωπαϊκή Αριστερά στον 20^ο αιώνα, Α' Τόμος, Ανάπτυξη και Σταθεροποίηση, εκδόσεις Καστανιώτης, 2001, σελ. 368

Μέσα από το στοχασμό της συγκρότησης του Ιταλικού κράτους τη δεκαετία του 1870, μετασχημάτισε την έννοια της ηγεμονίας, η οποία μέχρι τότε -στο μαρξιστικό στρατόπεδο- ταυτιζόταν με την σύναψη μιας μη ανταγωνιστικής συμμαχίας του προλεταριάτου με τον αγροτικό πληθυσμό και την ανέδειξε ως βασικό θεωρητικό εργαλείο κατά τη διαδικασία της μετάβασης στο σοσιαλισμό.

Η ηγεμονία αποτέλεσε την πλέον πολυχρησιμοποιημένη και ταυτόχρονα διφορούμενη έννοια του μαρξιστικού στρατοπέδου. Παρμένη από το μακιαβελικό θεωρητικό σύμπαν, η διάκριση ανάμεσα στον καταναγκασμό και την πειθώ, έγινε ένα εργαλείο, το οποίο χρησίμευε όχι μόνο στον αγώνα για την οικοδόμηση μιας συμμαχίας των υποτελών τάξεων ενάντια στο καπιταλιστικό παράδειγμα, αλλά οδηγούσε και στην ανάδειξη των στιγμών όπου ένα ιστορικό μπλοκ αποκτούσε την πολιτική, οικονομική αλλά και ιδεολογική δύναμη ώστε να υπερβεί την υπάρχουσα κοινωνική κατάσταση, είτε αυτό αφορούσε τις προσπάθειες της αστικής τάξης να γίνει ηγεμονική δύναμη ενός έθνους, είτε την αναδυόμενη δυνατότητα ενός προλεταριακού κινήματος να κατακτήσει όχι μόνο την πολιτική εξουσία, αλλά και να σαρώσει, μέσω αυτής, αιώνες καταπιεστικών πολιτικών πρακτικών και να οδηγήσει σε ένα πραγματικό βαθύ μετασχηματισμό μιας κοινωνίας.

Ο μεταπολεμικός κόσμος δημιούργησε μια ιδιότυπη διπλή συνθήκη για το κομμουνιστικό κίνημα. Από τη μία, άρθηκε η απομόνωση του πρώτου σοσιαλιστικού κράτους, το οποίο μετά από 30 χρόνια έβλεπε να υλοποιείται η επέκταση του σοσιαλιστικού στρατοπέδου, με άμεση συνέπεια την αύξηση της ισχύος του στο διεθνές τοπίο. Με τον τρόπο αυτό, οι συνθήκες της Γιάλτας και του Πότσταμ, μπορούν να θεωρηθούν ως *επικύρωση νέων ευνοϊκότερων συσχετισμών για τις δυνάμεις του σοσιαλισμού, της ειρήνης, της δημοκρατίας και της ανεξαρτησίας των λαών*⁴³⁶, συσχετισμοί οι οποίοι έδρασαν καταλυτικά για την εδραίωση του μεταπολεμικού κοινωνικού κράτους που γνωρίσαμε.

Ταυτόχρονα, όμως, οι κατακλυσμιαίες αυτές αλλαγές δε συνέβησαν μέσω επανάστασης, όπως οι θεωρητικοί του μαρξισμού είχαν προβλέψει, αλλά με ένα τελείως διαφορετικό τρόπο. Το πρώτο κύμα, απότοκο του οποίου ήταν η δημιουργία του ανατολικού μπλοκ, πραγματοποιήθηκε μέσα από ένα μείγμα κοινοβουλευτικών οδών (εκλογές, συγχώνευση κομμουνιστικών και σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων) και στρατιωτικής επιβολής σε κράτη με μικρή εμπειρία

⁴³⁶ Αστερίου Γεώργιος- Μενέλαος, Μνήμη και Πολιτική, η δεκαετία του 1940 στο λόγο και τη δράση της κομμουνιστικής Αριστεράς, 1974-1985, διπλωματική εργασία στο ΠΜΣ Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, 2018, σελ. 46

κοινοβουλευτικών παραδόσεων (με εξαίρεση ίσως την Τσεχοσλοβακία), ενώ το δεύτερο περιλάμβανε δυο επαναστάσεις (Κίνα, Κούβα) και μια πλειάδα χωρών όπου η ανάμειξη ενός προοδευτικού εθνικισμού με το μαρξισμό έφερε στην κυβέρνηση πολιτικά κόμματα με σοσιαλδημοκρατική ατζέντα και κυρίαρχο το αντιιμπεριαλιστικό στοιχείο (αντιαποικιακό κίνημα). Και στις δυο, όμως, ιστορικές φάσεις, φαινόταν να επιβεβαιώνεται η τριτοκοσμική πλευρά του επαναστατικού εγχειρήματος, σε πλήρη αντιδιαστολή με τις προβλέψεις του Μαρξ, αλλά και της αντίληψης που οι μεσοπολεμικοί μαρξιστές είχαν για τον κοινωνικό μετασχηματισμό.

Κυρίαρχο μοντέλο, πλέον, του μαρξισμού αποτέλεσε ο (λαϊκο)μετωπισμός, όπως αυτός διαμορφώθηκε μετά το 7ο Συνέδριο της Κομμουνιστικής Διεθνούς το 1935 και κυρίως η μετάφρασή του στο μεταπολεμικό αντιφασιστικό τοπίο. Ο μετωπισμός ως μια εκδοχή εθνοκεντρικού μεταρρυθμισμού, αποτέλεσε μια πραγματιστική πολιτική από τη μεριά του κομμουνιστικού κινήματος, καθώς πήρε αποστάσεις από τις αριστερίστικες πρακτικές εντός του επαναστατικού κινήματος, καθώς αντιλήφθηκε έγκαιρα και σε βάθος τη νέα αναδυόμενη πραγματικότητα εντός και εκτός του δυτικού κόσμου. Από την άλλη, απεμπόλησε πλήρως τα επαναστατικά χαρακτηριστικά της παράδοσης του μαρξιστικού στρατοπέδου κατά το πρώτο τέταρτο του 20^{ου} αιώνα και φάνηκε ταυτόχρονα ανίκανος να αφουγκραστεί και τις νέες τάσεις ριζοσπαστικότητας που αναδείχθηκαν τις επόμενες δεκαετίες.

Όσον αφορά το κράτος, ο μετωπισμός το αντιμετώπισε με ένα εργαλειακό τρόπο, που συμβάδιζε με τη μεταρρυθμιστική του ατζέντα. Το αστικό κράτος, σύμφωνα με την παραπάνω θέση, μπορεί να αποτελούσε το προπυργίο των αστικών δυνάμεων, αλλά έχοντας ουσιαστικά ουδέτερο πυρήνα, θα μπορούσε να καταστεί, υπό προϋποθέσεις, ένα χρήσιμο εργαλείο για την εδραίωση της εργατικής εξουσίας και την προώθηση φιλεργατικών διεκδικήσεων.

Εντός αυτού του έντονα μεταρρυθμιστικού πεδίου, μπορούμε να κατανοήσουμε και το ευρωκομμουνιστικό ρεύμα, που παρότι προσπάθησε να θέσει την ανεξαρτησία των κομμουνιστικών ρευμάτων από το Σοβιετικό Κέντρο, αλλά και την αναδειξη του δημοκρατικού δρόμου ως αναγκαία προϋπόθεση για την «έλευση» του σοσιαλισμού, δεν κατάφερε να αποφύγει τη σύγκλιση με το ορθόδοξο κομμουνιστικό ρεύμα στα δυο βασικά του σημεία: τον εθνοκεντρικό μεταρρυθτισμό στο πολιτικό επίπεδο και το σοβιετικό μαρξισμό στο θεωρητικό-φιλοσοφικό επίπεδο.

Προϊόντος του χρόνου, η συνειδητοποίηση της σύμφυσης του σοσιαλιστικού οράματος με τα καταπιεστικά καθεστώτα του υπαρκτού σοσιαλισμού τη δεκαετία του '70, αφού, βεβαίως είχε

προηγηθεί ο Μάης του 1968 και η ανάδυση της Νέας Αριστεράς, οδήγησε στην εκ νέου αντιμετώπιση του ζητήματος του κράτους. Η συνεισφορά των ρευμάτων του γαλλικού δομισμού και της σχολής Αλτουσέρ, αλλά και του ιταλικού εργατισμού, με όλες τις αντιφάσεις τους, υπήρξε καταλυτική, στο βαθμό που αποκαθήλωσαν το Κράτος από το υπερ-ιστορικό του βάθρο, προχώρησαν σε μια σχεσιακή ερμηνεία του σε ρήξη με την ουσιοκρατία του Κράτους-Υποκείμενο ή του Κράτους-Αντικείμενο και ταυτόχρονα ανέδειξαν και την κρυφή πλευρά της εξουσίας, πέραν της κατασταλτικής της, οδηγώντας στα φουκωικά μονοπάτια της εξουσίας ως ως μια «θετική» δύναμη που παράγει γνώση.

Η Νέα Αριστερά προσπάθησε να απαντήσει στο κυρίαρχο εθνοκεντρικό μεταρρυθμισμό του επίσημου κομμουνιστικού ρεύματος, πολλές φορές οδηγούμενη στο άλλο άκρο του απογειωμένου αριστερισμού. Πράγματι, σε όλη την εργασία, η κομβική αντιπαράθεση του κομμουνιστικού κινήματος καθόλη τη διάρκεια του 20ου αιώνα υπήρξε η αντιπαράθεση μεταξύ μεταρρυθμισμού και αριστερισμού, η οποία συνδέθηκε ρητά με το επίπεδο αφαίρεσης που πραγματοποιεί κάθε πόλος του πολιτικού εκκρεμούς. Ο όρος παραπέμπει ευθέως στο σημαντικό Ιταλό κοινωνικό επιστήμονα Giovanni Sartori.

Ο Sartori, στο άρθρο του *Concept Misformation in Comparative Politics*⁴³⁷ (1970) κάνει μία αναγκαία διπλή οριοθέτηση. Η πλειοψηφία των πολιτικών επιστημόνων συχνά ταλαντευόταν ανάμεσα στις συμπληγάδες των μη-συνειδητών στοχαστών (unconscious thinkers), από τους οποίους απουσιάζει ολοκληρωτικά οποιαδήποτε μεθοδολογία σκέψης ως αναλυτικό εργαλείο και από την άλλη οι υπέρ-συνειδητοί στοχαστές (overconscious thinkers), οι οποίοι θεωρώντας τις κοινωνικές επιστήμες ως το ανεστραμμένο είδωλο των φυσικών επιστημών βασίζονται ολοένα και περισσότερο στις βεβαιότητες που τους προσφέρουν οι ποσοτικές μετρήσεις, αγνοώντας ότι η θεωρία και η μέθοδος προηγούνται σε τελευταία ανάλυση από τη μέτρηση. Απέναντι στη σύγχρονη Σκύλλα και Χάρυβδη της πολιτικής επιστήμης ο G. Sartori απευθύνεται στον ενσυνείδητο στοχαστή (conscious thinker), ο οποίος καλείται να αναγνωρίσει τα υπαρκτά προβλήματα της συγκριτικής πολιτικής και της πολιτικής επιστήμης γενικότερα, να αναγνωρίσει δηλαδή ότι «... κολυμπάμε σε μια θάλασσα αφέλειας...» κατά τα λόγια του ίδιου του G. Sartori και να επιστρέψει στο δύσκολο μονοπάτι του αυστηρού καθορισμού των εννοιών, που είναι και η βασική θέση του συγγραφέα.

⁴³⁷ Sartori G., *Concept Misformation in Comparative Politics*, *American Political Science Review*, LXIV(4) (1970): 1033–1053, στα ελληνικά Sartori G., Στρεβλή συγκρότηση εννοιών στη Συγκριτική Πολιτική (129-178), στο Sartori G., Σημασιολογία, έννοιες, συγκριτική μέθοδος, επιμέλεια Σεφεριάδης Σ., εκδόσεις Παπαζήση 2004

Μια πρώτη βασική επισήμανση είναι ότι ο επιστημονικός κλάδος των πολιτικών επιστημών διευρύνεται συνεχώς. Η διεύρυνση δεν αφορά μόνο την γεωγραφική επέκταση του σύγχρονου κόσμου και την ολοένα και περισσότερη πολιτικοποίησή του, αλλά και υποκειμενικούς λόγους του κλάδου των πολιτικών επιστημών, όπως η στροφή του ενδιαφέροντος των ερευνητών από θεσμικές θεωρήσεις (κοινοβούλια, συντάγματα, κόμματα ως γραφειοκρατικοί μηχανισμοί κ.ά) σε θεωρήσεις που στρέφονται προς τις «εισροές» των συστημάτων (πολίτες, ψηφοφόροι, ομάδες πίεσης, κόμματα ως εκπρόσωποι κοινωνικών συμφερόντων/μπλοκ κ.ά).

Τα προβλήματα ξεκινούν σε αυτό ακριβώς το σημείο. Τη διεύρυνση του πεδίου της συγκριτικής πολιτικής δεν ακολούθησε ανάλογη διεύρυνση του εννοιολογικού οπλοστασίου της επιστήμης, αλλά ακολουθήθηκε η οδός της μικρότερης αντίστασης: η εννοιολογική υπερέκταση (conceptstretching), δηλαδή η διεύρυνση του εύρους εφαρμογής υφιστάμενων εννοιών, με σκοπό να χωρέσουν τα νέα δεδομένα της επέκτασης της πολιτικής με συνέπεια βεβαίως την ασάφεια και την αοριστία. Η δημιουργία καθολικών εννοιών παρότι είναι απαραίτητη, πρέπει να παρέχει τη δυνατότητα στο ερευνητή να τις ελέγχει και εμπειρικά και αυτό είναι ένα ακόμα πρόβλημα της συγκριτικής πολιτικής, καθώς έχει οδηγήσει σε έννοιες που είναι σε μεγάλο βαθμό απροσδιόριστες ή υπερ-εμπειρικές (supra-empirical) κατά τον Ιταλό φιλόσοφο B. Croce.

Σε αυτό το σημείο ο Sartori μας υπενθυμίζει ότι η συνολική ανασυγκρότηση του κλάδου των πολιτικών επιστημών περνάει αναγκαστικά από αναστοχαστικά ερωτήματα για την ανάγκη της σύγκρισης ως μεθόδου, του τι είναι συγκρίσιμο, ο στοχασμός απέναντι στις θεμελιώδεις βάσεις της πολιτικής επιστήμης. Αν τα προηγούμενα αφορούσαν, κυρίως, τους μη-συνειδητούς στοχαστές, που βαδίζουν στα τυφλά, με πλήρη άγνοια λογικής και μεθόδου, τώρα ερχόμαστε μπροστά σε ένα πρόβλημα που αφορά τους υπερ-συνειδητούς στοχαστές. Η συγκριτική μέθοδος μπορεί να είναι αποτελεσματική μόνο αν τα συγκρινόμενα μέρη ανήκουν «στο ίδιο γένος», δηλαδή πριν προχωρήσουμε στη σύγκριση, πρέπει να προϋπάρξει κάποια αναλυτική μέθοδος ταξινόμησης. Αντίθετα, πολλοί επιστήμονες, κάνουν το εξής άλμα: αντί να στοχάζονται βάσει της αναλυτικής μεθόδου *per genus et differentiam* και να αναρωτιούνται με ερωτήματα τύπου «τι», μεταθέτουν το ζήτημα σε ερωτήσεις τύπου «πόσο».

Η διαδικασία συλλογής δεδομένων, η ποσοτικοποίηση, όπως ανέφερα και στην αρχή του κειμένου, έπεται της λογικής σκέψης, της θεωρίας, της μεθόδου και όχι το αντίθετο. Σε διαφορετική περίπτωση θα κολυμπούσαμε σε μια θάλασσα δεδομένων, θα πηγαίναμε «σε εκστρατείες

αδιάκριτης αλιείας δεδομένων», όπως λέει και ο J. LaPalombara, μη γνωρίζοντας τι ψάχνουμε. Αυτό δε σημαίνει πως δε μας απασχολούν τα ποσοτικά ζητήματα, αφού όπως αναφέρει και ο Sartori οι έννοιες δεν είναι μόνο στοιχεία ενός θεωρητικού συστήματος, αλλά είναι και «κιβώτια δεδομένων». Το ζήτημα, όμως, είναι ότι αν οι έννοιες έχουν μικρό διακριτικό σθένος (*discriminating power*), δυνατότητα να διαχωρίζονται πλήρως από άλλες φαινομενικά συναφείς έννοιες, τότε και το κιβώτιο δεδομένων δε θα είναι χρήσιμο.

Και τώρα ερχόμαστε στη βασική θέση του G. Sartori στο συγκεκριμένο άρθρο. Πρόκειται, προφανώς, για την κλίμακα αφαίρεσης (*the Ladder of Abstraction*), τη δυνατότητα, δηλαδή, να πηγαίνουμε από το γενικό στο ειδικό και αντίστροφα. Οι έννοιες μας λέει ο Sartori έχουν πλάτος υποδήλωσης και βάθος συνδήλωσης. Ως υποδήλωση εννοούμε το σύνολο των αντικειμένων στα οποία αναφέρεται μία έννοια, ενώ ως συνδήλωση τα γνωρίσματα που έχει μία έννοια. Καθώς ανερχόμαστε στην κλίμακα αφαίρεσης αυξάνεται με αυτόν τον τρόπο το πλάτος υποδήλωσης μιας έννοιας, αλλά ταυτόχρονα μειώνεται το βάθος συνδήλωσης της, ενώ κατά την κατάβαση σε χαμηλότερα επίπεδα αφαίρεσης ισχύει το αντίστροφο. Ο Sartori προχωράει στη διάκριση τριών επιπέδων αφαίρεσης:

- Υψηλό Επίπεδο αφαίρεσης (ΥΕ): με μεγάλο πλάτος υποδήλωσης και ελάχιστο βάθος συνδήλωσης, στο οποίο καταφεύγουμε όταν η σύγκριση γίνεται σε παγκόσμια κλίμακα,
- Ενδιάμεσο Επίπεδο αφαίρεσης (ΕΕ): με ισορροπία υποδηλώσεων και συνδηλώσεων, το οποίο είναι το ιδανικό επίπεδο αφαίρεσης και
- Χαμηλό Επίπεδο αφαίρεσης (ΧΕ): με μικρό πλάτος υποδήλωσης και τεράστιο βάθος συνδήλωσης, που χρησιμοποιείται για ειδικές αναλύσεις περιορισμένου χώρου και χρόνου.

Εδώ πρέπει να σημειώσουμε ότι οι έννοιες που χρησιμοποιούνται στο ΥΕ δεν ταυτίζονται με τη διαδικασία της εννοιολογικής υπερέκτασης (τις υπερ-εμπειρικές έννοιες που λέει ο Croce), καθώς στη δεύτερη αυτή περίπτωση το πλάτος της έννοιας αυξάνεται, χωρίς να μειώνεται το βάθος συνδήλωσης, με συνέπεια τη δημιουργία εννοιών ακαθόριστων, χωρίς όρια, που δεν μπορούν να ελεγχθούν εμπειρικά (ψευδο-καθολικότητες).

Συνοψίζοντας, στο «*Concept Misformation in Comparative Politics*» ο G. Sartori θέτει τις βασικές διαχωριστικές που πρέπει να κάνει η πολιτική επιστήμη για ξεφύγει από τα χρόνια προβλήματα που ταλανίζουν και διαπερνούν οριζόντια το σύνολο των κοινωνικών επιστημών. Το

διαχωρισμό από την πλήρη έλλειψη μεθοδολογίας της πλειοψηφίας των κοινωνικών επιστημόνων, που οδηγεί περισσότερο σε δημοσιογραφικές παρά σε επιστημονικές αναλύσεις και από την άλλη στην προτεραιότητα της λογικής ανάλυσης απέναντι σε μια θετικιστική υποταγή στη συσσώρευση εμπειρικών δεδομένων, στην προτεραιότητα της θεωρίας έναντι της ποσοτικοποίησης.

Αν λοιπόν οι σύγχρονοι ερευνητές που χρησιμοποιούν τη συγκριτική μέθοδο έχουν την τάση να βάζουν το κάρο μπροστά από τα άλογα, δηλαδή πρώτα να συλλέγουν δεδομένα και μετά να προχωρούν στην συγκρότηση των εννοιών, ο Sartori υποστηρίζει κάτι άλλο: ότι η ορθή χρήση της αναλυτικής μεθόδου, η εννοιολόγηση με διακριτικό σθένος, η στάθμιση του πλάτους υποδήλωσης και του βάθους συνδήλωσης μιας έννοιας, ανάλογα την περίπτωση της συγκριτικής έρευνας, μας βοηθά στο σωστό ανεβοκατέβασμα πάνω «στην σκάλα του», ώστε να μην γκρεμοτσακιστούμε στην αοριστολογία και την άντληση δεδομένων χωρίς σκοπό. Και επειδή, όπως έγραψε και ο Χέγκελ «η κουκουβάγια (της σοφίας) πετά το σούρουπο», είναι καιρός 50 χρόνια μετά το συγκεκριμένο άρθρο του Sartori, να μη επιμένουμε σε μια αέναη αυγή χωρίς τέλος και να πάμε κόντρα και στον «επαρχιωτισμό» και στον «εμπειρισμό» της πολιτικής επιστήμης.

Με βάση την παραπάνω συλλογιστική, η επαναστατική γραμμή μπορεί να θεωρηθεί ως μια ειδική συμπύκνωση ή καλύτερα διαπλοκή της Πολιτικής ανάμεσα σε δυο θέσεις, την «καθαρά» θεωρητική, η οποία πραγματώνεται σε επίπεδα Υψηλής Αφαίρεσης και την πολύ πραγματιστική, η οποία αντίστοιχα κινείται σε επίπεδα Χαμηλής Αφαίρεσης. Οι συμπληγάδες της απογείωσης και της ενσωμάτωσης δεν υπήρξαν, σύμφωνα με την παραπάνω θέση, «εξωτερικές» θέσεις του εργατικού κινήματος, αλλά μόνιμες εκδοχές κάθε πραγματικής αλλαγής, της κατάστασης που θέλει να αλλάξει το υπάρχον, αλλά συνεχίζει να καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό από αυτό, ενώ το νέο δεν έχει υπάρξει ακόμα.

Όσον αφορά, το βασικό αντικείμενό μας, το κράτος, οι δυο ακραίες θέσεις του εκκρεμούς, όπως αποτυπώθηκε και στην παρούσα εργασία, υπήρξαν ο αριστερισμός από τη μία και ο μεταρρυθμισμός από την άλλη. Ο αριστερισμός εμμένοντας στο θεωρητικό σύμπαν της μαρξιστικής θεωρίας, όπου στην πολιτική αρένα αντιπαλεύουν οι δυο βασικές τάξεις του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, αντιλαμβάνονταν το κράτος με αφαιρετικούς όρους, ως όργανο ταξικής κυριαρχίας της αστικής τάξης απέναντι στην εργατική. Αυτή η θέση επέτρεπε να μη χάνεται από το βλέμμα της Αριστεράς η ταξική κυριαρχία, όσο δημοκρατικό και αν ήταν το εκάστοτε καθεστώς, παρόλα αυτά έτεινε να αντιμετωπίζει μόνο τις θεωρητικές και συχνά αθέατες πλευρές του, αδιαφορώντας για τις

καθημερινές, φανερές πλευρές του κράτους, όπως αποκρυσταλλώνονται μέσα από τους μηχανισμούς του. Σε τελική ανάλυση, όπως κάθε αριστερίστικη ανάγνωση αντιμετώπισε και αυτή το αντικείμενό της μέσα από το πρίσμα μιας πολύ υψηλής αφαίρεσης.

Από την άλλη, ο μεταρρυθμισμός, θεωρώντας το κράτος ως γραφειοκρατικό μηχανισμό, αναπαράγοντας όψεις του βεμπεριανού θεωρητικού πλαισίου, πρόκρινε τη μάχη για κατάκτηση αυτών των μηχανισμών προς όφελος των λαϊκών στρωμάτων, αποφεύγοντας να αναγνωρίσει πλευρές του κράτους πιο αδιόρατες, πλευρές που άπτονται της ταξικής κυριαρχίας εν γένει. Στην περίπτωση αυτή, όπως έχουμε αναφέρει πολλές φορές, η ανάγνωση έτεινε σε μια τόσο χαμηλή κλίμακα αφαίρεσης, όπου το αντικείμενο είναι αυτό που φαίνεται, πλήρως αποθεωρητικοποιημένο, δηλαδή οι μηχανισμοί του και οι γραφειοκρατικές και οικονομικές ελίτ που το στελεχώνουν.

Και οι δυο προαναφερθείσες θεωρήσεις συνέκλιναν τελικά στην εργαλειοποίηση του κράτους είτε ως ταξική κυριαρχία (το κράτος ως Υποκείμενο) είτε ως μηχανισμός (το Κράτος ως Αντικείμενο). Παρόλα αυτά, το κράτος αποτελεί ένα πολύπλοκότερο σύστημα που περιλαμβάνει και τις δυο πλευρές που προαναφέραμε. Το Κράτος παραμένει ένα όργανο ταξικής κυριαρχίας, ενός ηγεμονικού συνασπισμού εξουσίας και ταυτόχρονα δημιουργεί και τους μηχανισμούς μέσα από τους οποίους πραγματώνει την κυριαρχία του. Ταυτόχρονα, για να μπορέσει να εκπληρώσει αυτό το στόχο, όπως πολύ εύστοχα παρατήρησε ο Νίκος Πουλαντζάς, απαιτείται μια απόσταση από τις κοινωνικές τάξεις, τις οποίες, *σε τελική ανάλυση*, εκπροσωπεί. Η έννοια της σχετικής αυτονομίας του Κράτους παραμένει κρίσιμη, αν θέλουμε να αποφύγουμε την εργαλειοποίησή του, όπως έκαναν όλα τα ρεύματα του μαρξισμού κατά τον 20^ο αιώνα, αλλά και την πλήρη αυτονομία του Κράτους, όπως προτάσσει η φιλελεύθερη εποχή που διανύουμε.

Επίσης, το κράτος διαπερνάται από τους ταξικούς ανταγωνισμούς κάθε κοινωνικού σχηματισμού, δεν παραμένει αλώβητο και ουδέτερο, όπως το θέλουν οι εργαλειακές θεωρήσεις του. Παρόλα αυτά, μια σχεσιακή θεωρία του κράτους δεν πρέπει να πέφτει στο λάθος του ύστερου Πουλαντζά, αλλά και όλων των φιλελεύθερων εκδοχών μετά από αυτόν, όπου οι ταξικοί ανταγωνισμοί το καθορίζουν αδιαμεσολάβητα και με ευθύ τρόπο. Πρέπει πάντα να έχουμε στο νου, ότι δεν διαπερνιέται με τον ίδιο τρόπο ολόκληρο το κράτος από την ταξική πάλη. Υπάρχουν μηχανισμοί που είναι πολύ πιο ευάλωτοι στις συγκυριακές ταξικές αναμετρήσεις, όπως ο πολιτικός ή συνδικαλιστικός Ιδεολογικός Μηχανισμός και άλλοι που έχουν πολύ χαμηλότερο *κοινωνικό πορώδες*, όπως οι Καταπιεστικοί Μηχανισμοί του Κράτους. Άλλωστε, όπως έχει δείξει και η ιστορία,

ακόμα και στους Καταπιεστικούς Μηχανισμούς του Κράτους μπορεί να υπάρχουν θύλακες πιο περικόλειστοι στον «ταραχοποιό λαό», από άλλους.

Το ίδιο θεωρητικό σχήμα μπορεί να μας βοηθήσει στην κατανόηση και της άλλης όψης του καπιταλιστικού κράτους, του έθνους. Στην περίπτωση αυτή, οι ακραίες θέσεις είναι ο (απογειωμένος) αντιεθνικισμός και ο εθνοκεντρισμός. Από τη μία ο αντιεθνικισμός έχει την τάση να ταυτίζει το πραγματικό αντικείμενο, που είναι οι κατά περίπτωση διαμορφωμένοι εθνικοί σχηματισμοί, με μια ιστορικότητα ταξικών συγκρούσεων και μια δομή που έχει παραχθεί μέσα από αυτές, με το επιστημονικό αντικείμενο, που είναι ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής, γεγονός που οδήγησε σε τρομερές παρανοήσεις. Το έθνος θεωρήθηκε ως απλό πολιτισμικό κέλυφος, μια ιδεολογία, με την έννοια της ψευδούς συνείδησης, που παρυσφρείει στο πραγματικό, δηλαδή στο επιστημονικό, ως συγκυριακό επιφαινόμενο. Το αριστερίστικο σύμπαν είναι το σύμπαν του καπιταλισμού του Κεφαλαίου, όπου τα υπόλοιπα στοιχεία πέραν από αυτά που αφορούν το επιστημονικό αντικείμενο, αποτελούν πρόσκαιρες ιδεολογικές κατασκευές, που πρέπει να απογυμνωθούν ώστε να μείνει το καθαρό «αντικείμενο».

Από την άλλη, ο εθνοκεντρισμός, αυτός ο ατελής εθνικισμός, όπως τον περιέγραψε και ο Δημήτρης Μπελαντής, αποθεωρητικοποιεί τελείως τη μαρξιστική ανάλυση, θεωρώντας αντιστρόφως ότι το επιστημονικό αντικείμενο ταυτίζεται με το πραγματικό. Αυτός ο θετικιστικός εμπειρισμός είναι ο πυρήνας του εθνοκεντρισμού. Για τον εμπειρισμό, το «αντικείμενο της γνώσης» υφίσταται, αυτούσιο και ολοκληρωμένο, εντός του πραγματικού, αποτελεί την «ουσία» του πραγματικού και η διαδικασία της γνώσης είναι μια διαδικασία αναζήτησής του, μια διαδικασία αποκάθαρσης του πραγματικού από το μη-ουσιαστικό περίβλημα. Όπως το έθετε και ο Αλτουσέρ για τον εμπειρισμό *η γνώση (που δεν είναι παρά η ουσιαστική ουσία) περιέχεται στο πραγματικό ως ένα από τα μέρη του και συγκεκριμένα στο άλλο μέρος του πραγματικού, στο μη-ουσιαστικό. Η γνώση έχει ως μοναδική λειτουργία να διαχωρίζει, μέσα στο αντικείμενο, τα δύο μέρη που υπάρχουν μέσα του, το ουσιαστικό από το μη-ουσιαστικό, με ειδικές μεθόδους που αποσκοπούν στο να εξαλείψουν το μη-ουσιαστικό πραγματικό*⁴³⁸.

Και αν για τον Καντ το *πράγμα καθ' εαυτό* είναι απροσπέλαστο στην καθαρή γνώση, η ουσία, με άλλα λόγια, είναι εκτός του επιστητού, για τους εμπειριστές αυτό δεν ισχύει, αλλά αντίθετα αυτή ταυτίζεται με τη πραγματική διαδικασία της γνώσης. Παρόλα αυτά, ο Μαρξ διαχωριζόμενος και από

⁴³⁸ Althusser L., Να διαβάσουμε το Κεφάλαιο, «Από το Κεφάλαιο στη φιλοσοφία του Μαρξ», Αθήνα: Ελληνικά γράμματα, 2003, σελ. 48

τον Καντ και από τους εμπειριστές οδηγήθηκε στα χνάρια του Σπινόζα, ο οποίος αντιβαίνοντας σ' αυτό που πρέπει να αποκαλέσουμε λανθάνοντα δογματικό εμπειρισμό του καρτεσιανού ιδεαλισμού, μας προειδοποίησε πως το αντικείμενο της γνώσης, ή ουσία, είναι καθαυτό απόλυτα ξεχωριστό και διαφορετικό από το πραγματικό αντικείμενο, γιατί όπως λέει στην περίφημη φράση του, δεν πρέπει να μπερδεύουμε τα δύο αντικείμενα: την ιδέα του κύκλου, που είναι το αντικείμενο της γνώσης, και τον κύκλο, που είναι το πραγματικό αντικείμενο⁴³⁹.

Αυτή η συγχώνευση αντικειμένου γνώσης και πραγματικού αντικειμένου οδήγησε τον εθνοκεντρισμό στην αυθόρμητη και άκριτη αναπαραγωγή των στοιχείων του κοινωνικού περιβάλλοντος στο οποίο δρούσε, χωρίς να υπάρχει καμία θεωρητική διάθεση για μετασχηματισμό τους. Η υποταγή στο αυθόρμητο, όμως, μπορεί να καθιστά πιο μαζικό ένα πολιτικό εγχείρημα από την κλασική αριστερίστικη στάση, από την άλλη έχει το μειονέκτημα να καθιστά το μεταρρυθμιστικό σχέδιο κενό νοήματος, στο βαθμό που αυτό από θέση βρίσκεται στον αντίποδα της κυρίαρχης αφήγησης.

Προσπαθώντας να συγχωνεύσουμε το έθνος και το κράτος σε μια ιστορικο-πολιτική μονάδα, όπως αυτή εμφανίζεται στο πραγματικό επίπεδο, μπορούμε να συνοψίσουμε λέγοντας ότι μια επαναστατική πολιτική τοποθέτηση οφείλει, σε τελική ανάλυση, να αποφύγει τις συμπληγάδες του αριστερίστικου αντιεθνικισμού και του μεταρρυθμιστικού εθνοκεντρισμού. Η ιδιαίτερη αυτή διαπλοκή επανάστασης και μεταρρυθμίσεων υποδειχνει ότι από τη μία ο μετασχηματισμός της κοινωνίας δεν είναι μια ελιτίστικη υπόθεση κάποιων πολύ προωθημένων ουτοπιστών, αλλά μια πραγματική μαζική πολιτική όπου θα λαμβάνει κάθε στιγμή υπόψιν της το επίπεδο συνειδητότητας των λαϊκών μαζών, ενώ από την άλλη θα φροντίζει να μην υποτάσσεται σε αυτές, καθώς αυτές φέρουν εντός τους την ηγεμονία της τωρινής άρχουσας τάξης. Αυτή η περίπλοκη και οριακή διαδικασία, βέβαια, δεν αποτελεί μια θεωρητική άσκηση επί χάρτου, αλλά μπορεί να είναι αποτέλεσμα της ειδικής σχέσης ενός πραγματικού μαζικού κινήματος και μιας πρωτοπορίας που θα προσπαθεί να ψηλαφίσει πρωτότυπους δρόμους εγκαθίδρυσης ασταθών σοσιαλιστικών κοινωνικών σχέσεων σε όλα τα πεδία του κοινωνικού γίνεσθαι.

Αυτό μας οδηγεί και στην ανάγκη θεωρητικής υπέρβασης του σοσιαλισμού του 20^{ου} αιώνα. Γιατί αν κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα ο αριστερίστικος αντιεθνικισμός και ο μεταρρυθμιστικός εθνοκεντρισμός αποτέλεσαν τις δυο ακραίες θέσεις του κομμουνιστικού

⁴³⁹ Ό.π., σελ. 54

κινήματος, τα αγεφύρωτα όρια των κομμουνιστών απέναντι στο Έθνος και το Κράτος, αυτό που προσπάθησε να δείξει η παρούσα εργασία είναι η υποδόρια σύγκλιση των δυο αντιπαρατιθέμενων θέσεων, σύγκλιση που πραγματοποιείται με την, άρρητη ή μη, αποδοχή κάποιας μορφής οικονομισμού.

Και αν η θεώρηση που υποδείχτηκε στην παρούσα εργασία ότι ο τροτσκισμός και ο σταλινισμός αποτελούσαν αντιμαχόμενα πολιτικά και θεωρητικά ρεύματα σε ένα πολύ κοινό θεωρητικό σύμπαν, φάνταζε αδόκιμη, έως και ασεβής, για τους επαναστάτες που βρέθηκαν σε ένα από τα δυο πολιτικά στρατόπεδα τη δεκαετία του '30, η ιστορική απόσταση από τα ταραγμένα γεγονότα εκείνης της δεκαετίας μπόρεσε να δώσει μια νέα επιστημολογική ώθηση, μπόρεσε να οικοδομήσει μια πραγματική ερμηνευτική, γιατί η απόσταση μπορεί να αναδείξει την πραγματικότητα κάτω από ένα άλλο πρίσμα, να αλλάξει την προοπτική, να υπογραμμίσει ή να εξουδετερώσει τόσο την ενσυναίσθηση όσο και το κριτικό βλέμμα των παρατηρητών⁴⁴⁰.

Χαρακτηριστικό, με αυτή την έννοια, είναι το έργο του Βίκτωρ Αλεξέγιεβιτς Βαζιούλιν, κορυφαίου σοβιετικού φιλοσόφου στη μετασταλινική Σοβιετική Ένωση, ο οποίος προσπάθησε να ενοποιήσει το σοβιετικό εγχείρημα, έχοντας και ο ίδιος μια σημαντική χρονική απόσταση από τις πολιτικές μάχες της δεκαετίας του 1930. Ο Βαζιούλιν, ως σημαντικός εκπρόσωπος του ρεύματος του *δημιουργικού σοβιετικού μαρξισμού*, όπως εύστοχα το έθεσαν οι Oittinen και Levant, προσπάθησε να δημιουργήσει ένα σχήμα που να πηγαινέι πέρα από το μαρξικό έργο και να ενσωματώνει κριτικά τον υπαρκτό σοσιαλισμό ως τμήμα των κατακτήσεων του σοσιαλιστικού κινήματος.

Κατά το Βαζιούλιν, το εγχείρημα του σοσιαλιστικού μετασχηματισμού μπορεί να διαχωριστεί σε δυο στάδια: τον πρώιμο και τον ύστερο σοσιαλισμό. Ομοίως, μπορούμε να διαχωρίσουμε τις σοσιαλιστικές επαναστάσεις σε πρώιμες και ύστερες. Τα στάδια αυτά σχετίζονται, κατά το Βαζιούλιν, από το επίπεδο ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων. *Βασικός αντικειμενικός όρος για την εμφάνιση του πρώιμου σοσιαλισμού ήταν η μετάβαση στην ανάπτυξη της παγκόσμιας παραγωγής, στην εκμηχανισμένη παραγωγή. Βασικός αντικειμενικός όρος για τον ύστερο σοσιαλισμό είναι η μετάβαση στην αυτοματοποιημένη παραγωγή*⁴⁴¹.

⁴⁴⁰ Traverso Enzo, Η ιστορία ως πεδίο μάχης, ερμηνεύοντας τις βιαιότητες του 20^{ου} αιώνα, εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, 2016, σελ. 252

⁴⁴¹ Βαζιούλιν Βίκτωρ Αλεξέγιεβιτς, Περί των πρώιμων και ύστερων σοσιαλιστικών επαναστάσεων και περί του υποκειμένου τους, Για τη σημασία των Ομίλων Επαναστατικής Θεωρίας, στο Συλλογικό Η Οκτωβριανή Επανάσταση και ο πρώιμος σοσιαλισμός στη Λογική της Ιστορίας, Ζητήματα επαναστατικής θεωρίας, μεθοδολογίας και πρακτικής, εκδόσεις ΚΨΜ, 2017, σελ. 91

Κατά το Βαζιούλιν, ένας ανάλογος διαχωρισμός μπορεί να γίνει και στις αστικές επαναστάσεις. Οι πρώιμες αστικές επαναστάσεις αντιστοιχούσαν στην προ-εκμηχανισμένη παραγωγή, ενώ οι ύστερες αστικές επαναστάσεις έφεραν τη σφραγίδα της εκμηχανισμένης παραγωγής. Με την περιοδολόγηση του Βαζιούλιν, οι αστικές κοινωνίες βρίσκονται μία οικονομική φάση πίσω από το σοσιαλισμό.

Και για το σοσιαλισμό, αλλά και για τα αστικά καθεστώτα η διάκριση ανάμεσα σε πρώιμη και ύστερη κατάσταση έχει ουσιώδη σημασία για την εδραίωση του οικονομικού συστήματος, καθώς ο *πρώιμος σοσιαλισμός (όπως και οι πρώιμες αστικές επαναστάσεις) είναι ένας σοσιαλισμός ο οποίος δεν είναι καθ' όλα ανεπτυγμένος. Γι' αυτό φέρει [εν πολλοίς] χαρακτηριστικά εκείνης της κοινωνίας, από την οποία ανέκυψε ο σοσιαλισμός, δηλαδή της κεφαλαιοκρατικής κοινωνίας σε βαθμό μεγαλύτερο από αυτόν που θα φέρει [τέτοια χαρακτηριστικά] ένας πιο ανεπτυγμένος σοσιαλισμός*⁴⁴².

Ο Βαζιούλιν προσπάθησε με πρωτότυπο τρόπο να απεμπλεξει το σοσιαλιστικό μετασχηματισμό από τη μαρξιστική θεωρία, όταν το σοσιαλιστικό στρατόπεδο συχνά προσπαθούσε να δικαιολογήσει κάθε πολιτική απόφαση με βάση κάποιες θεωρητικές αρχές, θυμίζοντας δογματικές θρησκευτικές αντιπαραθέσεις. Σύμφωνα, λοιπόν, με τον κριτικό αυτό σοβιετικό μαρξιστή φιλόσοφο, η ίδια η πρακτική του μετασχηματισμού παράγει πλούσιοθεωρητικό έργο, αναδεικνύοντας μια παραμελημένη πλευρά της υλιστικής φιλοσοφίας. Με τον τρόπο αυτό, πολλά από τα χαρακτηριστικά στοιχεία του πρώιμου σοσιαλισμού, που αντιμετωπίστηκαν ως παρεκκλίσεις από τον πυρήνα του μαρξικού έργου, όπως η ανάπτυξη της γραφειοκρατίας ή η υπέρμετρη διόγκωση του κρατικού τομέα, ο Βαζιούλιν τα αντιμετώπισε ως συνεπαγωγές της οικονομικής υστέρησης των καθεστώτων του πρώιμου σοσιαλισμού ή ως καπιταλιστικά στοιχεία της οικονομικής δομής που μεταβιβάστηκαν στον πρώιμο σοσιαλισμό από τις ύστερες αστικές κοινωνίες, στο βαθμό που αυτές υπερτερούσαν στην οικονομική ανάπτυξη από τα σοσιαλιστικά καθεστώτα.

Παρόλα αυτά, η κριτική του Βαζιούλιν μπορεί, με την απόσταση που είχε από τις αντιπαραθέσεις του '30, να κατάφερε να αναστοχαστεί την ιστορία της Σοβιετικής Ένωσης, ο έντονα απολογητικός χαρακτήρας της, όμως, δεν της επέτρεψε να βγει από το σκληρό πλαίσιο του σοσιαλισμού του 20^{ου} αιώνα. Η περιοδολόγηση με βάση την οικονομική ανάπτυξη σε παρωξυστικό βαθμό, η αναπαραγωγή ενός σκληρά ντετερμινιστικού μοντέλου κοινωνικού μετασχηματισμού

⁴⁴² Βαζιούλιν Βίκτορ Αλεξέγιεβιτς, Για τον πρώιμο σοσιαλισμό στην ΕΣΣΔ, τη γραφειοκρατία και τις περί «κρατικού καπιταλισμού» απόψεις, στο Συλλογικό Η Οκτωβριανή Επανάσταση και ο πρώιμος σοσιαλισμός στη Λογική της Ιστορίας, Ζητήματα επαναστατικής θεωρίας, μεθοδολογίας και πρακτικής, εκδόσεις ΚΨΜ, 2017, σελ. 67

ανέδειξαν τα όρια ενός μαρξισμού, όπου το Υποκείμενο και το Αντικείμενο της κοινωνικής αλλαγής αποτέλεσαν δυο πλήρως διαχωρισμένες και αδιαπέραστες ουσίες. Άλλωστε, το αυστηρά καθορισμένο σύμπαν του μαρξισμού του 20^{ου} αιώνα φαίνεται να έχει απωλέσει οριστικά τη χρηστική του αξία σε ένα κόσμο συνεχών μεταμορφώσεων.

Το 1989 αποτέλεσε το συμβολικό γεγονός μιας ήττας, εν μέρει προδιαγεγραμμένης από τα αποτελέσματα στις χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού, ήττα τεραστίων διαστάσεων, που οι πραγματικές της συνέπειες δεν έχουν ακόμα ξεδιπλωθεί. Ο Νίκος Μαραντζίδης, δανειζόμενος την ορολογία του Hirschman από το έργο του *Exit, voice and loyalty*⁴⁴³, θεωρεί ότι η απάντηση των κομμουνιστικών κομμάτων στο μεγάλο σοκ του 1989 υπήρξε κατά βάση τριχοτομημένη: η πρώτη επιλογή είναι αυτή της αποχώρησης [*exit*], δηλαδή της μετατροπής τους σε μη κομμουνιστικά κόμματα ταυτότητας, [...] η δεύτερη επιλογή είναι αυτή της διαφωνίας [*voice*], δηλαδή η ανάδειξη μιας κριτικής προσέγγισης απέναντι στην κομμουνιστική ιστορία, που χαρακτηρίζεται από διάθεση αυτοκριτικής και επιλογή ανασυγκρότησης της πολιτικής και οργανωτικής φυσιογνωμίας του κόμματος⁴⁴⁴, παραμένοντας όμως στην κομμουνιστική οικογένεια, ενώ υπάρχει και η τρίτη επιλογή αυτής της αφοσίωσης [*loyalty*], δηλαδή της παραμονής στη μαρξιστική-λενινιστική ορθοδοξία, όπως αυτή είχε διαμορφωθεί μέχρι την περίοδο του Γκορμπατσόφ⁴⁴⁵.

Παρά τη δόκιμη διάκριση του Μαραντζίδη πάνω στις ανοιχτές δυνατότητες που αναδείχθηκαν για τα διάφορα κομμουνιστικά κόμματα στη μετά-το-1989 εποχή, οφείλουμε να παρατηρήσουμε ότι η παραπάνω διάκριση υποτιμάει το εύρος της ήττας του κομμουνιστικού οράματος. Στην πραγματικότητα η κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού φαίνεται να κλείνει ένα τεράστιο ιστορικό κύκλο δύο αιώνων κοινωνικής ωριμότητας, όπως το έθετε και ο Καντ, μιας περιόδου που ο άνθρωπος αντιλήφθηκε ότι μπορεί να βαδίζει χωρίς να τον υποβαστάζουν εξωτερικές, προς αυτόν, δυνάμεις.

Η νέα περίοδος που διανοίχτηκε μετά το 1989 φαίνεται να έπληξε ακόμα και τον, κατά Lakatos, σκληρό πυρήνα του ερευνητικού προγράμματος της κοινωνικής αλλαγής. Το βασικό παράδειγμα, που αναδείχτηκε μέσα από την Οκτωβριανή Επανάσταση και, συνειδητά ή μη, αναπαρήχθηκε αυτούσιο από όλα τα μετέπειτα νικηφόρα επαναστατικά ή μισο-επαναστατικά

⁴⁴³ Hirschman Albert, *Exit, voice and loyalty, Responses to Decline in Firms, Organizations and States*, Harvard University Press, 1970

⁴⁴⁴ Μαραντζίδης Νίκος, Από τον προλεταριακό διεθνισμό στον εθνολαϊκισμό και από τον αριστερό εκσυγχρονισμό στα κοινωνικά κινήματα: στρατηγικές επιβίωσης του ελληνικού κομμουνισμού μετά τη δεκαετία του 1990, περιοδικό Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας, τ.χ. 19, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2008, σελ. 211

⁴⁴⁵ Ό.π., σελ. 212

κινήματα, έχει πιθανότατα βρεθεί, ανεπιστρεπτί, σε ιστορικό μαρασμό. Με την έννοια αυτή, η δυνατότητα πραγματικής κριτικής του εν λόγω κύκλου δε διαφαίνεται ορατή στο άμεσο μέλλον, μέχρι τουλάχιστον η Ιστορία να οδηγηθεί σε νέα αδιάβαστα μονοπάτια και να παράξει ένα νέο ιστορικό Παράδειγμα.

Ο Sigmund Freud, σε ένα δοκίμιο του, γραμμένο το 1917, διέκρινε δυο καταστάσεις, που εκδηλώνονται όταν ένα άτομο χάνει ένα αγαπημένο του πρόσωπο, το πένθος και τη μελαγχολία. *Το βαρύ πένθος, η αντίδραση στην απώλεια ενός αγαπημένου προσώπου, περιέχει την ίδια οδυνηρή ψυχική κατάσταση, την ίδια απώλεια ενδιαφέροντος για τον εξωτερικό κόσμο –στο βαθμό που αυτός δε θυμίζει τον πεθαμένο-, την ίδια απώλεια της ικανότητας επιλογής οποιουδήποτε νέου αντικειμένου αγάπης (κάτι που θα σήμαινε την αντικατάσταση του νεκρού) και την ίδια απομάκρυνση από κάθε δραστηριότητα που δε σχετίζεται με την ανάμνηση του νεκρού*⁴⁴⁶. Παρομοίως, ο Φρόυντ θεωρεί ότι η μελαγχολία παρουσιάζει τα ίδια χαρακτηριστικά, έχοντας ένα επιπλέον: *τη μείωση της αυτοεκτίμησης σε τέτοιο βαθμό που να εκδηλώνεται με αυτοκατηγορίες και επιπλήξεις κατά του ίδιου του εαυτού και να καταλήγει σε παραληρηματική προσμονή μιας τιμωρίας*⁴⁴⁷.

Σε μια παρόμοια κατάσταση φαίνεται να υπέπεσε και η Αριστερά μετά την κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού. Το τμήμα της που συνέχιζε να υπερασπίζεται τις κατακτήσεις του σοσιαλισμού του 20^{ου} αιώνα φάνηκε να οδηγείται στο πένθος. Το «αντικείμενο της αγάπης» είχε χαθεί οριστικά, γεγονός που την οδήγησε σε μια στρατηγική παράλυση, μια έλλειψη ενδιαφέροντος για το μετά-το-1989 κόσμο. Παρόλα αυτά, το «αντικείμενο της αγάπης» παρέμεινε σε περίοπτη θέση, ακόμα και νεκρό, ανίκανη να το αντικαταστήσει, με συνέπεια μια πολιτική περιχαράκωση, ως αίρεση που διαφυλάττει ένα ένδοξο παρελθόν. Η αντικατάσταση του νεκρού «αντικειμένου», για τη συγκεκριμένη Αριστερά, θα σήμαινε προδοσία του ιδεώδους, ολόκληρης της ιστορίας του σοσιαλισμού και του κομμουνισμού του 20^{ου} αιώνα.

Αντίθετα, ένα άλλο τμήμα της Αριστεράς, βίωσε της ήττα ως μελαγχολία. Η απώλεια σε αυτή την περίπτωση είναι το ίδιο σκληρή και εξίσου με την «Αριστερά του πένθους» αδυνατεί να βρει ένα νέο αντικείμενο αγάπης. Παρόλα αυτά, στη δεύτερη περίπτωση αρχίζουν να εμφανίζονται έντονα σημάδια αυτό-ενοχοποίησης και ο 20^{ος} αιώνας σταδιακά εμφανίζεται ως μια περίοδος συνεχών λάθους επιλογών από την Αριστερά. Αυτή η κατάσταση οδήγησε στη σταδιακή αποδοχή του

⁴⁴⁶ Freud Sigmund, Πένθος και μελαγχολία, Εκδόσεις Ελληνική Παιδεία Α.Ε., 2017, σελ. 10

⁴⁴⁷ Ό.π., σελ. 9

παγκοσμιοποιημένου καπιταλισμού, όχι όμως ως νέο αντικείμενο λατρείας, αλλά μονάχα ως πραγματιστικό υποκατάστατο στη νέα συγκυρία.

Με αυτό δεν υπονοούμε ότι υπάρχει κάποιος εύκολος τρίτος δρόμος για την Αριστερά του 21^{ου} αιώνα. Η απώλεια του σοσιαλισμού του 20^{ου} αιώνα αντικειμενικά θα βιωθεί με έναν από τους παραπάνω δυο τρόπους μέχρι τουλάχιστον την ανάδειξη μιας νέας περιόδου κοινωνικών ανατροπών, που θα οδηγήσουν στην ανάδειξη ενός νέου «αντικειμένου αγάπης». Άλλωστε, για να δώσουμε μια πιο αισιόδοξη νότα στην περίοδο που διανύουμε, *«το πέρασμα από τον καπιταλισμό στον κομμουνισμό αποτελεί ολόκληρη ιστορική εποχή. Όσο δεν έχει τελειώσει η εποχή αυτή, οι εκμεταλλευτές τρέφουν αναπόφευκτα την ελπίδα της παλινόρθωσης, κι αυτή η ελπίδα μεταβάλλεται σε απόπειρες παλινόρθωσης»*⁴⁴⁸.

Κλείνοντας αυτήν την εργασία που προσπάθησε να ψηλαφίσει αφετηρίες μιας κριτικής του σοσιαλισμού του περασμένου αιώνα, όπως έγινε εμφανές, δεν υπονοήσαμε σε κανένα σημείο ότι δεν έχουν υπάρξει σοβαρές κριτικές πάνω στο αντικείμενο της παρούσας εργασίας ή ότι όλες οι κριτικές παρουσιάζουν τον ίδιο βαθμό γονιμότητας. Αντίθετα, προσπαθήσαμε να αναδείξουμε ότι ο σοσιαλισμός του 21^{ου} αιώνα οφείλει να κινηθεί πάνω σε 8 βασικούς άξονες:

- i. πρώτον, όπως πολλές φορές επισημάναμε σε αυτή την εργασία, ο οικονομισμός υπήρξε η μορφή με την οποία εμφανίστηκε, ποικιλοτρόπως, η αστική ιδεολογία εντός του εργατικού και σοσιαλιστικού κινήματος. Η σχηματική μαρξική τοπολογία της οικονομικής βάσης και του ιδεολογικο-πολιτικού εποικοδομήματος προκάλεσε πολύ περισσότερες παρανοήσεις από διασαφήσεις. Με αυτό δεν υπονοούμε μια ιδεαλιστική προτεραιότητα του ιδεολογικού πάνω στο οικονομικό επίπεδο, αλλά ούτε την αυτονόητη διάδραση των δυο επιπέδων. Η κριτική οφείλει να εισχωρήσει σε μεγάλο βάθος, αγγίζοντας τον πυρήνα του μαρξικού έργου. Τα διάφορα επίπεδα, σε τελική ανάλυση, δεν είναι στεγανές οντότητες που αλληλεπιδρούν, αλλά πορώδεις επιστρώσεις-παλίμψηστα, τα οποία μόνο σε ένα υψηλό επίπεδο αφαίρεσης μπορούν να διαχωριστούν. Όσο μεγαλύτερη είναι η «επιστημονική» αφαίρεση τόσο το οικονομικό φαίνεται να υπερέχει, ενώ αντίθετα όσο περισσότερο προσγειωνόμαστε στο «ρηχό» πολιτικό επίπεδο τόσο οι διαχωρισμοί των επιπέδων γίνονται δύσκολα διακρίσιμοι.

⁴⁴⁸ Λένιν Β.Ι., Η προλεταριακή επανάσταση και ο αποστάτης Κάουτσκι, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, 2004, σελ. 42

- ii. ο θετικιστικός εμπειρισμός, που εδώ και έναν περίπου αιώνα έχει αναγγελθεί ο θάνατός του, φαίνεται να έχει πολύ μεγαλύτερες ιστορικές αντοχές. Άλλωστε, ο θετικισμός υπήρξε η φιλοσοφική αναφορά των ριζοσπαστών του 19^{ου} αιώνα και ως εκ τούτου αποτελεί φιλοσοφική αφετηρία απέναντι σε κάθε πολιτική ή θρησκευτική δεισιδαιμονία ακόμα και σήμερα. Παρόλα αυτά, τα πολιτικά και φιλοσοφικά του καύσιμα έχουν προ πολλού τελειώσει και οφείλουμε να εισάγουμε τη θεωρητική ενδεχομενικότητα ως βασική παραδοχή κάθε εγχειρήματος που προσπαθεί να μετασχηματίσει σε προοδευτική κατεύθυνση τον κόσμο.
- iii. η δημοκρατία αποτέλεσε την πλέον παραμελημένη ιδεολογική πτυχή του σοσιαλιστικού εγχειρήματος του περασμένου αιώνα. Βρισκόμενη μονίμως ανάμεσα στις συμπλυγάδες της αστικής διαχείρισης του «λαού» και ενός ρουσσωικού ιδεώδους που δεν μπορεί έχει πρακτικές εφαρμογές στον κόσμο των εθνών-κρατών, θεωρήθηκε αυτονόητο επακόλουθο της εργατικής εξουσίας, απλό παρακολούθημα του οικονομικού μετασχηματισμού. Η κατάληξη των καθεστώτων του υπαρκτού σοσιαλισμού διέλυσε αυτήν την αυταπάτη. Η δημοκρατία αποτέλεσε σταδιακά ένα αυτόνομο πεδίο, ένα κεντρικό διακύβευμα της ταξικής σύγκρουσης, όπου οι μεν φιλελεύθεροι προσπαθούσαν επιμελώς να τη διαχωρίσουν από το κοινωνικό ζήτημα της ισότητας, ενώ οι συντηρητικοί προσπαθούσαν να την περιορίσουν, ως τελευταία γραμμή άμυνας απέναντι στον «ταραχοποιό λαό». Αντίθετα, όμως από τα λεγόμενα του Τοκβίλ, η δημοκρατία αποτελεί το πεδίο σύγκλησης των δυο βασικών διαφωτιστικών ιδεών, της ελευθερίας και της ισότητας.
- iv. η Νεά Αριστερά τη δεκαετία του 1960 και 1970 ανέδειξε για πρώτη φορά πεδία έξω από τις «σκληρές» ταξικές αντιπαραθέσεις, όπως το πρώιμο αντιπυρηνικό κίνημα αλλά και το μετέπειτα οικολογικό, κινήματα τα οποία αντιπαρατέθηκαν στην υποταγή του σοσιαλιστικού κινήματος στην έννοια της «ανάπτυξης», στην ιδέα ότι η ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων μιας κοινωνίας υπό σοσιαλιστικό έλεγχο αποτελεί απροϋπόθετη αντικειμενικότητα πάνω στην οποία μπορεί να οικοδομηθεί το σοσιαλιστικό μέλλον. Από το συγκεκριμένο σημείο ρήξης με το καπιταλιστικό, αλλά και με το σοσιαλιστικό στρατόπεδο, δημιουργήθηκε μια πλειάδα κινήματων με

κυρίαρχο στοιχείο την κριτική στην καθημερινότητα, αλλά και ριζοσπαστικές όψεις του οικολογικού κινήματος, όπως η θεωρία της απο-ανάπτυξης.

- v. αν το οικολογικό ζήτημα υπήρξε το πιο οικουμενικό πεδίο που ανέδειξε η Νέα Αριστερά, τα κινήματα ενάντια στις φυλετικές και έμφυλες διακρίσεις αποτέλεσαν τις πλέον παραμελημένες πλευρές του μαρξιστικού κινήματος, που αναδείχτηκαν τις δεκαετίες μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Από τη μία, η μεταρρυθμιστική πλευρά του κομμουνιστικού κινήματος προτάσσοντας ως υποκείμενο της αλλαγής το «λαό», ως ένα αδιαφοροποιήτο σύνολο των κατώτερων στρωμάτων, αδιαφόρησε για τη «σύσταση» του «λαού», τις κοινωνικές, φυλετικές και έμφυλες διαφοροποιήσεις του Υποκειμένου αυτού. Από την άλλη, ο αριστερισμός, επιμένοντας σε μια αφαιρετική ανάλυση της συγκυρίας πρότασε μονίμως την εργατική τάξη, συγχωνεύοντας για μια ακόμα φορά το επιστημονικό με το πραγματικό αντικείμενο των κοινωνικών μετασχηματισμών. Η εργατική τάξη παρέμενε με αυτόν τον τρόπο ένας ιδεότυπος, όπου ο σκληρός πυρήνας της ήταν κατά βάθος ανεξάρτητος από έθνη, χρώμα δέρματος, φύλο ή σεξουαλικές προτιμήσεις. Οι δεκαετίες του '50 και του '60 υπήρξαν η αφετηρία του φεμινιστικού και του αντισεξιστικού κινήματος, που ανέδειξαν όλες αυτές τις πλευρές, που κρύφτηκαν πίσω από το πέπλο μιας απολύτως οικονομίστικης πολιτικής θεωρίας.
- vi. τα προηγούμενα προϋποθέτουν το μετασχηματισμό της μονόδρομης σχέσης ανάμεσα στα κοινωνικά κινήματα και το Υποκείμενο της κοινωνικής αλλαγής (π.χ. το κόμμα) σε μια πιο αμφίδρομη σχέση, όπου το πολιτικό και το κοινωνικό επίπεδο θα αλληλοδιαπλέκονται, αλλά και θα έχουν αυτονομία το ένα από το άλλο. Αυτή η διευρυμένη αντίληψη των κοινωνικών κινήματων οφείλει να είναι οδηγός στην Αριστερά του 21^{ου} αιώνα.
- vii. στο βαθμό που απαιτείται μετασχηματισμός της σχέσης του κόμματος με τα κοινωνικά κινήματα, οφείλει αντίστοιχα να μετασχηματιστεί και ο ίδιος ο φορέας του Πολιτικού, το κόμμα. Για να μπορέσουν να γίνουν τα σύνορα του κόμματος-κοινωνικών κινήματων πιο πορώδη, το πολιτικό και το κοινωνικό επίπεδο να μεταβιβάζουν με άμεσο τρόπο εμπειρίες, οφείλουμε να ξεφύγουμε από τη σκληρή ιεραρχική αντίληψη του κόμματος, όπου οι αποφάσεις της ηγεσίας μεταβιβάζονται στα κατώτερα όργανα

και το μέλος απλά επικυρώνει (ή απορρίπτει) τις αποφάσεις της πολιτικής καθοδήγησης. Χρησιμοποιώντας τη διάκριση που κάνει ο MaxWeber για τις τρεις μορφές εξουσίας, οδημοκρατικός συγκεντρωτισμός μπορεί να αποτέλεσε ένα σημαντικό βήμα για τη δημοκρατική *ορθολογική* συγκρότηση των πολιτικών οργανώσεων απέναντι τόσο στην αντιδημοκρατική οργάνωση των -έως τότε- πολιτικών ελίτ (ως *παραδοσιακή* μορφή κυριαρχίας) όσο και στον οργανωτικό αμορφισμό, που οδηγούσε στην ανάδειξη μορφών *χαρισματικής* κυριαρχίας, παρόλα αυτά ο πλήρης διαχωρισμός πλειοψηφίας-μειοψηφίας αδυνάτησε τη δυνατότητα πολιτικών συνθέσεων και οδήγησε στην πρόκριση πολλές φορές των οργανωτικών απέναντι στις πολιτικές λύσεις.

- viii. τέλος, όπως πολλές φορές τονίσαμε στην παρούσα εργασία, το ζήτημα του κράτους, του έθνους και της πολιτικής εξουσίας αποτελούν τη συμπύκνωση του πολιτικού και ως εκ τούτου οποιοσδήποτε προσπαθεί να χαράξει μια πολιτική γραμμή υπέρβασης του καπιταλισμού δε μπορεί παρά να τεθεί, με αντικειμενικό τρόπο, απέναντί τους. Με την έννοια αυτή, το κράτος δεν αποτελεί εργαλείο, ώστε να μπορέσει κάποιος να το χρησιμοποιήσει ή όχι, αλλά αντίθετα συμπυκνώνει κοινωνικούς συσχετισμούς, μέχρι ένα όριο, βέβαια, αυτό της αναπαραγωγής της ηγεμονίας των κυρίαρχων στρωμάτων και τάξεων της εκάστοτε κοινωνίας, λειτουργώντας ως το ενοποιητικό στοιχείο της κυριαρχίας. Στη θεώρηση αυτή, η ιδεολογία δεν αποτελεί μια απλή αντανάκλαση του οικονομικού επιπέδου, ένα ιδεολογικό «στολίδι» της οικονομικής βάσης της κοινωνίας, μια «ψευδής συνείδηση» η οποία καλλιεργείται από τους κυρίαρχους για την καθυπόταξη των κυριαρχούμενων, αλλά έχει τη δική της υλικότητα. Με τα λόγια του Νίκου Πουλαντζά, «*η κυρίαρχη ιδεολογία ενσαρκώνεται στους κρατικούς μηχανισμούς που έχουν επίσης για ρόλο να εκπονούν, να ενσταλάζουν και να αναπαράγουν αυτή την ιδεολογία, πράγμα σημαντικό για την οργάνωση και την αναπαραγωγή του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας, των κοινωνικών τάξεων και της ταξικής κυριαρχίας*»⁴⁴⁹. Η παραπάνω ανάλυση διαχωρίζει τη διπλή φύση του κράτους, από τη μία ως «επιστημονική» έννοια-κλειδί του Πολιτικού, μια θεωρητική έννοια που στέκεται σε ένα σχετικά υψηλό επίπεδο

⁴⁴⁹ Πουλαντζάς Ν., Το κράτος, η εξουσία, ο σοσιαλισμός, ..., ό.π., σελ. 40

αφαίρεσης και το «πραγματικό» κράτος, δηλαδή του κρατικούς μηχανισμούς, οι οποίοι, αντίθετα από τη θεωρητική έννοια, έχουν ιστορικές συνδηλώσεις, διαπερνώνται από τις αντιθέσεις της εκάστοτε συγκυρίας και επομένως βρίσκεται σε ένα πολύ χαμηλό επίπεδο αφαίρεσης.

Και αν το σχήμα του Giovanni Sartori διατρέχει όλη την παρούσα εργασία, αυτό δε θα μπορούσε να μην εφαρμοστεί και στην ίδια τη δεσπίζουσα κοινωνική θεωρία του κοινωνικού μετασχηματισμού της νεωτερικότητας, το μαρξισμό. Γιατί ο μαρξισμός, όπως εύστοχα έχει διαπιστωθεί, έχει και αυτός μια διπλή φύση. Από τη μία, μπορεί να νοηθεί ως *θεωρητικό σύστημα* για την ανάλυση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και από την άλλη ως *ιδεολογία μαζών*, που προσπαθεί να αναλύσει την εκάστοτε πολιτική συγκυρία και να δώσει τα κατάλληλα πολιτικά εργαλεία στην εργατική τάξη και τα σύμμαχα λαϊκά στρώματα για την υπέρβαση του καπιταλισμού.

Αυτή η θέση για το *δυσυπόστατον του μαρξισμού (θεωρητικό σύστημα – ιδεολογία μαζών)* είναι πολύ σημαντική⁴⁵⁰, αφού ταλαντεύεται ανάμεσα στις δυο ακραίες θέσεις της κλίμακας αφαίρεσης, τη θεωρητική και την πρακτική. Το αποτέλεσμα αυτής της ιδιαίτερης διαπλοκής θεωρητικού-πρακτικού, ουτοπισμού-πραγματισμού, επανάστασης-ρεφορμισμού, διεθνισμού-πατριωτισμού, αριστερισμού-λαϊκισμού είναι η μόνη οδός που μπορεί να παράξει ριζοσπαστικά αποτελέσματα με ταυτόχρονα μαζικό χαρακτήρα. Όλα τα παραπάνω δεν οδηγούν σε μία θέση που θεωρεί ότι η διαδικασία του κοινωνικού μετασχηματισμού μπορεί να θεωρηθεί μια εύκολη διαδικασία χωρίς πωγυρίσματα, αλλά αντίθετα υπονοούν ότι η υπέρβαση του σημερινού κοινωνικού συστήματος είναι αντικειμενικά μια διαδικασία, η οποία θα περνάει μέσα από θεωρητικούς στοχασμούς, αλλά και κοινωνικούς πειραματισμούς, δημιουργώντας μια περίπλοκη σχέση των πρωτοπόρων κομματιών των υποτελών τάξεων με τις μεγάλες λαϊκές μάζες, μια κοινωνική διαδικασία ανοιχτή σε όλα τα επίπεδα. Άλλωστε, όπως είπε και ο Ρωμαίος φιλόσοφος Σενέκας «κανένας άνεμος δεν είναι ούριος εάν δεν ξέρεις σε ποιο λιμάνι κατευθύνεσαι».

⁴⁵⁰ Μηλιός Γ., Ο «σοβιετικός μαρξισμός» και οι Έλληνες στοχαστές, ..., ό.π., σελ. 27

Ελληνική Βιβλιογραφία

Ακαδημία Επιστημών ΕΣΣΔ, Ιστορία της Τρίτης Διεθνούς, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή

Αλτουσέρ Λουί, *Για τον Μαρξ και τον Φρόυντ*, περιοδικό Θέσεις, τχ. 35, Απρίλιος- Ιούνιος 1991

Αλτουσέρ Λ., Θέσεις, εκδόσεις Θεμέλιο, 1999

Αλτουσέρ Λ., Μάης «φοιτητικός» ή «εργατικός», περιοδικό Ο Πολίτης, τ.χ. 164, Μάρτιος 2008

Άντερσον Πέρι, Οι αντινομίες του Αντόνιο Γκράμσι, εκδόσεις Μαρξιστική Συσπείρωση, 1985

Αρβανίτης Δημήτρης, διπλωματική εργασία στο ΠΜΣ του τμήματος Πολιτικών Επιστημών του Α.Π.Θ. με τίτλο «Η Αριστερά στη δίνη της οικονομικής κρίσης: από τη συνέπεια της ταξικής τοποθέτησης στη διεκδίκηση του έθνους, οι περιπτώσεις της Ελλάδας, της Κύπρου και της Ιρλανδίας», 2016

Αστερίου Γεώργιος- Μενέλαος, Μνήμη και Πολιτική, η δεκαετία του 1940 στο λόγο και τη δράση της κομμουνιστικής Αριστεράς, 1974-1985, διπλωματική εργασία στο ΠΜΣ Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, 2018

Βαζιούλιν Βίκτορ Αλεξέγιεβιτς, Περί των πρώιμων και ύστερων σοσιαλιστικών επαναστάσεων και περί του υποκειμένου τους, Για τη σημασία των Ομίλων Επαναστατικής Θεωρίας, στο Συλλογικό Η Οκτωβριανή Επανάσταση και ο πρώιμος σοσιαλισμός στη Λογική της Ιστορίας, Ζητήματα επαναστατικής θεωρίας, μεθοδολογίας και πρακτικής, εκδόσεις ΚΨΜ, 2017

Βαζιούλιν Βίκτορ Αλεξέγιεβιτς, Για τον πρώιμο σοσιαλισμό στην ΕΣΣΔ, τη γραφειοκρατία και τις περί «κρατικού καπιταλισμού» απόψεις, στο Συλλογικό Η Οκτωβριανή Επανάσταση και ο πρώιμος σοσιαλισμός στη Λογική της Ιστορίας, Ζητήματα επαναστατικής θεωρίας, μεθοδολογίας και πρακτικής, εκδόσεις ΚΨΜ, 2017

Βαλλιάνος Χρήστος, Ποιος θυμάται την 10^η Μαΐου 1981; (σημειώσεις για τη γαλλική «Αλλαγή»), Μέρος 1: Η δεκαετία του «Κοινού Προγράμματος», περιοδικό Θέσεις, τ.χ. 105, Οκτώβριος- Δεκέμβριος 2008

Γκράμσι Αντόνιο, Για τον Μακιαβέλη, για την πολιτική και για το σύγχρονο κράτος, εκδόσεις Ηριδανός

Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ(νέα έκδοση), 1918-1949, Ιστορικό τμήμα της ΚΕ του ΚΚΕ, Β' έκδοση, 4 τόμοι, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, 2019

Ένγκελς Φρίντριχ, Ουτοπιστικός Σοσιαλισμός και Επιστημονικός Σοσιαλισμός, εκδόσεις Θεμέλιο, 1966

- Ένγκελς Φ., Η καταγωγή της οικογένειας, της ατομικής ιδιοκτησίας και του κράτους, εκδόσεις Θεμέλιο, 2004
- Ζίζεκ Σλάβοϊ, Λένιν 2017, εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, 2017
- Καλαμπόκας Γιώργος, «Διαδρομές» της δυαδικής εξουσίας, περιοδικό Εκτός Γραμμής, τ.χ. 32, Μάρτιος 2013
- Καλτσώνης Δημήτρης, Το κράτος στην Κίνα 1949-2019, εκδόσεις Τόπος, 2019
- Καρίγιο Σαντιάγκο, Ευρωκομμουνισμός και κράτος, εκδόσεις Θεμέλιο, 1977
- Καστοριάδης Κορνήλιος, Η γραφειοκρατική κοινωνία, εκδόσεις Βέργος, 1977
- Καστοριάδης Κ., Η άνοδος της ασημαντότητας, εκδόσεις Ύψιλον, 2000
- Καστοριάδης Κ., Η φαντασιακή θέσμιση της κοινωνίας, εκδόσεις Κέδρος, 2010
- Κλαουντίν Φερνάντο, Η κρίση του παγκόσμιου κομμουνιστικού κινήματος, Η κρίση της Κομμουνιστικής Διεθνούς, τόμος Α', Εκδόσεις Γράμματα, 1981
- Κλιφ Τόνυ, Χάρμαν Κρις, Μπινς Πήτερ, Γκαργκάνας Πάνος, ΕΣΣΔ, από το εργατικό κράτος στον κρατικό καπιταλισμό, εκδόσεις Εργατική Δημοκρατία, 1991
- Κομμουνιστική Επιθεώρηση (περιοδικό), Χρονικό των Συνεδρίων του ΚΚΕ, τεύχος έκτακτο, 2000
- Κοριά Μπενζαμέν, Τα εργοστασιακά πανεπιστήμια στην Κίνα στην Πολιτιστική Επανάσταση, εκδόσεις Α/συνέχεια, 1985
- Κουτσούμπα Δέσποινα & Σωτήρης Παναγιώτης, «Μη φοβάστε την αναταραχή», περιοδικό Εκτός γραμμής, τ.χ. 11, Απρίλιος 2006
- Λένιν Β.Ι., Ιμπεριαλισμός, ανώτατο στάδιο του καπιταλισμού, εκδόσεις Μακρυωνίτης Β. & Σία Ο.Ε
- Λένιν Β.Ι., Οι θέσεις του Απρίλη, εκδόσεις Ειρήνη, 1975
- Λένιν Β.Ι., Άπαντα, τόμος 26, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, 1980
- Λένιν Β.Ι., Άπαντα, τόμος 44, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, 1983
- Λένιν Β.Ι., Ένα βήμα μπρος, δυο βήματα πίσω, η κρίση στο κόμμα μας, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, 1995
- Λένιν Β.Ι., Η προλεταριακή επανάσταση και ο αποστάτης Κάουτσκι, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, 2004
- Λένιν Β.Ι., Κράτος και Επανάσταση, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, 2006
- Λένιν Β.Ι., Τι να κάνουμε;, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, 2013
- Μαραντζίδης Νίκος, Από τον προλεταριακό διεθνισμό στον εθνολαϊκισμό και από τον αριστερό εκσυγχρονισμό στα κοινωνικά κινήματα: στρατηγικές επιβίωσης του ελληνικού κομμουνισμού μετά

τη δεκαετία του 1990, περιοδικό Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας, τ.χ. 19, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2008

Μαρξ Καρλ, Το Κεφάλαιο, Τόμος 1, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, 1976

Μαρξ Κ., Η 18^η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη, εκδόσεις Θεμέλιο, 1978

Μαρξ Κ., Κριτική του προγράμματος της Γκότα, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, 1994

Μαρξ Καρλ & Ένγκελς Φρίντριχ, Το Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος, εκδόσεις Θεμέλιο, 2004

Μηλιός Γιάννης, Το ρεύμα μητρόπολης-περιφέρειας, συγκλίνουσες θεωρίες και αντιφάσεις, περιοδικό Θέσεις, τχ. 4, Ιούλιος- Σεπτέμβριος 1983

Μηλιός Γ., Ο ιμπεριαλισμός και οι θεωρίες μητρόπολης-περιφέρειας, τχ.5, Οκτώβριος- Δεκέμβριος 1983

Μηλιός Γ., Ο «σοβιετικός μαρξισμός» και οι Έλληνες στοχαστές: Κορδάτος, Πουλιόπουλος, Μάξιμος, Λεκατσάς, Πουλιαντζάς, 2017, επανέκδοση του βιβλίου Ο μαρξισμός ως σύγκρουση τάσεων, Εναλλακτικές εκδόσεις, 1996

Μηλιός Γ., Θεωρίες για τον παγκόσμιο καπιταλισμό, εκδόσεις Κριτική, 1997

Μηλιός Γ., Ο ελληνικός κοινωνικός σχηματισμός, εκδ. κριτική, 2000

Μπαλαμπανίδης Γιάννης, Ευρωκομμουνισμός, από την κομμουνιστική στη ριζοσπαστική ευρωπαϊκή Αριστερά, εκδόσεις Πόλις, 2015

Μπαλιμπάρ Ετιέν, Για τη δικτατορία του προλεταριάτου, εκδόσεις Οδυσσέας, 2009

Μπαρλαούρας Δημήτρης, Αντεπανάσταση και Συντηρητισμός, Διπλωματική Εργασία στο ΠΜΣ Πολιτική Επιστήμη και Ιστορία, Πάντειο Πανεπιστήμιο, 2016

Μπελαντής Δημήτρης, Αριστερά και έθνος (σκέψεις μετά την κρίσιμη καμπή του γιουγκοσλαβικού πολέμου), τχ. 74, Ιανουάριος- Μάρτιος 2001

Μπελαντής Δ., Αριστερά και Εξουσία, Ο «δημοκρατικός δρόμος» προς το σοσιαλισμό, εκδόσεις Τόπος, 2014

Μπελαντής Δ., Για τον λαϊκομετωπισμό, Σειρά: Κριτική στα κομμουνιστικά ρεύματα – αριθμός -2, Νοέμβριος 2015

Μπελαντής Δ., Μπολσεβίκοι εναντίον του Λένιν : η περίπτωση των «Αριστερών Κομμουνιστών» το 1918 και ο εργατικός έλεγχος, περιοδικό Ουτοπία, τχ. 122, 2017

- Μπερστάιν Έντουαρντ, Οι προϋποθέσεις για το σοσιαλισμό και τα καθήκοντα της σοσιαλδημοκρατίας, εκδόσεις Παπαζήση, 1996
- Μπετελέμ Σαρλ, μελέτες και άρθρα, εκδόσεις Στοχαστής, 1974
- Μπετελέμ Σ., Η οικοδόμηση του σοσιαλισμού στην Κίνα, εκδόσεις Στοχαστής, 1976
- Μπετελέμ Σ., Οι ταξικοί αγώνες στην ΕΣΣΔ, 1^η περίοδος 1917-1923, εκδόσεις Ράππα, 1974
- Μπετελέμ Σ., Οι ταξικοί αγώνες στην ΕΣΣΔ, 2^η περίοδος 1923-1930, εκδόσεις Ράππα, 1974
- Μπετελέμ Σ., Οι ταξικοί αγώνες στην ΕΣΣΔ, 3^η περίοδος 1930-1941, εκδόσεις Κουκκίδα, 2017
- Μπούκτσιν Μάρει, Οι Ισπανοί Αναρχικοί, τα ηρωικά χρόνια 1868-1936, εκδόσεις Βιβλιοπέλαγος, 2011
- Νέγκρι Αντόνιο & Γκουατταρί Φελίξ, Από το Κόκκινο στο Πράσινο, εκδόσεις Κομμούνα, 1986
- Νέγκρι Α., Από τον εργάτη μάζα στον κοινωνικό εργάτη, Εναλλακτικές εκδόσεις, 2008
- Όψιμος Βασίλης, 20ο Συνέδριο του ΚΚΣΕ- Σημείο ομορτυνιστικής στροφής, περιοδικό Κομμουνιστική Επιθεώρηση, τχ. 3, 2016
- Παλούκης Κώστας, Το ρεύμα του «μπολσεβικισμού», ένα σχέδιο για την εμφάνιση, τη φυσιογνωμία και την εξέλιξή του την περίοδο του Μεσοπολέμου, τετράδια μαρξισμού, τχ. 1, 2016
- Πανσιέρι Ρανιέρο, Νέγκρι Αντόνιο, Τρόντι Μάριο, Νεοκαπιταλισμός και επαναστατικό κίνημα, εκδόσεις Κομμούνα
- Παπακωνσταντίνου Πέτρος, Η κρίση, η αριστερά, η εξουσία: η μεγάλη πρόκληση, εκδόσεις Λιβάνη, 2013
- Παπακωνσταντίνου Π., Αριστερά, κυβέρνηση και κράτος, κλασικές αναλύσεις, σύγχρονες εμπειρίες, εκδόσεις Λιβάνη, 2015
- Παυλίδης Περικλής, Ιστορία και Κομμουνισμός, εκδόσεις ΚΨΜ, 2017
- Πουλαντζάς Νίκος, Πολιτική εξουσία και κοινωνικές τάξεις, τόμος β', εκδόσεις Θεμέλιο, 1975
- Πουλαντζάς Ν., Γύρω από το θέμα των συμμαχιών, Αγώνας για την κομμουνιστική ανανέωση, τεύχος 7, Οκτώβριος 1979
- Πουλαντζάς Ν. & Βεμπέρ Ανρί, Το κράτος και η μετάβαση στο σοσιαλισμό, συζήτηση του Νίκου Πουλαντζά με τον Henri Weber, περιοδικό Θέσεις, τχ. 27, Απρίλιος-Ιούνιος 1989
- Πουλαντζάς Ν., Φασισμός και Δικτατορία, Η 3^η Διεθνής αντιμέτωπη στον φασισμό, εκδόσεις Θεμέλιο, 2006
- Πουλαντζάς Ν., Η Κρίση των δικτατοριών, Πορτογαλία- Ελλάδα- Ισπανία, εκδόσεις Θεμέλιο, 2006

- Πουλαντζάς Ν., Το κράτος, η εξουσία, ο σοσιαλισμός, εκδόσεις Θεμέλιο, 2008
- Ριντέλ Τζον, Το ενιαίο μέτωπο, η συζήτηση και οι θέσεις του 4ου συνεδρίου της Τρίτης Διεθνούς, εκδόσεις Redmarks, 2014
- Ροσσάντα Ροσσάνα & Μπετελέμ Σαρλ, Ο μαρξισμός του Μάο Τσε Τουνγκ και η διαλεκτική, εκδόσεις Στοχαστής, 1978
- Σασούν Ντόναλντ, Εκατό χρόνια σοσιαλισμού, Η δυτικοευρωπαϊκή Αριστερά στον 20^ο αιώνα, Α' Τόμος, Ανάπτυξη και Σταθεροποίηση, εκδόσεις Καστανιώτης, 2001
- Σερζ Βίκτορ, Το έτος ένα της Ρωσικής Επανάστασης, εκδόσεις Redmarks, 2017
- Σερζ Β., Αναμνήσεις ενός επαναστάτη (1905-1941), εκδόσεις Ακυβέρνητες Πολιτείες, 2017
- Σεφεριάδης Σερραφείμ, Έννοιες και θεωρία: ένα σχόλιο για τη συμβολή του κλάδου της Συγκρουσιακής πολιτικής στη μελέτη των κοινωνικών κινήματων, Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, τχ. 30, 2007
- Σεφεριάδης Σ., Οι συλλογικές δράσεις ως εστία μελέτης του πολιτικού: συντεταγμένες για μια συμπεριληπτική πολιτική κοινωνιολογία, πρόλογος στο DellaPortaDonatella, DianiMario, Κοινωνικά κινήματα, μια εισαγωγή, εκδόσεις Κριτική, 2010
- Σκολαρίκος Κώστας, Κομμουνιστική Επιθεώρηση (περιοδικό), ο ευρωκομμουνισμός και η ελληνική του έκφραση, τχ. 4, 2008
- Σμιτ Καρλ, Η έννοια του Πολιτικού, Εκδόσεις Κριτική, 2009
- Στεργιόπουλος Κώστας, Πως παράγεται η υπεραξία; Επιστημονικό αντικείμενο και μέθοδος στο Κεφάλαιο του Καρλ Μαρξ, περιοδικό Κρίση, τχ. 1, 2017/1
- Σωτήρης Παναγιώτης, Αντιφάσεις μιας δημοκρατικής ουτοπίας. Σημειώσεις πάνω στο πλήθος των Negri και Hardt, περιοδικό Θέσεις, τχ. 91, 2005
- Σωτήρης Π., Ιταλία: το μεγάλο «Καυτό Φθινόπωρο», περιοδικό Εκτός Γραμμής, τ.χ. 19, Μάιος 2008
- Σωτήρης Π., Larossaprimavera, (Σημειώσεις για τον ιταλικό Μάη), περιοδικό Θέσεις, τ.χ. 104, Ιούλιος-Σεπτέμβριος 2008
- Τάσης Θεοφάνης, Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα, ο Κορνήλιος Καστοριάδης την περίοδο 1947-67, περιοδικό Θέσεις, τχ. 98, Ιανουάριος- Μάρτιος 2007
- Τζούκας Βαγγέλης, Ανταρτοπόλεμος: Επαναστάτες, Παρτιζάνοι, Μαχητές, εκδόσεις ΕΑΠ, 2019
- Τρότσκι Λέον, Στην υπεράσπιση του μαρξισμού, εκδόσεις Αλλαγή, 1980
- Τρότσκι Λ., Η ζωή μου, εκδόσεις Αλήθεια, 1981

- Τρότσκι Λ., Η διαρκής επανάσταση, εκδόσεις Αλλαγή, 1982
- Τρότσκι Λ., Λένιν, εκδόσεις Θεωρία, 1983
- Τρότσκι Λ., Η θανάσιμη αγωνία του καπιταλισμού και τα καθήκοντα της Τέταρτης Διεθνούς (Μεταβατικό Πρόγραμμα), εκδόσεις Αλλαγή, 1985(Πρόγραμμα), εκδόσεις Αλλαγή, 1985
- Τρότσκι Λ., Η προδομένη επανάσταση, εκδόσεις Πρωτοποριακή βιβλιοθήκη, 1994
- Τσε Γκεβάρα Ερνέστο, Κείμενα, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, 2009
- Φήβερ Τζωρτζ, Μαύρη Δύναμη, στο συλλογικό τόμο Σύγχρονα Επαναστατικά Κινήματα, Η Νέα Αριστερά, Γκεβάρα, Σαρτρ, Μαρκούζε, Φανόν, Μπλακ Πάουερ, Λαινγκ, εκδόσεις Αρσενίδης
- Φουκό Μισέλ, Εξουσία, γνώση και ηθική, εκδόσεις Ύψιλον, 1987
- Φρανκ Πιερ και Μαντέλ Ερνέστ, Δυο μελέτες για το γαλλικό Μάη του 1968, εκδόσεις Θεωρία 1982
- AlthusserLouis, Για την πολιτιστική επανάσταση, εκδόσεις Εκτός Γραμμής, 2009
- Althusser L., Να διαβάσουμε το Κεφάλαιο, «Από το Κεφάλαιο στη φιλοσοφία του Μαρξ», Αθήνα: Ελληνικά γράμματα, 2003
- Althusser L., Για τον Μαρξ, εκδόσεις Εκτός Γραμμής, 2015
- Anderson Perry, Η λέξη από «Η», η περιπέτεια της ηγεμονίας, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, 2017
- Badiou Alain, Η κομμουνιστική υπόθεση, εκδόσεις Πατάκη, 2009
- Bachelard Gaston, Το νέο επιστημονικό πνεύμα, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, 1994, 2000
- Balestrini Nanni & Moroni Primo, Η Χρυσή ορδή, Σύντομη Ιστορία της Ιταλικής Εργατικής Αυτονομίας, εκδόσεις Ελευθεριακή Κουλτούρα, 2004
- Besancenot Olivier & Löwy Michael, Επαναστατικές συγγένειες, Τα κόκκινα και τα μαύρα αστέρια μας, εκδόσεις Ακυβέρνητες Πολιτείες, 2016
- BlochErnst, Ουτοπία και Επανάσταση, εκδόσεις Έρασμος, 2017
- Carr E. H., Ιστορία της Σοβιετικής Ένωσης, τόμος 1, εκδόσεις Υποδομή, 1977
- Chalmers Alan F., Τι είναι αυτό που το λέμε επιστήμη;, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, 1994
- Chartreux Felix, Chirio Maud, Larrere Mathilde, Lemire Vincent, Palieraki Eugenia, Επαναστάσεις, όταν οι λαοί γράφουν ιστορία, εκδόσεις Διόπτρα, 2019
- FreudSigmund, Πένθος και μελαγχολία, Εκδόσεις Ελληνική Παιδεία Α.Ε., 2017
- Harnecker Marta, Βασικές έννοιες του ιστορικού υλισμού, εκδόσεις Παπαζήση, 1971
- HobsbawmEric, Η εποχή των άκρων, ο σύντομος εικοστός αιώνας 1914-1991, εκδόσεις Θεμέλιο, 2010
- Kant Immanuel, Δοκίμια, μτφρ. Ε. Π. Παπανούτσος, εκδόσεις Δωδώνη, 1971

- Kuhn T. S., Η δομή των επιστημονικών επαναστάσεων, εκδόσεις Σύγχρονα Θέματα
- Linhart Robert, Οι μπολσεβίκοι στην εξουσία, πολιτική πρακτική και θεωρία της μετάβασης, εκδόσεις Εκτός γραμμής, 2018
- Mandel Ernest, Κριτική του ευρωκομμουνισμού, εκδόσεις Νέα σύνορα Α.Λιβάνης, 1980
- Paxton Robert, Η ανατομία του φασισμού, εκδόσεις Κέδρος, 2006
- Sartori Giovanni, Σημασιολογία, έννοιες, συγκριτική μέθοδος, επιμέλεια Σεφεριάδης Σ., εκδόσεις Παπαζήση, 2004
- The Movement, το αμερικάνικο '68, εκδόσεις Κομμούνα, 1988
- Traverso Enzo, Η ιστορία ως πεδίο μάχης, ερμηνεύοντας τις βιαιότητες του 20^{ου} αιώνα, εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, 2016
- Traverso E., Αριστερή μελαγχολία, η δύναμη μιας κρυφής παράδοσης, εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, 2017
- Zizek Slavoj, Πρώτα σαν τραγωδία και μετά σαν φάρσα, εκδόσεις Scripta, 2011

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

- Beetham David, Marxists in the Face of Fascism: Writings by Marxists on Fascism From the Inter-war Period, Haymarket Books, 2019
- Cannon P. James, A Letter to Trotskyists Throughout the World, National Committee of the SWP, 1953
- Cliff Toni, A world to win, life of a revolutionary, Bookmarks Publications Ltd, 2000
- Dunphy Richard, Contesting capitalism? Left Parties and European integration, Manchester University Press, 2004
- Foster William Z., History of the three Internationals, the world Socialist and Communist movements from 1848 to the present, Greenwood Press, 1955
- Heilig Dominic, Mapping the European Left, Socialists Parties in the EU, Rosa Luxemburg Stiftung, New York Office, April 2016
- Hirschman Albert, Exit, voice and loyalty, Responses to Decline in Firms, Organizations and States, Harvard University Press, 1970
- Howard M.C. & King J.E., A history of Marxian economics, Princeton University Press, 1989

- Il Manifesto, Politics & Society, For Communism: Theses of the Il Manifesto Group, translated by Levine Andrew, Volume: 1 issue: 4, page(s): 409-440, September 1971
- Inglehart Ronald, The Silent Revolution Changing Values and Political Styles Among Western Publics, Princeton Legacy Library, 1977
- Kautsky Karl, The dictatorship of the proletariat, National Labour Press, 1919
- Kollontai Alexandra, The Workers' Opposition, First published in Pravda, January 25, 1921
- Magri Lucio, The tailor of Ulm, communism in the Twentieth Century, Verso 2011
- Mandel Ernest, Trotsky as alternative, Verso Books, 1995
- March Luke, Radical left parties in Europe, Routledge, 2011
- Mevius Martin, The Communist Quest for National Legitimacy in Europe, 1918-1989, Routledge, 2013
- Moschonas Gerassimos, In the name of social democracy, the great transformation 1945 to the present, Verso 2002
- Moschonas G., European Social Democracy, Communism and the Erfurtian Model, in The SAGE Handbook of Political Sociology, (eds. Outhwaite William and Turner Stephen), SAGE Publications, 2017
- Sartori Giovanni, Concept Misformation in Comparative Politics, *American Political Science Review*, 1970
- Seferiades Seraphim, 1968 an Epistemological Catalyst: Contentious Politics and Antinomies in the Study of Social Movements, *Historein*, 9, 2010
- Tarrow Sidney, Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics, 2η έκδοση, Cambridge/ΝέαΥόρκη: Cambridge University Press, 1998
- Tarrow S., The new transnational activism, Cambridge University Press, 2005
- Thomas Peter, The gramscian moment, Philosophy, Hegemony and Marxism, Haymarket Books, 2011
- Weber Max, Economy and Society, University of California Press, 1978
- Wright Steve, Storming Heaven, Class Composition and Struggle in Italian Autonomist Marxism, Pluto Press, 2002
- Zolberg Aristide R., 'Moments of Madness', *Politics and Society*, 183-207, 1972